

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 1 (130)/2020

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2020
Nur-Sultan, 2020
Нур-Султан, 2020

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
(психология)

А.Р. Ерментаева, п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
(әлеуметтану)

Н.О. Байғабылов, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.

п.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Иванова Г.П.

п.ғ.д. (Ресей)

Исламова З.М.

п.ғ.к., доцент (Ресей)

Калдыбаева О.В.

PhD (Қазақстан)

Колева И.

докт. (Болгария)

Отар Э. С.

PhD (Қазақстан)

Сейтқазы П.Б.

п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Сунарчина М.М.

э.ғ.д., проф. (Ресей)

Толеубекова Р.К.

п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Уразбаева Г.Т.

п.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Хан Н.Н.

п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Хаяти Тюфекчиоглу

э.ғ.д., проф. (Түркия)

Шайхисламов Р.Б.

э.ғ.д., проф. (Ресей)

Шалғынбаева Қ.Қ.

п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген: Ә. С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 27.03.18 ж. № 17001-
Ж -тіркеу куәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 30 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500
(ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof.(Kazakhstan)
G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology)   **A.R. Yermentayeva**, Doctor of Psychological Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology)   **N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof. (Russia)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Otar E.S.	PhD (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: A.S.Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.
Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18
Periodicity: 4 times a year
Circulation: 30 copies
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора
(психология)

А.Р. Ерментаева, д.пс. наук, проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора
(социология)

Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М

к.п.н., доцент (Казахстан)

Иванова Г.П.

д.п.н. (Россия)

Исламова З.М.

к.п.н., доцент (Россия)

Калдыбаева О.В.

PhD (Казахстан)

Колева И.

докт. (Болгария)

Отар Э. С.

PhD (Казахстан)

Сейтказы П.Б.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Сунарчина М.М.

д.с.н., проф. (Россия)

Толубекова Р.К.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Уразбаева Г.Т.

д.п.н., доцент (Казахстан)

Хан Н.Н.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Хаяти Тюфекчиоглу

д.с.н., проф. (Турция)

Шайхисламов Р.Б.

д.с.н., проф. (Россия)

Шалгынбаева К.К.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: А. С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 30 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

<i>Аипова А.К.</i> Этникалық сана-сезімнің құрылымы мен мәні	8
<i>Албытова Н.П.</i> Білім алушының қауіпсіз және жайлы білім беру ортасы	19
<i>Аманова А.К., Сармурзин Е.Ж.</i> Болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігі: мәні мен қалыптастыру мүмкіндігі	25
<i>Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А.</i> Колледждің мәдени және білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін оқыту принциптері	31
<i>Балтабаева Ж.Б., Абибулаева А.Б.</i> Табыс факторларының оқу кешеніндегі стратегиялық басқаруына әсері	38
<i>Гриценко А.П.</i> Болашақ «Тарих» пәні мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру әдістерін анықтауда мультимедиялық технологияларды қолдану	45
<i>Джантасова Д.Д., Тентекбаева Ж.М.</i> ЖОО студенттерінің көптілді білім алуы мәдениетаралық қарым-қатынастың тиімділік факторы ретінде	53
<i>Жилбаев Ж.О., Наурызбай Ж.Ж., Паевская Е.В.</i> «Мәңгілік Ел» құндылықтарының педагогикалық негіздері	59
<i>Изотова А.С., Тулегенова М.К.</i> Техникалық жоғары оқу орындары студенттерінің өзіндік жұмысы кезінде Edmodo платформасын қолдануы	68
<i>Кабылова М.С., Абишев Н.А.</i> Педагогикалық кадрларының кәсіби қызметін ғылыми ұйымдастыру	75
<i>Құрманбаева Д.Қ.</i> Шет тілі сабақтарында оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын жетілдіру	83
<i>Менлибекова Г.Ж., Дальбергеннова Л.Е., Ахметова А.Ж.</i> Сахналық ойын жоғары оқу орнында шет тілін оқытудың инновациялық әдісі ретінде	89
<i>Нурбекова Ж.К., Байғушева Б.М.</i> Цифрлық дидактиканың қалыптасуына білім берудің цифрлық трансформациясының әсері	96
<i>Рахимжанова М. М., Бигарстанова К. К.</i> ЖОО студенттерінің экологиялық санасын дамытудың әлеуметтік-педагогикалық шарттары	102
<i>Стамбекова А.С.</i> «Бастауышта көптілді оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасының ерекшелігі	115
<i>Трапицын С.Ю., Туякова У.Ж., Орынбекова А.С.</i> Мемлекеттің әлеуметтік және білім беру саясатын жүзеге асырудың заманауи мәселелері	121
<i>Шалғынбаева Қ.Қ., Махадиева А.К., Бекир Булuch.</i> Отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалту жүйесі	128
<i>Шуиншина Ш.М., Альпеисов Е.А., Тұяқов Е.А., Дюсов М.С.</i> Қазақстанның жаратылыстану-математикалық білім саласының дамуы туралы	139

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Абенова К.А., Амирбекова Г.Е.</i> Аутизм синдромды балалардың қоғамға бейімделу мүмкіндіктері және «Асыл Мирас» аутизм орталығының тәжірибесі	148
<i>Ибраимова А.Б., Ерментаева А.Р.</i> Жеткіншектік жастағы психологиялық дамудың теориялық негіздері	159
<i>Кривицова Т.М.</i> Дағдарыс жағдайларындағы жыныс-жастық мінез-құлықтың ерекшеліктері	168
<i>Стельмах С.А., Мацкевич И.К., Дергачева Е.В., Барабанова Е.И.</i> Пропедевтика инклюзии для детей с тяжелыми психоневрологическими расстройствами: возможности аудиотренировок по методу А. Томатис	177
<i>Тенкебаева А.З., Иманбекова Г.Б.</i> Студенттердің денсаулығын сақтаудағы психологиялық сүйемелдеу мәселелері	190

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Байгабылов Н.О., Мұсабаева А.Б.</i> Қазақстандық өзбектер: өзбек жасөспірімдерін әлеуметтанулық зерттеу	196
<i>Мустафина А.С., Амитов С.А.</i> «Perceived Social Support Scale» сауалнамасын бейімдеу: ішкі келісімділік және факторлық талдау	206

CONTENTS

PEDAGOGY

<i>Aipova A.K.</i> The Structure and the Essence of the Ethnic Identity	8
<i>Albytova N.P.</i> Safe and comfortable educational environment of a learner	19
<i>Amanova A.K. , Sarmurzin Y. Zh.</i> Professional competence of future educational psychologists: its essence and formation possibilities	25
<i>Ashirova Z.U., Zholdasbekova S.A.</i> Principles of education of the legal culture of students in the cultural and educational environment of college	31
<i>Baltabayeva Zh.B., Abibulayeva A.B.</i> The impact of success factors on the strategic management in an educational complex	38
<i>Hrytsenko A.P.</i> Determine the methods of forming the professional competence of future history teachers using multimedia technologies	45
<i>Jantassova D.D., Tentekbayeva Zh.M.</i> Multilingual education of university students as a factor of cross-cultural communication efficiency	53
<i>Zhilbayev Zh.O. , Nauryzbay Zh.Zh., Payevskaya E.V.</i> Pedagogical principles of values of «Mangilik El»	59
<i>Izotova A.S., Tulegenova M.K.</i> Use of the Edmodo platform in the students' independent work at technical university	68
<i>Kabylova M.S., Abishev N.A.</i> Scientific organization of Pedagogical staff professional activities	75
<i>Kurmanayeva D.K.</i> Improving critical thinking in students in foreign language classes	83
<i>Menlybekova G.Zh., Dalbergenova L.E., Akhmetova A.Z.</i> Stage game as an Innovative Approach of Teaching a Foreign Language in Higher Educational Institutions	89
<i>Nurbekova Zh.K., Baigusheva B.M.</i> The Impact of Digital Transformation of Education on the formation of Digital Didactics	96
<i>Rakhimzhanova M. M., Bigarstanova K.K.</i> Socio-pedagogical conditions for the development of environmental awareness of university students	102
<i>Stambekova A.S.</i> Features of the modular educational program in the specialty «Pedagogy and methodology of primary education with multilingual training»	115
<i>Trapitsyn S.Yu., Tuyakova U.Zh., Orynbekova A.S.</i> Modern problems of the implementation of social and educational policy of the State	121
<i>Shalgynbayeva K.K., Makhadiyeva A.K., Bekir Buluç.</i> Socio-pedagogical system of rehabilitation of women victims of domestic violence	128
<i>Shuinshina S., Alpeissov Y., Tuyakov Y., Dyussov M.</i> On the development of natural-mathematical education in Kazakhstan	139

PSYCHOLOGY

<i>Abenova K.A., Amirbekova G.Y.</i> Opportunities to adapt for children with autism syndrome in society and the experience of center «ASYL Miras»	148
<i>Ibraimova A.B., Yermentayeva A.R.</i> Theoretical foundations of psychological development of adolescence	159
<i>Kravtsova T. M.</i> Age and gender features of behavior in crisis situations	168
<i>Stelmakh S.A., Matkevich I.K., Dergacheva Ye.V., Barabanova E.I.</i> Propaedeutics of inclusion for children with severe neuropsychiatric disorders: the possibility of audio training by the method of A. Tomatis	177
<i>Tenkebaeva A.Z., Imanbekova G.B.</i> Problems of psychological support in the protection of students' health	190

SOCIOLOGY

<i>Baigabylov N.O. , Mussabayeva A.B.</i> Uzbeks in Kazakhstan: sociological research on Uzbek youth	196
<i>Mustafina A.S., Amitov S.A.</i> Adaptation of the questionnaire's "Perceived Social Support Scale": internal consistence and factor analysis	206

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

<i>Аипова А.К.</i> Структура и сущность этнического самосознания	8
<i>Албытова Н.П.</i> Безопасная и комфортная образовательная среда обучающегося	19
<i>Аманова А.К., Сармурзин Е.Ж.</i> Профессиональная компетенция будущих педагогов-психологов: ее сущность и возможности формирования	25
<i>Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А.</i> Принципы воспитания правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа	31
<i>Балтабаева Ж.Б., Абибулаева А.Б.</i> Влияние факторов успеха на стратегическое управление в образовательном комплексе	38
<i>Гриценко А.П.</i> Определение методов формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий	45
<i>Джантасова Д.Д., Тентекбаева Ж.М.</i> Полиязычное образование студентов вуза как фактор эффективности межкультурного общения	53
<i>Жилбаев Ж.О., Наурызбай Ж.Ж., Паевская Е.В.</i> Педагогические основы ценностей «Мәңгілік Ел»	59
<i>Изотова А.С., Тулегенова М.К.</i> Использование платформы Edmodo при самостоятельной работе студентов технического вуза	68
<i>Кабылова М.С., Абишев Н.А.</i> Научная организация профессиональной деятельности педагогических кадров	75
<i>Қурманаева Д.К.</i> Совершенствование критического мышления у обучающихся на занятиях иностранного языка	83
<i>Менлибекова Г.Ж., Дальберженова Л.Е., Ахметова А.Ж.</i> Сценическая игра как инновационный метод обучения иностранному языку высших учебных заведений	89
<i>Нурбекова Ж.К., Байгушева Б.М.</i> Влияние цифровой трансформации образования на формирование цифровой дидактики	96
<i>Рахимжанова М.М., Бигарстанова К.К.</i> Социально-педагогические условия развития экологического сознания студентов вуза	102
<i>Стамбекова А.С.</i> Особенности модульной образовательной программы по специальности «Педагогика и методика начального обучения с полиязычным обучением»	115
<i>Трапцын С.Ю., Туякова У.Ж., Орынбекова А.С.</i> Современные проблемы реализации социальной и образовательной политики государства	121
<i>Шалғынбаева Қ.Қ., Махадиева А.К., Бекир Булuch.</i> Социально-педагогическая система реабилитации женщин пострадавших от домашнего насилия	128
<i>Шунишина Ш.М., Альпеисов Е.А., Туяков Е.А., Дюсов М.С.</i> О развитии естественно-математического образования Казахстана	139

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Абенова К.А., Амирбекова Г.Е.</i> Возможности адаптации для детей с синдромом аутизма в обществе и опыт центра «Асыл Мирас»	148
<i>Ибраимова А.Б., Ерментаева А.Р.</i> Теоретические основы психологического развития подросткового возраста	159
<i>Кравцова Т.М.</i> Половозрастные особенности поведения в кризисных ситуациях	168
<i>Стельмах С.А., Мацкевич И.К., Дергачева Е.В., Барабанова Е.И.</i> Пропедевтика инклюзии для детей с тяжелыми психоневрологическими расстройствами: возможности аудиотренировок по методу А. Томатис	177
<i>Тенкебаева А.З., Иманбекова Г.Б.</i> Проблемы психологического сопровождения в здоровьесбережении студентов	190

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Байгабылов Н.О., Мұсабаева А.Б.</i> Узбеки Казахстана: социологическое исследование узбекской молодежи	196
<i>Мустафина А.С., Амитов С.А.</i> Адаптация опросника «Perceived Social Support Scale»: внутренняя согласованность и факторный анализ	206

ПЕДАГОГИКА PEDAGOGY

МРНТИ 14.43.47

А. К. Аипова

*Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Павлодар, Казахстан
(E-mail: ainash702@mail.ru)*

Структура и сущность этнического самосознания

Аннотация. В данной статье автор рассматривает одно из главных понятий этнопедагогики: этническое самосознание (этническая идентичность). Ознакомившись с различными взглядами ученых на сущность понятия этническое самосознание и его структуру, автор делает вывод о том, что этническое самосознание, которое оказывает большое влияние на процесс становления личности, необходимо формировать через воспитание и образование. Компоненты этнического самосознания – это важнейшие духовные ценности народа, которые необходимо закрепить в повседневном обучении студентов, потому как именно они скрепляют этническую общность и определяют её историческое своеобразие.

Ключевые слова: этнопедагогика, этнос, этническое самосознание, этническая идентичность, национальное самосознание, национальная идентичность, общественное сознание.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-8-18>

Поступила: 21.10.19 / **Доработана:** 7.11.19 / **Одобрена:** 22.01.20

Введение. Процесс глобализации обусловил рост этнического самосознания людей. Осознание своей этнической принадлежности, своеобразия своего этноса, этнической психологии всегда имело большое значение для человека и влияло на отношения между людьми. Отсюда возникла необходимость исследования психологического аспекта данного понятия.

В данной статье мы обратимся к рассмотрению сущности и структуры этнического самосознания (этнической идентичности). Начиная с античных времен, философы и психологи рассматривали самосознание как рефлексию познающего субъекта относительно самого себя [1, с.4].

В философском словаре термин «самосознание» определяется как осознание и оценка человеком самого себя как субъекта практической и познавательной деятельности, как личности [2, с. 566].

В программной статье Первого Президента Республики Казахстан «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отражено понимание национальной идентичности как основы и фундамента модернизации общественного сознания. «Самое сложное в истории нации заключается в понимании собственного «Я» [3, с. 2-9].

Основная часть. Под этническим самосознанием понимают идеи, взгляды и чувства, связанные с самоопределением народа, осознание народом своего этнического единства, осознание своего места среди других народов. Термины «этническое самосознание» и «этническая идентичность» некоторыми учеными воспринимаются как тождественные по значению, другие ученые видят существенные различия между данными понятиями. Термин «этническое самосознание» впервые употребил в своих работах П.И. Кушнер. В сороковых годах прошлого столетия этот термин начал употребляться советскими исследователями как традиционный. К примеру, этот термин использовали Ю.В. Бромлей и его последователи в разработанной ими теории этноса. Позднее, в конце 1980-х годов появились работы зарубежных ученых, использовавших в своих научных работах термин «этническая идентичность». Российский ученый Татьяна Гавриловна Стефаненко использовала термин «этническая идентичность» для определения эмоционально-ценностного отношения человека к своей этнической принадлежности.

В своем исследовании мы придерживаемся мнения ученого Э. Г. Александренкова, считавшего эти термины синонимичными, относящимися к междисциплинарным исследованиям [4, с. 13-22].

В трудах П. И. Кушнера мы не найдем определения этнического самосознания. Вероятно, это связано с тем, что в советское время, вплоть до 70-х годов двадцатого века, этот термин учёные вообще не рассматривали как этнообразующий признак (хотя многие передовые ученые того времени были не согласны с данным фактом). Однако знакомство с этнографическими трудами того времени показывает, что ученый под этническим самосознанием подразумевал отнесение человеком себя к определенному народу (этносу).

В таблице 1 приведены определения понятия «этническое самосознание» («этническая идентичность», «национальное самосознание»), данные исследователями разных поколений прошлого века и современности. Сразу отметим, что наряду с понятием этническое самосознание и этническая идентичность некоторыми учеными (Пиаже, Джандильдин, Арутюнян) использовался термин «национальная идентичность». Здесь мы согласны с Н. Джандильдиным, который отмечал в своих работах что, «так как нация является наиболее развитой, качественно новой, высшей формой этнической общности, нет ничего предосудительного в том, что термин «национальная идентичность» употребляется вместо «этническая идентичность» [5, с. 122].

Таблица 1

Сущность понятия «Этническое самосознание» («национальное самосознание», «этническая идентичность», «национальная идентичность»)

Понятие «Этническое самосознание» («национальное самосознание, «этническая идентичность» «национальная идентичность»)	Автор определения
<i>Отнесение человеком себя к определенной этнической общности [6, с. 3-9].</i>	П. И.Кушнер
<i>«Новые психологические системы, способные отражать не только внешнюю действительность, но и мир социальных отношений и, в конечном счете, свой собственный внутренний мир, сформированный в отношении к другим людям» [7, с. 123]</i>	А.Р. Лурия

<p>«Национальная идентичность – это свойство психики человека ... выражать для него <i>то, как он представляет свою принадлежность к определенной национальной группе</i>. Национальный характер определяется как «психологический склад нации» [8, с. 23].</p>	<p>С.М. Арутюнян</p>
<p>«Национальное самосознание — <i>познание нацией своей собственной социально-этнической сущности, осознание ею того, какое место и положение она занимает или может занимать в системе межнациональных отношений</i>, какую действительную роль она сыграла или в потенции может играть в истории человечества, вернее, какой <i>вклад в общечеловеческую цивилизацию</i> ею внесен или может быть внесен при наличии определенных условий, а также <i>сознание своего естественно-исторического права на свободное, независимое существование</i> наравне с другими свободными народами, сознание своих задач, выполнение которых обеспечило бы ей беспрепятственное продвижение по пути подлинного прогресса и своих обязанностей по отношению к другим народам в соответствии с общепринятыми международными морально-правовыми нормами»[5].</p>	<p>Н. Джандильдин</p>
<p>«Этническое самосознание включает <i>суждение членов этноса о характере действий своей общности, ее свойствах, достижениях</i>, так называемые автостереотипы. Эти суждения неразрывно связаны с представлениями о других этносах». По мнению ученого, «...этническое самосознание содержит также представления о типичных чертах «своей» общности: ее свойствах, достижениях как целого. С этими представлениями теснейшим образом сопряжено осознание этнических интересов» [9, с. 176].</p>	<p>Ю. В. Бромлей</p>
<p>Этническая идентичность индивида есть <i>результат выбора в пользу той или иной группы</i>, той или иной лояльности [10. С. 115].</p>	<p>В. А. Тишков</p>
<p>Этническая идентичность – <i>форма идентичности, которая заключается в культурной традиции и историческом сознании</i> [11].</p>	<p>Дж. Де-Вос (Девос)</p>
<p>Национальное самосознание – этнопсихологический феномен, в круг своих понятий которого входит <i>образ жизни этноса, его традиции и обычаи</i> [12, с. 67].</p>	<p>К. Б. Жарикбаев</p>
<p>«Этническая идентичность - это <i>результат самокатегоризации, достигаемой индивидом в итоге конструирования образа окружаемого мира и своего места в нем</i>» [13].</p>	<p>Т. Г. Стефаненко</p>
<p>Ученый выделяет в этнической идентичности мифологичность, так как <i>«ее главная опора — идея или миф об общих культуре, происхождении, истории»</i>. В структуре этнического образа ученым выделяются: 1) этнические установочные образования (стереотипы, предубеждения, предрассудки); 2) <i>ценности и ценностные ориентации</i>; 3) <i>психологические универсалы</i> [14, с. 34].</p>	<p>Г. У. Солдатова</p>
<p>«Этническое самосознание есть относительно <i>устойчивая система осознанных представлений и оценок реально существующих этнодифференцирующих и этноинтегрирующих компонентов жизнедеятельности этноса</i>. В итоге формирования данной системы человек осознает себя в качестве представителя этнической общности» [15].</p>	<p>В.Ю. Хотинец</p>

<p>«Этническое самосознание» - это философская рефлексия по поводу своей этнической сущности» [16, С.10]. «Национальное (или этническое) самосознание есть <i>осознание исторически сложившейся общностью людей своей бытийственно-духовной специфики, своего особенного места и предназначения в природно-социальном мире, своих жизненно важных интересов, целей и задач, фундаментальных ценностей и достоинства</i>» [17].</p>	<p>В.В. Старостенко</p>
<p>«Оно проявляется в чувстве принадлежности к определенному этносу, осознании своего отличия и сходства при сравнении с другими этносами. Главным в самосознании является <i>представление об общности и исторических судьбах людей данного этноса, опирающееся на общую генеалогию, совместное участие в исторических событиях, на связь с родным языком и родной землей</i>» [18].</p>	<p>Г.В. Нездемковская</p>

Знакомство с определениями исследуемого этнического самосознания (этнической идентичности) даёт нам основание сделать вывод о сущности исследуемого термина: это то чувство, которое испытывает человек в отношении своей этнической принадлежности на уровне эмоций, на уровне ценностей. Это представления народа (этноса) о себе, о его интересах на этническом уровне, ценностные ориентации, его отношение к другим народам (этносам). Это чувство связано с патриотизмом, любовью к своей родине, к своей культуре. Как и другие формы общественного сознания, содержание этнического самосознания зависит от эпохи и общественного строя, от социально-политической и культурной ситуации.

Рассмотрим структуру и функции этнического самосознания, которые были и до сих пор являются предметом дискуссий среди ученых. В таблице 2 приведены точки зрения ученых разных поколений относительно структуры этнического самосознания.

Таблица 2

Структура этнического самосознания

Ученый	Компоненты этнического самосознания
Ю.В.Арутюнян	Компоненты этнического самосознания: <i>«родовой»</i> (общность происхождения и исторической судьбы народа – то, что объединяет народ «по роду и племени»), <i>«психологический»</i> (духовные идеалы народа), <i>«культурный»</i> (культурные интересы, знание людьми национального этикета, родного языка, социально-нравственных представлений, обычаев, обрядов) и <i>«социальный»</i> (позиция в социуме и социальные интересы этноса) [19, с. 42 – 49].
Н. Джандильдин	1) <i>познание</i> нацией своей <i>собственной социально-этнической сущности</i> ; 2) <i>осознание</i> своего естественно-исторического <i>права на свободное, независимое существование</i> ; 3) <i>осознание этнической принадлежности</i> [5, с. 129-130].

Ю.В. Бромлей	Компоненты этнического самосознания: 1) <i>национальная идентификация</i> ; 2) <i>представления о типичных чертах своего этноса</i> , народа, об общности истории своего народа, о «родной земле»; 3) <i>идеи о государственной общности</i> в конкретно-исторических условиях; 4) осознанное <i>отношение к материальным и духовным ценностям народа</i> , его достижениям, ориентация на них [20, с. 6].
Г.У. Солдатова	Этнические образы формируются на основе трех взаимосвязанных процессов: 1) когда <i>личность отождествляет себя с этнической группой</i> и самоидентифицируется; 2) когда <i>личность дифференцирует свою собственную и другие этнические группы</i> , осознавая межэтнические различия; 3) <i>осознание отношения к собственной и другим этническим группам</i> [21, с.34].
Т.Г. Стефаненко	В структуре этнической идентичности ученый выделяет следующие компоненты: 1) <i>когнитивный</i> (знания, представления об особенностях собственной группы и осознание себя ее членом на основе этнодифференцирующих признаков); 2) <i>аффективный</i> (оценка качеств собственной группы, отношение к членству в ней, значимость этого членства); 3) <i>готовность индивида к коллективным формам деятельности</i> , стремление к достижению групповых целей [13, с. 241-243].
О.Х. Аймагамбетова	Этническое самосознание включает в себя «целый комплекс взглядов, представлений, привычек, традиций, обычаев, связанных со всеми сторонами жизни этнической общности» [22, с. 20].
В.Ю. Хотинец	1) <i>особенности культуры и психологические особенности этнической общности</i> ; 2) <i>тождественность со своей этнической общностью</i> ; 3) <i>собственные этнопсихологические особенности</i> ; осознание себя субъектом своей этнической общности; 4) <i>этнические ценности</i> ; 5) <i>социально-нравственная самооценка этничности</i> [23, с. 44].
Старостенко В.В.	«... <i>природная среда обитания и источники хозяйственной деятельности</i> (земля, лес, реки и т.п.); малая родина (родная деревня, город и др.); <i>духовная культура в её многообразных проявлениях</i> : вера, родной язык, история, народная поэзия, письменность и т.п.; <i>ценности общественно-политической</i> (государственная независимость, правовая защищенность личности и собственности, представительная система и т.п.), <i>духовно-нравственной и интеллектуальной</i> (патриотизм, веротерпимость, человеческое достоинство, справедливость, социальное и конфессиональное согласие, диалог как способ разрешения религиозно-культурных конфликтов и др.) жизни» [17].

Н. Джандильдин определял исследуемый нами феномен следующим образом: «Национальное самосознание — это не специфический признак, отличающий одну нацию от

другой, а такое социально-психологическое явление, которое, скорее всего (при относительно нормальном, естественном ходе исторического развития), отличает один тип наций от другого» [5, 300]. Здесь надо отметить, что в советский период, период актуальности марксистско-ленинских установок относительно изучения национального характера, Нурымбек Джандильдин был одним из немногих, рассматривавших национальное самосознание как этнообразующий фактор.

У Ю. В. Бромлея самостоятельным элементом в структуре этнического самосознания признается осознанное отношение к материальным и духовным ценностям народа, его достижениям, ориентация на них [20, с. 6].

Т. Г. Стефаненко дифференцирует понятия «этнической идентичности» и «этническое самосознание», считая, что «этническая идентичность - это результат самокатегоризации, достигаемой индивидом в итоге конструирования образа окружаемого мира и своего места в нем» [13, с. 240]. Исследования Т.Г. Стефаненко, отличающиеся своей фундаментальностью, особенно интересны, на наш взгляд, актуальными и современными примерами по этнической самоидентификации личности.

По мнению белорусского ученого В. В. Старостенко, «устойчивость этноса зависит, с одной стороны, от сохранения духовной специфики, культурной традиции (т.е. без культуры нет этноса, как и, тем более, нет нации), с другой – от способности к динамичному и конструктивному взаимодействию с иноэтносами и инокультурами. Распад специфического культурно-этнического облика ведет к гибели нации» [16, с. 10]. Он апеллирует к мнению своего соотечественника, учёного В. И. Бовша, утверждавшего, что без акцентации национально-самобытного «невозможны ни полнота национальной жизни, ни сохранение национальной идентичности» [24, с.21].

Анализ различных взглядов ученых на структуру этнического самосознания позволяет нам сделать вывод о том, что основными компонентами исследуемого нами термина являются представления народа (этноса) о едином происхождении, общей истории, о своем своеобразии; об этнических интересах и задачах, связанных с территорией, политикой, культурой.

Надо отметить, что многие философы и этнографы 20-го столетия сводили национальное самосознание к обычному явлению осознания этнической принадлежности. В таком случае, этническую принадлежность надо было бы считать и одним из признаков нации. Н. Джандильдин по этому поводу отзывался весьма критично: «Этническое самосознание формируется и пробуждается с течением времени, когда данная общность достигает известной ступени своего поступательного развития или под непосредственным воздействием сложившихся в конкретных исторических условиях общественно-политических ситуаций и обстоятельств» [5, с. 300].

На примере казахов, проживавших в середине прошлого века в Китае, ученый объясняет сущность национального самосознания: «В те времена любая коммуникация, экономические и культурные связи с коренным населением Казахстана у них отсутствовали. Политика государства была направлена на ассимиляцию китайцами всех малых национальностей, в том числе и казахов. Но пока сохраняются национальный язык, национальный характер, своеобразие культуры и обычаев, привязанность к родной земле, духовным ценностям своего народа они будут сознавать себя казахами» [5, с. 185]. «Однако со временем в условиях проведения ассимиляторской политики в масштабе такого большого государства, как Китай, – утверждал Н. Джандильдин - не исключена возможность, что со временем, через ряд поколений, маленькая народность растворится в огромной массе господствующей нации и будет поглощена этой массой. При подобной ситуации вряд ли сознание этнической принадлежности сможет играть роль серьезного сдерживающего фактора. Таким фактором может оказаться действительное национальное самосознание, которое по своему содержанию и направленности несравненно богаче, глубже и активнее, чем простое созна-

ние этнической принадлежности» [5, с. 185].

Итак, этническое (национальное) самосознание – это квинтэссенция этнического сознания. Мы согласны с В.В. Старостенко, утверждающим, что этнообразующими процессами являются этническое самосознание личности и этническое самосознание народа. Этническое самосознание народа проявляется через самосознание индивидов [16, с.10].

Рисунок 4. Соотношение индивидуального и общественного самосознания

Динамичное самосознание индивидов аккумулирует новации этноопределения и тем самым обогащает самосознание сообщества. И, наоборот, самосознание народа через этнические стереотипы определяет индивидуальное самосознание. Таким образом, реализуется преемственность этнического сознания поколений [16, с. 9].

Рассматривая структуру и сущность этнического самосознания, считаю необходимым рассказать об опыте формирования национального самосознания будущих учителей в практике преподавания дисциплины «Английский язык» для студентов неязыковых специальностей.

По мнению казахстанских ученых Наурызбай Ж., Балтабаева М., Казыбаева Е., достижения нации и традиции культуры личность усваивает через образование и воспитание. Образование и воспитание - это основы формирования национального самосознания. Соглашаясь с мнением ученых, добавим, что содержание педагогического образования в условиях нашего полиэтничного государства, вместе с формированием национального самосознания личности, должно быть направлено на воспитание чувства патриотизма и толерантности межнационального общения. В связи с этим мы рассмотрели возможность разработки учебного пособия «Ethnic Specifics of Communication Culture in Kazakhstan and Spain» - «Этнические особенности культуры в Казахстане и Испании» для студентов неязыковых специальностей (Авторы: Аипова А.К., Новосёлова Е.А., Эстер Нието Морено де Диезмас) с целью формирования этнопедагогической компетентности будущего учителя как одной из основных задач его профессиональной подготовки [25, с. 3].

В учебном пособии посредством текстов для чтения и комплекса упражнений, направленных на активное овладение английским языком и развитие навыков критического мышления, обучающиеся знакомятся с этническими особенностями культуры в Казахстане и Испании, с традициями и обычаями казахского и испанского народов, передающимися из поколения в поколение и составляющими основу духовности нации.

Остановимся кратко на содержании учебного пособия. В главе I «The Republic of Kazakhstan» читатель ознакомится с «жемчужинами казахских обычаев и традиций» (С. Кенжеахметұлы), собранных и сгруппированных по таким направлениям, как отчий дом в свете традиций и обрядов, традиционные игры и развлечения, празднества и пиршества,

национальная одежда и кухня, а также с устным народным творчеством – легендами, сказками, пословицами и поговорками, в которых отражено национальное своеобразие казахского народа. Считая фольклор источником этнической педагогики, мы полагаем, что знакомство с ним поможет глубже узнать историю народа, основы народного воспитания, а описанные общенациональные обычаи и обряды станут «золотым стержнем внутреннего мира» (С. Кенжеахметұлы) молодого поколения.

Считая региональную самобытность родного края одним из средств формирования патриотизма, гражданской и этнической идентичности молодого поколения, особенное внимание мы уделили региональной специфике. Глава II «Outstanding People of Pavlodar region» (Выдающиеся люди Павлодара и Павлодарской области) посвящена Павлодарской земле, давшей немало великих людей Республике Казахстан. На страницах учебного пособия размещена информация о наиболее известных выходцах из Павлодара и Павлодарской области (Султанмахмут Торайгыров, Алькей Маргулан, Павел Васильев, Шакен Айманов, Наум Шафер, Юрий Поминов, Мария Мудряк и другие), которые прославляли свою землю в прошлом и делают это сегодня.

Особое место в учебном пособии занимает серия текстов на тему «Великие люди Казахстана», посвященная таким выдающимся личностям нашей страны как Абай Кунанбаев, Чокан Валиханов, Мухтар Ауэзов и другие. Это люди, которые представляют всему миру казахскую этническую культуру, мировоззрение и философию народа. Их биографии и достижения — то, что должен знать каждый казахстанец, который любит свою Отчизну и гордится своей национальной культурой. Национальные самосознание, быт, мировоззрение, характер, душа, вера, язык, традиции и дух народа – все это отразилось в трудах великих представителей казахского народа.

Глава III «Resources for English as a Medium of Instruction: A multicultural approach to Spain» (Английский язык как средство обучения: мультикультурный подход) составлена нашим испанским коллегой – преподавателем английского языка Университета Кастилия Ла-Манча Эстер Нието Морено де Диезмас (г. Сьюдад-Реаль, Испания). В данной главе посредством текстов для чтения и комплекса упражнений, направленных на активное овладение английским языком и развитие навыков критического мышления, обучающиеся подробно знакомятся с культурой, особенностями коммуникативного поведения, этикета делового общения в Испании.

Выводы. Таким образом, этническое самосознание, которое оказывает большое влияние на процесс становления личности, формируется через воспитание и образование и передается от поколения к поколению. Компоненты этнического самосознания, рассмотренные нами выше – это важнейшие духовные ценности народа, которые необходимо закрепить в повседневном обучении студентов, потому как именно они скрепляют этническую общность и определяют её историческое своеобразие.

Литература

1. Ждан А.Н. История психологии: от античности до наших дней. – М., -1990. – 587 с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М. - 1989. – 840 с.
3. Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль». – 2017. - № 5. - С. 2-9.
4. Александренков Э. Г. «Этническое самосознание» или «этническая идентичность?» // Этнографическое обозрение. - 1996. - № 3. – С. 15-21.
5. Джандильдин Н. Природа национальной психологии. – Алма-Ата. - 1971.- 304 с.
6. Кушнер П. И. Национальное самосознание как этнический определитель // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. – Вып. VIII. – 1949. – С. 3-8.
7. Лурия А. Р. Мозг и психические процессы. — М. – 1963. – 450 с. - Т. 1.
8. Арутюнян С.М. Нация и ее психический склад. – Краснодар.- 1966. – 230 с.
9. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М. – 1983. – 560 с.

10. Тишков В. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии. – М.: Наука.- 2003.- 544 с.
11. Де-Вос Дж. (Девос). Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. – М. - 2001. – 190 с.
12. Жарикбаев К. Б. Этнопсихология. – Алматы. - 1998. – 350 с.
13. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М. – 2009. – 368 с.
14. Солдатова Г. У. Этническая идентичность. – Психология самосознания. – М.: Изд. дом «Бахрах-М», 2000. – 682 с.
15. Хотинцев В. Ю. Этническое самосознание в структуре интегральной индивидуальности. Дис. канд. психол. наук. – Ижевск: 1995.
16. Старостенко В. В. Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X-XVII вв.). - Могилев, 2009. - 200 с.
17. Старостенко В. В. Белорусская мысль XVI-XVII вв. и становление национального самосознания. Автореферат на соискание ученой степени кандидата философских наук. Белорусский государственный университет. Специальность – 09.09.03: история философии. - Минск, 2000.
18. Недземковская Г. В. Зарождение и развитие этнопедагогики России. Монография. – М., 2011.- 198 с.
19. Арутюнян Ю. В. Социально-культурное развитие и национальное самосознание // Социологические исследования. – 1990. – № 7. – С.18-26.
20. Бромлей Ю. В. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов. – М.: Наука. - 1988. – 370 с.
21. Солдатова Г. У. Этническая идентичность. Психология самосознания. – М.: Изд. дом «Бахрах-М», 2000. – 682 с.
22. Аймагамбетова О. Х. Основы этнопсихологии. – Алматы: «Литера».- 2003. – 178 с.
23. Хотинцев В. Ю. Этническое самосознание. – СПб. - 2000. - 150 с.
24. Боуш В. І. Асэнсаванне нацыянальна-самабытнага у развіцці нацый і народаў // Весці Акад. навук Беларусі. Сер. грамад. навук. – 1993. – № 3. – С. 13-22.
25. Aipova A. K., Novossyolova E. A., Esther Nieto Moreno de Diezmas. Ethnic Specifics of Communication Culture in Kazakhstan and Spain. - Pavlodar, S.Toraighyrov Pavlodar State University, 2019, 150 p.

А.К. Аипова

*С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар, Қазақстан*

Этникалық сана-сезімнің құрылымы мен мәні

Аннотация. Бұл мақалада автор этнопедагогиканың негізгі тұжырымдамаларының бірін қарастырады: этникалық сана-сезім (этникалық бірегейлік). Этникалық сана-сезім тұжырымдамасының мәні мен оның құрылымы туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастарын зерттей отырып, автор тұлғаны қалыптастыру процесіне үлкен әсер ететін этникалық өзіндік сананы тәрбие мен білім беру арқылы қалыптастыру керек деп тұжырымдайды. Этникалық сана-сезімнің құрамдас бөліктері студенттердің күнделікті білім алуында бекітілуі керек, адамдардың маңызды рухани құндылықтары болып табылады. Өйткені этникалық қауымдастықты нығайтатын және оның тарихи ерекшелігін анықтайтын адамдар.

Түйін сөздер: этнопедагогика, этнос, этникалық сана-сезім, этникалық бірегейлік, ұлттық сана-сезім, ұлттық бірегейлік, қоғамдық сана.

А. К. Aipova

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan

The Structure and the Essence of the Ethnic Identity

Abstract. The article deals with the interpretation of one of the initial concepts of ethno pedagogy: ethnic self-awareness (ethnic identity). Having reviewed different views of scientists on the essence of the concept of the ethnic self-awareness and its structure, the author of the article comes to the conclusion that the ethnic self-awareness has a great influence on the process of personality formation and should be formed through upbringing and education.

The components of the ethnic self-awareness are the most important intellectual values of people, which must be consolidated in everyday training of students, because they cement the ethnic community and determine its historical uniqueness.

Keywords: ethno pedagogy, ethnos, ethnic identity, ethnic self-awareness, national identity, national self-awareness, public consciousness.

References

1. Zhdan A.N. Istoriya psikhologii: ot antichnosti do nashikh dney [The history of psychology: from antiquity to the present day] (Moscow, 1990, 587 p.).
2. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (Moscow, 1989, 840 p.).
3. Nazarbayev N. A. Vzgl'yad v budushcheye: modernizatsiya obshchestvennogo soznaniya [Look into the future: modernization of public consciousness] (Respublikanskiy obshchestvenno-politicheskiy zhurnal «Mysl'» [Republican socio-political journal «Thought»] (5, 2-9, 2017).
4. Aleksandrenkov E. G. "Etnicheskoye samosoznaniye" ili "etnicheskaya identichnost'?" [«Ethnic conscious» or «ethnic identity?»] (Etnograficheskoye obozreniye [Ethnographic review], 3, 15-21 (1996).
5. Dzhandildin N. Priroda natsional'noy psikhologii [The nature of national psychology] (Alma-Ata, 1971, 304 p.).
6. Kushner P. I. Natsional'noye samosoznaniye kak etnicheskoye opredelitel' [National identity as an ethnic determinant] // Kratkiye soobshcheniya Instituta etnografii AN SSSR [Brief Communications of the Institute of the Ethnography of the USSR Academy of Sciences]. - Vol. VIII. - 1949.- P. 3-8.
7. Luriya A. R. Mozg i psikhicheskiye protsessy [Brain and mental processes], Vol. 1 (Moscow, 1963, 450 p.).
8. Arutyunyan S. M. Natsiya i yeye psikhicheskiy sklad [The nation and its mental warehouse] (Krasnodar, 1966, 230 p.).
9. Bromley YU. V. Ocherki teorii etnosa [Essays on the theory of ethnos] (Moscow, 1983, 560 p.).
10. Tishkov V. Rekviyem po etnosu: issledovaniya po sotsial'no-kul'turnoy antropologii [Requiem for Ethnicity: research on Socio-Cultural Anthropology] (Moscow, Nauka, 2003, 544 p.).
11. De-Vos Dzh. (Devos). Etnicheskiy plyuralizm: Konflikt i adaptatsiya [Ethnic Pluralism: conflict and Adaptation (Lichnost', kul'tura, etnos: sovremennaya psikhologicheskaya antropologiya [Personality, Culture, Ethnos: modern Psychological Anthropology] (Moscow, 2001, 190 p.).
12. Zharikbayev K. B. Etnopsikhologiya [Ethnopsychology] (Almaty, 1998, 350 p.).
13. Stefanenko T. G. Etnopsikhologiya [Ethnopsychology] (Moscow, 2009, 368 p.).
14. Soldatova G. U. Etnicheskaya identichnost' [Ethnic identity] Psikhologiya samosoznaniya [Psychology of self-awareness] (Publishing house «Bakhrakh-M», Moscow, 2000, 682 p.).
15. Khotinets V. YU. Etnicheskoye samosoznaniye v strukture integral'noy individual'nosti [Ethnic Consciousness in the Structure of Integral Individuality], The dissertation of the candidate of psychological sciences (Izhevsk, 1995).
16. Starostenko V. V. Stanovleniye natsional'nogo samosoznaniya belorusov: etapy i osnovopolagayushchiye idei (X-XVII vv.) [Formation of Belarusians' national identity of: stages and fundamental ideas (X-XVII centuries)] (Mogilev, 2009, 200 p.).
17. Starostenko V. V. Belorusskaya mysl' XVI-XVII vv. i stanovleniye natsional'nogo samosoznaniya [Belorussian thought of the XVI-XVII centuries and formation of national identity]. Abstract for the degree of candidate of philosophical sciences. Specialty - 09.09.03: History of Philosophy (Belarusian State University, Minsk, 2000).
18. Nedzemkovskaya G. V. Zarozhdeniye i razvitiye etnopedagogiki Rossii [Origin and development of ethnopedagogy of Russia]. Monograph (Moscow, 2011, 198 p.).
19. Arutyunyan YU. V. Sotsial'no-kul'turnoye razvitiye i natsional'noye samosoznaniye [Social and cultural development and national identity] Sotsiologicheskiye issledovaniya [Sociological studies], 7, 18-26 (1990).
20. Bromley YU. V. Natsional'nyye protsessy v SSSR: v poiskakh novykh podkhodov [National processes in the USSR: in search of new approaches] (Nauka, Moscow, 1988, 370 p.).
21. Soldatova G. U. Etnicheskaya identichnost'. Psikhologiya samosoznaniya. [Ethnic identity The psychology of self-awareness] (Publishing House «Bakhrakh-M», Moscow, 2000, 682 p.).
22. Aymagambetova O. KH. Osnovy etnopsikhologii [Fundamentals of Ethnopsychology] («Litera», Almaty, 2003,

178 p.).

23. Khotinets V. YU. Etnicheskoye samosoznaniye [Ethnic identity] (SPb, 2000, 150 p.).

24. Boush V. I. Asensavanne natsyyanal'na-samabytnaga u razvitstsi natsyy i narodau [Understanding the national identity in the development of nations and peoples] (Vestsi Akad. navuk Belarusi. Ser. gramad. navuk [News of Acad. of Sciences of Belarus], 3, 13-22 (1993).

25. Aipova A.K., Novossyolova E. A., Esther Nieto Moreno de Diezmas. Ethnic Specifics of Communication Culture in Kazakhstan and Spain (S.Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 2019, 150 p.).

Сведения об авторе:

Аипова А.К. – докторант 3 курса специальности «Педагогика и психология» Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова.

Аипова А. К. – 3^d year PhD student of the specialty “Pedagogic and Psychology”, S.Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan.

XFTAP 14.35.01

Н.П. Албытова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: nalbytova@mail.ru)*

Білім алушының қауіпсіз және жайлы білім беру ортасы

Аннотация. Мақалада педагогтардың білім беру ортасында және өзара әрекеттестікте психологиялық қауіпсіздік пен жайлылықты құру және қолдау көрсетуіне байланысты қазіргі заманғы білім беруді дамыту мәселелері қарастырылады. «Білім беру ортасы» ұғымының мәнін анықтаудың ғылыми тәсілдері, білім беру ортасының құрылымы, ерекшелігі мен түрлеріне талдау жасалады.

Білім беру ортасының құрылымын анықтауда автор отандық және шетелдік авторлардың ғылыми зерттеулері мен жарияланымдарына сүйенеді.

Автор қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын құру тек теориялық білімді меңгеру нәтижесінде ғана емес, сонымен қатар оны ұйымдастыру іскерлігін қалыптастыру нәтижесінде мүмкін болатынын атап өтеді. Және жаңаша көзқарас, идеалдар мен құндылықтар жүйесін, адамдардың қауіпсіз мінез-құлық нормалары мен дәстүрлерін, жалпы өмір сүру мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығына назар аударылады.

Түйін сөздер: даму, орта, әлеуметтік орта, білім беру ортасы, білім беру ортасының құрылымы, білім беру ортасының ерекшелігі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-19-24>

Түсті: 18.09.19/ **Жарияланымға рұқсат етілді:** 24.09.19

Ақпараттық қоғамда білім әлеуметтік өрлеудің маңызды факторларының бірі болып саналады. Бүгінгі таңда кез келген деңгейдегі проблемаларды шешуге дайын болу үшін үздіксіз даму қажет. Яғни, тұрақтылық жоқ әлемде адамның өз бетімен білім алуы өмірлік маңызды қажеттілік болып отыр. Бұл жағдайда білім беру білім алушылардың өзіндік табиғи шығармашылық әлеуетін толық және жан-жақты іске асыруға, бақытты және табысты болуға мүмкіндік беретін әлеуметтік рөлдердің кең ауқымын меңгеруін қамтамасыз етуі тиіс.

XXI ғасырда білім берудің негізгі миссиясының тұжырымдамалық мазмұнын алғаш ұсынған және оған Жак Делор басшылық еткен комиссияның қорытындысы бойынша үнемі өзгеріп отыратын әлем және кеңейіп келе жатқан жаһандану жағдайында білім алушылардың білім жетістіктерінің сапасы адамға өмірлік табысқа қажетті «төрт тағанды» меңгерумен бағаланады деп ұсынды, олар: танып-білуді үйрену; әрекет етуді үйрену; бірігіп өмір сүруді үйрену; өмірге төзімді болуды үйрену [1].

Педагогикалық үдерістің нәтижелілігі педагогтардың жайлы (комфортты) білім беру ортасын ұйымдастыра білулерінің ғылыми тәсілдерінің теориясын меңгеріп, практикалық қолданыс дағдыларының қалыптасуына байланысты.

Білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде педагогтардың білім беру және әлеуметтік ортасында және педагогикалық өзара әрекеттестікте психологиялық қауіпсіздік пен жайлылықты құра білу және қолдау іскерлігіне байланысты түрлі проблемалар мен шиеленістер туындайды. Жайлы білім беру ортасын ұйымдастыру тұлғаның психологиялық қауіпсіздігі тұрғысынан оң дамуына мүмкіндік береді және тұлғаның жайлылығының бұзылуының қауіп-қатері туралы ықтимал жағдайлардың алдын алады.

«Орта» ұғымы көпқырлы. Индивидті қоршаған жағдайлар мен мүмкіндіктер ретінде орта жан-жақты зерттеліп, оған авторлар жеке тұжырымдары бойынша анықтама берген.

В.В. Рубцованың пікірінше, орта қарым-қатынас, өзара әрекеттестік, өзара байланыс арқылы іске асатын адамның ажырамас әлемі. В.А. Ясвин осы ұғымның мазмұнын талдай

келе, органы адамға әсер ету мен жағдайлар кешені ретінде анықтайды да, тұлғаның психологиялық-педагогикалық тұрғыда даму мүмкіндігі деп қарастырады [2, 3].

Ішкі және сыртқы орта адамның қауіпсіздігіне, оның физикалық, әлеуметтік және рухани дамуына ықпал етеді. Адамның қауіпсіздігінде тұрмыстық жағдайы, әлауқат деңгейі, тұрмыстық ортасы, әдет-ғұрыптары, мінез-құлық, адамгершілік және эмоционалдық нормаларды құрайтын әлеуметтік факторлардың орны ерекше.

Адамның әртүрлі даму кезеңдерінде оның қауіпсіздігі үшін білім беру ортасы өте маңызды. Білім беру ортасы соңғы онжылдықта білім беру мәселелерін талқылау және зерделеу кезінде кеңінен қолданылатын ұғым және оның көпаспектілігі мен белгісіздігін растайтын «білім беру ортасының феномені» термині пайда болды. «Білім беру ортасының феномені» білім беруді әлеуметтік өмір саласы, ал «орта» білім беру факторы ретінде ұғындыратын қазіргі заманғы түсінікке байланысты қарастырылады.

В.И. Слободчиковтың пікірінше, білім беру ортасы – білім беруші мен білім алушының кездескен жерінде басталады, онда олар білімді пән ретінде және ортақ қызмет ресурсы ретінде бірлесіп жобалап, құрастыра бастайды және жекелеген элементтер арасында белгілі бір байланыстар мен қатынастар түзіледі. Демек, білім беру ортасы-білім алуға қолдау көрсететін, білім беру үшін бірлесіп қызмет ететін орта. Бұл орта берілген үлгі бойынша тұлғаның қалыптасуына әсер ететін ықпалдар мен шарттар, сондай-ақ оның дамуы үшін әлеуметтік, кеңістік пен заттық мүмкіндік жүйесі болып табылады [4].

Ғылыми әдебиеттерде әртүрлі білім беру мекемелеріндегі білім беру ортасының ерекшелігі төмендегідей қарастырылады, олар:

- білім беру мекемелерінің типтік және түрлілік ерекшеліктерімен;
- баланың өмір тіршілігін ұйымдастыру және басқару жүйесімен;
- балалар тобымен – оқу сыныптарының, уақытша балалар ұжымдарының (үйірмелердің, клубтардың және қызығушылықтары бойынша балалар бірлестіктерінің) топтарымен; көшбасшылардың және көшбасшылық қабілеті төмен тұлғалардың болуымен; баланың басқа ұжымдарға, топтар мен шағын топтардың біріктірілуімен, олардағы баланың қозғалу деңгейімен;
- білім беру мекемелері субъектілерінің әлеуметтік байланысымен (өмір салты, қызметі, мінез-құлқы, өзара әрекеті (өзара әрекеттесуі, өзара көмек, үстемдік, авторитарлық және т. б.), жеке бас үлгісі, жұмыс тәжірибесі (қарым-қатынас, өзара көмек, үстемдік, авторитарлық және т. б.);
- білім беру ортасының ақпараттық құрамдас бөлігі (ішкі тәртіп ережелері, жарғы, конституция туралы декларация, заңдар және т. б.);
- адамдарға қарым-қатынас декларация нормаларымен емес, нақты, олардың пікірлері және бағасымен анықталуымен;
- жеке және қоғамдық қауіпсіздік ұйғарымдары және ережелерімен;
- мектептегі көрнекілік құралдарымен (қандай да бір формада көрсетілген кез келген идеялар; талаптар, бұйрықтар, кеңестер, ережелер, тілектер, яғни білім беру ортасының субъектісіне дербес бағыттап әсер ету);
- ортаның материалдық және соматикалық құрылымы (оқыту жағдайы, бос уақыт және демалыс жағдайлары; психологиялық микроклимат) [2,12-15].

С.В.Тарасовтың пікірінше, білім беру мекемелерінің білім беру ортасының құрылымы үш компоненттен тұрады: кеңістіктік-семантикалық, мазмұндық-әдістемелік; коммуникациялық-ұйымдастырушылық.

Кеңістіктік-семантикалық компонент бұл білім беру мекемесінде балалардың өмір сүру кеңістігін сәулеттік-эстетикалық ұйымдастыру және мектептің символикалық кеңістігі, яғни оның символикасы, атрибуттары, дәстүрлері және т. б.

Мазмұндық-әдістемелік компонент мазмұндық саланы (білім беру мекемесінің өмір сүру концепциясы, тәрбие жұмысының тұжырымдамасы мен бағдарламасы, негізгі

және қосымша білім беру бағдарламалары); білім беру мекемесінде балалардың тіршілік әрекетін ұйымдастыру технологиясы, формалары, әдістері (іс-шаралар, ойындар, басқару және өзін-өзі басқару құрылымы және т.б.), іс-шаралар мен ұжымдық шығармашылық істерді дайындау және өткізу.

Коммуникациялық-ұйымдастыру компоненті білім беру мекемесінің білім беру ортасы субъектілерінің ерекшеліктерін, коммуникациялық саласын, ұйымдастыру шарттарын, яғни басқару мәдениетінің ерекшеліктерін білдіреді [2,18].

Г.А. Ковалев еңбектерінде білім беру ортасының құрылымына қатысты басқаша өзара байланысты үш негізгі параметрді бөліп көрсетеді: «физикалық орта» (мектеп бөлмелері мен мектеп ғимараттарының архитектурасы және дизайны және т. б.); «адами фактор» (білім беру процесінің субъектілері арасындағы әлеуметтік тығыздық, оқушылар мен мұғалімдердің жыныстық-жас ерекшеліктері және т.б.); «оқыту бағдарламасы» (іс-әрекет құрылымы, оқыту стилі және т.б.) [5].

В.А. Ясвин білім беру ортасы компоненттерін кеңістіктік-сәулеттік (мұғалім мен оқушыны қоршаған пәндік орта); әлеуметтік (балалар мен ересектердің ортақтығының ерекше формасымен анықталады) және технологиялық (білім беру процесінің мазмұны, бала меңгеретін іс-әрекет тәсілдері, оқытуды ұйымдастыру) деп топтаған [3,113].

Е.А.Климовтың зерттеулері білім беру ортасының құрылымын келесі құрамда ұсынады:

- ортаның әлеуметтік-байланыс бөлігі (жеке бас, мәдениет, тәжірибе, салауатты өмір салты үлгісі; мекемелер, ұйымдар, олардың өкілдерінің өзара қарым-қатынасы; өз тобының және басқа да ұжымдардың құрылымы, адам байланысатын топ және адамның топтарға қосылуы мен нақты орны);
- ортаның ақпараттық бөлігі (ішкі тәртіп ережелері, оқу орнының Жарғысы, дәстүрлер, жеке және қоғамдық қауіпсіздік ережелері, көрнекілік құралдары, дербес бағытталған әсер ету);
- ортаның соматикалық бөлігі (өз денесі және оның жағдайы);
- ортаның пәндік бөлігі (материалдық, физикалық-химиялық, биологиялық, гигиеналық жағдайлар) [2,36].

Қазақстан Республикасында білім беру мазмұнын жаңарту барысында білім беру мәселесінде бірқатар жаңалықтар енгізіліп жатыр: білім беру мазмұнын жетілдіру мақсатында ұлттық стандарттар, оқу бағдарламалары дайындалды, оларды іске асыратын жаңаша оқыту нысандары мен әдістері, білім алушылардың оқудағы жетістіктерін диагностикалау мен бағалау жүйесі біртіндеп енгізілуде. Мектептен тыс, қосымша білім беру бағдарламалары, мектепті басқару моделі және барлық мүдделі тараптармен әріптестікке негізделген достық қалыптағы білім беру ортасының болуы, ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі ролін белсендіру тетіктерін анықтау үздіксіз жетілдіру үстінде.

Осы тұста жоғарыда атап көрсеткен С.В.Тарасов, Э.Э. Сыманюк, В.А. Ясвин, Е.А. Климов, Г.А. Ковалев сынды авторлардың тұжырымдары және отандық ғалымдардың (Ә.Бисембаева, Г.Ж.Меңлібекова, Г.К. Дилимбетова, Ж.М. Оспанова және т.б.) [3;6;7;8;9]. мәселеге орайлас зерттеулері негізінде білім беру ортасының құрылымын: кеңістік-әлеуметтік(мектеп үйінің заманауи сәулет талаптарына (апатты жағайда болмауы, жарықтың түсуі, бөлме температурасының нормаға сәйкестігі,қозғалысқа мүмкіндігі, объектілердің қолжетімдігі), гигиеналық талаптарға жауап беруі; әлеуметтік (білім беру үдерісіне қатысушы субъектілердің ортақ мақсатқа бірлескен қызметі); мазмұндық-әдістемелік(оқу бағдарламаларының өмірге қажетті дағдыларды меңгеруге бағытталуы, ұлттық және әлемдік өркениет жетістіктерін қамтуы, тәжірибеге бағдарланған заманауи оқыту мен тәрбие әдіс-тәсілдерін білім алушының психологиялық және жас ерекшеліктеріне орай іздеп табуға, оқудан ләззат алуға бағдарлап тандау)деп қарастыру тұлғаны қалыптастыруға

қауіпсіз әрі жайлы орта жасайды деп есептейміз.

Адамдар білім беру ортасын ұйымдастырады, құрады, оған қызмет ету процесінде тұрақты әсер етеді, бірақ, білім беру ортасы да тұтас және жеке элементтерімен білім беру процесінің әрбір субъектісіне әсер етеді.

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер білім беру ортасын әртүрлі аспектілер мен нұсқаларда қарастырады, бірақ ең жиі кездесетін түсініктер мыналар: дамытушы білім беру ортасы, психологиялық қауіпсіз білім беру ортасы, ақпараттық қауіпсіз білім беру ортасы, экологиялық қауіпсіз білім беру ортасы, денсаулық сақтау білім беру ортасы, физикалық қауіпсіз білім беру ортасы.

Кезінде дамытушы орта теориясын Ж.Ж. Руссо өз зерттеулерінде ұсынса, П.П. Блонский, А.С. Макаренко, С.Т. Шацкий сынды ғалымдар зерттеулері мен жеке тәжірибелерінде педагогтің әсер ету объектісі бала емес, тіпті оның мінез-құлқы да емес, түптеп келгенде баланың жағдайы, өмір сүру ортасы - заттар, адамдар, олардың тұлғааралық қатынастары, қызметі екендігі дәйекті және нақты дәлелдеді.

Соңғы уақытта білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігі туралы жиі айтылады. Т.С.Кабаченко психологиялық қауіпсіздікті «белгілі бір адамның, топтың, ақпараттық ортаның, жалпы қоғамның өмір сүру шарты, әлеуметтік субъектілердің (жеке адамның, топтың, жалпы қоғамның) қызмет етуі мен дамуының тұтастығының, бейімделуінің (бейімделудің барлық нысандарының) бұзылуына ықпал етпейтін шарт» деп қарастыруды ұсынады [2,42]. Білім алушының психологиялық қауіпсіз білім беру ортасы тұлғаның өмір сүру шарты, білім алу қажеттілігі, өзін-өзі дамытуын қамтамасыз ететін жағдай және бейімделу, қажетті қажеттіліктер мен мүдделерді қанағаттандыру тұтастығы.

Психологиялық қауіпсіздікті талдауға қатысты мәселелерді мамандар ақпараттық қауіпсіз білім беру ортасының контекстінде көтереді (Г. В. Грачев, В. Е. Лепский, Т. С. Кабаченко). Ақпараттық-психологиялық қауіпсіздік жеке адамдардың немесе топтардың жағымсыз ақпараттық-психологиялық әсерлерден және осыған байланысты жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерінен қорғалу жағдайы ретінде түсініледі. Зерттеушілер ақпараттық қауіпсіз білім беру ортасы жаңа педагогикалық жүйе; оқу-әдістемелік және ұйымдастыру кешені; жаңа білім, фактілер, ақпараттар, мәдениетпен байланысты педагогикалық құбылыс ретінде түрлі аспектіде қарастырады.

Соңғы жылдардағы зерттеулер экологиялық қауіпсіз білім беру ортасын құру туралы айтуға мүмкіндік береді. Е.А. Алисованың пікірінше, экологиялық қауіпсіз білім беру ортасы деп тұлғаның даму мүмкіндігін және оның экологиялық факторлардың теріс әсерінен қорғалуын және табиғат әлемімен өзара іс-қимылдың оңтайлылығын қамтамасыз ететін психологиялық-педагогикалық жағдайлар мен әсерлердің жүйесі түсініледі [10].

Өскелең ұрпақтың денсаулығы бүкіл әлемде кеңінен талқыланып, бұл проблемамен ғалымдар, дәрігерлер, физиологтар, психологтар, тіпті саясаткерлер айналысады. Әрине педагогтар білім алушының денсаулығын қолдау және қалыптастыру проблемасынан тыс қалмайды. Осыдан мектеп бағдарламасы шеңберінде денсаулықты сақтау мен нығайтуға арналған бөлімдер енгізіліп келеді.

Н.Т. Рылова білім беру мекемелерінің денсаулық сақтау ортасын білім алушының әлеуметтік, физикалық және психологиялық денсаулығын сақтауға, нығайтуға қатысты түрлі мекемелердің профилактикалық, ұйымдастырушылық және басқару қызметтерінің жиынтығы ретінде қарастыруды қолдайды.

Осылайша, авторлар білім беру ортасының түрлерін психологиялық-педагогикалық аспектіде зерттеп, жайлы білім беру ортасының бұзылуының қауіп-қатері туралы ықтимал түсініктерді қарастырады және тұлғаның психологиялық қауіпсіздігі тұрғысынан оң дамуын болжайды.

Білім беру мекемесінің білім беру ортасының жайлылығы мен қауіпсіздігі білім беру процесінің барлық қатысушыларының әрекеттерімен қамтамасыз етіледі. Жайлы

және қауіпсіз білім беру ортасын құру оның қатысушыларының өмір сүру қауіпсіздігінің мәні туралы қажетті білімдерді меңгеруі нәтижесінде ғана емес, сонымен қатар оны ұйымдастырудағы іскерлікті қалыптастыру нәтижесінде мүмкін болады. Қауіпсіз өмір сүру адамның, қоғамның, өркениеттің қажеттілігіне айналуы маңызды. Бұған жаңа дүниетанымды, идеалдар мен құндылықтар жүйесін, адамдардың қауіпсіз мінез-құлық нормалары мен дәстүрлерін, жалпы өмір сүру мәдениетін қалыптастыру арқылы қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. – UNESCO, 1996 [Электронный источник]. - URL: <http://www.myshared.ru/slide/732836> (дата обращения: 10.09.19)
2. Непрокина И.В. Безопасная образовательная среда: моделирование, проектирование, мониторинг: учеб. пособие / И.В. Непрокина, О.П. Болотникова, А.А. Ошкина. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2012. – 92 с.
3. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.
4. Слободчиков, В.И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В.И. Слободчиков // Выступление на пленарном заседании Первой российской конференции по экологической психологии (Москва, 3–5 декабря 1996 г.).
5. Ковалев Г.А. Психологическое развитие ребенка и жизненная среда / Г.А.Ковалев // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 13–23.
6. Сыманюк Э.Э. Психологическая безопасность образовательной среды / Э.Э. Сыманюк. – М.: Академический проект, 2004.
7. Менлибекова Г.Ж. «XXI ғасырдағы андрагогикалық білім: мәселелері мен шешу жолдары» / Халықаралық ғылыми семинар жинағы. 20 сәуір, 2018 ж. – Астана, «Центр Элит» баспасы, 2018. - 192 б.
8. Дилимбетова Г.К. Научные подходы к экологизации системы образования в условиях развития «зеленой экономики: сборник материалов Международного научно-практического семинара.-Астана, 27 апреля, 2018 г. –Астана: ТОО «Мастер По», 2018. - 339 с.
9. Рефлексия на уроке: методические рекомендации / Ж.М. Оспанова. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы». Центр педагогического мастерства, 2016. – 41 с.
10. Алисов Е.А. Педагогическое проектирование экологически безопасной образовательной среды : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Е.А. Алисов. – М., 2011. – 36 с

N.P. Albytova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Safe and comfortable educational environment of a learner

Abstract. The article deals with the problems of development of modern education related to the ability of teachers to create and maintain psychological security and comfort in the educational environment and interaction. The article reveals scientific approaches to the identification of the essence of the concept of “educational environment”, analyzes the structure, specificity and varieties of the educational environment.

In determining the structure of the educational environment, the author relies on research and publications of domestic and foreign authors.

The author notes that the creation of a comfortable and safe educational environment is possible not only as a result of the assimilation of theoretical knowledge, but also the formation of skills in its organization. The emphasis is placed on the importance of forming a new worldview, system of ideals and values, norms and traditions of safe behavior of people, culture of life in General.

Keywords: development, environment, social environment, educational environment, structure of educational environment, features of educational environment.

Н.П. Албытова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Безопасная и комфортная образовательная среда обучающегося

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы развития современного образования, связанные с умением педагогов создавать и поддерживать психологическую безопасность и комфортность в образовательной среде и в процессе взаимодействия. Раскрываются научные подходы к выявлению сущности понятия «образовательная среда», анализируется структура, специфика и разновидности образовательной среды.

При определении структуры образовательной среды автор опирается на научные исследования и публикации отечественных и зарубежных авторов.

Автор отмечает, что создание комфортной и безопасной образовательной среды возможно не только в результате усвоения теоретических знаний, но и формирования умений в ее организации. Ставится акцент на важность формирования нового мировоззрения, системы идеалов и ценностей, норм и традиций безопасного поведения людей, культуры жизнедеятельности в целом.

Ключевые слова: развитие, среда, социальная среда, образовательная среда, структура образовательной среды, особенности образовательной среды.

References

1. Delor Zh. *Образование: скрытое сокровище* [Education: hidden treasure] (UNESCO, 1996).
2. Neprokina, I.V. *Bezopasnaja obrazovatel' naja sreda: modelirovanie, proektirovanie, monitoring* [Safe educational environment: modeling, design, monitoring]. Textbook (Izd-vo TGU, Tol'jatti 2012, 92 p).
3. Jasvin V.A. *Образовatel' naja sreda: ot modelirovanija k proektirovaniju* [Educational environment: from modeling to design] (Smysl, Moscow, 2001, 365 p.).
4. Slobodchikov V.I. *O ponjatii obrazovatel'noj sredy v koncepcii razvivajushhego obrazovanija* [On the concept of the educational environment in the concept of developing education], *Vystuplenie na plenarnom zasedanii Pervoj rossijskoj konferencii po jekologicheskoj psihologii* [Speech at the plenary meeting of the First Russian Conference on Environmental Psychology] (Moscow, December 3-5, 1996).
5. Kovalev G.A. *Psihologicheskoe razvitie rebenka i zhiznennaja sreda* [The psychological development of the child and the living environment] G.A.Kovalev, *Voprosy psihologii* [Psychology Issues], 1, 13-23 (1993).
6. Symanjuk Je.Je. *Psihologicheskaja bezopasnost' obrazovatel'noj sredy* [Psychological safety of the educational environment] (Akademicheskij projekt, Moscow, 2004).
7. Menlibekova G.Zh. *XXI gasyrdagy andragogikalyk bilim: maseleleri men sheshu zholdary* [Androgogical knowledge in the 21st century: problems and solutions] *Halykaralyk gylymi seminar zhinagy* [Collection of international scientific conference]. April 20, 2018 («Centr Jelit» baspasy, Astana, 2018, 192 p.).
8. Dilimbetova G.K. *Nauchnye podhody k jekologizacii sistemy obrazovanija v uslovijah razvitija «zelenoj jekonomiki»: sbornik materialov Mezhdunarodnogo nauchno-prakticheskogo seminaru* [Scientific approaches to the greening of the education system in the context of the development of the «green economy: a collection of materials of the International scientific and practical seminar] -Astana, April 27, 2018 (LLP «Master Po», Astana, 2018, 339 p.).
9. Ospanova Zh.M. *Refleksija na uroke: metodicheskie rekomendacii* [Reflection in the lesson: guidelines] (AEO «Nazarbaev Intellektual'nye shkoly», Centr pedagogicheskogo masterstva, Astana, 2016, 41 p.).
10. Alisov E.A. *Pedagogicheskoe proektirovanie jekologicheski bezopasnoj obrazovatel'noj sredy* [Pedagogical design of an environmentally friendly educational environment]. Abstract of the dissertation of a doctor of pedagogical sciences (Moscow, 2011, 36 p.).

Автор туралы мәлімет:

Албытова Н.П. - әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Albytova N.P. - Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of “Social Pedagogics and Self-Knowledge” Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

А.К.Аманова, Е.Ж.Сармурзин

Евразийский национальный университет имени Л.Гумилева,

Нур-Султан, Казахстан

(E-mail: yerbol.sarmurzin@gmail.com)

Профессиональная компетенция будущих педагогов-психологов: ее сущность и возможности формирования

Аннотация. В статье выявляется сущность понятий «компетенция», «профессиональная компетенция» и «профессиональная компетенция будущего педагога-психолога». Определены возможности формирования профессиональной компетенции будущих педагогов-психологов в ходе их подготовки в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: компетенция, профессиональная компетенция педагога-психолога, подготовка будущих педагогов-психологов, учебно-воспитательный процесс в вузе, формирование профессиональной компетентности.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-25-30>

Поступила: 17.01.20/ **Допущена к опубликованию:** 12.02.20

Подготовка квалифицированных педагогов-психологов в вузе в современных условиях требует тщательного изучения и учета в этом процессе различных психологических образований и их комплексов, определяющих способность будущих специалистов к выполнению профессиональных обязанностей. Соответственно, требуется уточнить значение ряда понятий, используемых для обозначения высокого уровня профессионального мастерства. В научной литературе нет единогласия по этим вопросам, поэтому ученые не только используют разные понятия, но и нередко по-разному объясняют одни и те же термины. Кроме этого, они часто по-разному определяют их составляющие и указывают другие пути достижения профессионального мастерства. Приведенная ситуация побуждает к проведению соответствующего исследования.

На сегодняшний день опубликовано много работ, посвященных выяснению понятий, характеризующих процесс профессионального становления личности, в частности, понятия «профессиональная компетенция».

Основная сложность в определении данного понятия, по мнению Е. В. Барышниковой, заключается в том, что им обозначают разные явления: мыслительные действия, личностные качества человека, мотивационные тенденции, ценностные ориентации, особенности межличностного взаимодействия, практические умения, навыки и тому подобное. Как исходное в исследовании она принимает такое определение: компетенция - это готовность субъекта эффективно организовывать внутренние и внешние ресурсы для постановки и достижения цели [2, с. 145].

Под внутренними ресурсами понимают знания, умения, навыки, надпредметные умения, компетентности (способы деятельности), психологические особенности, ценности и тому подобное. Компетентности - это качества, приобретенные через проживание ситуаций, рефлексию опыта [4, с. 189]. Н. А. Пахтусова придерживается позиции, что отдельные компетенции как некоторые внутренние потенциальные психологические образования (знания, умения, навыки, установки, алгоритмы действий, системы ценностей и др.) проявляются в целостной психологической компетентности личности. Она также отмечает, что в социальном плане компетенцию можно рассматривать как «грамотное поведение»

или способность оптимально использовать собственные индивидуальные ресурсы для конструктивного взаимодействия с миром [4, с. 192].

Т. В. Рихтер перечисляет основные подходы к пониманию понятия «компетенция», связывает его с понятием «компетентность», через которое раскрывает его сущность. Так, компетенция является заранее определенным набором знаний, умений, навыков, а компетентность - качественной характеристикой их усвоения, что проявляется в процессе практической деятельности. Под компетенцией следует понимать определенную сферу, круг деятельности, заранее определенную систему вопросов, по которым личность должна быть хорошо осведомлена, то есть обладать определенным набором знаний, умений, навыков и собственного к ним отношения. Компетентность - качество личности, ее определенное достояние, которое основано на знаниях, опыте, нравственных принципах и проявляется в критический момент за счет умения находить связь между ситуацией и знаниями, в принятии адекватных решений насущной проблемы [5, с. 100].

Согласно трактовкам ряда отечественных ученых, компетенция - это подход к знаниям как инструменту решения жизненных проблем, принятия решений в различных сферах жизнедеятельности человека, общая способность, основанная на знаниях, опыте, ценностях, приобретенных благодаря обучению, воспитанию, интеграции в пространство социокультурных отношений, межличностной интеграции и общения [1, с. 90]. По мнению многих специалистов, компетенция определяется как свойство личности, она делится на виды, например, социальная, коммуникативная, профессиональная и др.

В основном соглашаясь с приведенными рассуждениями, перейдем к рассмотрению одного из видов, а именно понятия «профессиональная компетенция».

Е. А. Косыгина, Н. Г. Отт, Е. Л. Ушакова отмечают, что, согласно современным исследованиям, в основе компетенции лежат индивидуально-психологические качества, объективные условия развития общества, его современные особенности и условия профессиональной деятельности. Относительно профессиональной компетенции исследователи определяют противоречие между стремлением к творческой реализации своей деятельности, использованием индивидуального подхода, постижением новых знаний, применением инновационных технологий и ускоренным темпом развития социальных институтов, в частности, образования. На практике требования к профессиональным компетенциям и возможности их реализации часто не совпадают [3, с. 23].

Мы разделяем мнение других исследователей, что компетенция - оценочная категория, и она характеризует человека как субъекта специализированной деятельности, где развитие потенциала человека дает ему возможность выполнять квалифицированную работу, принимать решения в проблемных ситуациях, планировать и совершенствовать действия, которые приводят к успешному достижению поставленных целей. А профессиональная компетенция - это характеристика, которая отражает деловые и личностные качества специалиста, уровень знаний, умений, опыта, достаточных для того, чтобы достичь цели в определенном виде профессиональной деятельности, а также моральную позицию специалиста [1, с. 91].

По формированию профессиональной компетенции исследователи выражают определенные соображения.

Н. А. Пахтусова условиями развития профессиональной компетенции студентов считает:

1. Организационно-управленческие (учебные планы, семестровые графики, составление расписания, определение критериев уровня компетентности, материально-техническое обеспечение учебного процесса).
2. Учебно-методические (отбор содержания занятий, интеграция различных курсов, выделение ведущих идей).
3. Технологические (контрольно-оценочные, организация активных форм обучения,

определение умений, входящих в компетенции, использование инновационных технологий).

4. Психолого-педагогические (осуществление диагностики развития студентов, система стимулирования мотивации учения, определение критериев компетентности, рефлексивно-оценочный этап каждого занятия) [4, с.185].

Соответственно, формирование профессиональной компетенции будущих специалистов происходит в ходе учебно-воспитательного процесса в вузе, который осуществляет подготовку кадров по данной профессии.

Ссылаясь на исследования зарубежных ученых, И. А. Чемерилова, Е. К. Иванова констатируют, что развивать элементы компетенции можно только в соответствующей, благоприятной для этого развивающей среде, в которой созданы условия для выявления и развития способностей специалиста, способности педагога-психолога глубоко изучать особенности структуры организации, учреждения, где он работает, специфику психологического мышления их сотрудников, для самоанализа собственной деятельности с целью определения ее эффективности [6, с.44].

Итак, формирование профессиональной компетенции заключается в развитии профессионально значимых знаний, умений, навыков, совершенствовании опыта и дальнейшем развитии профессионально значимых качеств личности, обуславливающих успешность выполнения деятельности по определенной специальности.

Из приведенного следует, что профессиональная компетенция личности является сложным комплексным понятием и включает профессиональные знания, умения, навыки и другие компоненты, которые необходимы для осуществления профессиональной деятельности.

Чаще всего авторы указывают на такие ее компоненты:

- профессиональные знания, умения, навыки;
- мотивация к работе по данной специальности;
- профессиональный опыт;
- алгоритмы действий в определенных ситуациях;
- личностная позиция специалиста;
- собственная активность и др.

Ученые также констатируют, что профессиональная компетенция будущего педагога-психолога определяет:

- профессиональное самоопределение личности специалиста;
- уровень профессионального мастерства;
- содержание профессионального сознания педагога-психолога;
- характеристики профессиональной Я-концепции педагога-психолога;
- успешность деятельности по выбранной специальности;
- соответствие профессиональным требованиям и тому подобное.

Совершив обобщение и конкретизацию изложенного, можно дать определение понятий, находящихся в центре рассмотрения.

Компетенция - совокупность качеств личности, которая характеризует ее способность использовать имеющиеся возможности для постановки и достижения жизненных целей. Характеризует способность человека адекватно приспосабливаться к существующим требованиям окружения, как физического, так и социального. Включает ряд компонентов, которые необходимы для этого в каждом конкретном случае. В определенной степени присутствует у каждого человека, однако разные люди обладают разным уровнем компетенции для каждой из возможных сфер проявления. Можно выделить ряд видов компетенции в соответствии со сферами жизнедеятельности человека, одним из них является профессиональная компетенция.

Профессиональная компетенция - это совокупность внутренних ресурсов человека, которая дает ему возможность выполнять профессиональные обязанности в соответствии

с действующими должностными требованиями для конкретной профессии. Характеризует способность человека адаптироваться к требованиям профессиональной среды. Можно выделить ряд ее отдельных составляющих. Она является результатом процесса профессионализации личности, формируется в результате допрофессиональной подготовки, профессиональной адаптации и профессиональной деятельности. Однако как становление, так и проявления профессиональной компетенции следует рассматривать применительно к определенной конкретной профессии.

Профессиональная компетенция будущего педагога-психолога – это совокупность внутренних ресурсов специалиста, которая позволяет ему выполнять должностные обязанности в соответствии с действующими профессиональными стандартами и должностными требованиями по данной профессии на конкретном рабочем месте. Определяет способность профессионального педагога-психолога выполнять свои профессиональные обязанности на должном уровне, в соответствии с имеющимися запросами: должностными инструкциями, желаниями клиентов и ожиданиями как других людей, так и общества в целом.

Относительно структуры профессиональной компетенции будущего педагога-психолога следует отметить, что ее можно раскрыть через профессиональные умения. Соответственно, она содержит широкий набор профессионально важных знаний, умений и навыков, необходимых для успешного выполнения должностных обязанностей. Она также включает качества, которые характеризуют собственную активность личности, ее способность к постановке целей деятельности, формулировку профессиональных задач и умение добиваться их решения, умение работать в команде и способность к эффективному социальному взаимодействию.

Касательно формирования профессиональной компетенции будущего педагога-психолога специалисты отмечают, что ее компоненты могут быть развиты в процессе профессиональной подготовки в вузе и являются составными целостного процесса формирования личности в учебно-воспитательном процессе.

Формирование происходит в результате привлечения будущих специалистов к особому образу организованной учебной, воспитательной, научной и практической деятельности, которая предусматривает развитие всех ее составляющих, а также осуществления контроля за ходом этого процесса и его коррекции. Становление будущего педагога-психолога в системе высшего образования связано с его содержанием, применением соответствующего методического обеспечения, педагогическим мастерством преподавателей, эффективностью воспитательных воздействий, а также процессами, которые происходят в системе образования и предусматривают ее реформирование в соответствии с современными мировыми требованиями.

Из вышеприведенного следует, что профессиональная компетенция будущего педагога-психолога формируется путем усвоения необходимых для успешного осуществления данной деятельности теоретических знаний, усвоения практических умений, приобретения опыта, а также сложившихся в результате профессионально значимых качеств личности, которые определяют его готовность к выполнению должностных обязанностей, обеспечения их надлежащего уровня, его личностного роста, самореализации и высокой конкурентоспособности. Итак, процесс профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов в системе высшего образования выступает средством формирования их профессиональной компетенции, всех ее составляющих. Поэтому создание условий, необходимых для формирования профессиональной компетенции будущих педагогов-психологов принадлежит к первоочередным задачам вузов, осуществляющих их подготовку.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

1. Под профессиональной компетенцией будущего педагога-психолога следует понимать совокупность внутренних ресурсов специалиста, которые позволяют ему

выполнять профессиональные обязанности в соответствии с действующими должностными требованиями по данной профессии.

2. Профессиональная компетенция будущего педагога-психолога содержит элементы, которые задействованы в выполнении им видов деятельности, которые определяют его должностные обязанности и делают возможным его успешную профессиональную деятельность.

3. Формирование профессиональной компетенции будущих педагогов-психологов происходит в ходе выполнения видов деятельности, в которых задействованы компоненты допрофессиональной подготовки, профессиональной адаптации и дальнейшей профессиональной деятельности; их результатом является развитие профессионально значимых качеств личности, то есть тех, которые обуславливают эффективность данной деятельности.

4. Подготовка будущих педагогов-психологов вузе предполагает и реализует привлечение студентов к таким формам учебной и практической деятельности, в которых происходит формирование всех компонентов их профессионального мастерства, управление этим процессом и контроль результата.

В будущем предусмотрено выяснить сущность других понятий, которые используются для характеристики процесса профессионализации педагогов-психологов.

Литература

1. Асенова Н. С., Шавалиева З. Ш., Сакенов Д. Ж. Содержание профессиональной компетенции студентов специальности «Педагогика и психология» // Академический журнал Западной Сибири. – 2014. – Т. 10. – №. 5. – С. 90-91.
2. Барышникова Е.В. Профессиональная компетентность будущих педагогов-психологов: монография/ Е.В. Барышникова. – Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2017. – 239 с.
3. Косыгина Е. А., Отт Н. Г., Ушакова Е. Л. Проблема профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов в условиях образовательной среды высшего учебного заведения // Известия ВГПУ. 2019. № 6 (139). - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-professionalnoy-podgotovki-buduschih-pedagogov-psihologov-v-usloviyah-obrazovatelnoy-sredy-vysshego-uchebnogo-zavedeniya> (дата обращения: 02.12.2019).
4. Пахтусова Н. А. Формирование профессиональной творческой компетенции будущих педагогов в контексте творческого саморазвития личности // Образование и безопасность: методология, теория, практика. – 2011. – № 1. - С. 176-197.
5. Рихтер Т. В. Выделение структуры профессиональной компетенции студентов вуза // Общество: социология, психология, педагогика. – 2015. – №. 6. – С. 99-101.
6. Чемерилова И. А., Иванова Е. К. Система формирования готовности будущих педагогов-психологов к саморазвитию профессиональных компетенций // Педагогический журнал. – 2017. – Т. 7. – №. 5А. – С. 41-49.

А.К.Аманова, Е.Ж.Сармурзин

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Болашақ педагог-психологтердің кәсіби құзыреттілігі: мәні мен қалыптастыру мүмкіндігі

Аннотация. Мақалада «құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік» және «болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігі» ұғымдарының мәні анықталады. Жоғары оқу орындарында болашақ психолог-педагогтердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың мүмкіндігі қарастырылады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, педагог-психологтың кәсіби құзыреттілігі, болашақ педагог-психологтарды дайындау, жоғары оқу орнындағы оқыту және тәрбие беру процесі, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру.

A. Amanova, Y. Zh. Sarmurzin

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Professional competence of future educational psychologists:
its essence and formation possibilities**

Abstract. The article provides the main essence of the concepts such as “competence”, “professional competence” and “professional competence of the future educational psychologist”. In addition, the authors discuss the possibilities of forming professional competence training in Higher educational institutions during the training courses.

Keywords: competence, professional competence of the educational psychologist, training of future educational psychologists, the educational process in the university, the formation of professional competence.

References

1. Asenova N. S., Shavaliyeva Z. SH., Sakenov D. ZH. Soderzhaniye professional'noy kompetentsii studentov spetsial'nosti «Pedagogika i psikhologiya» [The content of professional competence of students of the specialty “Pedagogy and Psychology”], Akademicheskiy zhurnal Zapadnoy Sibiri. [Academic Journal of Western Siberia] , 5 (10), 90-91 (2014).
2. Baryshnikova E.V. rofessional'naya kompetentnost' budushchikh pedagogov-psikhologov: monografiya [Professional competence of specialists pedagogues and psychologist: monograph] (Publishing house of the South Ural State Humanitarian and Pedagogical University, Chelyabinsk, 2017, 239 p.).
3. Kosygina E. A., Ott N. G., Ushakova E. L. Problema professional'noy podgotovki budushchikh pedagogov-psikhologov v usloviyakh obrazovatel'noy sredy vysshego uchebnogo zavedeniya [The problem of professional training of future educational psychologist in the educational environment of a higher educational institution], Bulletin of the Voronezh State Pedagogical University. 2019. №6 (139). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-professionalnoy-podgotovki-buduschih-pedagogov-psihologov-v-usloviyah-obrazovatelnoy-sredy-vysshego-uchebnogo-zavedeniya> (Accessed: 02.12.2019).
4. Pakhtusova N. A. Formirovaniye professional'noy tvorcheskoy kompetentsii budushchikh pedagogov v kontekste tvorcheskogo samorazvitiya lichnosti [Formation of professional creative competence of future teachers in the context of creative self-development of a person], Obrazovanie i bezopasnost': metodologiya, teoriya, praktika [Education and security: methodology, theory, practice], 1, 176-197 (2011).
5. Richter T.V. Vydeleniye struktury professional'noy kompetentsii studentov vuza [The allocation of the structure of professional competence of students], Obshhestvo: sociologiya, psihologiya, pedagogika [Society: sociology, psychology, pedagogy], 6, 99-101 (2015).
6. Chemerilova I. A., Ivanova E. K. Sistema formirovaniya gotovnosti budushchikh pedagogov-psikhologov k samorazvitiyu professional'nykh kompetentsiy [The system of formation of readiness of future educational psychologists for self-development of professional competencies] Pedagogicheskiy zhurnal [Pedagogical journal] 5(7), 41-49 (2017).

Сведения об авторах:

Аманова А. К. – PhD, старший преподаватель кафедры самопознания и социальной педагогики Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Сармурзин Е. Ж. – PhD докторант кафедры самопознания и социальной педагогики Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Аманова А. К. - PhD, Senior Lecturer of the Department of “Social Pedagogy and Self-Knowledge”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сармурзин Ye. Zh. – PhD student of the Department of “Social Pedagogy and Self-Knowledge”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.33.05

Ж.У. Аширова, С.А. Жолдасбекова
ЮКГУ им.М.АуезоваШымкент, Казахстан
(E-mail: ashirovajazi@mail.ru, saulez.63@mail.ru)

Принципы воспитания правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа

Аннотация. Рассматриваются понятие «культурно-воспитательная среда» и принципы использования её педагогического потенциала в формировании правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа. Выделены принципы - гуманистической направленности, культуросообразности, природосообразности, взаимосвязи профессионального образования и правового воспитания, вариативности и открытости, регионализации, событийности - определяют методологию, стратегию и характер направленности взаимодействия субъектов в среде, культурно-воспитательной среды колледжа.

Ключевые слова: культурно-воспитательная среда, студенты, колледж, принципы взаимодействия, правовая культура.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-31-37>

Поступила: 28.06.19/ **Допущена к опубликованию:** 19.09.19

Лейтмотивом использования педагогического потенциала культурно-воспитательной среды колледжа в воспитании правовой культуры студентов стали идеи: 1) о человеке как развивающемся индивиде, личности, субъекте деятельности и индивидуальности; 2) об образовательной среде как факторе профессионально-личностного становления и развития человека (Крахмалёва Т.С., Мондонен О.Ю., Петрова М.В., Петьков В.А., Синько В.М., Слободчиков, В.И., Тарасов П.Б., Текеева А.Р., Уколова Л.В., Юртаева Т.Б. и др.).

Понятие «культурно-воспитательная среда» (КВС) колледжа легкой промышленности и сервисы понимаем в двух значениях. Первое - как систему, интегрирующую сферы культуры, профессионального образования и воспитания студентов, включающую основные параметры среды (отношения, ценности, символы, вещи, предметы), направленную на реализацию целей образования в пространстве правовой культуры и профессионально-личностное становление и развитие будущего специалиста среднего звена на основе общечеловеческих, правовых и национальных ценностей. Второе – как комплексное многоуровневое явление, включающее весь спектр культурных направлений колледжа (такое производство, швейное производство, моделирование и культура одежды), уровень общей и профессиональной культуры педагогов и студентов (культурный, творческий потенциал) и механизмы их освоения.

Известный казахстанский учёный Ерлан Арын, потомственный интеллигент в четвёртом поколении, размышляя о краеугольных камнях воспитания современного студенчества в духе казахстанского патриотизма, указывает на его значимую роль в формировании и упрочении устоев нашей государственности. Автор справедливо считает, что личность формирует среда, обозначая свою позицию как «априори». Обосновывает он данную позицию казахской пословицей: «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсін».

В качестве примера Ерлан Арын приводит следующее: «В 13-летнем возрасте знаменитому златоусту-шешену из рода Каракесек, которого народ будет позднее почитать как великого казахского Казбека Каздаусты, поручали решать тяжбы между родами. По казахстанским же законам его сверстник, живущий в 21-ом веке, не несет уголовной ответственности за свое преступление». И, задавая риторический вопрос: «Откуда такой

инфантилизм?»), резюмирует: «личность формирует среда».

Именно по этой причине размышляет Ерлан Арын в своих «Этюдах о воспитании», «детям и подросткам в казахских аулах не возбранялось посещать различные сборища, где они, расположившись за спинами взрослых, слушали их разговоры за пиалой кумыса, внимали аксакалам, впитывая, как губка, этические взгляды и принципы, установленные в обществе. Все это не могло не отражаться на расширении кругозора, формировании нравственных качеств молодежи, у которой вырабатывалось коллективистское сознание, навыки человеческого общежития» [1].

Опираясь на исследования многих учёных в этом направлении, мы считаем, что реализация основной идеи исследования, которая предполагает рассмотрение педагогического потенциала культурно-воспитательной среды колледжа, влияющей на воспитание правовой культуры студентов, требует выявления принципов, обеспечивающих этот процесс, таких как: *гуманистической направленности, культуросообразности, природосообразности, взаимосвязи профессионального образования и правового воспитания, вариативности и открытости, регионализации, событийности* (таблица 1).

Таблица 1

**Принципы взаимодействия субъектов
в культурно-воспитательной среде колледжа**

Принципы	Содержание принципа
Гуманистической направленности	Базируется на создании демократичного уклада внутренней жизни колледжа, ориентации обучающихся на признание прав и свобод человека и гражданина высшей государственной ценностью Республики Казахстан, уверенности в гарантии соблюдения этих прав, устойчивости их моральных воззрений, социальной ориентированности их индивидуальных позиций.
Культуросообразности	Обуславливает построение воспитательного процесса в колледже на интеграции общечеловеческих, национальных и правовых культурных ценностей (ценности права в практической жизни людей и правовых отношений как фактора человеческого прогресса, культуры, как исторической ценности).
Природосообразности	Воспитание основывается на научном понимании взаимосвязи естественных и социальных процессов; согласованности с общими законами развития природы и человека соответственно моральным устоям, нравственным убеждениям в обществе; развитию интересов и потребностей студентов к овладению нормами морали и права, стремлений к правомерному поведению.
Связи профессионального образования и правового воспитания	Ориентирует на изменяющиеся требования общества и государства к будущей практической деятельности выпускника, выработку у студентов устойчивой ориентации на законопослушное поведение и правоприменительную деятельность. Предусматривает возможности применения законодательных и нормативных актов в соответствии с реальными проблемами и задачами легкой промышленности и сервиса.

Вариативности и открытости	Выступает как необходимое условие расширения воспитательных возможностей развития личности в КВС; раскрытия субъектного смысла воспитания правовой культуры. Ориентирует на свободу выбора воспитательных программ в ситуациях их разнообразия, обеспечивающих потребности личности в нормативно-правовой регуляции социально значимого поведения.
Принцип регионализации	Детерминируется тем, что в любом социальном обществе существует основа национальных правовых культур, куда входят правовые традиции, нормы, ценности, порождающие свой характерный неповторимый правовой менталитет, формирующийся на протяжении веков.
Событийности	Направлен на обеспечение событийности бытия каждого индивида. Открывает ему возможности самореализации в поступке и совместного с другими людьми порождения смыслов своего бытия. Служит средством осмысления событийности жизненного пути студента в правовом поле будущей профессиональной деятельности, осознания себя членом общества с развитой правовой культурой и строящего таким путем образ своего будущего социального и правового «Я»

Охарактеризуем данные принципы более подробно.

Принцип гуманистической направленности. Практическая реализация данного принципа предполагает отношение педагогов к студенту как к ответственному и самостоятельному субъекту собственного развития в профессиональном и правовом поле колледжа. Стратегия педагогического взаимодействия с личностью и коллективом строится на стимулировании правового сознания и самовоспитания в КВС, в частности, сознательного правомерного поведения, самокоррекции действий каждого студента в отношениях с другими людьми в социальной и учебной деятельности на основе гуманных отношений и осмысления собственных поступков.

Принцип культуросообразности обуславливает познание правовых ценностей через призму национальной культуры. Подразумевает толерантное отношение к организации культуро-обогащающих взаимовлияний в диалоге с различными этническими культурами. Диалог происходит на основе единения культур и полного взаимопонимания в достижении гражданского согласия и гармонии общественных правовых отношений людей. Принцип реализуется путём максимального использования в учебно-воспитательном процессе колледжа взаимопроникновения и взаимосвязи этнокультурных традиций среды, жизнедеятельности студентов колледжа в этническом многообразии культур народов и этносов, проживающих на территории определенного региона. В виде познания «другого «Я» или, наоборот, своей собственной культуры.

Принцип природосообразности в самом общем значении подразумевает отношение к человеку как части природы, опору на его природные силы и дарования, согласование процессов обучения и воспитания с природными этапами развития человека.

Суть принципа заключается в том, что воспитание должно основываться на научном понимании взаимосвязи естественных и социальных процессов, согласовываться с общими законами развития природы и человека соответственно моральным устоям, нравственным убеждениям в обществе. Принцип ориентирует на воспитание у человека ответственности за развитие самого себя, культивирование в себе определенных этических установок, куда отнесём интересы и потребности студентов к овладению нормами морали и права, стремление к правомерному поведению, принятию и одобрению его социумом, интериоризирующееся далее в твердые внутренние убеждения, ставшие затем составной частью самосознания, жизненной позиции студента, влияющей на его поведение и управляющей сознанием [2,3,4].

Эти мысли прослежены ещё в социально-этических трактатах выдающегося мыслителя Востока Абу Наср аль-Фараби: «Человек должен обладать прекрасным пониманием и представлением сущности вещей... Должен по природе своей любить истину и ее поборников, справедливость и ее приверженцев... Быть благовоспитанным, легко подчиняться добру и справедливости... Кроме этого, он должен быть воспитан по законам и обычаям...» [5].

Принцип связи профессионального образования и правового воспитания ориентирован на соответствие требований образования как сферы культуры с нормами морали и права сообразно изменяющимся потребностям к будущей практической деятельности выпускника, общества и государства к профессиональной сфере, выработку у студентов устойчивой ориентации на законопослушное поведение и правоприменительную деятельность. Принцип основывается на использовании реальных правовых данных, заложенных в действующим законодательстве РК. Предусматривает возможности применения законодательных и нормативных актов в соответствии с реальными проблемами и задачами легкой промышленности и сервиса в профессиональной деятельности выпускника, интеграцию профессионального обучения, правового воспитания, науки и жизнедеятельности личности.

Принцип вариативности и открытости направлен на выстраивание индивидуальной траектории развития, саморазвития и превращения правового воспитания в самовоспитание студентов в профессиональной и правовой сферах, использование возможностей КВС для проявления активности, самостоятельности и познавательной мотивации в учебно-воспитательном процессе. КВС ориентирует студентов на добросовестное исполнение социальных ролей, выбор оптимальных средств правового воспитания, развития правового мышления и самоуправления студентами своими действиями с учетом конкретных условий. Способствует пониманию уникальности и возможностей каждой личности, разумной её самооценке в перспективе правоприменительной деятельности в профессиональной сфере, осмыслению и использованию потенциала самореализации в правовом поле различных направлений профессиональной деятельности, прогнозированию границ предпочтительного уровня развития правовой культуры.

Принцип регионализации детерминирован неповторимым правовым менталитетом любого социального общества, правовыми традициями, стилем правового мышления в той или иной национальной правовой культуре. Примером тому служат материалы, документы и исследования казахского права, Свода законов Казахского ханства «Жеті Жаргы», свидетельствующего о зрелости правовой культуры в нашем государстве, ценностном отношении к нормам права.

Иначе говоря, речь идёт о правовом менталитете того общества, которое обладает своими индивидуальными правовыми традициями, формирует свой собственный правовой менталитет, который непосредственно оказывает влияние на формирование правового менталитета отдельной личности. Принцип требует учёта влияния таких факторов на становление менталитета индивида, как система правовых ценностей, устоявшиеся правила правомерного поведения в социуме, уровень правосознания и т.д. [6].

Данный принцип открывает путь для широкой диверсификации учебно-воспитательного процесса в колледже, позволяет учитывать объективные закономерности и специфику построения процесса воспитания правовой культуры студентов с учётом местных условий и особенностей региона, определяет выбор технологий, методов, форм и средств правового воспитания. Принцип реализуется через повседневный жизненный опыт участников образовательного процесса, накопленный в КВС колледжа. Он включает знания и представления о правовой реальности, систему ценностных правовых ориентаций, устоявшиеся правовые установки, а также отражает особенности социально-правового бытия колледжа.

Принцип событийности интерпретирует воспитательный процесс в КВС в контексте его индивидуализации как возвращение «человеческого в человеке». Он направлен на обеспечение событийности бытия каждого индивида, открывает ему возможности самореализации в поступке и совместного с другими людьми порождения смыслов своего бытия. Служит средством осмысления индивидом себя как члена общества и строящего таким путем образ своего будущего социального «Я» (М.М. Бахтин, В.И. Слободчиков, Гребенникова В.М., Игнатович В.К., Игнатович С.С., Баскакова Я.А.).

В основе принципа заложена педагогическая идея личностно-ориентированного образования по (В.В. Серикову): «Фактором развития личности, как правило, выступает значимое для нее событие, в котором она выявляет свои новые возможности, проводит ревизию собственных ценностей и образа жизни. Основой события почти всегда является встреча с другой личностью или продуктом ее творчества, которые способны изменить ценности и стереотипы поведения формирующегося субъекта» [7]. Иначе говоря, человек обретает способность «быть личностью», реализующей себя в свободном выборе и поступке.

Залогом событийности субъектов образовательной деятельности, каждый из которых осуществляет свой индивидуальный образовательный маршрут, группа авторов (Гребенникова В.М., Игнатович В.К., Игнатович С.С.) [8] видит в предоставлении учащимся возможности познания окружающей действительности (куда отнесём и правовую действительность), в логике культуры и средствах культуры, то есть пути ее творческого преобразования и определения своего индивидуального ценностно-смыслового отношения к ней.

Здесь уместно говорить также о ценностно-смысловом отношении к правовой культуре и о том, как культурно-исторические особенности страны проявляются в менталитете ее граждан и их готовности к выполнению основной социальной роли человека - соблюдению правовых и демократических норм взаимодействия с другими людьми в диалоге этнических культур.

Событийность жизненного пути проецируется в ракурсе будущей профессиональной деятельности выпускника колледжа.

Принцип событийности реализуется через организацию коллективных проектов, фестивальных мероприятий, праздников и др.

Таким образом, выделенные принципы определяют методологию, стратегию и характер направленности КВС колледжа, дают основание к разработке и внедрению целевой программы воспитания правовой культуры студентов. Комплексная реализация данных принципов в культурно-воспитательной среде колледжа позволит соотнести идею воспитания правовой культуры студентов с их профессионально-личностным становлением и развитием на основе педагогического мониторинга результатов образовательно-воспитательной деятельности.

Литература

1. Ерлан Арын. Этюды о воспитании. // Мысль.-№ 8.-2011. - С. 2 – 8.
2. Подласый И.П. Педагогика. Теоретическая педагогика. Принцип природосообразности. - URL: https://studme.org/1657030918072/pedagogique/printsip_priodosoobraznosti (дата обращения: 19.06.2019).
3. Иванова Н.И.. Принцип природосообразности: осмысление нового уровня развития // Вестник ТГГПУ. 2010. - №3 (21). - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-priodosoobraznosti-osmyslenie-novogo-urovnya-razvitiya> (дата обращения: 20.06.2019).
4. Справочник. Педагогика. Теория воспитания. - URL: <https://zaochnik.com/spravochnik/pedagogika/teorija-vospitaniya/> (дата обращения: 20.06.2019).
5. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. - Алма-Ата: Изд-во «Наука», 1973.
6. Дудченко Л.В. Правовая культура общества и правовая ментальность личности // Учёные записки Орлов-

- ского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2015. - № 5. - С. 339 – 343.
7. Сериков В.В. Идеи психологии в образовательной теории и практике: личностно-развивающее образование // Психология образования в XXI веке: теория и практика. - URL:http://psyjournals.ru/kip/2006/n1/Sapogova_2.shtml. 04.05.2015 (дата обращения: 20.06.2019).
8. Гребенникова В.М., Игнатович В.К., Игнатович С.С. Принцип событийности в организации социокультурных практик учащихся как проектных единиц их индивидуальных образовательных маршрутов. // Историческая и социально – образовательная мысль. - 2015. - №5. - Том 7. - Часть 1. - С. 207-214.

Ж.У.Аширова, С.А.Жолдасбекова

*М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан*

Колледждің мәдени және білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін оқыту принциптері

Аннотация. Колледждің мәдени және білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруда «мәдени және білім беру ортасы» және оның педагогикалық әлеуетін пайдалану принциптері қарастырылады. Негізгі принциптер: адамгершілік бағдарлау, мәдениет пен табиғат, кәсіптік білім беру және құқықтық тәрбие, ауыспалы және ашықтық, аймақтандыру, оқиғалар қоршаған ортадағы субъектілердің өзара іс-қимылының әдістемесі мен стратегиясын анықтайды. Бұл қағидалар колледждің мәдени-ағартушылық ортасының әдістемесін, стратегиясын және бағытын анықтайды.

Түйін сөздер: мәдени және білім беру ортасы, колледж студенттері, өзара қарым-қатынас принциптері, құқықтық мәдениет.

Z.U.Ashirova, S.A.Zholdasbekova

M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Principles of education of the legal culture of students in the cultural and educational environment of college

Abstract. The concept of «cultural and educational environment» and the principles of using its pedagogical potential in shaping the legal culture of students are considered in the cultural and educational environment of the college.

These principles: humanistic orientation, culture and nature, the relationship of vocational education and legal education, variability and openness, regionalization, eventfulness determine the methodology, strategy and nature of the interaction of subjects in the environment. These principles determine the methodology, strategy and direction of the cultural and educational environment of the college.

Keywords: cultural and educational environment, students, college, principles of interaction, legal culture.

References

1. Erlan Aryn Jetjudy o vospitanii [Etiquette on hospitali], Mysl [Think], 8, 2-8 (2011).
2. Podlasyj I.P. Pedagogika. Teoreticheskaja pedagogika. Princip prirodosoobraznosti [Pedagogy. Theoretical pedagogy. Principle of nature conformity]. Available at: https://studme.org/1657030918072/pedagogique/printsip_prirodosoobraznosti (Accessed: 19.06.2019).
3. Ivanova N.I. Princip prirodosoobraznosti: osmyslenie novogo urovnja razvitija [The principle of nature conformity: comprehension of a new level of development]. Available at: https://pedagogic_psychology.academic.ru/779/Principitation_Project_procedure (Accessed: 20.06.2019).

4. Spravochnik. Pedagogika. Teorija vospitaniya [Directory. Pedagogy. Theory of Education]. Available at: <https://www.zachnik.com>> Reference> Pedagogy> Theory of Vospitania (Accessed: 20.06.2019).
5. Al-Farabi. Social'no-jeticheskie traktaty [Socio-Ethical Treatises] (Nauka, Alma-Ata, 1973).
6. Dudchenko L.V. Pravovaja kul'tura obshhestva i pravovaja mental'nost' lichnosti [The legal culture of society and the legal mentality of the individual], Scientific notes of Oryol State University. Series: Humanities and Social Sciences Humanities and Social Sciences, 5, 339-343 (2015).
7. Serikov V.V. Idei psihologii v obrazovatel'noj teorii i praktike: lichnostno-razvivajushhee obrazovanie [The ideas of psychology in educational theory and practice: personality-developing education], Psihologija obrazovaniya v XXI veke: teorija i praktika [Psychology of Education in XXI Century: Theory and Practice]. Available at: http://psyjournals.ru/kip/2006/n1/Sapogova_2.shtml. 04.05.2015 (Accessed: 20.06.2019).
8. Grebennikova V.M, Ignatovich V. K, Ignatovich S. S Princip sobytijnosti v organizacii sociokul'turnyh praktik uchashhihsja kak proektnyh edinic ih individual'nyh obrazovatel'nyh marshrutov [Principles of the phenomenon in organizing sociocultural practitioners as individual individual projective routes], Istoricheskaja i social'no – obrazovatel'naja mysl' [Historical and social - educational thought], 5 (7(1), 207-214 (2015).

Авторлар туралы мәлімет:

Жолдасбекова С.А. -кәсіптік оқыту кафедрасының профессоры, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан.

Аширова Ж.У. - кәсіптік оқыту кафедрасының докторанты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан.

Zholdasbekova S.A. – Professor of the Department “Professional Education”, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Ashirova Zh.U. – Professor of the Department “Professional Education”, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

IRSTI 14.15.15

Zh.B. Baltabayeva, A.B. Abibulayeva

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail:zhaniyat93@gmail.com, asyoka93@gmail.com)*

The impact of success factors on the strategic management in an educational complex

Abstract. The most important topics that have received attention in the last decades were the changes and transformations in education. This research work will investigate the strategic management factors in the education. During the last two decades Kazakhstan education system has been reorganized from educational management to a strategic management which is directed for the future. In integrated dynamic global market place, which we need educational transformations and changes. Education is a key factor of economic growth which contains a major investment into human capital. We need to pay great attention to interacting elements of the system (for example assessment, curriculum and teacher training) as they are developed and integrated throughout the education system. The strategic management should be proposed in productive and commercial institutes and enterprises for the implementation of strategic management. Strategic management needs to be considered as a driving force for innovation programs in education. In general, the most important strategic management success factor in any educational complex is its human resources which make it possible to achieve a successful school. Strategic management influences on their planning, predicting changes and managing. Also strategic management can change the risks of the educational organizations and turn them into opportunities to solve the issues.

Keywords: strategic management, strategic planning, educational complex, effective transformation management, organizational success factors.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-38-44>

Received: 18.02.20/ **Accepted:** 5.03.20

Introduction

The Department of “Education and Training”, it is an institution that pays attention to transforming ordinary man into perfect man and promotes cultural, social and political developments [1]. Nowadays the main training centers for students are educational organizations, so there they learn correct way of life and the correct way of looking at the world and environment. Most of people who work in the sphere of education and training know that we must transform these fields. In the fast changing world the old patterns of education and management lost their effectiveness and don’t meet the requirements of today’s society. The minor changes cannot make transformation in the educational system for instance adding or removing a lesson in the curriculum or putting one or more courses cannot meet the competitiveness needs of the workforce in today’s turbulent world [2]. Training characteristics such as labor discipline, self-sufficiency and citizenship education need curriculum planning and strategic educational planning from strategic perspective [3]. The graduate students as future managers don’t learn social, cultural skills and not learn the basic principles of management in their educational organizations. Strategic management in the educational organizations helps to clarify the future direction [4].

Throughout the history the educational organizations create strategies to help them define goals and achieve their objectives in the sphere of education. All the types of educational organizations try to use detail and tactical level of strategies to achieve the goal. The main tasks of the organizations are developing teaching staff, the improvement learning process and student’s development as identity through this we could achieve success. Currently, organizations such as school, college or university are facing serious problems in the sphere of management and strate-

gic management should play an important role for solving obstacles.

At the present time when educational organizations, are facing serious problems in the field of management, the strategic system of management should play an important role in helping to meet these challenges.

Problems of strategic management, its role and the results were studied by many foreign and Kazakh scientists. Issues in the field of strategic management in education are considered by scholars, such as Ch. Cheng [5], M. Cheung [5], Maria-Jose Latorre-Medina [5], P. Pozner [14], J.J. Rendon [15], and Kazakh scholars E. Kozybayev, G. Minzhayeva, Zh. Umirbekova. At the same time the problems of strategic management education and its contribution to the Republic of Kazakhstan are studied insufficiently and require further focused attention.

A review of academic literature related to management in education reveals that quality plays an important role in modern education. As said by Cheng and Cheung educational reforms that have been implemented throughout the world since 1990s are all aimed at improving educational quality [5]. Nowadays a lot of educational organizations not only in Kazakhstan but also European countries are faced with big problems related to the quality of their educational services. We should have to become more customer-oriented to stay competitive. To work out an effective strategic plan to improve the education quality we should identify who the customers are and what they actually need. After we identify the valuable information, we can transform this feedback into strategies aimed at customer's satisfaction by the quality of education.

The use of strategic management will play an effective role in the solving the problems of the institutions and centers. According to Fardar, Ghaffarian and Zavareh demonstrated that how strategic decisions can lead to excel in a competitive environment [6] [7].

Methodology

The methods of identifying the theoretical basis of the research work are mastering and analyzing the philosophical, historical, pedagogical and professional pedagogical research studies. Due to the nature of the research, theoretical analysis of the sources of information, monitoring, professional training of teachers, and pedagogical analysis of foreign and domestic experience in management technologies, strategic management in education, theoretical analysis of literary sources, scientific and normative materials will be carried out.

Discussion

Education it is the most important issues and with the help of management we could implement and optimize the strategic plans for the future. According to Shahab Fard, Arab Mokhtari and Rajae Pour the impact of the strategic management on higher education system includes content, teachers, and capabilities, teaching methods, assessment of academic achievement, academic resources and physical environment of universities [8]. We should to spread effectively management in educational organizations to improve the educational process and help to optimize, implement the strategic management at the centers and organizations. The strategic management is a predicting the future and we should adapt these obstacles to improve and implement the educational organization.

Strategy it is an adaptation to the external conditions in a fast changing world taking into account strengths, weaknesses and threats. Strategy it is a leading mechanism of adaptation to external conditions, to create a high quality education which meet the requirements of the consumer. For effective management system at the educational organization should broaden the competence to develop new actions and innovations in order to improve the quality of education.

The higher education institutions play a significant role in the economic growth and development of countries. An important development in higher and postgraduate education of the Republic of Kazakhstan is its approach to international standards by joining of domestic undergraduate and postgraduate education to the Bologna Process.

The documents underscore the need of country to modernize the education system from preschool to high education, increase the better understanding needs of the economy, society and

individuals, in this competitive environment.

The key objective of the strategy is preparing high qualified specialists which could play a significant role in the economic growth and development of the country. In technical and vocational education and higher education there will be a transition to a system that meets the requirements of the modern labor market, and educational programmes will be formed based on professional standards through the national qualifications system.

Strategic management from our point of view will be a solution of the organizational issues. Strategic management depends on managers of the educational organizations which could understand domestic outputs and inputs and these factors will affect on the future of the organization in today's rapidly changing world. If the managers will use strategic thinking this will lead educational organization to face and adapt their management to future conditions. Strategic plan it is a process of achieving goal from existing situation to a desirable situation which is shown in the future plan. The global environment requires from our education remove the borders and trade barriers and will be more competitive, correspond to the requirements of the fast-changing environment because it is one of the most important characteristics of higher education institutions.

A period of independence and pre-transition in the Republic of Kazakhstan from democratic society to a market economy in education system achieved significant changes in the principles and contents of education system. As we know the educational organizations play an important role in the economic growth and development of the country.

As stated in the Strategy «Kazakhstan 2030» and «Kazakhstan 2050» we should modernize the educational system from preschool to high education system, increase the better understanding of the society, individuals and economy in this competitive environment [9].

The strategic management will create conditions for obtaining new knowledge, skills and professional development throughout life. The strategic management wills currently amending for all levels of education system started from kindergarten to high educational organizations.

The educational organizations should need the management systems which lead the universities, colleges and schools to strategic outcomes effectively and efficiently. As in a business sector the education field should use structured methods for ensuring strategic support. The current educational management in different countries requires undergoing series of changes. We need new management model which based on leadership which is not only concentrated on single leader but also has been shared among whole educational institution. Educational managers should have the capacity to motivate students and teachers, to have authority, build the team and productive relationships which support the improvement of education. Strategic management needs to be considered as a driving force for innovation programs in education. In general, the most important strategic management success factor in any educational complex is its human resources which make it possible to achieve a successful educational organization.

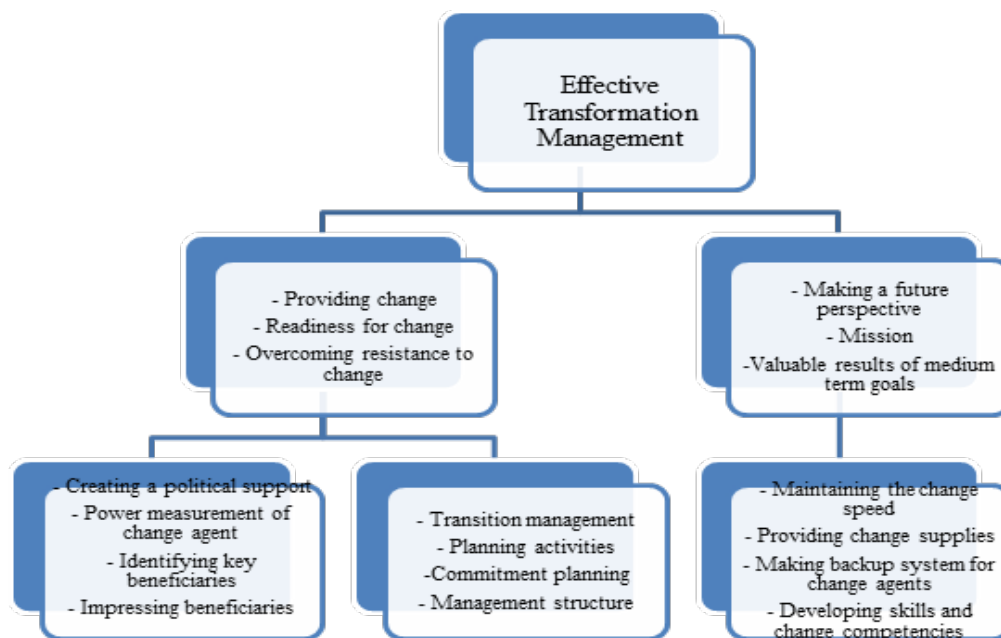
Nowadays a lot amount of educational organizations supply their resources from the external sources because to attract top students and create the competitive market. Higher education institutions play an important role in the development of countries and with the help of strategic planning they could adapt their organizations to the environmental and educational policies to achieve the better results in future. As stated by I Lembe and Were desire for survival in this competitive environment, make these organizations turn on to strategic management and planning to increase their ability to adapt to change in a rapidly changing environment and their ability to meet customers' expectations and satisfy them [10]. In this changing environment our main goal is to build an intelligent organization that will be open and ready for learning new things and introduce new innovations in the field of education. The main task of the strategic management in education is to look to the future and faces the challenges which appeared before the organization and solve these problems.

Strategic planning is a tool that makes a clear vision of the situation and meets the needs of educational organizations. According to Toorani one of the 14 general principles of manage-

ment to improve the quality of higher education institution is to embed the strategic planning in organizations because we cannot manage the changes in educational process, unless has created a strategic plan for itself [11].

Changes in education system are continuous process. The activities of efficient management by Cummings and Worli divided into five main activities which help to improve the management in the educational organizations which is presented in Figure 1 [12] [13].

Fig.1 The activities of efficient management

The main key of effective transformation change is a strategic management. As you can see in Figure 1 the basic elements of strategic management are mission, long-term and short-term perspectives, making future predictions to avoid possible risks.

The effective factors to improve the organizational growth of the higher education system divided into three categories which are presented in Table 1.

Table 1

Three different organizational success factors

Human Resources Field	Organizational Culture Field	Implementation and Exploitation of Modern Technologies
Managers group: existence of senior management serious and continuous support	Existence of strategic management	Paying attention to information technology in process design
Other working groups: existence of change culture an unwillingness to return to the first step	Existence of a correct image of reengineering affairs	Exploiting specific methodology for projects
	Lack of organized resistance against the presented results implementation in study design	Absence of being idealistic and making proposed designs and improvements applicable suitable timing

According to Figure 1 and Table 1 we should pay attention to factors as create independent students, raising workable and well-educated students, also paying attention to courses, exercises, health and studying, reading, practical and laboratory activities and factors in human resources field and avoiding politics. These factors help us to create and modernize the education system in a positive direction.

We should pay more attention to the strategic management if we want to achieve success in educational transformation. Only changes in education system will bring the education to progress, because the management faces many problems like quality, equality and professionalism in teaching.

The success of an educational organization depends on senior manager's abilities like communication, relationship and negotiation skills. The management team should become more flexible and better communicate with teaching staff, parents, and students and with all persons they get in touch with for improvement the quality of education.

Educational managers should have the capacity to motivate students and teachers, to have authority, build the team and productive relationships which support the improvement of education. Strategic management needs to be considered as a driving force for innovation programs in education.

Conclusion

The aim of the educational organization should be instruction for each student. The effective learning should be based on common goals and values, productive relationships should be founded on encourage the team to work and understand each other. The success of any educational organization (school, college, university) depends on senior manager's abilities like communication, relationship and negotiation skills. The management team should become more flexible and better communicate with teaching staff, parents, and students and with all persons they get in touch with for improvement the quality of education.

The success at the educational organizations depends on strategic management and planning. The educational institutions need management systems for controlling the strategies effectively and efficiently. As in a business sector the education field should use structured methods for ensuring strategic support. We need new management model which based on leadership which is not only concentrated on single leader but also has been shared among whole educational institution. We also need strategic management to look the future and adapt problems and solve them in fast changing environment. Generally, the success of the strategic management in any educational complex relies on the human resources.

References

1. Navid Adham, M. Fundamental changes in education management requirements // *Journal of Cultural Strategy*. - 2012. 5 (17/18). - P. 296-321.
2. Sara Jovan Amali, Farnouche Aghashahi. 3rd International Conference on New Challenges in Management and Organization: Organization and Leadership. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. - 2016. 230. - P. 447-454.
3. Kaufman, R., Herman, J. *Strategic planning in education: Rethinking, restructuring, revitalizing*. - Lancaster, PA: Technomic. - 1991.
4. Kisembe, W., Were, S. Challenges affecting implementation of strategic planning in management of secondary schools in Kimbu country. *International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship*. - 2014. - 1 (2). - P. 121-140.
5. Cheng, Ch. Y., Cheung, M. W. Profiles of multi-level self-management in schools. *International Journal of Educational Management*. - 2003. - 17 (3). - P. 100-115.
6. Fardar, D. *Strategic management* (A. Parsayian and M. Arabi, Tran.). - Tehran: Cultural Center Press, 2000.
7. Ghaffarian, V., Zavareh, K. *Strategy, a 360 degrees view: Principals of strategy implementation and assessment*. - Tehran: Industrial Management Institute, 2011.
8. Shahab Fard, Z., Arab Mokhtari, R., Rajae Pour, S. Application component in strategic management at the University of Isfahan, Khorasgan branch. *The Journal of Knowledge and Research in Education Curriculum development*.

2010. - 21. - P. 117-136.

9. Назарбаев Н. А. «Казахстан - 2050» стратегия, Послание Президента народу – Астана, 2018 [Электронный ресурс]. - URL: <http://mfa.gov.kz/en/sydney/content-view/poslanie-prezidenta-strany-narodu-kazahstana-strategia-kazahstan-2050> (дата обращения: 19.02.2020).

10. I.Lembe, W., Were, S. Challenges affecting implementation of strategic planning in management of secondary schools in Kimbu country. International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship. - 2014. - 1 (2), P. 121-140.

11. Toorani, H. . Introduction to process-based management school. - Tehran: Tazkieh Publication, 2012.

12. Khanifar, H. The principals of the fundamental transformation in education system. (1st ed.). The Secretariate of High Council of High Council of the Education System, 2011.

13. Wendell, L., Bell, C. H., Zawacki, R.A. Organization development and transformation: Manging effective change (6th ed.). - Boston: McGraw-Hill, 2011.

14. Pozner P. Gestion Educativa estrategica. - Buenos Aires: IPE, 2000.

15. Rendon J.J. Modelo de Gestion Educativa estrategica. - Mexico, DF: Secretaria de Educacion Publica, 2009.

Ж.Б. Балтабаева, А.Б. Абибулаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Табыс факторларының оқу кешеніндегі стратегиялық басқаруына әсері

Аңдатпа. Соңғы онжылдықта назар аударған маңызды тақырыптар - бұл білім беру саласындағы өзгерістер мен қайта құру. Бұл зерттеу жұмысы білім берудегі стратегиялық менеджмент факторларын зерттейді. Соңғы екі онжылдықта қазақстандық білім беру жүйесі менеджменттен болашаққа бағытталған стратегиялық басқаруға қайта құрылды. Интеграцияланған динамикалық жаһандық нарықта бізге білім беру саласындағы өзгерістер қажет. Білім адам капиталына үлкен инвестицияларды қамтитын экономикалық өсудің негізгі факторы болып табылады. Біз жүйенің өзара әрекеттесетін элементтеріне (мысалы, бағалау, оқу жоспары және мұғалімдердің дайындығы) үлкен назар аударуымыз керек. Өйткені олар бүкіл білім беру жүйесінде жасалып, біріктірілген. Стратегиялық менеджмент стратегиялық басқаруды жүзеге асыру үшін өндірістік және коммерциялық институттар мен кәсіпорындарда ұсынылуы керек. Стратегиялық менеджмент білім берудегі инновациялық бағдарламалардың қозғаушы күші ретінде қарастырылуы керек. Жалпы алғанда, кез келген білім беру кешеніндегі менеджменттің маңызды стратегиялық факторы - бұл сәтті мектепке жетуге мүмкіндік беретін кадрлық ресурстар. Стратегиялық басқару оларды жоспарлауға, өзгерістерді болжауға және басқаруға әсер етеді. Сондай-ақ, стратегиялық менеджмент білім беру ұйымдарының қауіп-қатерін өзгерте алады және оларды мәселелерді шешу мүмкіндігіне айналдырады.

Түйін сөздер: стратегиялық менеджмент, стратегиялық жоспарлау, білім беру кешені, трансформацияны тиімді басқару, ұйымдастырушылық жетістік факторлары.

Ж.Б. Балтабаева, А.Б. Абибулаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Влияние факторов успеха на стратегическое управление в образовательном комплексе

Аннотация. Наиболее важные темы, которые привлекли внимание в последние десятилетия, - изменения и преобразования в образовании. Эта исследовательская работа посвящена факторам стратегического управления в образовании. За последние два десятилетия казахстанская система образования была преобразована из управления образованием в стратегическое управление, которое ориентировано на будущее. В интегрированном динамичном глобальном рынке нам необходим образовательный трансформирующий фактор экономического роста, который содержит крупные инвестиции в человеческий капитал. Нам необходимо уделять больше внимания взаимодействующим элементам системы, например, оценке, учебным планам и подготовке преподавателей, так как они разработаны и интегрированы в систему образования. Стратегическое управление должно предлагаться в производственных и коммерческих институтах и на предприятиях для осуществления стратегического управления. Стратегическое управление должно рассматриваться как движущая сила инновационных программ в образовании. В целом, важнейшим фактором успеха стратегического управления в любом образовательном комплексе являются его человеческие ресурсы, которые позволяют добиться успешного образования. Стратегическое управление

влияет на планирование, прогнозирование изменений. Также стратегическое управление может изменить риски образовательных организаций и превратить их в возможности и изменения. Образование является ключевым фактором для решения проблем.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегическое планирование, образовательный комплекс, эффективное управление, факторы успеха организации.

References

1. Navid Adham, M. Fundamental changes in education management requirements. *Journal of Cultural Strategy*, 5 (17/18), 296-321 (2012).
2. Sara Jovan Amali, Farnouche Aghashahi. 3rd International Conference on New Challenges in Management and Organization: Organization and Leadership. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 230, 447-454 (2016).
3. Kaufman, R., Herman, J. *Strategic planning in education: Rethinking, restructuring, revitalizing*. Journal Lancaster, PA: Technomic (1991).
4. Kismbe, W., Were, S. Challenges affecting implementation of strategic planning in management of secondary schools in Kimbu country. *International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship*, 1 (2), 121-140 (2014).
5. Cheng, Ch. Y., Cheung, M. W. Profiles of multi-level self-management in schools. *International Journal of Educational Management*, 17 (3), 100-115 (2003).
6. Fardar, D. *Strategic management* (A. Parsayian and M. Arabi, Tran.) (Cultural Center Press, Tehran, 2000).
7. Ghaffarian, V., Zavareh, K. *Strategy, a 360 degrees view: Principals of strategy implementation and assessment* (Industrial Management Institute, Tehran, 2011).
8. Shahab Fard, Z., Arab Mokhtari, R., Rajaee Pour, S. Application component in strategic management at the University of Isfahan, Khorasgan branch. [The Journal of Knowledge and Research in Education Curriculum development], 21, 117-136 (2010).
9. Nazarbayev N.A. «Kazakhstan - 2050» strategyasy atty Kazakhstan halqyna zholdayu [Strategy «Kazakhstan - 2050» address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation] – Astana, 2018 [Electronic resource]. Available at: <http://mfa.gov.kz/en/sydney/content-view/poslanie-prezidenta-strany-narodu-kazahstana-strategia-kazahstan-2050> (Accessed: 19.02.2020).
10. Ilembe, W., Were, S. Challenges affecting implementation of strategic planning in management of secondary schools in Kimbu country. *International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship*, 1 (2), 121-140 (2014).
11. Toorani, H. Introduction to process-based management school. [International Journal] (Tazkieh Publication, Tehran, 2012).
12. Khanifar, H. The principals of the fundamental transformation in education system. (1st ed.). The Secretariate of High Council of High Council of the Education System. 2011.
13. Wendell, L., Bell, C. H., Zawacki, R.A. (2011). *Organization development and transformation: Managing effective change* (6th ed.) (McGraw-Hill, Boston, 2011).
14. Pozner P. *Gestion Educativa estrategica* (IPE. Buenos Aires, 2000).
15. Rendon J.J. *Modelo de Gestion Educativa estrategica* (DF: Secretaria de Educacion Publica, Mexico, 2009).

Сведения об авторах:

Балтабаева Ж.Б. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі 6, Нұр-сұлтан, Қазақстан.

Абибулаева А.Б. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі 6, Нұр-сұлтан, Қазақстан.

Baltabayeva Zh.B. – PhD student of the Department of “Social Pedagogy and Self-Knowledge”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Abibulaeva A.B. – Professor of the Department of “Social Pedagogy and Self-Knowledge”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.09

А. П. Гриценко

*Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, Украина
(E-mail: metodistandre@gmail.com)*

Определение методов формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий

Аннотация. Данная статья посвящена изучению теоретических и практических аспектов проблемы подбора и использования методов использования мультимедийных технологий, способствующих формированию профессиональной компетентности у будущих учителей истории. Подчеркивается актуальность внедрения мультимедийных технологий в учебный процесс.

Основной задачей статьи определено исследование теоретических подходов определения методов формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий. Для исследования теоретических и практических аспектов вопроса были использованы методы наблюдения и измерения, сравнение процесса обучения будущих учителей в группах в ходе проведения эксперимента.

Автором определено, что активные и интерактивные методы в ходе организации и проведения практических и лабораторных работ позволяют задействовать интерактивные технологии кооперированного, коллективно-группового обучения, когда преподаватель для иллюстрации определенных теоретических положений прибегает к демонстрации мультимедийных презентаций, слайд-шоу, содержащих широкий мультимедийный контент, выбирает метод творческих заданий, реализованный средствами мультимедийных технологий.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, мультимедийные технологии, будущие учителя, история, методы обучения истории, классификация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-45-52>

Поступила: 23.12.19/ **Допущена к опубликованию:** 14.01.20

1. Введение. В условиях информатизации современного образовательного процесса использование мультимедийных учебных технологий, в частности, в учреждениях высшего образования, помогает решить ряд научно-практических проблем, способствующих интенсификации учебно-воспитательного процесса подготовки будущих учителей истории, повышению его эффективности. Безусловно, в таких условиях мультимедийные технологии придают особую технологическую и общественно-гуманитарную возможность для создания и применения электронных (компьютерно ориентированных) учебных средств в образовательном процессе, которые, в свою очередь, способствуют повышению уровня знаний и лучшему усвоению знаний, в частности, исторических, формированию навыков критического отношения к тем или иным историческим событиям и применению полученных знаний в жизни. Это достигается также и благодаря внедрению наработок совместимых наук дидактики, психологии, информатики.

Вопросы применения мультимедиа технологий в учебном процессе активно исследуются учеными, в частности Анисимовой Н. М., Вороновой Н. С., Казаковым Ю. Н. и другими. Также методические основы использования средств мультимедиа на уроке истории изучают Тележинская А. О., Телуха С. С. и многие другие ученые. Кроме того, вопрос подбора соответствующих методов обучения истории активно исследовали Карцев В. Г., Стражев А. И., Вагин А. А., Гора П. В., Гончаренко С. У., Пометун Е. И. и др.

2. Постановка проблемы. В то же время, несмотря на наличие определенных теоретических достижений, вопросы определения методов формирования

профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий в образовательном процессе еще недостаточны изучены. Поэтому аспект их использования в процессе изучения предметов общественно-гуманитарного цикла будущими учителями истории требует дальнейшего, более детального исследования.

3. Цели и задачи исследования. Исследование вопроса формирования у будущих учителей истории профессиональной компетентности имеет перспективы развития и в дальнейшем. Одним из направлений активных поисков новых педагогических решений является междисциплинарная интеграция. Очевидно, что междисциплинарный подход к проектированию организации учебного процесса в высших учебных заведениях с использованием мультимедийных технологий должен прийти на смену традиционному предметно-дисциплинарному подходу.

Поиски эффективных путей повышения качества образования мы связываем с внедрением в учебный процесс новых подходов и технологий, содержательным и процессуальным началом которых является обязательное использование в историческом образовании ряда мультимедийных учебных средств, среди которых можно выделить использование электронных учебников, пособий, электронных исторических атласов, информационно-справочных мультимедийных изданий, детских игровых исторических учебно-развивающих изданий, тестовых программ контроля исторических знаний и умений с использованием средств мультимедиа. Соответственно, исследование теоретических подходов определения методов формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий является основной задачей данной статьи.

Очевиден тот факт, что в современных фундаментальных научных изысканиях отмечается стремление не только к усилению факта использования мультимедийных технологий в учебном процессе благодаря анализу опыта, но и к интеграции наук с целью обнаружения близких явлений в тех областях, что подтверждают эффективность процесса формирования профессиональной компетентности будущих учителей в процессе использования мультимедийных технологий.

4. Методы исследования. Для реализации практического аспекта вопроса был организован и проведен эксперимент в студенческих группах, где преподавался специальный курс с использованием мультимедийных технологий в историческом образовании. Для улучшения результатов исследования процесса формирования профессиональной компетентности мы использовали методы наблюдения и измерения, а также сравнение процесса обучения будущих учителей в группах, где не использовались мультимедийные технологии в учебном процессе, что подтвердило правильность выбранной гипотезы исследования, изученной на теоретическом уровне исследований с помощью методов анализа и синтеза, идеализации, мысленного моделирования.

5. Трактовка междисциплинарного подхода. Для представления методов обучения истории, отобранных нами в ходе проведения диссертационного исследования для концепции формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий, были проанализированы существующие в современной педагогике классификации методов обучения: по источникам знаний (словесные, наглядные, практические методы); по участию учителя и ученика в учебном процессе (активные, пассивные, полуактивные); по дидактической цели и задачам (овладения новыми знаниями, формирования, проверки и оценки знаний, умений и навыков); по доминирующей функции в учебном процессе (обеспечивающие первичное восприятие знаний и умений учащимися); по характеру познавательной деятельности школьников (объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, частично-поисковый или эвристический, исследовательский методы, проблемного изложения знаний);

методы учения (исполнительно-репродуктивный, продуктивно-практический, частично-поисковый) [1].

Кроме того, ученый Онищук В. А. [2; 3] предлагает классификацию, исходя из дидактических целей и задач, относительно соответствующих видов деятельности учителя и учащихся: коммуникативный, познавательный, преобразовательный, контрольный методы. Также классификация методов продуктивного обучения Хуторского А. В. [4] предполагает: методы эмпатии, смыслового, образного, символического виденья, эвристических опросов, сравнения, эвристического наблюдения, фактов, исследования, конструирования понятий и правил, гипотез, прогнозирования, ошибок, конструирования теорий.

В то же время методы обучения истории имеют определенную особенность, прежде всего из-за работы именно с исторической информацией, на которую впервые обратил внимание ученый Карцев В. Г. [5; 6]. Он в 1950-е годы предложил классификацию методов по четырем группам: создания исторических представлений и оценочных понятий; формирования общих, абстрактных исторических понятий; раскрытия диалектики исторического развития, а также методы, устанавливающие связь между прошлым и современностью.

Вслед за ним методический подход вместо дидактического использовал в 1960-е годы Стражев А. И. [7], выделяя методы: изучения условий материальной жизни общества; формирования понятий о классах, классовой борьбе, государстве; изучения истории и войн; изучения роли народных масс и исторических личностей; изучения истории культуры; изучения хронологии и развития представлений об историческом времени; локализации исторических явлений в пространстве и изучения карты.

Активно разрабатывал вопросы методов обучения истории Вагин А. А. [8], описавший логическую систему методов и приемов устного преподавания истории, выделяя три группы методов: живого слова наглядности, а также текстовые методы и работу с текстом. Также Гора П. В. [9, 17 стр.; 10], в течение 1970-1980-х гг. создал четкую и подробную систему методов: словесные, наглядные и практические.

Кроме того, Пометун Е. И., определяя критерием для классификации методов обучения истории характер этого взаимодействия, прежде всего между учителем и учениками, выделила среди методов обучения истории пассивные (условно-пассивные), активные и интерактивные [11, 109-110, стр.).

Таким образом, отечественными учеными был выделен ряд подходов к определению принципов классификации методов:

- по источнику знаний: словесные, наглядные, практические;
- по степени взаимодействия учителя и учеников: рассказ, беседа, самостоятельная работа;
- в зависимости от конкретных дидактических задач: подготовка к восприятию, объяснение, закрепление материала;
- по характеру познавательной деятельности и участия учителя в учебном процессе: объяснительно-иллюстрационный, репродуктивный, проблемный, частично-поисковый, исследовательский;
- по принципу анализа и синтеза знаний: аналитический, синтетический, сравнительный, обобщающий;
- по характеру направления мысли от незнания к знанию: индуктивный, дедуктивный, традиционный;
- по характеру взаимодействия учителя и учеников: пассивные (условно-пассивные), активные и интерактивные.

В условиях информатизации образования и, в частности, преподавания истории все больше внимания учеными уделяется использованию информационно-коммуникационных

технологий на уроках обществоведческих дисциплин. Компьютерными технологиями можно назвать совокупность методов, форм и средств обучения, основанных на использовании современных компьютерных средств и направленных на эффективное достижение поставленных целей обучения в данной предметной области.

Одним из самых действенных является метод программированного контроля, заключающийся в выдвигении ко всем участникам образовательного процесса стандартных требований. При этом анализ ответа, вывода и фиксация оценки могут осуществляться с помощью индивидуальных автоматизированных средств.

Благодаря использованию глобальных компьютерных сетей и в первую очередь сети Интернет, который предоставляет доступ к информации, увеличивается количество источников информации и возможности рассмотреть две и более точки зрения при условии применения принципов критического мышления и сопоставления различных интерпретаций фактов. Удачно подобранные средства обеспечивают развитие творческих способностей, стимулируют познавательную активность, эмоциональную сферу и интеллектуальные чувства будущих учителей истории. При этом повышается их работоспособность, а также заинтересованность различными видами деятельности, улучшается пространственное воображение, память, логическое мышление, расширяется их мировоззрение.

В частности, Мокрогуз А. П. [12, 3-7 стр.] выделяет четыре таких формы организации работы: использование на уроке мультимедийных возможностей компьютера, Интернета, компакт-дисков для выполнения лабораторно-практических работ, проектов, написания рефератов, выполнения любого творческого задания, а также проведения различных опросов, тестирований, тематического оценивания. Причем он указывает на техническую проблему, когда не всегда учителя-предметники имеют свободный доступ к компьютерной технике для одновременной работы учеников класса, организуя, например, изучение темы урока самостоятельно или в парах с помощью определенного программного обеспечения.

Соответственно, происходит переориентация от пассивного восприятия, как правило, большой по объему информации, на формирование умений работать с информацией, находить ее и применять на практике в ходе так называемого развивающего обучения. К тому же использование ИКТ позволяет работать в индивидуальном темпе, что создает ситуацию успеха.

При этом Богдановская Л. П. [13, 64 стр.] обращает внимание на познавательную самостоятельность в ходе включения в учебный процесс новых форм ИКТ на двух уровнях: операционном (использование технологий) и смысловом (наполнение фактами информационно-коммуникационной модели путем создания интерактивной среды, мультимедийных средств).

Торубара А. Н. [14] обращает внимание на реализацию большинства методов обучения, контроля и активизации познавательной деятельности студентов на качественно новом уровне в ходе использования мультимедиа технологий. Причем в таком случае совершенствуются такие классические методы обучения, как методы устного изложения учебного материала (лекция, рассказ, объяснение и др.), методы наглядного и практического обучения, методы закрепления полученных знаний, методы самостоятельной работы. Это происходит благодаря сочетанию метода устного изложения с наглядными и практическими методами, а также с методами активизации восприятия.

Следовательно, использование мультимедийных учебных средств, в частности электронных учебников, пособий, электронных исторических атласов, информационно-справочных мультимедийных изданий, детских игровых исторических учебно-развивающих изданий, тестовых программ контроля исторических знаний и умений с использованием средств мультимедиа, оптимизирует учебный процесс и позволяет расширить перечень методов обучения истории благодаря установлению межпредметных связей с основами информатики и вычислительной техники, привлечению различных каналов восприятия

и представлению знаний исторических фактов, событий, документов, комментариев и интерпретаций во взаимосвязи, когда создается сетевая структура информации с большой информационной насыщенностью и дополнительным смысловым потенциалом.

Таким образом, к традиционным методам обучения истории по источнику знаний (вербальные (работа с книгой, компьютерными программами, Интернетом), наглядные и практические), по уровню познавательной активности и самостоятельности учащихся (объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, проблемное обучение, эвристический (частично-поисковый) и исследовательский) и при участии учащихся в учебной деятельности (условно-пассивные, активные и интерактивные), которые также обновляются, с использованием мультимедийных учебных средств добавляются и новые методы, например, целесообразности подбора их задач, обучение через задачи и демонстрационных примеров, предусматривающих организацию обучения (главным образом, проблемного) путем самостоятельного получения теоретических и практических знаний в процессе решения учебных проблем, ориентацию на творческое мышление и познавательную активность учащихся. При этом демонстрационными примерами называют учебные компьютерные и учебные информационные модели, среди которых едва ли не самым эффективным является метод «ученического учебника», что позволяет систематизировать и обобщить знания, главным образом, дистанционно.

6. Обсуждение. Нами был отобран ряд методов, использованных на аудиторных занятиях по соответствующим дисциплинам (лекционным и практическим), а также во время самостоятельной работы студентов. Самыми главными, на наш взгляд, оказались печатно-словесные методы, наглядного обучения и практический метод, предложенные Горой П. В., когда обучение с помощью печатных или письменных текстов происходит вместе с устным словом и демонстрацией наглядных средств с использованием мультимедийных учебных средств.

К тому же наряду с пассивными методами (при проведении лекций), более эффективны активные и интерактивные. Они в ходе организации и проведения практических и лабораторных работ, в зависимости от цели занятия и форм организации деятельности студентов, становятся интерактивными технологиями кооперированного, коллективно-группового обучения, технологиями ситуационного моделирования и обработки дискуссионных вопросов.

Реализация этого метода происходит на занятиях по методико-историческим и общественно-гуманитарным дисциплинам, когда преподаватель для иллюстрации определенных теоретических положений прибегает к демонстрации мультимедийных презентаций, слайд-шоу, которые содержат широкий мультимедийный контент. Например, раскрывая черты исторического портрета того или иного деятеля, представляя ты или иные исторические события, анализируя узловые аспекты темы, преподаватель демонстрирует портретные изображения исторических деятелей, архитектурные и исторические памятники, фотоматериалы, схемы, а также исторические карты и видеосюжеты о прошлом, дополняя свою лекцию или выступление при обсуждении на практическом занятии, что значительно повышает усвоение студентами учебного материала.

Внедряя в образовательный процесс мультимедийные учебные средства с целью овладения студентами историко-методическими и общественно-гуманитарными дисциплинами, мы использовали также метод создания историко-культурного контекста, который предусматривает так называемое контекстное изучение прошлого, своеобразный «выход» за пределы исторического хода событий и явлений: средства мультимедиа представлены в авторских мультимедийных учебных средствах (слайд-шоу, визуальные, аудио- и видеоматериалы), позволяя углубить осознание того или иного исторического события или факта, явления за счет визуального ознакомления с историческими и культурными ценностями определенного исторического периода, приводя к переводу

содержания исторических явлений в личностно значимые, проявлению многовариантности смысловых интерпретаций обществоведческого контекста.

Среди обновленных методов обучения истории и общественно-гуманитарных дисциплин необходимо отметить метод творческих заданий, реализованный средствами мультимедийных технологий с подготовкой исторического портрета выдающегося деятеля в виде доклада с мультимедийной презентацией (по выбору), а также представления, развертывания исторического события в динамике с использованием мультимедийных материалов.

Применяя названные методы в ходе изучения студентами спецкурса «Мультимедийные технологии в историческом образовании», мы подобрали целый ряд средств и приемов, значительно активизирующих усвоение учебного материала:

- разработать мультимедийную презентацию в программе Power Point 2011 до уроков истории и общественно-гуманитарных дисциплин, обработать мультимедийные составляющие презентации (аудио, видео, фотоматериалы, другие изображения, создание гиперссылок и динамичность демонстрации) в соответствующих программах;

- отобрать и обработать мультимедийный контент: аудио- и видеофрагменты, динамические и электронные исторические карты к урокам истории и общественно-гуманитарных дисциплин (темы предоставляются);

- разработка и создание мультимедийных тестов, головоломок, шарад, викторин к текущему или итоговому контролю знаний на уроках истории и общественно-гуманитарных дисциплин (программы MS Power Point, My TestX Uni, Test System, другие конструкторы мультимедийных тестов, а также ресурсы учебных сервисов LearningApps .org, quizizz, kahoot).

- Online-анкетирование и тестирование знаний по истории методическо-исторических дисциплин, спецкурсу «Мультимедийные технологии в историческом образовании» проводилось с помощью он-лайн сервиса Google Формы с предоставлением электронной ссылки студентам. При этом результат в виде сводной таблицы поступает на электронную почту преподавателя.

7. Заключение. Таким образом, реализация системы формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории с использованием мультимедийных технологий предусматривала использование комплекса методов: объяснительно-информационных, наглядно-демонстрационных, проблемно-поисковых, создание историко-культурного контента, методов целесообразно подобранных задач, обучение через задачи и демонстрационные примеры, визуализации, «ученического учебника», метода творческих задач и Online контроля знаний и умений будущих учителей истории.

Таким образом, привлечение мультимедийных учебных средств в процесс формирования профессиональной компетентности будущих учителей истории, среди которых были авторские средства (мультимедийный учебник по истории, электронное учебное пособие), а также некоторых других средств мультимедиа по истории (электронных учебников, пособий, электронных исторических атласов, информационно-справочных мультимедийных изданий, детских игровых исторических учебно-развивающих изданий, тестовых программ контроля исторических знаний и умений с использованием средств мультимедиа) требовало сочетания методов общей дидактики, общего исторического образования, специфических методов обучения истории, а также учета современных технологий электронного (дистанционного) обучения.

Литература

1. Махмутов М. И. Проблемное обучение: Основные вопросы теории. – Москва: Педагогика, 1975. – 367 с.
2. Дидактика современной школы. / Под ред. В. А. Онищука. - Київ, 1987. – 351 с.
3. Онищук В. А. Дидактика современной школы. - К: Вища. шк., 1987. - 243 с.
4. Хуторской А. В., Андрианова Г. А., Скрипкина Ю. В. Эвристическая стратегия дистанционного образования человека: опыт реализации // Интернет-журнал «Эйдос». - URL: <http://xn--h1am1a.xn--plai/journal/2013/0329-10.htm> (дата обращения: 15.12.19).
5. Карцов В. Г. Методика преподавания истории СССР в начальной школе. – Москва : Учпедгиз, 1951. – 216 с.
6. Карцов В. Г. Очерки методики обучения истории СССР в VIII-X классах (из опыта работы). – Москва: Учпедгиз, 1955. – 184 с.
7. Стражев А. И. Методика преподавания истории в школе. – Москва: Просвещение, 1964. – 285 с.
8. Вагин А. А. Методика обучения истории в школе. - Москва: Просвещение, 1972. – 354 с.
9. Гора П. В. Методические приемы и средства наглядного обучения в средней школе. – Москва: Просвещение, 1971. – 239 с.
10. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – Москва: Просвещение, 1988. – 208 с.
11. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. – Київ: Генеза, 2006. – 328 с.
12. Мокрогуз О. ПК як універсальна складова оптимізації роботи вчителя (З практики запровадження комп'ютерних технологій на уроці історії) // Історія в школах України. – 2005. – № 1. – С. 3-7.
13. Богдановська Л. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках історії // Рідна школа. - 2013. - № 3. - С. 62-65. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_3_13 (дата обращения: 16.12.19).
14. Торубара О. М. Застосування новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі вищих навчальних закладів // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. - 2013. - Вип. 108. 2. - URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchd> (дата обращения: 20.12.19).

А. П. Гриценко

Драгоманов атындагы Ұлттық педагогикалық университеті, Киев, Украина

Болашақ «Тарих» пәні мұғалімдерінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру әдістерін анықтауда мультимедиялық технологияларды қолдану

Аннотация. Бұл мақалада автор болашақ мұғалімдердің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін мультимедиялық технологияларды таңдау және қолдану мәселелерінің теориялық және практикалық аспектілерін зерттейді. Оқу процесіне мультимедиялық технологияларды енгізудің өзектілігі атап өтілді.

Мақаланың негізгі міндеті - болашақ тарих мұғалімдерінің мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру әдістерін анықтаудың теориялық тәсілдерін зерттеу. Бақылау және өлшеу әдістері, эксперимент кезінде болашақ мұғалімдерді топтарда оқыту процесін салыстыру сұрақтың теориялық және практикалық жақтарын зерттеу үшін қолданылды.

Автор практикалық және зертханалық жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізу барысында белсенді және интерактивті әдістер бірлескен, топтық және топтық оқытудың интерактивті технологияларын мұғалімнің белгілі теориялық ережелерді суреттеу үшін мультимедиялық презентацияларды, слайд-шоуларды қолданған кезде қолдануға мүмкіндік беретіндігін анықтайды. .

Түйін сөздер: кәсіби құзіреттілік, мультимедиялық технологиялар, болашақ мұғалімдер, тарих, тарихты оқыту әдістері, классификация.

A. P. Hrytsenko

M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kiev, Ukraine

Determine the methods of forming the professional competence of future history teachers using multimedia technologies

Abstract. In this article, the author explores the theoretical and practical aspects of the problem of selecting and methods of using multimedia technologies that contribute to the formation of professional competence in future teachers. The relevance of the introduction of multimedia technologies is emphasized in the educational process.

The main task of the article is to investigate theoretical approaches to determine the methods of professional competence formation of future history teachers using multimedia technologies. Methods of observation and measurement, comparison of the process of teaching future teachers in groups during the experiment were used to study the theoretical and practical aspects of the question.

The author determines that in the course of organizing and conducting practical and laboratory work, active and interactive methods allow to use interactive technologies of cooperative, group and group learning, when the teacher uses multimedia presentations, slideshows containing multimedia presentations to illustrate certain theoretical provisions.

Keywords: professional competence, multimedia technologies, future teachers, history, methods of teaching history, classification.

References

1. Mahmutov M. I. Problemnoe obuchenie: Osnovnyie voprosyi teorii [Problem-based learning: Fundamental theory issues] (Pedagogika, Moscow, 1975, 367 p.).
2. Didaktika sovremennoy shkoly [Didactics of a modern school]. Ed. V. A. Onishchuk (Kiev, 1987, 351 p.).
3. Onishchuk V. A. Didaktika sovremennoy shkoly [Didactics of a modern school] (Vysshaja shkola, Kiev, 1987, 243 p.).
4. Hutorskoy A. V., Andrianova G. A., Skripkina Yu. V. Evristicheskaya strategiya distantsionnogo obrazovaniya cheloveka: opyt realizatsii [Heuristic Strategy for Human Distance Education: Implementation Experience]. Internet-zhurnal «Eydos» [Eidos Online Journal]. Available at: <http://xn--h1am1a.xn--p1ai/journal/2013/0329-10.htm> (Accessed: 15.12.20).
5. Kartsov V. G. Metodika prepodavaniya istorii SSSR v nachalnoy shkole [Methods of teaching the history of the USSR in elementary school] (Uchpedgiz, Moscow, 1951, 216 p.).
6. Kartsov V. G. Ocherki metodiki obucheniya istorii SSSR v VIII-X klassah (iz opyita raboty) [Essays on the teaching methods of the history of the USSR in VIII-X grades (from work experience)] (Uchpedgiz, Moscow, 1955, 184 p.).
7. Strazhev A.I. Metodika prepodavaniya istorii v shkole [Methods of teaching history at school] (Prosveschenie, Moscow, 1964, 285 p.).
8. Vagin A. A. Metodika obucheniya istorii v shkole [Methods of teaching history at school] (Prosveschenie, Moscow, 1972, 354 p.).
9. Gora P. V. Metodicheskie priemy i sredstva naglyadnogo obucheniya v sredney shkole [Methods and visual aids in high school] (Prosveschenie, Moscow, 1971, 239 p.).
10. Gora P. V. Povyishenie effektivnosti obucheniya istorii v sredney shkole [Improving the effectiveness of history teaching in high school] (Prosveschenie, Moscow, 1988, 208 p.).
11. Pometun O. I., Freiman H. O. Metodyka navchannia istorii v shkoli (Henez, Kyiv, 2006, 328 p.).
12. Mokrohuz O. PK yak universalna skladova optymizatsii roboty vchytelia (Z praktyky zaprovadzhennia kompiuternykh tekhnolohii na urotsi istorii), Istorii v shkolakh Ukrainy, 1, 3-7 (2005).
13. Bohdanovska L. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiynykh tekhnolohii na urokakh istorii, Ridna shkola, 3, 62-65 (2013). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_3_13 (Accessed: 16.12.20).
14. Torubara O. M. Zastosuvannia novitnikh informatsiynykh tekhnolohii v navchalnomu protsesi vyshchykh navchalnykh zakladiv, Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky. - 2013. - Edition. 108. 2. Available at: : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchd> (Accessed: 20.12.20).

Сведения об авторе:

Гриценко А.П. - кандидат педагогических наук, докторант, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, улица Пирогова, 9, 01601, Киев, Украина.

Нрыtsenko A. P. - Candidate of Pedagogical Sciences, PhD student, M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Pirogov str., 9, 01601, Kiev, Ukraine.

IRSTI 14.35.07

D.D. Jantassova, Zh.M. Tentekbayeva

*Karaganda State Technical University, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: damira.jantassova@gmail.com, zhuldyz_83@mail.ru)*

Multilingual education of university students as a factor of cross-cultural communication efficiency

Abstract. Multilingual education in the Republic of Kazakhstan is the major strategy and one of the main directions of the state development. Authors consider the nature of multilingual education, reasons which caused its actualization in the Republic of Kazakhstan, problems of languages functioning in the context of development of the modern language personality. Priorities of language education and the principles of formation of language personality in the multilingual educational environment of Kazakhstan are emphasized, various points of view are compared on this problem. In the article the content of multilingual education including systematized knowledge, skills in the field of one or several foreign languages according to a cross-cultural paradigm of language training is also considered. Factors of efficiency of cross-cultural communication are allocated. Triune process of education is shown upbringing and individual development on the basis of simultaneous acquisition of several languages.

Keywords: multilingual education, cross-cultural communication, Trinity of languages, language education, internationalization process, Multilingual personality.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-53-58>

Received: 10.06.19/ **Accepted:** 10.02.20

Today the policy of Kazakhstan in the field of education is directed to the internationalization of educational space and teaching support of the competitive experts knowing several languages. N. A. Nazarbayev in the Message to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan in the new world» noted: «Kazakhstan has to be accepted around the world as a highly educated country population of which uses three languages: Kazakh as a State language, Russian as a language of international communication and English as a language of successful integration into global economy» [1]. Realization of state policy in the field of education is provided by means of acts and programs of development.

In the Concept of innovative development of the Republic of Kazakhstan till 2020 [2] is told about the need of language training of the expert of a new formation capable to communicate with foreign partners. The purpose of the Concept is assistance to inclusion of Kazakhstan to a number of 30 competitive countries of the world on the basis of development of new technologies and services. «... Formation of national system of competences and increase in prestige of Kazakhstan higher education in the international education market have to become the main criterion of competitiveness of education».

Considering critical situation with the supply of workers, it is necessary to refuse delicate approaches in restructuring of the state educational order. It is necessary to concentrate resources on a covering of needs for the engineering and technical personnel possessing the corresponding competences of international level including language». Realization of multilingualism process as progressive factor of the development of Kazakhstan society becomes one of the mechanisms of education modernization allowing to speak about its high-quality change.

The Multilingual situation in the world in the basis of which lies the multilingualism of people and variety of cultures at a certain socially important and specially organized pedagogical process becomes the important mechanism of a humanization of public life, human culture. As various social systems are forced to cooperate for the solution of common, global problems, the

need for elaboration of the coordinated ideas of the rights, human dignity and human freedom arises.

The most important strategic problem of education is, on the one hand, conservation of the best Kazakhstan educational traditions, on the other hand — providing graduates of schools with international qualification qualities, development of their linguistic consciousness at the heart of which is state, native and foreign languages acquisition.

According to the authors of the article «From the idea “Trinity of languages” of N.A. Nazarbayev to the “Multilingual education in Kazakhstan», creation of equal conditions for studying of three languages do not mean the equal sphere of their functioning, equal functional yield and status. The emphasis is placed on a pedagogical component which can be fully designated as multilingual education. Activation of polemic around the language situation in Kazakhstan is connected with multilingualism that allows to speak about new sides of language education. In these conditions the problem of formation and development of multilingual education is updated. For effective introduction of multilingualism in education it is necessary to bring into a uniform system the well-established practice of multilingual education in some higher education institutions and schools of the Republic of Kazakhstan and to provide continuity of educational programs [3].

Multilingual education is purposeful, organized triune process of education, upbringing and development of individual as Multilanguage personality on the basis of simultaneous acquisition of several languages as a “fragment” of various cultures of mankind [4].

Content of multilingual education has to include systematized knowledge, skills in the field of native and state languages and also in the field of one or several foreign languages according to a cross-cultural paradigm of modern language education.

The fundamental ideas in realization of multilingual education in the context of cross-cultural communication are:

- motivation and stimulation of use of various languages according to the requirements and interests of students;
- formation of abilities of cross-cultural communication;
- strategy of continuous knowledge through the language of features of concrete cultures and features of their interaction;
- overrun of own culture and acquisition of a quality of culture mediator, without losing own cultural identity;
- ability of students to understand the value of events, uniform with the foreign culture interlocutor, on the basis of knowledge about the differences of cultures and abilities both to discuss these differences, mediating between cultures, and to change own attitude to them;
- providing the content of studying languages according to the socio-cultural situation of the concrete country (or region).

In this regard new sounding is obtained by a problem of language education. In this respect, the idea that studying of any language has to be followed by studying of native speakers’ culture is initial. In this regard it would be appropriate to speak about Multilinguo-cultural education the result of which must be multilingualism of society citizens. Items of this multilingualism have to be the native language which fixes understanding of belonging to the ethnos, Kazakh as a state language, proficiency of which promotes successful civil integration, Russian as a source of scientific and technical information, foreign and other nonnative languages developing abilities of the person to self-identification in the international community.

It is necessary to refer education internationalization process which is logically interconnected with the formation of Multilanguage culture to mechanisms of education modernization. By the internalization of education is understood the process of inclusion of various international aspects in research, teaching and administrative activity of educational institutions of various levels. As the experience shows, in this direction realization of this process promotes formation of student’s youth skills of self-education, responsibility, Multicultural, tolerance and other import-

ant qualities of modern personality.

Internationalization as a system includes set of such elements which allow to this process to be dynamic and effective. It is necessary to refer demand in knowledge of foreign and state languages to these elements. The student's mobility limps from a lack of the youth knowing a foreign language on the necessary and sufficient level for learning in international programs. Therefore, there is a need to focus attention on quality of studying the language in higher education institution because the availability of its studying outside higher education institution for youth is relative, courses demand an investment of considerable funds, and we speak about availability of educational services. In our opinion, there is a need of introduction of split-level learning of foreign languages.

Knowledge of Kazakh — state language gives an opportunity of learning in program «Bo-lashak» not only to representatives of titular nation, but also to a Russian-speaking part of student's youth. It would be quite good to think of inclusion in curricula of specialties the disciplines in teaching in Kazakh for students of the Russian department both special and the world outlook plan. So far within higher education institution there is only studying of Kazakh and business correspondence in a state language. It is already thing of the past, it is necessary to go further.

We know little about the culture of the people inhabiting our planet. In curricula there are no disciplines forming the personality with global art, esthetic culture that it is possible also to refer to the internationalization process. The modern expert is the person of the world who knows languages, knows the culture of people of the world. Students spend a lot of time in the university therefore only education is able to form all the necessary qualities hereinbefore. The modern youth are bad in the culture of speech as teaching is constructed on the statement and retelling of truisms, but not on an interpretation of contexts of literary and art works. Internationalization promotes the ability of the individual to live in society, perhaps, with other culture, to accept it, to pay it tribute, to appreciate own traditions, to transfer all the best that there is in other culture, in life of the society. Perhaps, emergence of consumer society is mostly connected with a lack of communication between people of different cultures, and it is a peculiar process of culture degeneration. Conclusion: internationalization promotes the revival and culture development of society.

The following element of internationalization process should be considered the involvement of teaching staff: exchange of teachers, joint research programs, internship in the foreign universities, creation of joint training programs, organization of intensive courses and summer schools. Thanks to this process an academic staff works for an active process of reflection. All this promotes the formation of the critical attitude of academic staff towards himself. Each of us asks a question: «How can I surprise the world and can I surprise it?». For academic staff an important and necessary criterion of being in demand becomes knowledge of a foreign language, existence of author's courses that promote the mobility and, of course, receiving additional earnings. The learning of foreign language on courses for adult generation can become the possible solution of a question that will serve as a criterion of employment.

Publications in international journals with an impact-factor are also an indicator of internationalization. If traditionally the teachers who were engaged in scientific activities worked for quantitative indicators, now they stand after the fact of the need to change views on qualitative indicators. It will demand full-time research scientific work, knowing of the last achievements in their subject sphere, knowing of the international names, their achievements not to reinvent the bicycle.

Integration of education and production is solved at the moment by means of creation of department branches of higher educational institutions in institutes, organizations and enterprises which are the base of practical activity.

What we would like to offer in this direction? Heads of bases of practical activity or methodologists from the enterprise have to become members of university community (for remuneration, salary). The specified membership will allow the management of the universities to define a

share of responsibility of an institute for content and quality of future experts training and to offer the right of control activation on content and structure of teaching and educational process.

In the described case students come to base not only for practical skills, but also take lecture courses, there take course of training workshops, professional development, participate in joint projects, are responsible for a certain area of work, hold themselves out as members of staff. Understanding of own importance of the student is formed, self-education process is dynamic, contours of the professional and subject environment, opportunities and prospects of career development appear more clearly, correctness of the chosen specialization is realized, limits of knowledge and ignorance are clearly designated.

And the last what it is also said in the Program of education development about, is an improvement of teaching staff quality. In our opinion, creation of conditions for all-round psychology and pedagogical training of all teachers carrying out various academic subjects is necessary. At the moment paradoxical situation has arisen. Often the people who do not have special teachers' training work as teachers: lawyers, economists, engineers, etc. As a result, the process of education and teaching has independent character, but not the character of interaction, process of submission of teaching to education. Teaching needs to be considered as interaction of the subject and object of teaching in which teaching in the most part is an independent process of educator, under the control activation and disciplinary influence from the teacher.

In practice teaching on the part of the teacher is dominating that does not promote formation of students' independence. Teaching is an independent studying of the student and processing of his knowledge by the teacher. Such situation in teaching is determined, in our opinion, by lack of a pedagogical component among modern teachers who do not possess bases of psychology and pedagogical knowledge. As a result - social conflicts arising between teachers and students when teachers do not hold themselves out as educators. The main objective of the teacher is the education based on a positive example, belief, encouragement and in a certain dose punishment. It is not enough to be a good specialist subject teacher, in educational institution it is necessary to be the Teacher with a capital letter.

Teaching should be considered as an education component, and only in this case personal development is implemented. Independently acquired socio-cultural stronghold of society will be transformed in strongly acquired knowledge, beliefs, a competence.

For the effective organization of educational process teachers of higher education institution should realize well characteristics of modern students («generation Next»). The vast majority of students of a postmodern era are indifferent to studying, are undisciplined, spend not enough time on textbooks, want to receive good marks at a minimum of efforts, are inactive, often come late for lessons, are disrespectful, badly familiar with rules of public behavior, are oriented on entertainments, are unrestrained in desires and unscrupulous in means of their satisfaction, emotionally tense, infantile, it is difficult to arouse from their indifference and captivate them.

Therefore, considering special requests of generation Next and peculiar features of an era, it is necessary to review methods and content of higher education to change the atmosphere of study in order to increase learning efficiency, to promote success of students as much as possible.

For example:

- ✓ from the very beginning to set clear requirements and to remind about them constantly;
- ✓ to be consecutive;
- ✓ to designate all teaching goals;
- ✓ to develop reasonable goals and actions for personal development and civil qualities of students;
- ✓ to emphasize the role of a scientific method in the process of knowledge, at the same time recognizing possible restrictions of science;
- ✓ to proceed to the educational paradigm oriented on knowledge;

- ✓ to use active and creative methods of teaching; to increase teaching level;
  - ✓ to explain the need of studying of a subject by its practical applicability;
  - ✓ not to expect blind subordination to the authority of the teacher;
- Expanding the range of out-of-class tasks:**
- to look beyond the traditional written works, to apply other forms of control;
  - to give the students more comprehensive opportunities for communication; to respect others point of view;
  - to show goodwill; to believe in students.

References

1. Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. — 2007. — №33 (25278). — С. 1-2.
2. Концепция инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года. — Астана, 2013 // Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/ras/docs/U1300000579>
3. Жетписбаева Б.А., Аринова О.Т. От идеи «Триединство языков» Н.А.Назарбаева до полиязычного образования в Казахстане // Вестн. Караганд. гос. ун-та. Сер. Педагогика. — 2012. — №4 (68). — С. 19-23.
4. Байниева К.Т., Хайржанова А.Х., Умурзакова А.Ж. Системно-целостный подход к полиязычному образованию в Казахстане // Междунар. журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2013. — №10. — С. 198-201.

Д.Д. Джантасова, Ж.М. Тентекбаева

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

ЖОО студенттерінің көптілді білім алуы мәдениетаралық қарым-қатынастың тиімділік факторы ретінде

Аннотация. Қазақстан Республикасында көптілді білім беру маңызды стратегия және мемлекет дамуының басты бағыттарының бірі болып табылады. Авторлар көптілді білім берудің табиғатын, оның Қазақстан Республикасында өзектілігін, қазіргі тілдік тұлғаны дамыту контекстіндегі тілдердің қызмет ету мәселелерін қарастырады. Қазақстанның көптілді білім беру ортасында тілдік тұлғаны қалыптастыру принциптері мен тілдік білім берудің басымдықтары атап өтіледі, осы мәселе бойынша әртүрлі көзқарастар салыстырылады. Мақалада тілдік дайындықтың мәдениетаралық парадигмасына сәйкес бір немесе бірнеше шет тілі саласындағы жүйелендірілген білім, білік және дағды қамтылған көптілді білім беру мазмұны қарастырылады. Авторлар мәдениетаралық қарым-қатынас тиімділігінің факторларын атап көрсетті. Бірнеше тілді бір мезгілде меңгеру негізінде тұлғаны оқытудың, тәрбиелеудің және дамытудың үш тұғырлы процесі көрсетілген.

Түйін сөздер: үштілді білім беру, мәдениетаралық қарым-қатынас, тілдердің үштұғырлығы, тілдік білім беру, ұлтаралық қарым-қатынастар, үштілді тұлға.

Д.Д. Джантасова, Ж.М. Тентекбаева

Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Казахстан

Полиязычное образование студентов вуза как фактор эффективности межкультурного общения

Аннотация. Полиязычное образование в Республике Казахстан является важнейшей стратегией и одним из главных направлений развития государства. Авторы рассматривают природу полиязычного образования, причины, обусловившие его актуализацию в Республике Казахстан, проблемы функционирования языков в контексте развития современной языковой личности. Подчеркиваются приоритеты языкового образования и принципы формирования языковой личности в полиязычной образовательной среде

Казахстана, сравниваются различные точки зрения по данной проблеме. В статье также рассматривается содержание полиязычного образования, включающее систематизированные знания, умения и навыки в области одного или нескольких иностранных языков в соответствии с межкультурной парадигмой языковой подготовки. Авторами выделены факторы эффективности межкультурного общения. Показан триединный процесс обучения, воспитания и развития личности на основе одновременного овладения несколькими языками.

Ключевые слова: полиязычное образование, межкультурное общение, триединство языков, языковое образование, процесс интернационализации, полиязыковая личность.

References

1. Nazarbayev N.A. Novyi Kazakhstan v novom mire [New Kazakhstan in the new world], *Kazakhstanskaya Pravda* [Kazakhstan Truth]. №33 (25278), 1-2 (2007).
2. Koncepciya innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan do 2020 goda [The Concept on innovative development of the Republic of Kazakhstan till 2020] (Astana, 2013) // Adilet. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan [Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan] [ER]. — Available at: <http://adilet.zan.kz/ras/docs/U1300000579>
3. Zhetpisbayeva B.A., Arinova O.T. Ot idei «Triedinstvo yazykov» N.A. Nazarbayev do poliyazychnogo obrazovaniya v Kazakhstane [From the N.A. Nazarbayev's idea of "Trinity of Languages" to multilingual education in Kazakhstan], *Vestn. Karagand. gos. un-ta. Ser. Pedagogika* [Bulletin of Karaganda State University. Pedagogy series], №4 (68), 19-23 (2012).
4. Bayniyeva K.T., Nayrzhanova A.H., Umurzakova A.Zh. Systemno-celostnyi podhod k poliyazychnomu obrazovaniyu v Kazakhstane [Systematic and holistic approach to multilingual education in Kazakhstan], *Mezhdunar. zhurnal prikladnyh i fundamentalnyh issledovaniy* [International Journal of Applied and Fundamental Research], №10, 198-201 (2013).

Information about authors:

Jantassova D.D. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of "Foreign Languages" Department, Karaganda State Technical University, N. Nazarbayev Avenue, 56, Karaganda, Kazakhstan.

Tentekbayeva Zh.M. – Master of Education, Senior Lecturer of "Foreign Languages" Department, Karaganda State Technical University, N. Nazarbayev Avenue, 56, Karaganda, Kazakhstan.

Джантасова Д.Д. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Шетел тілдері» кафедрасының меңгерушісі, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Н. Назарбаев даңғылы, 56, Қарағанды, Қазақстан.

Тентекбаева Ж.М. – педагогика ғылымдарының магистрі, «Шетел тілдері» кафедрасының аға оқытушысы, Н. Назарбаев даңғылы, 56, Қарағанды, Қазақстан.

МРНТИ 14.15.07

Ж.О. Жилбаев, Ж.Ж. Наурызбай, Е.В. Паевская

*Национальная академия образования им. И.Алтынсарина, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: zh.zhilbayev@gmail.com, nauryz_7@mail.ru, pev3694@mail.ru)*

Педагогические основы ценностей «Мәңгілік Ел»

Аннотация. В таком многонациональном государстве, как Казахстан, национальное и гражданско-патриотическое воспитание не разъединяет и не обособляет нации, а сближает их. Развитое патриотическое сознание предполагает восприятие всех народов, живущих на территории страны, как единой семьи, каждый член которой уникален по-своему. В казахстанском патриотизме чувство гражданина сочетается с чувством малой родины, родной республики. Развитие патриотического воспитания – это многосторонний и многогранный процесс, масштабы и результаты которого весьма значительны.

В статье приводятся результаты анализа семи общенациональных ценностей «Мәңгілік Ел» с точки зрения возможности их имплементации в образовательный процесс. Показаны возможные варианты включения элементов ценностей в процесс обучения и воспитания подрастающего поколения в условиях средней школы.

Ключевые слова: патриотический акт «Мәңгілік Ел», воспитание, образование, патриотическое воспитание, ценности.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-59-67>

Поступила: 20.08.19/ **Допущена к опубликованию:** 19.09.19

Введение. Развитие Казахстана как многонационального, многоконфессионального государства предполагает решение задач воспитания, заключающихся в формировании:

- любви к Отечеству и уважительного отношения ко всем народам Казахстана, к их истории, традициям, языкам, культурам, национальной чести и достоинству;
- любви к родному языку, культуре своего народа;
- уважительного отношения к казахскому народу и понимания его роли в становлении и развитии казахской государственности;
- понимания русского языка как важнейшего средства межнационального общения и взаимосближения народов Казахстана;
- правового сознания и правовой культуры;
- глубокого уважения к общечеловеческим ценностям;
- веротерпимости, внимательного отношения к национальной и конфессиональной принадлежности человека, к этнокультурным и религиозным запросам людей;
- непримиримости ко всем формам проявления национализма, шовинизма, расизма; ненависти к геноциду, апартеиду, пропаганде фашизма и иной расовой, национальной или религиозной исключительности.

Фундаментом казахстанского патриотизма является национально-культурная идентификация личности, осознание своей принадлежности к определенной культуре и сохранение ее ценностей.

Формирование и укрепление патриотизма основывается на Конституции РК, Законе об образовании, Концепции укрепления и развития казахстанской идентичности и единства и Типового комплексного плана по усилению воспитательного компонента процесса обучения во всех организациях образования, цель которых заключается в формировании у граждан высокого патриотического сознания, чувства гордости за свою страну; воспитании

готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины посредством целенаправленного развития системы казахстанского патриотизма.

Методологическую основу формирования казахстанского патриотизма составляет Патриотический акт «Мәңгілік Ел», принятый на XXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана, прошедшей под председательством Первого Президента РК, Председателя Ассамблеи Н.А. Назарбаева.

В Патриотическом акте подчеркивается необходимость укреплять, хранить и передавать от поколения к поколению Семь незыблемых основ «Мәңгілік Ел». Это:

- Независимость и Астана;
- Общенациональное единство, мир и согласие;
- Светское Государство и Высокая Духовность;
- Устойчивый экономический рост на основе инноваций;
- Общество Всеобщего Труда;
- Общность Истории, Культуры и Языка;
- Национальная безопасность и глобальное участие Казахстана в решении общемировых и региональных проблем [1].

Для реализации данной стратегии в дальнейшем необходимо донести ее до всех граждан нашей страны. Особенно это важно донести до подрастающего поколения, которое в дальнейшем и будет основным реализатором идей и планов, заложенных сейчас.

Современная школа должна создать все условия для глубокого осмысления общенациональной идеи – «Мәңгілік Ел», ее базовых ценностей, закрепленных в новом документе «Патриотический акт «Мәңгілік Ел». В связи с этим представляется необходимым развивать и совершенствовать патриотическое образовательное пространство организации образования на основе ценностей общенациональной идеи «Мәңгілік Ел». Ведущая роль в реализации программы «Мәңгілік Ел» должна принадлежать учителю [2, с. 139]. Целью настоящего исследования является анализ ценностей «Мәңгілік Ел» в контексте их возможной имплементации в содержание учебных программ школьного образования.

Методы исследования. В Концептуальных основах воспитания, разработанных в контексте ценностей «Мәңгілік Ел» и утвержденных приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 22 апреля 2015 года № 227, цель воспитания казахстанского патриотизма и гражданственности, цель правового воспитания определены как формирование патриота и гражданина, способного жить в новом демократическом обществе; политической, правовой и антикоррупционной культуры личности; правосознания детей и молодежи, их готовности противостоять проявлениям жестокости и насилию в детской и молодежной среде.

Критерий оценивания – проявление уважительного отношения, чувства гордости и ответственности по отношению к:

- Родине, государственному строю, государственной политике, государственной идеологии;
- Конституции и законодательству Республики Казахстан, государственным символам (гербу, флагу, гимну), правопорядку;
- межнациональному и межконфессиональному согласию в стране, дружбе народов;
- достижениям своей страны в сфере экономического и социокультурного развития;
- ценностям, правам и свободам другого человека;
- природе, культурно-исторической жизни своего края (села, города, микрорайона);
- правовым знаниям и антикоррупционному поведению;
- требованиям законов, правам и обязанностям;
- социальным ценностям.

Механизмы реализации:

– Занятия, учебные предметы, внеурочная деятельность, дополнительное образование.

– В рамках программы НДО «Самопознание» – проведение уроков мужества, чести и достоинства, бескорыстного служения Родине, организация дебатных, дискуссионных клубов, патриотические форумы, акции.

– Конкурсы и олимпиады школьников на знание атрибутов государственности и государственных символов Республики Казахстан.

– Краеведческие экспедиции по изучению культурного наследия, традиций и обычаев казахского народа, других этносов, проживающих в Казахстане.

– Встречи с государственными и общественными деятелями, деятелями литературы, искусства, науки, ветеранами войны и ветеранами труда, работниками правоохранительных органов, юстиции, органов государственной службы и противодействия коррупции; развитие системы детских и молодежных инициативных проектов.

– Активизация деятельности детских и молодежных движений и др. [3].

В условиях обновления содержания среднего образования, трансляции опыта Назарбаев Интеллектуальных школ в общеобразовательные школы республики, представляется целесообразным раскрытие значимости идеи «Мәңгілік Ел» в урочной и внеурочной деятельности за счет интеграции образовательных областей и учебных предметов типового учебного плана:

– *Начальная школа (4 учебных предмета)*

- «Язык и литература»,
- «Математика и познание мира»,
- «Искусство и технология»,
- «Самопознание и физическая культура»;

– *Основная школа (3 учебных предмета)*

- «Язык и литература. Человек и общество»,
- «Математика и информатика. Естествознание»,
- «Искусство и физическая культура»;

– *Средняя школа (6 учебных предметов)*

- «Қазақ тілі» и «Қазақ әдебиеті»,
- «Русский язык и русская литература»,
- «История и география»,
- «Физика и математика»,
- «Химия и биология»,
- «Технология и физическая культура» [2, с. 82-83].

Результаты и обсуждение. Каким же образом в учебной программе и во внеурочной деятельности могут реализовываться 7 пунктов Патриотического акта «Мәңгілік Ел»? Рассмотрим каждый из них отдельно.

1. Независимость Казахстана и Астана

Об истории становления независимости Казахстана рассказывается в рамках учебных дисциплин «История Казахстана», «Казахский язык» и «Искусство»; данная тема также раскрывается на классных часах и внеклассных мероприятиях, посвященных Дню Конституции, Дню Независимости, Дню Первого Президента, Дню Единства народа Казахстана и др. Что касается Астаны, то данный пункт в полной мере начал реализовываться только в 2018 году с введением в программу обучения интегрированного курса «Краеведение». Материал интегрированного курса «Краеведение» будет изучаться в рамках учебных предметов «История Казахстана», «Казахская литература» («Казахский язык и литература» для школ с неказахским языком обучения), «География», «Музыка» в 5-7 классах.

Распределение объема учебной нагрузки курса «Краеведение» по классам и предметам будет осуществляться следующим образом:

в 5 классе – 4 часа в рамках предмета «История Казахстана», 1 час – в рамках предмета «Музыка»;

в 6 классе – 4 часа в курсе Истории Казахстана», 2 часа – по предмету «Казахская литература» («Казахский язык и литература» для школ с неказахским языком обучения), 1 час – через содержание предмета «Музыка».

В 7 классе к истории Казахстана (4 часа), казахской литературе (2 часа) добавляются 2 часа в рамках предмета «География».

Программа не будет дублировать содержание программ по истории Казахстана, географии, литературе и музыке. Темы звучат не совсем обычно. К примеру, «Легенды и сказания родного края», «Топонимы – свидетели времен минувших (история края в названиях)», «Одна страна – одна судьба (этнос моего края)», «Экспонаты заговорили», которая предполагает посещение различных музеев, «Симфония родного края», «Живые свидетели Истории родного края», «Мой край родной в стихах и прозе».

Виды деятельности школьников также будут отличаться от традиционных. Сюда входят, к примеру, составление Визитной карточки своего края, разработка туристических маршрутов. Коллективно они будут составлять аудиокаталог «30 песен и мелодий моего края», электронную энциклопедию «Мой край родной» и др. [4].

Однако курс «Краеведение» будет охватывать историко-культурные и географические особенности столицы только непосредственно в ней самой: подход к изучению курса дифференцированный, и в каждом регионе страны изучается специфика только своего региона. Для ознакомления с историей, культурой, экономикой столицы обучающихся других регионов Казахстана можно включать отдельные темы в дисциплины «История Казахстана», «Казахский язык», «Самопознание», «География» (с целью изучения экологических и климатических особенностей города и их влияния на жизнь людей), «Биология» (изучение городской флоры и фауны), «Математика» и «Геометрия» (например, составление математических, геометрических задач на основе формы столичных достопримечательностей либо расстояний между ними) и др. Целесообразно искать параллели между столицей и регионами. Например, она так же, как и Карагандинская область, находится в степной природной зоне, на территории Казахского мелкосопочника (Сарыарка); так же, как и Костанай, была основана в 19 веке и т.д.

Внеклассные мероприятия предоставляют еще более широкое поле для развития темы «Нур-Султан – моя столица» в регионах Казахстана; одной из форм внеклассного мероприятия является экскурсия в столицу, причем она может быть как очной (при возможности), так и заочной, когда ученики в книгах, фильмах, через интернет находят информацию о городе. Очная же экскурсия (около недели) – один из самых эффективных способов знакомства с городом. Она может быть как обширной, охватывающая все стороны жизни города, так и тематической: изучение истории, климата, биологического многообразия, особенностей архитектуры и т. д.

2. Национальное единство, мир и согласие в нашем обществе

Данный пункт в Патриотическом акте «Мәңгілік Ел» можно считать логичным продолжением предыдущего. Свободное развитие всех этносов и этнических групп, проживающих в нашем государстве, сблизило людей разных национальностей и заложило основу для процветания, спокойствия и укрепления казахстанского государства. В Казахстане должен продолжать жить единый, сплоченный народ, имеющий свою национальную идею, чувство патриотизма, морально-этический кодекс, а также являющийся носителем евразийского образа мыслей и евразийских духовно-эстетических признаков и поведенческих паттернов.

Элементы данного пункта также просматриваются в предметах «История

Казахстана», «География»; добавляются к этому списку «Самопознание» и «Человек. Общество. Право», где как раз пропагандируется взаимопонимание, толерантность, взаимопомощь и др. Во внеклассной работе принцип национального единства, мира и согласия реализуется во время проведения мероприятий, посвященных празднованию Дня народного единства, Дня благодарности, Наурыза, Нового года и др.

3. Светское общество и высокая духовность

В социологии, культурологии и публицистике духовностью часто называют объединяющие начала общества, выражаемые в виде моральных ценностей и традиций. Духовность является признаком зрелости личности, вышедшей за пределы своих узких интересов и преходящих ценностей [5, с. 217].

Моральные ценности и традиции, как правило, начинают прививаться ребенку родителями в семье, как в первичном институте социализации, еще с раннего детства; школа, как вторичный институт социализации, продолжает этот процесс.

Косвенно моральные нормы в школе закладываются уже в самом процессе образования. Каждому ученику необходимо коммуницировать со своими одноклассниками, с учителями, учениками других классов, причем делать это надо этично по отношению ко всем. Ученик, таким образом, учится не только предметам школьной программы, но и правильному поведению с учетом прав и интересов своих и других людей.

Например, классу нужно подготовить концертный номер на Новый год, это ежегодная школьная традиция. Кто-то из учеников вызвался сам, кого-то назначил учитель. У этого кого-то может не быть желания этим заниматься, и он решает не ходить на собрания по этому вопросу. Этично ли он поступает? Да, если он подойдет к учителю и честно об этом скажет. А если обманет, рассказав какую-нибудь небылицу, или вовсе без предупреждения не появляется на собраниях? Будет ли его потом терзать совесть, или он будет спокойно относиться к этому? Как к этому отнесутся его одноклассники? Просто поговорят с ним об этом или устроят буллинг? – это уже вопрос о моральных нормах и этичном поведении его одноклассников.

В школьной программе развитие духовности может быть заложено в предметах «История Казахстана» и «Всемирная история» (ориентация на пример великих личностей прошлого: правителей, ученых, мыслителей и др.), «Казахский язык и литература» и «Русский язык и литература» (изучение традиций и обычаев; ориентация на примеры литературных героев), «Человек. Общество. Право» (прививание понятий «право», «свобода», «обязанности» и пр.), «Религиоведение» (нейтральный, безоценочный обзор правил и норм в различных религиях), «Самопознание» (развитие понимания себя и других, своих потребностей, мечтаний, убеждений и др.) и т. д.

4. Экономический рост на основе индустриализации и инноваций

Весь мир, и Казахстан в том числе, стоит на пороге Четвертой промышленной революции, которая сотрет привычные технологические границы, реформирует устоявшиеся технологические и производственные цепочки. Новая промышленная революция будет характеризоваться слиянием технологий и стиранием границ между цифровой, производственной и биологической сферами. Все больше будет набирать обороты цифровизация различных сфер жизнедеятельности, что найдет свое отражение в появлении «умных» городов, снижении роли посредников в экономике и т. д. [6].

В связи с этим Казахстану необходимо уже сейчас готовить специалистов технической и IT-сферы, чтобы быть конкурентоспособным в ближайшем будущем и развивать свою экономику. Прививать у детей интерес к технике и технологии важно уже с дошкольного возраста. Это должно выражаться не столько в разрешении маленьким детям играть в игры на смартфонах и планшетах, сколько в проведении мастер-классов и трансляции развивающих программ и мультфильмов. Так, в России, недавно взявшей курс на усиленное развитие промышленности, прослеживается тенденция показа развивающих

мультсериалов с техническим уклоном для разных возрастов. Для дошкольного возраста: «Фиксики», о маленьких человечках, которые живут внутри техники, ремонтируют ее, а также рассказывают о ее строении; для младшего школьного возраста: «Смешарики: Пин-Код», об антропоморфных шарообразных животных, которые сталкиваются с различными проблемами, и пытаются их научно объяснить и преодолеть с помощью технологий; для школьников среднего звена: «Новаторы», о четырех друзьях (один из которых инопланетянин, а другой – хомяк), применяющих свои знания и умения для изобретения или конструирования по подобию различных полезных и высокотехнологичных приборов. С помощью этих мультфильмов дети постепенно осознают, что технологии – это важно и, что для них актуальнее, интересно. В результате можно надеяться, что вырастет поколение, способное эффективно и с удовольствием работать в сфере высоких технологий и промышленности. В нашей стране тоже происходит нечто подобное, в частности, к проведению Международной выставки ЭКСПО-2017 в Астане было выпущено несколько мультсериалов об ЭКСПО, экологии, использовании альтернативной энергии и пр.

В школе ценность «экономический рост на основе индустриализации и инноваций» может прививаться на уроках физики, биологии, химии, информатики и др. С недавнего времени в общеобразовательную школьную программу внедряется STEM образование (Science, Technology, Engineering, Mathematic) в 5-11 классах, которое подразумевает углубленное изучение учебных предметов образовательных областей «Естествознание», «Математика и информатика», вариативных элективных курсов по робототехнике, графическому проектированию и др. Данная программа ориентирована на развитие ключевых навыков, необходимых учащимся для успеха и конкурентоспособности в XXI веке [7, с. 160].

Таким образом, изучение естественных наук и математики с одновременным овладением технологическими и инженерными навыками открывает возможности для инновационного решения современных проблем [7, с.160].

5. Общество Всеобщего Труда

Пять лет назад Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в своем Послании «Социальная модернизация Казахстана» предложил внедрить идею Общества Всеобщего Труда. В ней Елбасы говорит о том, что иллюзорность концепции потребительского общества очевидна, и только труд может обеспечить благосостояние каждому казахстанцу. Для этого следует провести социальную и экономическую модернизацию, которые должны идти максимально синхронно. По его словам, этот процесс сопровождается усилением активности граждан, раскрытием их творческого потенциала. Он отметил, что нужно культивировать в обществе понимание того, что государство – не донор, а партнер, создающий условия для роста качественного уровня жизни граждан.

По мнению Елбасы, цель и смысл социальной модернизации – в подготовке общества к жизни в условиях новой индустриально-инновационной экономики. Следует найти баланс между форсированным экономическим развитием Казахстана и обеспечением общественных благ, утвердить социальные отношения, основанные на принципах права и справедливости.

В школе необходимо особое внимание уделить развитию трудолюбия, чувства взаимопомощи, командного духа. Реализаторами данного принципа в процессе образования должны быть кураторы, педагоги, мастера производственного обучения, которым следует организовать так называемое дуальное образование (получение наравне с теоретическими знаниями практических знаний) путем внедрения в программу производственного обучения в виде производственной практики. Данный опыт имеют «Назарбаев интеллектуальные школы» (НИШ), и общеобразовательным школам целесообразно на него опираться.

Еще великий мыслитель Абай Кунанбаев писал: «Труд – отрада, лень – жестокий бич» [8, с. 360]. А вторил ему Шакарим Кудайбердиев: «Основой для хорошей жизни человека

должны стать честный труд, совестливый разум, искреннее сердце. Вот три качества, которые должны властвовать над всем. Без них не обрести в жизни мира и согласия» [9].

6. Общность истории, культуры и языка

Казахстан очень многое пережил за все время своего существования. Были и радостные моменты, и трагические, но все испытания наша страна перенесла благодаря единству своего народа. Коллективизация и Большой террор 1937-1938 годов, Великая Отечественная война и развитие целины – эти события пережили все казахстанцы вне зависимости от национальности и вероисповедания. Все казахстанцы отмечают вместе Наурыз и Масленицу, мусульмане поздравляют христиан с Рождеством, а христиане мусульман – с Курбан Айтмом. Такая консолидация традиций и культур могла произойти только при дружественном взаимодействии многих этносов и этнических групп, проживавших и проживающих на территории Казахстана. Нам очень важно сохранить эти уникальные условия жизни в стране.

В школе ценность «общность истории, культуры и языка» может развиваться на уроках «История Казахстана», «Казахский язык и литература» и «Русский язык и литература», «Самопознание», «География», «Искусство», «Музыка», а также раскрывается на классных часах и внеклассных мероприятиях, посвященных Дню Победы, Дню Единства народа Казахстана, Дню благодарности, Наурызу и др.

7. Национальная безопасность и глобальное участие нашей страны в решении общемировых и региональных проблем

Проблемы обеспечения национальной и международной безопасности стояли перед человечеством во все времена.

Проблемы безопасности приобрели принципиально новые черты в современном многоликом и динамичном мире. Нынешняя жизнь характеризуется втягиванием всего человечества в мировые процессы, чей ход убыстряется небывалым научно-техническим прогрессом, обострением социальных, экономических, сырьевых и других проблем, которые приобретают глобальный характер. Возрастает взаимозависимость различных государств и народов мира и интернационализация их экономик.

Для независимого Казахстана чрезвычайно важно вести грамотную внешнюю политику, которая вовремя улавливала бы вызовы окружающей международной системы и достойно отвечала им, ставя во главу угла национальные интересы страны.

За прошедшие годы наша страна стала полноправным членом международного сообщества, чьи инициативы в большинстве своем всегда получали международную поддержку и осуществлялись на практике. Также Казахстан установил стабильные отношения со всеми соседями, позиционируя себя как серьезного и надежного партнера. В сфере внешней политики развиваются тесные связи с Российской Федерацией, Китайской Народной Республикой, Соединенными Штатами Америки, Европейским Союзом, странами Центральной Азии и других мировых регионов.

Предмет «История Казахстана» является универсальным в реализации всех ценностей «Мәңгілік Ел». Также седьмая ценность может реализовываться в предметах «Всемирная история», «Человек. Общество. Право», «Начальная военная подготовка».

В целом, данную ценность можно отождествить с высказыванием индийского философа Рабиндраната Тагора: «Я не хочу обносить стенами свой дом или заколачивать свои окна. Я хочу, чтобы дух культуры различных стран как можно свободнее веял повсюду: не надо лишь, чтобы он сбил меня с ног» [10].

Выводы. Таким образом, в основе «Мәңгілік Ел» – простые, понятные и самые ценные для каждого из нас истины: благополучие наших семей, гостеприимство и трудолюбие, стабильность, безопасность и единство, уверенность в завтрашнем дне. Анализ семи ценностей и школьной программы показывает, что ценности «Мәңгілік Ел» охватывают все учебные предметы, т.е. изучение предметов должно быть направленно

на формирование духовно-нравственных качеств и патриотических чувств, гражданской ответственности учащихся, развитие национального самосознания и толерантности, укрепление светских ценностей и формирование осознанного неприятия подрастающим поколением идей терроризма и экстремизма, развитие умения общаться в условиях полиэтнического Казахстана.

Патриотическое воспитание подрастающего поколения в Казахстане ориентировано на модель инновационного воспитательного процесса школы в условиях обновления содержания образования, способной воспитать патриота своего Отечества – Республики Казахстан, – толерантного гражданина полиэтнического государства, мирового сообщества и человека культуры, обеспечить развитие навыков функциональной грамотности личности обучающихся, повышение уровня полиязычия среди учащихся, развитие способности к ориентировке в мире духовно-нравственных ценностей, сформировать умение принимать решения и нести за них ответственность.

Литература

1. Патриотический акт «Мәңгілік ел». Полный текст [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt--mangilik-el-polnii-tekst/> (дата обращения: 08.04.19).
2. Методическое пособие по разъяснению патриотического акта «Мәңгілік Ел». Методическое пособие – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2016. – 143 с.
3. Концептуальные основы воспитания: Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 22 апреля 2015 года № 227. – 21 с.
4. Чем курс «Краеведение» будет полезен для школьников [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <http://okulyk-edu.kz/show/item/1534917787-chem-kurs-%C2%ABkraevedenie%C2%BB-budet-polezen-dlya-shkolnikov> (дата обращения: 08.04.19)
5. Леонтьев Д.А. Духовность. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Составление и общая редакция. И. Т. Касавин. — Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 1248 с.
6. Кобяков А. Вызовы XXI века: как меняет мир четвертая промышленная революция [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <https://www.rbc.ru/opinions/economics/12/02/2016/56bd9a4a9a79474ca8d33733> (дата обращения: 08.04.19)
7. Методические рекомендации по внедрению STEM образования. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 322 с.
8. В поисках смысла. Мудрость тысячелетий. / Составитель А.Е. Мачехин. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 912 с.
9. Баймурзина Г. Вечное слово Шакарима [Электронный ресурс]. – 2011. – URL: <http://pricom.kz/vechnoe-slovo-shakarima/> (дата обращения: 25.05.19).
10. Высказывания, афоризмы и цитаты о культуре [Электронный ресурс]. – URL: http://www.wisdoms.ru/tsitati_pro_kulturu.html (дата обращения: 24.05.19).

Ж.О. Жилбаев, Ж.Ж. Наурызбай, Е.В. Паевская

Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

«Мәңгілік Ел» құндылықтарының педагогикалық негіздері

Аңдатпа. Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекетте ұлттық және азаматтық-патриоттық тәрбие ұлттарды бөлмейді, оларды мүмкіндігінше жақындастырады. Дамыған патриоттық сана елімізде тұратын барша халықтың әрбір мүшесінің өзіндік ерекшелігі бар, тұтас бір отбасы ретінде қабылдауды көздейді, қазақстандық патриотизмдегі азаматтық сезім кіші отанына, олардың туған республикасына деген сезімімен үйлесім тауып жатады. Патриоттық тәрбиенің дамуы – бұл жан-жақты процесс, оның ауқымы мен нәтижелері де өте маңызды.

Мақалада «Мәңгілік Елдің» жеті жалпыұлттық құндылықтарын, оларды білім беру үдерісіне имплементациялау мүмкіндігі тұрғысынан талдау нәтижелері сипатталады. Бұл құндылықтарды және оның элементтерін өсіп келе жатқан жас буынды орта мектеп жағдайындағы тәрбиелеу мен оқыту процесінде қолдану тәсілдері де қарастырылады.

Түйін сөздер: «Мәңгілік Ел» патриоттық актісі, тәрбие, білім беру, патриоттық тәрбие, құндылықтар.

Zh.O. Zhilbayev, Zh. Zh. Nauryzbay, E.V. Payevskaya

I. Altynsarin National Academy of Education, Nur-Sultan, Kazakhstan

Pedagogical principles of values of “Mangilik El”

Abstract. In such a multinational state as Kazakhstan, national and civil-patriotic education does not separate the nation, but brings them closer together. Developed patriotic consciousness presupposes an understanding of all peoples living in the country as a single family, each member of which is unique in its own way, in Kazakhstan patriotism is the feeling of a citizen combined with the feeling of a small homeland. The development of patriotic education is a multilateral and multifaceted process, the scale and results of which are very significant.

The article presents the results of the analysis of the seven national values of “Mangilik El” from the point of view of the possibility of their implementation in the educational process. Possible options for including elements of values are shown in the process of education and upbringing of the younger generation in school.

Keywords: Patriotic act “Mangilik El”, upbringing, education, patriotic education, values.

References

1. Patrioticheskij akt “Mangilik el” [Patriotic act “Mugilik ate]. Full text [Electronic resource].–2016. Available at: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt--mangilik-el-polnii-tekst/> (accessed: 08.04.19).
2. Metodicheskoe posobie po razjasneniju patrioticheskogo akta «Mangilik El» [Methodical manual on clarification of the patriotic act “Mugilik El”]. Toolkit (Nacional’naja akademija obrazovanija im.I.Altynsarina, Astana, 2016, 143 p.).
3. Konceptual’nye osnovy vospitanija: Prikaz Ministra obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan ot 22 aprelja 2015 goda № 227 [Conceptual foundations of education: Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan] April, 22, 227, 21 (2015).
4. Chem kurs «Kraevedenie» budet polezen dlja shkol’nikov [Electronic resource]. How the course “Local Lore” will be useful for students–2018. Available at: <http://okulyk-edu.kz/show/item/1534917787-chem-kurs-%C2%ABkraevedenie%C2%BB-budet-polezen-dlya-shkolnikov> (accessed: 08.04.19).
5. D. A. Leont’ev. Duhovnost’. Jenciklopedija jepistemologii i filosofii nauki [Encyclopedia of Epistemology and Philosophy of Science]. Compilation and General Edition. I.T. Kasavin («Kanon+» ROOI «Reabilitacija», Moscow, 2009, 1248 p.).
6. Kobjakov A. Vyzovy XXI veka: kak menjaet mir chetvertaja promyshlennaja revoljucija [Electronic resource]. [Challenges of the 21st Century: How the Fourth Industrial Revolution Changes the World–2016]. Available at:<https://www.rbc.ru/opinions/economics/12/02/2016/56bd9a4a9a79474ca8d33733> (accessed: 08.04.19).
7. Metodicheskie rekomendacii po vnedreniju STEM obrazovanija [Guidelines for the implementation of STEM education] (National Academy of Education I. Altynsarin, Astana. 2017, 322 p.).
8. V poiskah smysla. Mudrost’ tysjacheletij [In search of meaning. The wisdom of millennia]. Compiled by A.E. Machekhin. Second edition, revised and supplemented (OLMA-PRESS, Moscow, 2002, 912 p.).
9. Bajmurzina G. Vechnoe slovo Shakarima [The eternal word of Shakarim] [Electronic resource]. – 2011. Available at: <http://pricom.kz/vechnoe-slovo-shakarima/> (accessed: 25.05.19)
10. Vyskazyvanija, aforizmy i citaty o kul’ture [Statements, aphorisms and quotes about culture] [Electronic resource]. Available at: http://www.wisdoms.ru/tsitati_pro_kulturu.html (accessed: 24.05.19)

Сведения об авторах:

Жилбаев Ж.О. – кандидат педагогических наук, профессор, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, пр. Мангилик Ел, 8, Нур-Султан, Казахстан.

Наурызбай Ж.Ж. – доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, пр. Мангилик Ел, 8, Нур-Султан, Казахстан.

Паевская Е.В. – магистр социальных наук, старший научный сотрудник Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, пр. Мангилик Ел, 8, Нур-Султан, Казахстан.

Zhilbayev Zh.O. – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, I. Altynsarin National Academy of Education, Mangilik El Avenue 8, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nauryzbay Zh.Zh. – PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of I. Altynsarin National Academy of Education, , Mangilik El Avenue 8, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Payevskaya E.V. – Master of Social Sciences, Senior Researcher of I. Altynsarin National Academy of Education, Mangilik El Avenue 8, Nur-Sultan, Kazakhstan.

IRSTI 16.01.45

A.S. Izotova, M.K. Tulegenova

*Karaganda State Technical University, Karaganda, Kazakhstan Republic
(E-mail: aikerimizat@mail.ru, mail.rumadina@mail.ru)*

Use of the Edmodo platform in the students' independent work at technical university

Abstract. The article is devoted to the analysis of the technologies use at the English lesson at Technical University, their advantages and disadvantages for the pedagogical community, the possibility of applying a wide range of tools for an individual approach in learning. Professional online communities are becoming one of the effective tools for distance interaction in the field of education. Thanks to network support, new opportunities are open for communities to organize broad professional interaction, to share knowledge and experience, to enhance professional skills and attract new members of the community. The usage of the social network can help to create the educational environment for self-development and teacher interaction with students, as well as additional motivation for learners to learn a foreign language. In conclusion, we can assume that in the 21st century, education becomes continuous and accompanies the development of a professional throughout his career and distance education systems become an integral part of this process. Using the elements of distance education at university makes it possible to develop in the student skills of independent activity, since the work can take place practically without the teacher's visible participation.

Keywords: technology, self-education, pedagogical, Edmodo platform, level, effectiveness, assignments.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-68-74>

Received: 12.03.19/ **Finalized:** 26.08.19 / **Accepted:** 17.10.19

Introduction. XXI century is the age of technology. With this in mind, modern educational technologies should be used in the design and construction of the educational environment, the construction of the educational process, taking into account the individual, age, psychological, physiological characteristics of the students. The graduate of the XXI century school should be ready for self-development and continuous education; the graduate should be motivated for education and self-education throughout his life, creativity and innovative activity. Importantly, the modern technological world is built on the continuous possibility of the emergence and development of communication, so the technology of distance learning is one of the most progressive at the moment. Thanks to the technology of distance learning, the student has the opportunity to build or join the existing communication independently. The average modern graduate does not have a sufficient level of self-discipline, motivation and skills in modern educational systems. Particular attention should be given to training the quality of the created electronic resources. Simple translation of the textbook pages into text documents or presentations cannot be called "creation of electronic educational resources"; therefore, the teacher should be familiar with the technologies and methods of creating distance courses.

The aim of the article is to reveal the electronic platform Edmodo as an instrument to make improvements in teaching, the possibility of applying a wide range of tools for an individual approach to study a foreign language. It provides extensive functionality for collaborative work on educational material. Significantly, for the education system of the district methodical associations of regions work more efficiently, using the functional and communication tools; work in a single educational environment leads to the standardization of educational resources, which leads to an increase in the effectiveness of interaction between teachers; close, daily cooperation of teachers increases the effectiveness of the educational process [1].

In 2017 we decided to work on Edmodo platform with our teachers and students. It is a social network designed specifically for participants in the educational process: teachers, students and their parents. It allows teachers to share content, distribute quizzes to students, assignments and manage communication. The creators of Edmodo were Nick Borg and Jeff O'Hara [2].

Discussion. Edmodo is an educational technology company offering a communication, collaboration, and coaching platform. The Edmodo network enables teachers to share content, distribute quizzes, assignments, and manage communication with students, colleagues, and parents. Teachers and students spend large amounts of time on the platform, both in and out of the classroom.

Within five years, in 2013, Edmodo was included in the list of “the best applications for teachers”. Use of this resource is very simple. You register as a teacher without unnecessary conventions. Create your own class. Give your students and parents a registration code.

A teacher can do the following:

1. Remote assignments for students. Edmodo allows teachers to attach files with tasks with just one click.

2. Creating a digital library. Students and teachers can create digital libraries using hyperlinks. Access to files is from any computer connected to the Internet.

3. Publication of messages on the “advertisement board”. Students can ask questions to each other and the teacher. Of course, teachers can send messages to all students with assignments and announcements.

4. Creation of training groups. Teachers can create classes, groups of their students according to the courses they teach or create temporary groups of students working on one collective task or project.

5. Organize interviews with students. This is not a test of knowledge, but an informal feedback from the students. For example, how they liked the last quiz. Or what subjects of the projects students want to choose.

6. Creating and doing quizzes. The originality of the quiz is that you can attach links and files for each question and / or answer. This allows you to place the document. Students can read it and answer the assignment. You can allow students to immediately see their points or, conversely, you can turn off this option.

7. Ability to communicate with other teachers. Join professional groups to exchange ideas about lesson plans, learning strategies and project development. You can discuss the tools and content of didactic units that you created.

8. Create a calendar of events and tasks. This is very convenient, especially with a large teacher load.

9. Access to Edmodo through any mobile device. Edmodo's resources are always available.

10. Creating parent pages. This allows parents to see their children's assignments and their grades. Teachers can also send notifications to parents about school activities, missed assignments and other important messages.

11. Ability to create printed documents. If, for some reason, you are replaced by another teacher, you can print a class list, one of your accounts.

12. Insert the Interactive Wall in Edmodo. Using this tool, you can conduct a brainstorming session, online communication on any problem.

13. Upload videos, images and audio. To do this, you need just one click.

14. Use the service as an interactive worksheet. A set of service tools makes it possible to prepare a teacher for classes. The number of such tools is constantly replenished [3].

Students, teachers and parents can create accounts for free, although Edmodo also has premium kits for analytics, priority training, support and synchronization. The Edmodo approach has found a response in the hearts of many users. This platform can be put on a par with companies

such as Blackboard, Canvas and Moodle. Edmodo was still integrated in Microsoft and Google, which means that now students can use their accounts in Google or Microsoft and access Google Drive and Microsoft Office. The interface of Edmodo seems familiar to everyone who has an account on Facebook. But unlike Facebook, in Edmodo everything is built around connections (not friends) and to exclude Internet bullying, students can create posts that are accessible only to the class. In addition, Edmodo supports groups, it can be both classes, and highly specialized educational communities and communities in different subjects organized by different participants. For example, thanks to the new directory of “Professional Development” it became easier to find groups and their participants depending on the school district. In fact, teachers here will find more for themselves than students and parents. You can put a filter by social remoteness, author or type of publication. Posts can be of completely different shapes, including notes that contain file attachments or links. Teachers can use Stream to post homework, along with descriptions, dates, and applications. They can ask students to correct the answers and change the scope of the assignment, depending on what the student did or did not do. As for the students, they have the opportunity to leave answers, attach posts and add comments. Well, while parents in the meantime through Android and iOS applications can track the timing of the task and class activities. In Edmodo there is a quiz function that you can save and download from your library (“Collections”). The process is extremely simple: we give the name, we limit the time, we come up with questions (we can make mixed questions yes / no, with the choice of answers, selection of pairs, short answers fill in the omissions, etc.) and send it to a specific student or group. As an alternative, the teacher can send one question to a student or group using a survey. Perhaps the most interesting feature for teachers is Snapshot. After conducting a small questionnaire (usually from a small number of questions), teachers can get comprehensive and up-to-date information about students’ progress. After the students answered the questions, she can see which of the students know the program, and who else should study.

Users have the opportunity to upload materials to their libraries, and Edmodo will receive a partnership with the Oxford and Cambridge University Press. One third of Edmodo is a system of education management, and two-thirds - a pedagogical social network. Of course, with its help, teachers can administer, track progress, share materials and test knowledge using distance learning.

There are many ways to boost motivation using technology, especially when you are a teacher. But if you are willing to learn some of the most effective ways in which you can motivate your students with the use of technology, this is a great place to start expanding your thoughts on teaching and learn something new [4].

We all know that students can learn a lot more from the visual material, so it is a great way to start changing your teaching approach with some educational videos. There are many ways in which you can boost not just their motivation for learning through visual and video materials, but also your own motivation for teaching. If you feel that your lessons have become stuck in a rut, and that your teaching could use a new approach, then this is a great way to start using technology and introducing some changes. There are so many educational videos that you can find, the resources are absolutely limitless, but you can also make your own. Furthermore, make sure that you are creative as a teacher, if you want your students to be creative as well, and more importantly to learn something more about your subject. Also, if you have not used technology before, this is a great way to start.

Another key thing to remember is you can also use it in and out of the classroom. This is a great way to help your students do some learning when they are not in your class and make them learn even more. Especially considering that we are always using some technological devices, it will also mean that your subject will be more close to your students at all times. You can also consider using technology for the evaluation process, and ease a lot of your teaching tasks.

Significantly, motivating students to do independent research on whatever topic can be a

lot easier with the use of technology, because it will also be a lot more interesting to them to do the research if they are using technology. This is the approach in teaching that definitely deserves a lot more attention from many teachers, and if you are using it at the moment, make sure that you continue using it for research.

Previous research showed that we should motivate students with different apps, exploring apps that you could use for teaching your subject, will make it a lot easier to transfer your knowledge to your students. Also, motivating them to follow your subjects will be a lot easier if you were to find a cool app that could help you're and get them interested in your subject.

Several studies suggest that teacher should break up the routine with the use of various technological devices and you will see the difference in your own results as a teacher and students result in passing your subject.

The usage of gadgets (smartphones, tablets, laptops), surfing on the internet and social media are extremely popular among students. Since our students are so drawn to these types of technology in the classroom, we can use this to our advantage as motivation to learn. We can help to expand our students' short attention spans by using a variety of different educational technologies in our classroom. Here are the tools that will motivate students to want to learn as well as help them enjoy themselves as they are learning.

Try and immerse your students in technology as much as you can, not only because it's a great motivator for them, but because it's the future that we are living in. Stay up-to-date on the all the latest in educational technologies, so that your students will get the most current education that will help them succeed in the digital world of today.

In essence, the professional network community is an interactive platform for the exchange of experience, advice, recommendations on the issues of education, upbringing and development of students. The basis and key feature of the virtual social and pedagogical community is an open discussion, communication of a group of people using the Internet information network. Professional online communities are becoming one of the effective tools for distance interaction in the field of education. Thanks to network support, new opportunities are open for communities to organize broad professional interaction, share knowledge and experience, enhance professional skills and attract new members of the community. Using a social network to teach English can help create a single information and educational environment (IEE) for self-development and teacher interaction with students, as well as additional motivation for learners to learn a foreign language. The content of IEE can include all sorts of electronic sources of information: databases, video and audio materials, links to virtual libraries, electronic textbooks, dictionaries, encyclopedias [5].

We registered at <http://www.edmodo.com> and created own account (profile), had access to join various professional communities and codes to create own groups, added students to the community. In Edmodo, each registered teacher can create groups: subject, by class, by interest or by uniting participants to implement a variety of educational projects. A group can have shared files, upload and store files in the library. Users can exchange personal notes, create and participate in quizzes, surveys, perform tests. There is a calendar for fixing classes, a schedule of tests. The teacher has the opportunity to enter the assignment with the date of completion (for example, record the homework), monitor the activity and progress of students, make grades and reward with incentive icons for the work.

Significantly, students themselves determine the sequence of tasks, the number of repeated views of educational materials, getting the freedom to choose an educational trajectory and the route of studying topics, developing a responsible attitude to their own education.

So we together create opportunities for continuing education. There is no outside advertising; entertainment content and concomitant commercialization. Importantly, registration is extremely simplified, no numbers mobile phones are required. The questionnaires do not ask for birthdays, exact surname, name patronymic and other identifying information.

In October, 2017 the workgroup of 3 teachers has been organized: Aigerim Izotova, Samal Alpysbayeva and Madina Tulegenova to implement the educational Edmodo platform in students' independent work among the 1st -3rd courses.

Firstly, the training seminar which has captured the 35th regular has been held in the teacher of Foreign languages Department.

Seminar's purpose was to train teachers to use educational platform.

Students' groups who study English were given tasks on Edmodo platform according to syllabus, links on sites, images to develop speaking, reading, listening and writing skills, they were prepared for each semester of the academic year.

Groups who study English for specific purposes were given the following tasks: the description of 8 charts and learning academic words.

Teachers on the discretion could also add additional references for more profound studying; attach tests, polls, written tasks.

The additional seminar on training Edmodo use has been held in February 2018, newcomers regular teachers of the department, and also the teachers who had questions took part. The seminar has captured 20 teachers.

The purpose of Edmodo usage is stimulation of English profound studying, implementation of our President's Message about introduction of new technologies in educational process, promoting new educational technologies at Karaganda state technical university, reduction of paper use.

20 teachers of the department have been interviewed for identification the number of students who have fully worked on Edmodo. Data were **analyzed** and the following results were given in Table 1:

Table 1

The comparative analysis of the platform usage among students

Course	Amount of the students	% fully implemented the tasks	Reasons of the unfulfillment
1 st course	832	85%	- had no Internet access
2 nd course	738	80%	- too difficult to do the task
3 rd course	345	77%	- did not have time to do - did not understand the task due to the low level of the language

In conclusion, we can assume that in the 21st century, education becomes continuous and accompanies the development of a professional throughout his career, so distance education systems become an integral part of this process. Therefore, using the elements of distance education at university makes it possible to develop in the student skills of independent activity, since the work can take place practically without the teacher's visible participation. Any teacher with the knowledge of a confident user can independently implement the elements of distance education in the teaching process.

References

1. Janelle Cox. K-12 Teachers alliance [Electronic resource]. – 2018. - URL: <https://www.teachhub.com/how-motivate-students-simple-ways> (date of request: 10.01.2018).
2. Mollie Layton Acta. Go acta blog: Non-profit organization in teaching and educating [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://www.goactablog.org/how-you-can-use-technology-to-motivate-your-students/> (date of request: 10.01.2018)
3. Free encyclopedia Wikipedia [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Edmodo> (date of request: 01.12.2017)
4. Janelle Cox. K-12 Teachers alliance [Electronic resource]. – 2017. - URL: <http://www.teachhub.com/3-technology-classroom-tools-motivate-students> (date of request: 01.12.2017)
5. Karen Quevillon. Top Hat Blog. [Electronic resource]. – 27.05.2015. - URL: <https://hallr.com/technology-motivation-help-students/> (date of request: 10.12.2017)

А.С. Изотова, М.К. Тулегенова

Қарағандын мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

Использование платформы Edmodo при самостоятельной работе студентов технического вуза

Аннотация. В статье анализируются результаты применения технологий на уроке английского языка в техническом университете, их преимущества и недостатки, возможности применения широкого спектра инструментов для индивидуального подхода к обучению. Профессиональные интернет-сообщества становятся одним из эффективных инструментов дистанционного взаимодействия в сфере образования. Благодаря сетевой поддержке сообщества открываются новые возможности для организации широкого профессионального взаимодействия, обмена знаниями и опытом, повышения профессиональных навыков и привлечения новых членов сообщества. Использование социальной сети для обучения английскому языку может помочь в создании единой информационно-образовательной среды для саморазвития и взаимодействия преподавателей со студентами, а также дополнительной мотивации учащихся к изучению иностранного языка. В заключение можно предположить, что в XXI веке, когда образование становится непрерывным и сопровождает развитие профессионала на протяжении всей его карьеры, системы дистанционного обучения становятся неотъемлемой частью этого процесса. Использование элементов дистанционного обучения в университете позволяет развивать у студента навыки самостоятельной деятельности, поскольку данная работа может проходить практически без видимого участия преподавателя.

Ключевые слова: технология, самообразование, педагогика, платформа Edmodo, уровень, эффективность, задания.

А.С. Изотова, М.К. Тулегенова

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

Техникалық жоғары оқу орындары студенттерінің өзіндік жұмысы кезінде Edmodo платформасын қолдануы

Аннотация. Мақала техникалық университетте «Ағылшын тілі» сабағында технологияларды пайдалануды, олардың педагогикалық қауымдастық үшін артықшылықтары мен кемшіліктерін, жеке оқыту үшін құралдардың кең спектрін қолдану мүмкіндігін талдауға арналған. Кәсіби интернет-қоғамдастықтар білім беру саласындағы қашықтықтан өзара іс-қимылдың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Қауымдастықтың желілік мүмкіндіктері кәсіби өзара іс-қимылды ұйымдастыру, білім мен тәжірибе алмасу, кәсіби дағдыларды арттыру және қоғамдастықтың жаңа мүшелерін тарту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Ағылшын тілін оқыту үшін әлеуметтік желіні пайдалану оқытушылардың студенттермен өзара іс-қимылы және өзін-өзі дамыту үшін бірыңғай ақпараттық-білім беру ортасын құруға, сондай-ақ оқушылардың шет тілін үйренуге қосымша уәждемесін жасауға көмектесе алады. Қорытындылай келе, ХХІ ғасырда білім беру үздіксіз жалғасуда және ол кәсіпқойдың мансап қызметіндегі дамуына жол ашады деген болжам жасаймыз. Сондықтан қашықтықтан оқыту жүйесі осы процестің ажырамас бөлігіне айналды. Университетте қашықтықтан оқыту элементтерін пайдалану студенттің өзіндік іс-әрекет дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Өйткені жұмыс іс жүзінде оқытушының қатысуынсыз өтуі мүмкін.

Түйін сөздер: технология, өздігінен білім алу, педагогика, Edmodo платформасы, деңгей, нәтижелілік, тапсырмалар.

References

1. Janelle Cox. K-12 Teachers alliance [Electronic resource]. - 2018. – Available at: <https://www.teachhub.com/how-motivate-students-simple-ways> (accessed: 10.01.2018)
2. Mollie Layton Acta. Go acta blog: Non-profit organization in teaching and educating [Electronic resource]. - 2018. - Available at: <http://www.goactablog.org/how-you-can-use-technology-to-motivate-your-students/> (accessed: 10.01.2018)
3. Free encyclopedia Wikipedia [Electronic resource]. - 2018. - Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Edmodo> (accessed: 01.12.2017)
4. Janelle Cox. K-12 Teachers alliance [Electronic resource]. - 2017. - Available at: <http://www.teachhub.com/3-technology-classroom-tools-motivate-students> (accessed: 01.12.2017)
5. Karen Quevillon. Top Hat Blog. [Electronic resource]. - 05.27/2015. - Available at: <https://hallr.com/technology-motivation-help-students/> (accessed: 10.12. 2017)

Information about authors:

Изотова А.С. – шет тілдер кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

Түлегенова М.К. – шет тілдер кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының магистрі, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

Izotova A.S. - Senior Lecturer, “Foreign Languages” Department, Karaganda State Technical University, Master of Pedagogical Sciences, Karaganda, Kazakhstan.

Tulegenova M.K.- Senior Lecturer, “Foreign Languages” Department, Karaganda State Technical University, Master of Philology, Karaganda, Kazakhstan.

IRSTI 14.07.09

M.S. Kabylova, N.A. Abishev

I. Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan, Kazakhstan

(E-mail: madina.3024@mail.ru)

Scientific organization of Pedagogical staff professional activities

Abstract. In this scientific work, the level of methodological and theoretical foundations of learning optimization in the conditional implementation of 12-year education in Republic of Kazakhstan. The work highlights issues related to the organization of professional activities of personnel. It also provides for science-based planning of organizational scientific and methodological training of teachers. The most complete use of scientific achievements of pedagogy, psychology and special Sciences are applied in the educational process.

It shows the full use or scientific achievement of pedagogy, psychology and special sciences in the educational process. This allows you to clearly distribute the functions and coordination of efforts, create the necessary conditions, choose the optimal variant of activity, stimulation, regulation, control and accounting. The relevance of the research is due to the need for a scientifically based approach to solving these problems. The purpose of retraining and professional development of teachers is specified.

Keywords: optimization, scientific organization, multilevel and continuous pedagogical activity, systems approach, worldviews.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-75-82>

Received: 24.07.19/ **Finalized:** 18.02.20 / **Accepted:** 19.02.20

Introduction. Considering insufficient level of methodological and theoretical foundations of educational optimization in conditions of implementation 12-year Education Concept in the Republic of Kazakhstan, it is necessary to mention the need to improve the level of scientific organization of pedagogical staff professional activity. By optimization a teacher should understand the process of selecting the best possible solution to a problem in specific pedagogical conditions; optimization is thought to be finding the best option among many, considering the given conditions and constraints, or in other words optimal alternatives. Besides, implementation of teaching optimization methods requires Babansky Yu. K., Logvinov I. N. and others "... combined efforts of pedagogues, psychologists and methodologists, since a holistic and systematic construction of the educational process is impossible without the approach from the point of view of all sciences related to its design and organization. Among the most urgent problems of teaching optimization, which can be resolved with the help of pedagogues-psychologists, the following may be mentioned:

a) Development of subjects' learning skills with psychological foundations, the skills of accepting learning tasks, active comprehension of educational material, using knowledge and skills and transferring them into new pedagogical situations, self-analysis and self-assessment of the activity's results optimality;

b) Development of methods for selection the main and essential in the content of educational material at different levels of continuous and level education;

c) Identifying specificities of formation teaching motives of subjects of various ages at different levels of continuous and level education, features of development cognitive activity motives, interest and duty, cultivation of need to study all academic subjects in preparation for further professional career..." [1; 2]. The ability to synthesize knowledge from various fields of science is closely related to a high level of subject's analytical-synthetic mental activity development: analysis and synthesis, comparison and generalization.

Professors S. L. Rubinstein., Zimnaya I. A. and others disclosing the role of analytical-synthetic mental activity, emphasized that "... an object in the process of thinking is engaged in all new connections and therefore appears in all new qualities that are fixed in new concepts; thus, all new content kind of deleted from the object; every time he/she shows the other side and the new properties are being identified..." [3; 4]. Deep understanding of theories and essence of pedagogical categories and concepts allow subjects to perform educational, cognitive and learning activities science-based implementation, analyze the achievements and weaknesses of their activities in terms of pedagogical science, correct and plan their future activities. Pedagogical categories and concepts generally reflect pedagogical reality and express the most essential features of pedagogical phenomena Abdullina O.A., Dneprov E. D. and others. [5; 6].

Organization of personnel's professional activity provides scientifically based on planning of organizational, scientific and methodological preparation of a teacher, his/her complete use of scientific achievements of pedagogy, psychology and special sciences in teaching and educational process; clear distribution of functions and efforts coordination, creation of necessary conditions, choice of the optimal activity option, stimulation, regulation, control and accounting as well as prospects of professional activity considering the emerging multi-level and continuous system in the subsystem of "training, retraining and advanced training of pedagogical staff". By continuous education we mean any program, project, activity and service designed to meet constantly changing educational needs of citizens, including education for adults, training, retraining and advanced training of pedagogical staff.

Aims and objectives. According to Novikov A.M., Kraevski V.V. and others, the main goal of continuous education is to provide every person "... core factor of continuous education is the conscious public need for constant personality development. This determines regulation of numerous educational structures - main and parallel, basic and additional, state and public. Their interconnection and interdependence, mutual level subordination, orientation and purpose coordination and providing interaction between them turn the entire set of such structures into a single system..." [7; 8]. It should be noted that the educational system is designed so that it excludes the ease of external influence. As a rule, education in any country is one of the most conservative social institutions. According to Professor T.V. Chernikova, "... any change in the field of education occurs only in the event of public life crisis, social upheavals, political tempests..." [9]. In order to achieve new quality of pedagogical education, according to E. V. Tkachenko, "...changes of its target orientations should be there, which means transition from highly specialized training to becoming experts capable for using various theoretical knowledge and ways of thinking in order to develop the subject's learning activities. It is necessary to create new technologies for mastering pedagogical activity that would allow forming personal pedagogical position.

In the scientific literature, by pedagogical activity we imply independent type of activity that implements transferring of social and cultural experience from one generation to the next. The main feature of modern pedagogical activity is its scientific provision, constant study and implementation of new scientific ideas and pedagogical technologies. Implementing the goal of pedagogical activity is associated with such socio-educational tasks as:

- a) Formation of educational environment;
- b) Arrangement of students' activities;
- c) Creation of educational community;
- d) Development of person's individuality.

Pedagogical activity and its moral characteristics are thought to be the following:

- a) The conviction that a teacher should be an embodiment and a carrier of spiritual and moral culture;
- b) Moral motivation of pedagogical activity;
- c) Moral nature of communication and interaction among subjects of education;

d) Teacher's holistic influence on the personality of subjects of educational and cognitive activity, which requires empathy, skills of understanding another person;

e) Teacher's ability to foresee and evaluate moral consequences of his/her own actions, decisions, behaviour and experiments. To create conditions and opportunities for building up independent educational trajectory, which allows to select the content and technology of teaching that would correspond to personal characteristics, professional experience and existing practice; consistent with recognized difficulties in pedagogical activity..." [10].

Thus, scientific organization of the activity is a set of designed actions that contribute to improvement labour process and ensure high performance with the least expenditure of funds, time and effort. At the present stage, scientific organization of pedagogical work in the education system is having trouble due to insufficient knowledge of teachers in the field of pedagogical theory, which is noted in special scientific literature. In particular, Professor Sh. Taubaeva notes that "... analysis of the literature shows that in textbooks and scientific publications the problem of scientific and methodical work in secondary schools is practically not covered, there are few studies in this field, and there are different opinions of authors towards it" [11, p.5- 51].

Methods of study. Scientific organization of pedagogical activities in pedagogical community requires:

a) improvement of scientific and methodological training of teachers, the most complete use of scientific achievements of pedagogy, psychology and special sciences in the educational process;

b) better planning of teaching and educational work; identifying teacher's time reserves in a reasonably planned work on teaching and learning activities administration; regulation of distribution educational and social workloads; rational staffing;

c) better organized collection and processing of scientific and operational information; scheduling taking into account rationalization of teachers' time budget;

d) use of time reserves for teachers reasonable rest by releasing them from unnecessary meetings and reports as well as developing creative working principles and providing good conditions to prepare for lessons;

e) improvement of material facilities of the educational process by strengthening educational and methodological base of educational institution. Principle of optimality, according to Professor Yu. K. Babansky, as one of the principles of scientific organization of pedagogical work, requires "... that learning process should achieve not just slightly better, but the best level of functioning for a given situation. He opposes hyperbolization (exaggeration) and underestimation of certain methods, techniques, tools, forms of education, he is against the template and stencil in teaching, against overloads of students and teachers that occur due to complexity of learning or too fast pace of studying educational material..." [1].

And for this, in the level and continuous education system we should abandon the teacher, who believes that in the teaching process only he/she is an active commentator and the subjects of teaching should passively perceive educational information coming from him/her, as a result, he/she falls into the old error of mechanistic materialism. However, practice of the modern school including the highest one is very much based on this common mistake.

Therefore, the true essence of the organizational and content restructuring of education, according to Professors V.T. Likhachev., Slastenin V. A. and others consists primarily in "...revival and development of all progressive traditions of the educational system; in solving fundamental problem of returning a person lost in administrative-bureaucratic dependencies to himself/herself in all his/her integrity and moral purity. In this case, the basic component of educational content gives all subjects of teaching the opportunity to understand the world, society and themselves, as well as selection and mastering of any profession, etc. Educational institutions are also called upon to provide teaching subjects the possibility to understand the foundations of spiritual values in society, choice of worldview, evaluation of the events taking place, assimilation of law,

morality...” [12; 13].

Accordingly, organization of knowledge in the learning process evolves from the unity of the world and society perception to in-depth differentiated substantive consideration of the general education content. And from subject development, through establishment of the closest interdisciplinary connections and integrative courses to the knowledge of the world in its natural state of unity and interconnection. The nature and structure of inter-scientific and interdisciplinary connections are basically similar: an academic subject, as well as science, is connected through the structural elements of knowledge, i.e. through an object of study, methods and theories. Interactions between sciences or between academic subjects occur at three levels - empirical, theoretical, and ideological. In accordance with them, Borissenkov V.R., Gukalenko O.V., Danilyuk A.Ya. and others identifies three types of interdisciplinary connections. First type is a tool that enables comprehensive examination of objects and phenomena, knowledge of their connections, as well as deepening of concepts formation. The purpose of the second type is to ensure that students are familiar with scientific methods and their use. Third type of relationships is designed to provide deep understanding of the studied theories and laws and ways to use them to explain the various phenomena, regardless of what objects and phenomena are studied [14].

Discussion. It is interesting to reveal comparative features of educational and research activities. The latter is aimed at obtaining information that multiplies social experience and therefore has a direct social significance; it is certainly a form of labor activity. The study produces some transformation of the initial situation containing a significant degree of uncertainty into the final one, which turns out to be more specific for the observer, in other words, containing information.

Systematic approach includes solution of the following interrelated tasks:

- 1) awareness of the activity system leading to a given result;
- 2) criteria selection for analyzing (measuring) the obtained result;
- 3) identifying factors that randomly affect the desired result;
- 4) correction of the created activity system.

In addition, systematic approach allows quick identifying shortcomings, imbalances, contradictions in the system functioning and its causes, to identify the ways to overcome difficulties and eliminate deficiencies based on identifying all relations between its components. During such process, it is necessary to note the role of the technological approach based on the educational process design taking into account the given initial settings: social order, educational guidelines, goals and content of teaching.

Scientific justification acts as a process, the structural elements of which are:

- a) Reflection of reality in scientific knowledge; and b) normative area formed in the course of justification, which includes scientific and practical understanding of the content, principles, and methods of educational activities and a project of such activities. Formation of new knowledge in the context of retraining or advanced training of pedagogical personnel, as a rule, occurs through restructuring or modifying the existing ideas, and possibly requires their abandonment. However, the point is not to replace a misconception with the correct “scientific” one, as it might seem at first. The task of modern retraining and further training processes are not simply to give knowledge, but to transform knowledge into a tool for creative understanding of educational practices that integrate into the global educational space. At the same time, interrelation of pedagogical theory and practice is manifested in the fact that, on the one hand, pedagogical theory is a means of knowing, explaining and predicting pedagogical practice; on the other hand, it is a tool for improving practice of retraining and further training of personnel, the basis of analysis and criterion for evaluating its effectiveness. It helps not only to explain pedagogical phenomena, but also to anticipate their occurrence, allows transforming pedagogical phenomena, designing the pedagogical process.

The well-known modern logician and teacher G. Froidental notes that “... when training teachers, we proceed from the axiom: the one who teaches should know more than just what he/

she teaches. This “more” refers not only to the volume of material. The teacher should know what he/she teaches in a form different from which he/she teaches it. He/she should know not only a large amount of material, but also a higher logical form of its understanding...” [15]. Responsible for successful educational process design in the classroom, Professor E.N. Stepanov notes that “... in this case, class teacher, especially at primary school, turns out to be the most interested person. However, class teacher of primary school not always skilfully implements his/her subject authority. Often lack of theoretical knowledge and practical skills, insufficient development of abilities to think and act systematically due to objective reasons in the process of training in higher school do not allow to achieve the desired results. For modelling and constructing the educational process in higher school, as well as managing it, the class teacher needs special theoretical and methodological training.” [16, p. 7]. Interpreting the view of Professor E. N. Stepanov, we can say that the class teacher needs to recognize and understand specific features of the students community, determine the level of the class collective development, formation of interpersonal relations and joint activities of students in it, then try to elect the optimal forms and methods of constructing the educational process. In this connection, inexpediency of copying some famous educational sample or model previously developed by the teacher is understandable. Besides, numerous studies indicate high degree of parents’ reference towards their children, great importance of the parental word, example and actions in forming a son or a daughter... Therefore, parents should not remain outside the framework of modelling and functioning of educational process and its evaluation. Teachers are working in this class cannot be strangers [17].

Modern society does not need narrow specialists in other words carriers of individual production functions, but comprehensively developed socially active people who have fundamental scientific education, rich internal culture, and highly moral. This equally applies to pedagogical staff training. The systems of pedagogical staff training are facing a number of new and more complex requirements, under continuous development of the education system. Firstly, it is a requirement for deeper reflection of socio-economic and spiritual development characteristics of the country, achievements of scientific and technological progress, pedagogical science and school practice. Secondly, increased focus on education, science and production integration, close relationship between educational process in higher school and industry, combination of theory with practice. Thirdly, it is an orientation towards an individual and his/her comprehensive and all-round development.

Conclusion. Results of teaching in terms of personal development are not indifferent to what methods and in what forms it is exercised. According to Professor V.S. Lednev, experience shows that “...methods and forms of education organization are essentially substantive...” [18, p. 49]. Further, links between all essential concepts of didactics as a theory of content and the learning process are outlined; organizational forms are relatively independent from other components of learning process: they are interrelated at subsequent levels of educational process planning, including students’ educational activities. Considering the informative side of education, we note that the learning content is a set of scientific knowledge and educational information providing personal development or main forms of social consciousness, first and foremost science, art, law, morality, as well as culture, experience and skills in learning activities.

Criteria for assessing the level of theoretical knowledge can be: the amount of knowledge (fullness, depth, solidness); awareness of knowledge (independence of judgement, proof of certain provisions, formulation of problematic issues); interest in pedagogical theory (reading pedagogical literature, participation in methodological and research work). The units of the pedagogical skills level measurement may be: the number of actions performed by the teacher using one or another skill; sequencing; quality of the performance of each action; time spent on actions (tasks) execution. The process of pedagogical skills formation involves mastering the external (subject) and internal (ideal) sides of educational activities.

Having mastered only external objective activity, in other words, practical actions, the

teacher determines the method of action based only on the logic of practical actions (first he does and then analyzes why these actions led or did not lead to the desired result). But the logic of practical actions do not reveal natural links between the components of the pedagogical process. In this case, teachers cannot justify which methods of action and why they were chosen in this situation, they only copy the actions of others or blindly follow the methodological recommendations. The external objective activity of a teacher should be preceded by internal (ideal) one, in other words, understanding of actions' purpose, expected results, intended actions, and conditions for their fulfilment should be carried out. Relationship between goal and condition determines the task that should be resolved by action.

Литература

1. Бабанский Ю.К. Педагогика. – М.: Просвещение, 2014.- С.237.
2. Логвинов И.И. Актуальные проблемы отечественной дидактики / РАО. Институт теории и истории педагогики.- М., 2005
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – В 2-х т.- Т.2.- М.: Педагогика, 2010.- 322 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология.-М.: Логос, 2000.- 384 с.
5. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка студентов // Сов.педагогика.- 2013.-№ 5.- С.68-74.
6. Днепров Э.Д. Образовательный стандарт – инструмент обновления содержания общего образования.- М., 2004.
7. Новиков А.М. Постиндустриальное образование.- М.: Изд-во «Эгвес», 2008.
8. Краевский В.В. Повышение квалификации учителя // Педагогика.- 2011.-№ 7-8.- С. 115-121.
9. Черникова Т.В. Как управлять педагогическим коллективом развивающейся школы. Практическое пособие для директора школы.- М.: Сентябрь, 2009.- 208 с.
10. Ткаченко Е.В. Гуманизация и гуманитаризация педагогического образования. Некоторые итоги, проблемы, задачи – М., 2014.- 165 с.
11. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: методология, теория и практика формирования.- Алматы: «Алем», 2016.- С.5- 51.
12. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. – М.: Прометей, 2014.
13. Сластенин В.А. Педагогика: учеб.пособие для студ. Высш.пед. учеб. завед.-М.: Изд.центр «Академия», 2003.- 576 с.
14. Борисенков В.П., Гукаленко О.В., Данилюк А.Я. Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования.- М.: Изд-во ООО «Педагогика», 2009.- 464 с.
15. Фройденталь Г. Математика как педагогическая задача. Ч.2 – М., 2016.
16. Степанов Е.Н. Воспитательная система класса // Классный руководитель - 2006. - № 4.
17. Society and education: TRANS. With persistent. / General ed. and Preface. V. I. Pilipovsky.- Moscow: Progress, 2014.- P. 167.
18. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы.- М.: «Высшая школа», 2013.- С. 49.

М.С. Кабылова, Н.А. Абишев

Жетысуский государственный университет имени Ильаса Жансугурова, Казакстан

**Научная организация профессиональной деятельности
педагогических кадров**

Аннотация. В данной научной работе рассматривается уровень методологических и теоретических основ оптимизации обучения в условиях реализации 12-летнего образования в РК. Особо отмечается

необходимость повышения уровня научной организации профессиональной деятельности педагогических кадров.

В статье освещаются вопросы по организации профессиональной деятельности кадров, научно-обоснованному планированию организационной научно-методической подготовки учителя с применением научных достижений педагогики, психологии и специальных наук в учебно-воспитательном процессе, что позволяет четко распределить функции, скоординировать усилия, создать необходимые условия, выбрать оптимальный вариант деятельности, стимулирования, регулирования, контроля и учета.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью научно обоснованного подхода к решению данных задач. Указывается цель переподготовки педагогов и повышения их квалификации.

Ключевые слова: оптимизация, научная организация, многоуровневая и непрерывная педагогическая деятельность, системный подход, мировоззрение.

М.С. Кабылова, Н.А. Абишев

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан

Педагогикалық кадрларының кәсіби қызметін ғылыми ұйымдастыру

Аннотация. Осы ғылыми жұмыста Қазақстан Республикасында 12 жылдық білім берудің шарты мен оны жүзеге асырудың әдіснамалық және теориялық негіздерінің деңгейі баяндалады. Әсіресе мұғалімдердің кәсіби қызметін ғылыми ұйымдастыру деңгейін көтеру қажеттілігі туралы айтылады. Жұмыста кадрларды кәсіби ұйымдастыру мәселесі қарастырылады. Ол сондай-ақ, ғылыми және әдістемелік педагогты оқытудағы ғылыми негізделген жоспарлауын көздейді. Бұл оқу процесінде педагогика, психология және арнайы ғылымдардың пайдалануын немесе ғылыми жетістіктерін көрсетеді. Зерттеудің өзектілігі осы проблемаларды шешуге ғылыми негізделген тәсілдің қажеттілігіне байланысты. Мұғалімдерді қайта даярлау және біліктілігін арттырудың мақсатын көрсетеді.

Түйін сөздер: оңтайландыру, ғылыми ұйымдастыру, көпдеңгейлі және үздіксіз педагогикалық қызмет, жүйелік тәсіл, дүниетаным.

References

1. Babansky Yu. K. Pedagogika [Pedagogy] (Education, Moscow, 2014, 237 p.).
2. Logvinov I. I. Aktual'nye problemy otechestvennoj didaktiki [Actual problems of domestic didactics] (RAS. Institute of Theory and History of Pedagogy, Moscow, 2005. – 365p.
3. Rubinstein S. L. Osnovy obshhej psihologii [Fundamentals of General Psychology]. In 2 vols.. - Vol. 2. (Pedagogy Moscow, Pedagogy, 2010, 322 p).
4. Zimnaya I. A. Pedagogicheskaja psihologija [Pedagogical psychology] (Logos, Moscow, 2000, 384 p.).
5. Abdullina O. A. Obshhepedagogicheskaja podgotovka studentov [General Pedagogical training of students]. Sovetskaja pedagogika [Sovetish Pedagogy], 5, 68-74 (2013).
6. Dneprov E. D. Obrazovatel'nyj standart – instrument obnovenija sodержanija obshhego obrazovanija [Educational standard - a tool for updating the content of General education] (Moscow, 2004, 287 p.).
7. Novikov A. M. Postindustrial'noe obrazovanie [Post-industrial education] Publishing house “Agues”, Moscow, 2008).
8. Kraevski V. V. Povyshenie kvalifikacii uchitelja [Professional development of the teacher] Pedagogika [Pedagogy], 7-8, 115-121 (2011).
9. Chernikova T. V. Kak upravljat' pedagogicheskim kollektivom razvivajushhejsja shkoly [How to manage the teaching staff of the developing school]. Practical guide for the headmaster (September, Moscow, 2009, 208 p.).
10. Tkachenko E. V. Gumanizacija i gumanitarizacija pedagogicheskogo obrazovanija. Nekotorye itogi, problemy, zadachi. [Humanization and humanitarization of pedagogical education]. Some results, problems, tasks (Moscow, 2014, 165 p.).

11. Taubayeva Sh. Issledovatel'skaja kul'tura uchitelja: metodologija, teorija i praktika formirovanija [Research culture of the teacher: methodology, theory and practice of formation] ("Alem" Almaty, 2016, p. 5 - 51).
12. Lihachev B. T. Pedagogika [Pedagogy]. Course of lectures (Prometheus, Moscow, 2014).
13. Slastenin V. A. Pedagogika [Pedagogy]. Student's guide. Higher. PED. studies' (Ed. center "Academy", Moscow 2003, 576 p.).
14. Borisenkov V. P., Gukalenko O. V., Danilyuk A. Ya. Multicultural educational space of Russia: history, theory, design basics Multicultural educational space of Russia: history, theory, design basics (Publishing house of LLC "Pedagogy", Moscow, 2009, 464 p.).
15. Freudenthal G. Matematika kak pedagogicheskaja zadacha [Mathematics as a pedagogical problem]. Part 2, Moscow, 2016.
16. Stepanov E. N. Vospitatel'naja sistema klassa [The Educational system of the class]. Klassnyj rukovoditel' [Classroom teacher], 4 (2016).
17. Society and education: TRANS. With persistent. / General ed. and Preface. V. I. Pilipovsky (Progress, Moscow, 2014, p. 167).
18. Lednev V. S. Soderzhanie obrazovaniya: sushhnost', struktura, perspektivy [Content of education: essence, structure, prospects] («Higher school», Moscow, 2013, p. 49).

Авторлар туралы мәлімет:

Абишев Н.А. - п.ғ.д., педагогика және психология кафедрасының профессоры, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған, Қазақстан.

Кабылова М.С. - педагогика және психология кафедрасының 2 курс докторанты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Жансүгіров көш. 187а, Талдықорған, Қазақстан.

Abishev N.A.- PhD of Pedagogical Sciences, Professor, I.Zhansugurov Zhetysu State University, Faculty of "Pedagogy and Psychology", Department of "Pedagogy and Psychology", Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

Kabylova M.S.- 2nd year PhD student, I.Zhansugurov Zhetysu State University Faculty of "Pedagogy and Psychology", Department of "Pedagogy and Psychology", Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.07.09

Д. К. Курманаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Нур-Султан, Казахстан

(E-mail: dina_k68@mail.ru)

Совершенствование критического мышления у обучающихся на занятиях иностранного языка

Аннотация. Критическое мышление – это способность людей самостоятельно мыслить и принимать правильные решения. В настоящее время акцент на критическое мышление у обучающихся считается одной из важных задач преподавателей иностранного языка из-за его высокого положения на занятиях иностранных языков. Существуют различные факторы, влияющие на формирование навыков критического мышления у изучающих язык. Среди этих факторов используются методы оценки. Поэтому, управляя способами оценки у обучающихся, преподаватели языка могут помочь им развить навыки критического мышления. В этой статье представлены некоторые предложения для преподавателей иностранных языков в плане правильного выбора методов и действий по оценке.

Ключевые слова: критическое мышление, метод оценки, обучающиеся, обратная связь, преподаватель.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-83-88>

Поступила: 20.08.19 / **Допущена к опубликованию:** 24.09.19

Критическое мышление было внедрено недавно и получило высокое положение в обучении иностранному языку, так что в настоящее время акцент на критическое мышление у обучающихся считается одной из важных задач преподавателей иностранного языка. Многие факторы могут влиять на навыки критического мышления обучающихся. Типы оценки, используемые на занятиях, являются одними из этих факторов. В данной статье мы хотим подчеркнуть, что, управляя способами оценки, преподаватели языка могут помочь обучающимся развить навыки критического мышления.

Существует много определений критического мышления, в частности, их дали такие педагоги, как Липман (2003); Эльдер и Пол (1994). Однако между этими определениями нет большой разницы. Как утверждают Эльдер и Пол (1994), под критическим мышлением понимается способность отдельных лиц контролировать свое мышление и разрабатывать соответствующие критерии и стандарты для анализа своего мышления [1, 34]. Более того, как утверждает Майоран (1992), критическое мышление направлено на достижение понимания, на оценку различных точек зрения и на решение проблем [2, 5].

Применение критического мышления на занятиях иностранного языка имеет большое значение по нескольким причинам. Во-первых, если обучающиеся берут на себя ответственность за собственное мышление, они могут более эффективно отслеживать и оценивать свои собственные методы в изучении языка. Во-вторых, критическое мышление поднимает качество изучения у обучающихся и делает язык более значимым для них. В-третьих, критическое мышление имеет высокую степень корреляции с достижениями обучающихся (Рафи) [3, 65]. Различные исследования подтвердили роль критического мышления в улучшении письма (Рафи); в знании языка (Лиану, 2017); [4, 56], в способности к устному общению (Кусака и Робертсон и др.) [5, 26]. Обучающиеся могут стать опытными пользователями языка, если у них есть мотивация и если их обучают способам проявления критического мышления при использовании иностранного языка. Это означает,

что обучающиеся должны иметь возможность размышлять о выработке идей, и они могут критически подкрепить эти идеи логическими подробностями (Рафи) [3, 69]. Развитие языка и мышления тесно связаны, и обучение навыкам мышления высокого уровня должно быть неотъемлемой частью учебной программы.

Педагоги подчеркивают важность развития навыков мышления высокого уровня на занятиях иностранных языков (Чамот, 1995; Тарвин и Ал-Ариши, 1991) [6, 18], и эмпирические данные подтверждают эффективность обучения навыкам критического мышления наряду с иностранным языком (Чапл и Куртис 2000; Дэвидсон 1995) [7, 428].

На самом деле обучающиеся с хорошими навыками критического мышления способны выполнять действия, на которые другие еще не способны. В исследовании Махуддина и др. (2014) подразумевается, что обучающиеся с критическим мышлением способны мыслить критически и творчески для достижения целей учебной программы; способны принимать решения и решать проблемы; способны использовать свои мыслительные навыки и понимать язык или его содержание; способны воспринимать мыслительные навыки как обучение на протяжении всей жизни; и, наконец, они интеллектуально, физически, эмоционально и духовно уравновешены [8, 27].

Несмотря на то, что теоретики и преподаватели признают важность навыков мышления для развития языка, в типичных учебных условиях изучение языка и навыки мышления часто рассматриваются как независимые процессы (Мираман, Тишман, 1988; Сухор 1984) [9, 64]. Другими словами, как утверждает Пика (2000), в традиционной методологии преподавания английского языка интеграция навыков языка и мышления была второстепенной [10, 8]. Утверждается (к примеру, Каспером, 2000), что даже преподавание коммуникативного языка в качестве инструмента общения на самом деле не помогает студентам овладеть языком назначения. По его мнению, для того чтобы обучающиеся хорошо владели языком, им необходимо уметь мыслить творчески и критически при использовании изучаемого языка [11, 110]. Таким образом, можно предположить, что даже коммуникативные подходы к преподаванию языка не развивают критического мышления у обучающихся.

Браун утверждает (2004), что в идеальной программе академического языка цели учебной программы должны выходить за рамки лингвистических факторов для развития критического мышления у обучающихся [12, 24]. На самом деле эффективность языкового обучения будет зависеть от того, чему учат, помимо языка, который обучающиеся могут рассматривать как целенаправленное и актуальное расширение своего горизонта (Уиддосон, 1990) [13, 32].

Преподаватели языковых дисциплин могут значительно повлиять на тип обучения у обучающихся. Поэтому одна из их обязанностей - помочь обучающимся развить мыслительные способности критического мышления. У преподавателей второго уровня изучения языка (L2), возможно, больше причин, чем у преподавателей первого уровня (L1), познакомить обучающихся с аспектами критического мышления (Дэвидсон, 1998) [14, 116]. Как говорит Липман (2003), преподаватели несут ответственность за развитие критического мышления у обучающихся, а не за помощь в переходе с одного уровня образования на другой [15, 20]. Обязанность преподавателей иностранного языка заключается в том, чтобы помочь обучающимся приобрести навыки критического мышления при изучении языка. Как утверждают Махюддин и др. (2014), есть много возможностей для улучшения включения навыков мышления в учебные программы [8, 30].

Без всяких сомнений можно предположить, что метод оценки на занятиях иностранных языков сильно влияет на то, что и как обучающиеся изучают. Это влияние тестирования на преподавание и обучение называется эффектом обратной связи. Элдер и Пол (1994) утверждают, что «тесты считаются мощными определяющими факторами того, что происходит на занятиях» [1, 115]. В своей модели Хьюз (1993) описывает тестовые

эффекты в терминах «участники», такие как преподаватели, студенты, администраторы, авторы материалов и издатели, «процесс», относящийся к тем действиям, которые предпринимаются участниками для выполнения задач преподавания и обучения, и «продукт», относящийся к результатам обучения и качеству обучения [16, 27]. Модель Хьюза подразумевает, что качество теста в высокой степени определяет уровень и степень обратной связи (Пан, 2009) [17, 80].

Практика оценки в основном влияет на обучение, затрагивая цели, которые обучающиеся ставят перед собой при изучении иностранного языка. Фактически, во многих случаях способ оценки является определяющим для целей программы изучения языка. Если в контексте преподавания языка оценка фокусируется на языковой компетенции учащихся, то овладение лингвистической компетенцией становится целью обучающихся, в то время как в контексте, подчеркивающим коммуникативную компетентность, обучающиеся делают все возможное, чтобы стать коммуникативно компетентными на иностранном языке. Точно так же, если в центре внимания оценки находится интеграция языковых и мыслительных навыков, обучающиеся делают все возможное для достижения этой цели. Фактически, когда целью обучения является понимание процесса оценки, помимо оценки, то это существенный вклад в обучение. Оценка, которая способствует пониманию, должна информировать студентов и преподавателей как о том, что обучающиеся понимают в настоящее время, так и о том, как продолжить последующее преподавание и обучение.

Здесь представлен ряд предложений по усилению критического мышления обучающихся посредством практики оценки:

1. Используйте текущую оценку, а не однократные экзамены в конце семестра. В то время как однократные экзамены требуют, чтобы тестируемый обладал ограниченным объемом знаний, в основном лингвистическая, текущая оценка, проводимая в течение курса, дает преподавателю возможность проверить широкий диапазон знаний и навыков, включая навыки критического мышления.

2. Используйте тестирование по критерию (CR), а не по нормам (NR). Тестирование NR побуждает обучающихся пытаться быть лучше других, не задумываясь о том, что они изучают и как они это используют. Кроме того, CR-тестирование приветствует различия между обучающимися, и, следовательно, различия между обучающимися приводят к тому, что обучающиеся учатся друг у друга в дружественной неконкурентной атмосфере. В то время как обучающиеся становятся более кооперативными, чем конкуренты, они больше заботятся о понимании, чем о результатах. Таким образом, они помогают друг другу в развитии навыков критического мышления.

3. Включите в свою оценку мероприятия, которые побуждают обучающегося задуматься об основных целях курса, включая развитие навыков критического мышления. Тип деятельности, используемый при оценке изучающих язык, определяет цели обучения. Те действия, которые могут быть выполнены посредством более простых процессов, таких как запоминание, замена и т. д., не являются подходящими действиями для усиления критического мышления у обучающихся. Более эффективные действия с целью развития навыков критического мышления - это те, которые требуют от обучающихся думать, сотрудничать, задавать вопросы себе и другим и т. д. Эти действия также требуют от обучающихся действий с целями таких же действий.

4. Предоставлять обучающимся обратную связь, которая дает им понимание того, что мышление является неотъемлемой частью в изучении языка. Эта интеграция успеваемости и обратной связи - именно то, что нужно обучающимся, когда они работают над развитием понимания конкретной темы или концепции. Обратная связь должна происходить часто, от начала блока до его завершения, в сочетании с показателями понимания. Некоторые случаи обратной связи могут быть официальными и запланированными; некоторые могут быть более неформальными. Обратная связь также должна предоставлять обучающимся

информацию не только о том, насколько хорошо они выполнили задания, но и о том, как они могут их улучшить. Кроме того, она должна информировать обучающихся о планировании преподавателями различных заданий. Другое требование обратной связи состоит в том, что она должна исходить из различных точек зрения: из размышлений обучающихся о своей работе, от одноклассников, размышляющих о работе друг друга, и от самого преподавателя. Необходимо обеспечить обратную связь, которая говорит им о том, как они успевают, и дает им информацию о том, как они могут добиться большего.

5. Совместно разрабатывать критерии оценки. Даже если у вас есть представление о том, какими должны быть критерии для конкретной работы, попробуйте предложить обучающимся самостоятельно разработать критерии, взглянув на модели схожих характеристик. Помогите обучающимся понять, как критерии соотносятся с целями занятий.

Пункты, предложенные здесь, являются лишь некоторыми из многих пунктов, которые, если их принять во внимание, могут помочь обучающимся мыслить критически. Очень важно понимание преподавателями того, что оценка является определяющим ключевым фактором, что изучается на занятии и как его изучают. В этом случае преподаватели могут выбрать наиболее подходящие способы оценки языка с учетом конкретной ситуации своей аудитории.

Критическое мышление должно быть в центре внимания среди обучающихся из-за его значимости в развитии эффективного изучения языка. Поэтому развитие навыков критического мышления считается одной из важных задач языка. Они могут выполнять эту задачу различными способами, в том числе с использованием соответствующих методов оценки, поскольку практика оценки обычно определяет цели обучения изучающих язык.

Литература

1. Alderson, C., Wall, D. Does washback exist? // *Applied Linguistics*. - 1993. № 14. -P.115-129.
2. Maiorana, V. P. Critical thinking across the curriculum: Building the analytical classroom. // ERIC Document Reproduction Service. - 1992. - No. ED 347511.
3. Rafi, M. S. Promoting Critical Pedagogy in Language Education. // *International Research Journal of Arts & Humanities (IRJAH)*. – 2009. № 37.- P 63-73.
4. Liaw, M. Content-Based Reading and Writing for Critical Thinking Skills in an EFL Context. // *English Teaching & Learning*. -2007. -№ 31(2). – P.45-87
5. Kusaka, L. L., Robertson, M. Beyond Language: Creating Opportunities for Authentic Communication and Critical Thinking. // *Computer Science* . -№ 14. – P. 21-38.
6. Tarvin, W., Al-Arishi, A. Rethinking communicative language teaching: Reflection and the EFL classroom. // *TESOL Quarterly*. - 1991. 25(1). –P. 9-27.
7. Chapple, L., Curtis, A. Content-based instruction in Hong Kong: Student responses to film. // *System* -2000. -№ 28. – P.419-433.
8. Mahyuddin, R., Lope Pihie, Z. A., Elias, H., Konting, M. M. The incorporation of thinking skills in the school curriculum. // *Kajian Malaysia, Jld.* – 2004 . - 22(2). – P.23-33.
9. Mirman, J. and Tishman, S. Infusing thinking through connections. // *Educational Leadership*. -1988. -№ 45(7). – P.64-65.
10. Pica, T. Tradition and transition in English language teaching methodology. // *System*. -2000. -№ 29. – P.1-18.
11. Kasper, L. F. New technologies, new literacies: Focus discipline research and ESL learning communities. // *Language Learning & Technology*. -2000. -№ 4(2). – P.105-128.
12. Brown, H.D. Some practical thoughts about students- sensitive critical pedagogy // *The Language Teacher*. -2004. -№ 28(7). –P.23-27.
13. Widdowson, H. *Aspects of language teaching*. - Oxford: Oxford University Press, 1990.
14. Davidson, B. *Critical thinking: A perspective and prescriptions for language teachers*. // *The Language Teacher*.

-1994. -№ 18(4). – P.20-26.

15. Lipman, M. Thinking in education. - New York: Cambridge University Press, 1991.

16. Hughes, A. (1993). Backwash and TOEFL 2000.// Unpublished manuscript, University of Reading, England.

17. Pan, Y. Do Tests Always Work? // The International Journal of Educational and Psychological Assessment. -2009. -№ 2 – P.74-88.

Д.К. Құрманбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Шет тілі сабақтарында оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын жетілдіру

Аннотация. Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз - адамдардың өз бетінше ойлау және дұрыс шешім қабылдау қабілеті. Шет тілі сабақтарында сыни ойлаудың алатын орны жоғары болғандықтан, қазіргі уақытта студенттер арасында сыни тұрғыдан ойлауға баса назар аудару шет тілі мұғалімдерінің маңызды міндеттерінің бірі болып саналады. Тіл үйренушілердің сыни ойлау қабілеттеріне әсер ететін әртүрлі факторлар бар. Осы факторлардың ішінде бағалау әдістері қолданылады. Сондықтан студенттердің бағалау әдістерін басқара отырып, тіл мұғалімдері оларға сыни ойлау қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Бұл мақалада шет тілі мұғалімдеріне бағалау үшін әдістер мен іс-әрекеттерді дұрыс таңдау бойынша бірнеше ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, бағалау әдісі, білім алушылар, кері байланыс, оқытушы.

D.K. Kurmanayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Improving critical thinking in students in foreign language classes

Abstract. Critical thinking refers to the individuals' ability to think and make correct decisions independently. Nowadays enhancing critical thinking in learners is considered one of the foreign language teachers' tasks due to its high position in foreign language classrooms. There are various factors affecting language learners' critical thinking skills. Among these factors is used the assessment methods. Therefore, through managing the ways of assessing language learners' ability, language teachers can help them develop critical thinking skills. In this presentation, some suggestions for language teachers will be presented to make sound choice of assessment methods and activities.

Keywords: critical thinking, assessment method, students, backwash, teacher.

References

1. Alderson, C., & Wall, D. Does washback exist?, *Applied Linguistics*, (14), 115-129 (1993).
2. Maiorana, V. P. Critical thinking across the curriculum: Building the analytical classroom, ERIC Document Reproduction Service, No. ED 347511, (1992).
3. Rafi, M. S. (n.d.). Promoting Critical Pedagogy in Language Education, *International Research Journal of Arts & Humanities (IRJAH)*, (37), 63-73(2009).
4. Liaw, M. Content-Based Reading and Writing for Critical Thinking Skills in an EFL Context, *English Teaching & Learning*, 31(2), 45-87(2007).
5. Kusaka, L.L., & Robertson, M. Beyond Language: Creating Opportunities for Authentic Communication and Critical Thinking, *Computer Science*, (14), 21-38(2005)
6. Tarvin, W., & Al-Arishi, A. (1991). Rethinking communicative language teaching: Reflection and the EFL classroom, *TESOL Quarterly*, 25(1), 9-27(1991).
7. Chapple, L., & Curtis, A. Content-based instruction in Hong Kong: Student responses to film, *System*, (28), 419-433 (2000).

8. Mahyuddin, R., Lope Pihie, Z. A., Elias, H., & Konting, M. M. (2004). The incorporation of thinking skills in the school curriculum, *Kajian Malaysia*, Jld, 22(2), 23-33 (2004).
9. Mirman, J. and Tishman, S. Infusing thinking through connections, *Educational Leadership*, #45(7), 64-65 (1988).
10. Pica, T. Tradition and transition in English language teaching methodology, *System* (29),1-18 (2000).
11. Kasper, L. F. New technologies, new literacies: Focus discipline research and ESL learning communities, *Language Learning & Technology*, 4(2), 105-128 (2000).
12. Brown, H.D. Some practical thoughts about students- sensitive critical pedagogy, *The Language Teacher*, 28(7), 23-27(2004).
13. Widdowson, H. *Aspects of language teaching* (Oxford University Press, Oxford, 1990).
14. Davidson, B. Critical thinking: A perspective and prescriptions for language teachers, *The Language Teacher*, 18 (4), 20-26 (1994).
15. Lipman, M. *Thinking in education* (Cambridge University Press, New York, 1991).
16. Hughes, A. Backwash and TOEFL, Unpublished manuscript, University of Reading, England, 2000.
17. Pan, Y. Do Tests Always Work?, *The International Journal of Educational and Psychological Assessment*, (2),74-88 (2009).

Сведения об авторе:

Қурманаева Д.К. – доктор PhD, и.о.доцента кафедры иностранных языков Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. Мунайпасова 11, Нур-Султан, Казахстан.

Қирманәева Д.К. – Dr. PhD, associate professor of foreign languages department at L.N. Cumilyov Eurasian National University, Munaitpassov str.,11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.09

Г.Ж.Менлибекова¹, Л.Е.Дальбергенова², А.Ж.Ахметова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Кокшетауский государственный университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

(E-mail: asel.ahmetova.77@mail.ru, gmen64@mail.ru, ljasatdal@mail.ru)

Сценическая игра как инновационный метод обучения иностранному языку в высших учебных заведениях

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию инновационных методов обучения, в том числе сценической игры, направленных на развитие познавательных и творческих способностей студентов в обучении иностранным языкам. Особое внимание уделяется проблеме психологических трудностей, возникающих у студентов на занятиях иностранного языка и негативно влияющих на процесс обучения. Метод сценической игры рассматривается как эффективная технология в обучении иностранным языкам и как возможность устранения психологических барьеров. В работе даются определения понятий «инновационные методы», «психологический барьер», «сценическая игра». В статье исследуются инновационные методы обучения иностранному языку, направленные на развитие коммуникативной деятельности, творческих способностей, реализацию личностно-ориентированного подхода. Личностно-ориентированный подход является определяющим направлением исследования методов обучения иностранному языку в данной работе.

Ключевые слова: иностранный язык, инновационные методы, активные, интерактивные методы, сценическая игра, психологические барьеры.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-89-95>

Поступила: 29.10.19 / **Допущена к опубликованию:** 8.11.19

В настоящее время существенно возрастает применение инновационных технологий в обучении иностранному языку. Улучшение качества обучения иностранным языкам в наши дни непосредственно связано с внедрением инновационных методов в систему языкового образования, обеспечивающих формирование коммуникативных способностей личности, познавательной деятельности обучающихся. В основе данных методов лежит творческая деятельность, предполагающая развитие эмоциональной и интеллектуальной сфер личности. Инновационные технологии представляют собой информационные технические средства, компьютерные и мультимедийные технологии, а также новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения, способствующие повышению качества обучения и ведущие к ускоренному развитию личности.

Актуальность данной работы продиктована необходимостью использования новых методов и технологий в рамках личностно-ориентированного подхода, а также изучения проблем сценической игры в современной технологии.

Целью данной статьи является исследование инновационных методов обучения, в частности сценической игры в высших учебных заведениях, способствующих развитию и совершенствованию коммуникативной иноязычной компетенции.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1. дать теоретический анализ инновационных методов обучения иностранному языку;
2. определить эффективность инновационных методов обучения иностранным языкам, в частности, метода сценической игры.
3. рассмотреть сценическую игру как способ преодоления психологических барьеров

в изучении иностранного языка;

Инновационные методы включают в себя современные педагогические технологии, такие как активные и интерактивные методы обучения иностранным языкам, информационные технологии, Интернет-ресурсы, обеспечивающие реализацию личностно-ориентированного подхода. Личностно – ориентированный подход позволяет внедрить в учебный процесс активные и интерактивные формы обучения, способствующие активизации учебно-познавательной деятельности студентов, раскрытию потенциала обучающихся, проявлению творческих способностей, индивидуализации обучения. Во главу угла ставятся личность, ее личностные особенности, ее дальнейшее саморазвитие и развитие ее индивидуальности. Перед преподавателем встает сложная задача использовать методы и приемы, способствующие самореализации личности, развитию познавательного интереса, созданию таких ситуаций, которые побуждали бы к размышлению, к творческой активности, к самостоятельному поиску информации.

В настоящее время не существует четкого разделения между активными и интерактивными методами, одни и те же виды методов относятся как к активным, так и интерактивным [1]. Интерактивные методы являются современной формой активных методов. Целевым назначением данных методов является заинтересованность обучающихся, проявляемая в активном участии в образовательном процессе. В основе данных методов лежит принцип коммуникативной направленности, подразумевающий активное участие всех обучающихся в учебной деятельности.

Необходимо отметить, что перечисленные методы направлены на устранение психологического барьера между преподавателем и обучающимся и на снятие страха перед допущением ошибок.

Сценическая игра, как инновационный метод обучения, способствует развитию творческого потенциала и коммуникативной компетенции, позволяющему студенту эффективно взаимодействовать в ситуациях речевого общения на иностранном языке. В казахстанской методике преподавания иностранных языков такой аспект пока что мало разработан. Особое развитие данная технология получила в германской методике и в настоящее время совершенствуется в учебных заведениях за рубежом. Концепция сценической игры была разработана и исследована преподавателем Ольденбургского университета Инго Шеллером в 1970-х и 80-х годах на основе теорий Аугусто Боала, Бертольда Брехта и Константина Станиславского. По мнению Шеллера, сценическая игра представляет собой различные игровые методы и приемы, способствующие выражению чувственных восприятий обучающихся, физических ощущений, фантазий, желаний, идей, возникающих у обучаемого при интерпретации художественных текстов [2, 18 стр.].

В рамках данного исследования сценическая игра рассматривается как метод, способствующий преодолению психологических барьеров, вызванных индивидуально-личностными особенностями студентов, препятствующих усвоению иностранного языка и снижающих эффективность его изучения.

В педагогической практике, преобладающее большинство студентов, владеющих иностранным языком на достаточно хорошем уровне, попадая в игровую ситуацию общения, демонстрируют психологические барьеры, боязнь говорения на иностранном языке. Страх перед публичным выступлением, скованность при общении, стеснение говорить с ошибками перед группой, боязнь вызвать смех - все эти явления характеризуют психологические барьеры в изучении иностранных языков.

В психологических словарях дается следующее определение понятия «барьер» (франц. *barrier* – преграда, препятствие): «Психологический барьер - психическое состояние, проявляющееся в неадекватной пассивности субъекта, что препятствует выполнению им тех или иных действий. Эмоциональный механизм психологических барьеров состоит в усилении отрицательных переживаний и установок – стыда, чувства вины, страха, тревоги,

низкой самооценки, ассоциированных с задачей»[3, 30 стр.].

Проблему психологических барьеров рассматривали такие зарубежные психологи, как К.Г. Юнг, З. Фрейд, А. Адлер, К. Роджерс, Э. Берн. Психологический барьер рассматривается учеными в рамках основных направлений различных школ (психоаналитической теории развития личности, когнитивной, гуманистической психологии и др.). В психоаналитическом направлении развития личности психологические барьеры рассматривались как защитные механизмы, возникающие в результате конфликта сознательного и бессознательного, в гуманистическом направлении как проблема целостности личности, личностного роста, в когнитивном направлении как преграда, существующая в личностно-познавательной сфере.

Проблема преодоления психологических барьеров в современной российской психологии разрабатывалась в контексте деятельностного подхода такими авторами как Л.С. Выготский, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Д. Парыгин Р.Х. Шакуров. Подходы к определению психологических барьеров различны. По мнению Крупник Е.П. и Лебедевой Е.Н., психологические барьеры – психические состояния, тормозящие мыслительные процессы, не позволяющие студентам полноценно проявлять свои способности, реализовывать приобретенные знания, умения, навыки. Вследствие повышенной тревожности, боязни неудачи, низкой самооценки студенты с трудом принимают самостоятельные решения, болезненно реагируют на непредвиденные ситуации, не способны полноценно общаться, решать конфликты [4, 12 стр.].

И.А. Зимняя пишет, что барьер – это «субъективное образование, переживание субъектом некоторой сложности, необычности, нестандартности, противоречивости ситуации»[5, 347 стр.]. Б.Д. Парыгин определяет психологический барьер как состояние или свойство индивида, которое тормозит реализацию духовно-психического потенциала в процессе его жизнедеятельности. В качестве состояния психологический барьер выступает в силу своей нестабильности и зависимости от конкретной ситуации ее жизнедеятельности. Негативное влияние на проявление психики личности оказывает нервное напряжение, являющееся одним из наиболее распространенных форм психологического барьера. Состояние нервно-психического напряжения человека характеризуется эмоциональным срывом, скованностью мыслей, неспособностью решать простые задачи, а также ведет к нарушению многих функций нервной системы, проявляющейся провалами памяти, трудностями сосредоточения внимания, неадекватностью восприятия, вследствие чего появляются такие речевые аномалии, как заикание, излишняя жестикulyция. Психическое состояние безразличия, апатии, депрессии, а также сила страха, неверия в себя, сила негативных эмоций и длительных отрицательных переживаний являются также психологическими барьерами, препятствующими проявлению личностного потенциала и творческой самореализации человека. Психологический барьер как свойство личности проявляется особенностями характера личности. Такие свойства личности, как замкнутость, застенчивость, стыдливость, впечатлительность, мешают активизации психологической включенности в деятельность[6, 97 стр.].

В казахстанской психологической науке проблема психологических барьеров и трудностей рассматривалась в аспектах формирования поликультурной личности (Намазбаева Ж.И.), адаптации иностранных учащихся в иноязычной этнокультурной среде (Бекова Ж.К.), внедрения инноваций в образовательный процесс (Цицюрская Л.Д.) и др.

Сценическая игра в нашем случае предусматривает не театральную постановку в виде традиционного представления, а импровизацию действий и отношений персонажей изучаемого художественного текста.

Главным элементом является вхождение в роль персонажей. Действия в ролях и ситуациях, предполагающих чуткость, способность проникновения в роль, вступают в новые позиции, незнакомые им ранее, агируют из этих позиций и будучи защищены тем,

что они находятся в роли того или иного персонажа[7, 48 стр.].

С целью выявления эффективности использования метода сценической игры по преодолению психологических барьеров в изучении иностранного языка был проведен эксперимент в два этапа у студентов 2 курса Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова, специальности: «Иностранный язык: два иностранных языка», уровень А1, А2.

Первый этап проводился с целью наблюдения проявления психологического барьера у студентов в учебной деятельности. На занятии были применены упражнения на развитие монологической и диалогической речи, на усвоение лексического и грамматического материала. В ходе эксперимента нами были замечены некоторые студенты, которые в ситуации выступления испытывали волнение и скованность перед преподавателем и сокурсниками, которые проявлялись как страх выступления перед аудиторией. В процессе общения студенты находились в постоянном напряжении: были замечены излишние манипуляции с предметами, интенсивная жестикуляция рук, речь становилась сбивчивой и несвязной, наблюдался ускоренный темп речи, местами они оговаривались, пытались найти нужные слова.

**Рис 1. Наблюдение проявления психологического барьера
в учебной деятельности**

На втором этапе в качестве формы обучения был использован метод сценической игры, предусматривающий «вхождение в роль персонажей». Игровым материалом для постановок был представлен художественный текст, содержащий языковые средства для описания пространств, объектов, людей, ситуаций, процессов, взаимоотношений и образов. Участники выработывали в игре наиболее точные внутренние представления о конкретной ситуации, затем начинали взаимодействовать друг с другом в ролях. В разыгрываемых сценах нужно было проявлять различные чувства. Игроки выбирали роль в определенной ситуации и старались представить себе ее, а также предметы, пространство, и действовали из своих перспектив.

Рис.2. Метод сценической игры «Вхождение в роль персонажей»

Необходимо отметить, что во время проведения эксперимента у студентов наблюдалось творческое раскрытие коммуникативного языкового потенциала. Воплотившись в роль персонажей, они действовали настолько правдоподобно, что свободно выражали свои мысли, чувства, говорили спонтанно, не боялись допускать при этом грамматических ошибок, использовали язык в качестве средства коммуникации. Обучающиеся выражали себя не только с помощью вербальной коммуникации, но и невербальной - мимикой, жестами, - действовали с позиций сыгранных персонажей. Студенты, изначально чувствовавшие волнение перед выступлением, в процессе игры находились в творческом воодушевлении, активно принимали участие в ситуациях общения и чувствовали себя свободно.

В результате проводимого исследования можно сделать вывод, что метод сценической игры дает возможность обучающимся играть при помощи иностранного языка и формирует коммуникативную компетенцию. Применение данного метода, по нашему мнению, помогает преодолеть стеснительность, скованность, барьеры в изучении иностранного языка.

Таким образом, большое значение в преодолении психологических трудностей в обучении иностранным языкам имеют инновационные методы, включающие использование различных творческих заданий, разнообразных приемов, игровых элементов, инсценировок, точнее, сценической игры на занятиях иностранного языка, способствующих раскрытию творческих способностей, спонтанному говорению на занятиях и являющихся важным способом стимулом изучения иностранного языка.

Литература

1. Привалова Г.Ф. Активные и интерактивные методы обучения как фактор совершенствования учебно-познавательного процесса в вузе // *Современные проблемы науки и образования*. – 2014. – № 3. -URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=13161> (дата обращения: 24.10.2019)
2. Scheller I. *Szenisches Spiel: Handbuch für die pädagogische Praxis*. - Berlin, 1998. - 240 s.
3. Карпенко Л.А. *Краткий психологический словарь*// Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. - 431с.

4. Крупник Е. П., Лебедева Е. Н. Психологическая устойчивость личностных конструктов в период взрослости // Психологический журнал . -2000. -№21 (6). – С. 12-23.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб.- М.: Логос, 2004. -384 с.
6. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. — СПб.: ИГУП, 1999. - 592 с.
7. Scheller I. (2004). Szenische Interpretation: Theorie und Praxis eines handlungs-und erfahrungsbezogenen Literaturunterrichts in Sekundarstufe I und II. Kallmeyersche Verlagsbuchhandlung, 271 s.

Г.Ж. Менлибекова¹, Л.Е. Дальбергенова², А.Ж. Ахметова²

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан*

Сахналық ойын жоғары оқу орнында шет тілін оқытудың инновациялық әдісі ретінде

Аннотация. Бұл мақала студенттердің шет тілдерін оқудағы танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған оқытудың инновациялық әдістерін, оның ішінде, сахналық ойындарды зерттеуге арналған. Студенттер шет тілі сабақтарында кездесетін психологиялық қиындықтар мәселесіне ерекше назар аударады. Сахналық ойын әдісі шет тілдерін оқытудағы тиімді технология және психологиялық кедергілерді жою мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыста «инновациялық әдістер», «психологиялық тосқауыл», «сахна ойыны» ұғымдарына анықтама берілген. Мақалада коммуникативті белсенділікті, шығармашылық қабілеттерді дамытуға, тұлғаға бағытталған көзқарасты іске асыруға бағытталған инновациялық әдістер қарастырылған. Тұлғаға бағытталған тәсіл – шет тілін оқыту әдістерін зерттеудегі анықтайтын бағыт. Шет тілін оқытудың негізгі мақсаты – шет тілінің коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру және дамыту.

Бұл жұмыстың өзектілігі жеке тұлғаға бағдарланған көзқарас аясында жаңа әдістер мен технологияларды қолдану қажеттілігімен, сонымен қатар заманауи техникада сахналық ойын проблемаларын зерттеумен байланысты.

Түйін сөздер: инновациялық әдістер, белсенді, интерактивті әдістер, сахналық ойын, психологиялық кедергілер.

G.Zh. Menlybekova¹, L.E.Dalbergenova²,A.Z. Akhmetova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan*

Stage game as an Innovative Approach of Teaching a Foreign Language in Higher Educational Institutions

Abstract. This article is devoted to the study of innovative teaching methods, including stage games, aimed at the development of cognitive and creative abilities of students in teaching foreign languages. Particular attention is paid to the problem of psychological difficulties encountered by students in foreign language classes and negatively influenced on learning process. The stage game method is considered as an effective technology in teaching foreign languages, and as an opportunity to remove psychological barriers. The paper gives definitions of the concepts “innovative methods”, “psychological barrier”, “stage game”. The article explores innovative methods aimed at the development of communicative activity, creative abilities, and the implementation of a personality-oriented approach. A personality-oriented approach is a determining direction in the study of methods of teaching a foreign language. The main goal of teaching a foreign language is the formation and development of foreign language communicative competence.

The relevance of this work is dictated by the need to use new methods and technologies within the framework of a personality-oriented approach, as well as studying the problems of stage play in modern technology.

Keywords: foreign language, innovative methods, active, interactive methods, stage game, psychological barriers.

References

1. Privalova G. F. Aktivnye i interaktivnye metody obuchenija kak faktor sovershenstvovaniya uchebno-poznavatel'nogo processa v vuze [Active and interactive teaching methods as a factor of improving the educational process in the University], *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 3 (2014). Available at: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=13161> (Accessed: 24.10.2019).
2. Scheller I. *Szenisches Spiel: Handbuch für die pädagogische Praxis* (Berlin, 1998, 240 p.).
3. Karpenko L. A. *Kratkij psihologicheskij slovar'* [Brief psychological dictionary]. Under the General editorship of V. Petrovsky, M. G. Yaroshevsky (Politizdat, Moscow, 1985, 431 p.).
4. Krupnik E. P., Lebedeva E. N. Психологическая устойчивость личностных конструктов в период взрослости [Psychological stability of personal constructs in adulthood], *Psihologicheskij zhurnal* [Psychological journal], 21 (6), 12-23 (2000).
5. Zimnjaja I. A. *Pedagogicheskaja psihologija* [Pedagogical psychology]. Textbook for universities. Ed. second, add., rev. and reslave (Logos, Moscow, 2004, 384 p.).
6. Parygin B. D. *Social'naja psihologija. Problemy metodologii, istorii i teorii* [Social psychology. Problems of methodology, history and theory] (IGUP, SPb. 1999, 592 p.).
7. Scheller I. (2004). *Dramatic Interpretation: theory and practice of action-and experience-based literature teaching in secondary education I and II*, kallmeyersche Verlagsbuchhandlung, 271 p.

Сведения об авторах:

Менлибекова Г.Ж. - доктор педагогических наук, профессор кафедры «Социальная педагогика и самопознания», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Дальбергенова Л.Е. - доктор философии (Ph.D) по специальности «Филология», доцент кафедры «Английский язык и методика преподавания», Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, ул. Абая, 76, Кокшетау, Казахстан.

Ахметова А.Ж. - докторант специальности «Иностранный язык: два иностранных языка» кафедры «Английский язык и методика преподавания», Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, ул. Абая, 76, Кокшетау, Казахстан.

Menlibekova G. Zh. - PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Department of "Social Pedagogy and Self-knowledge", L. N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Dalbergenova L. E. – PhD of Philosophy in Philology, Associate Professor, Department of "English language and Teaching methods", Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Akhmetova A. Zh. - PhD student of specialty: "Foreign language: two foreign languages", Department of "English language and Teaching methods", Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

Ж.К. Нурбекова, Б.М.Байгушева

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, *Казахстан*
(E-mail: zhanat_n@mail.ru, bbm_s@mail.ru)

Влияние цифровой трансформации образования на формирование цифровой дидактики

Аннотация. Технологический прогресс, стремительное развитие прорывных технологий прочно входят в цифровое производство и цифровую жизнь. Современный рынок предъявляет новые требования к уровню выпускников. Внедрение цифровых технологий на производстве вызывает необходимость в компетентных специалистах. В условиях цифровой трансформации общества требуются переосмысление процесса обучения и адаптация под потребности нового поколения – цифрового поколения. В статье рассмотрены ключевые факторы, влияющие на формирование цифровой дидактики в свете цифровизации общества. Отмечается роль цифровых технологий в цифровой трансформации всех сфер жизнедеятельности. Анализируется влияние цифровой трансформации на составляющие методической системы обучения.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, дидактика, методическая система обучения, цифровое поколение.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-96-101>

Поступила: 18.09.19 / **Допущена к опубликованию:** 17.10.19

Введение. Цифровизация сегодня охватила все сферы человеческой жизнедеятельности. Мир развивается по цифровому пути, вектор которого направлен на цифровую трансформацию экономики, промышленности, образования и всех сфер общества. Цифровые преобразования вызваны реалиями современного мира. Уровень развития цифровой экономики определяет конкурентоспособность страны и качество произведенного продукта. По прогнозам ведущих мировых экспертов, к 2020 году 25% мировой экономики будет цифровой [1]. Прорывные цифровые технологии изменяют экономику, создавая новые цифровые компетенции и модели. Новые компетенции, новые навыки позволяют быть конкурентоспособным на современном рынке, активно участвовать в общественной жизни, свободно и легко оперировать цифровыми данными, так сказать, «быть на волне» в цифровом океане информации.

Постановка задачи. Переход современного общества в цифровой мир влечет за собой необходимость цифровых преобразований в экономике, социальной жизни, культуре. Это, в свою очередь, рождает необходимость новых компетенций и знаний. Следовательно, первостепенной задачей является подготовка специалистов с учетом сегодняшних требований современного общества. На первый план выходит задача обучения и воспитания специалистов, обладающих ключевыми компетенциями цифровой эпохи: системное мышление, креативность, междотраслевые коммуникации, цифровые и технологические компетенции, мультиязычность, межличностные навыки и умение учиться. Это задача образования, задача дидактики. В свою очередь, внедрение цифровых технологий в образование, необходимость формирования новых компетенций и навыков приводят к трансформации образовательного процесса: появляются новые формы, методы и средства обучения. Меняются образовательная среда и участники образовательного процесса, возникает необходимость пересмотра процесса обучения, переосмысления дидактики в свете цифровой трансформации общества.

История. Основой технологического прогресса являются научные достижения и передовые технологии. Развитие технологий, их внедрение в производство и экономику, несомненно, оказывают непосредственное воздействие на все сферы общества. Появление компьютеров, развитие информационных технологий, широкое распространение Интернета в свое время оказали большое влияние на систему образования, являющегося важнейшим сектором развития общества. Анализ научных трудов показывает различное понимание сути дидактики в свете информатизации, компьютеризации, цифровизации. Так, мы имеем дело с такими понятиями, как «компьютерная дидактика», «е-дидактика», «цифровая дидактика». Вопросы компьютерной дидактики описаны в работах (А.И.Башмаков, В.А.Поздняков, Б.В.Крамаренко). В своей работе Б.Е. Стариченко строит ИТ-модель обучения, выделяя принципы и условия информационно-коммуникационной дидактики [2, с.103]. Развитие открытых образовательных ресурсов, электронного обучения привело к возникновению термина «е-дидактика» (G. D'Angelo, М.А. Чошанов, Е. В.Оспенникова).

Для нашего исследования интерес представляют труды М.А.Чошанова, в которых дидактика в цифровую эпоху переосмысливается через призму интеграции с инженерией [3-5]. Автор вводит понятие дидактической инженерии, которая «содержит шаги по анализу, разработке и конструированию обучающих продуктов и их использованию в образовательном процессе в целях получения ожидаемых результатов обучения». Дидактическая инженерия определяется как инновационное решение, основанное на применении инженерной методологии к изучению процессов преподавания и обучения [3].

Необходимость новых форм цифровой дидактики в открытом образовании отмечают ученые Jahnke I., Norberg A. [6]. В силу динамичности развития цифровых технологий вопросы дидактики требуют тщательного изучения и исследования с учетом цифровой трансформации образовательных процессов. Одним из ключевых факторов, влияющих на современную дидактику, являются цифровая трансформация образования, вызванная процессами цифровизации в обществе.

Роль цифровой трансформации в цифровизации общества. Сегодня цифровизация является движущей силой развития экономики и производства. Конкурентоспособность страны и ее роль на мировом рынке оценивается по уровню развития цифровой экономики и цифрового общества. С целью системной и масштабной цифровизации всех отраслей страны, интенсификации цифровых процессов, повышения качества жизни населения во многих странах мира реализуются государственные программы цифровизации на национальном, региональном и местном уровнях:

2015: Канада - Digital Canada 150 2.0, Китай - Internet Plus, США - Digital Economy Agenda;

2016: Германия - Digital Strategy 2025, Дания - Digital Strategy 2016-2020, Таджикистан - Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г;

2017: Беларусь - Декрет № 8 «О развитии цифровой экономики», Великобритания - UK Digital Strategy, Казахстан - Государственная программа «Цифровой Казахстан», Кыргызстан - Общенациональная программа цифровой трансформации «Таза Коом», Россия - Программа «Цифровая экономика Российской Федерации».

Следует отметить, что государство играет ведущую роль в успешной цифровизации страны. Проведенный анализ стратегических документов по цифровизации позволяет выделить следующие приоритетные направления цифрового развития:

- цифровизация отраслей экономики и инфраструктуры
- внедрение цифровых технологий
- развитие цифрового государства
- новые инновационные направления развития
- развитие человеческого капитала
- формирование цифровой культуры

- развитие цифровой экосистемы

Необходимо подчеркнуть, что цифровые технологии являются одним из ключевых векторов цифрового подъема страны. Внедрение передовых цифровых технологий способствует «цифровизации» и «интеллектуализации» производственных процессов, влечет изменение всех аспектов отрасли и ее цифровую трансформацию.

Что такое цифровая трансформация? По определению ISCorp: «цифровая трансформация - это глубокая трансформация бизнеса и организационной деятельности, процессов, компетенций и моделей для полного использования изменений и возможностей сочетания цифровых технологий и их ускоряющего воздействия на общество в стратегическом и приоритетном порядке с учетом нынешних и будущих изменений» [7].

Цифровая трансформация общества захватывает и образовательную сферу, которая является важной и неотъемлемой частью современного общества. «Цифровая трансформация образования подразумевает качественное изменение образовательного процесса и образовательной деятельности на основе освоения прорывных информационных (цифровых) технологий» [8, с.19].

Внедрение передовых цифровых технологий открывает большие возможности и преимущества для преподавания и обучения в следующих аспектах [9]:

- повышение эффективности
- увеличение мотивации
- развитие критического мышления
- развитие навыков командной работы
- содействие сотрудничеству

Если ранее внедрение цифровых преобразований в образовании было основано на интернет-сервисах, электронном обучении, то развитие мобильной связи, увеличение скорости Интернета, появление инновационных технологий привели к внедрению в образовательный процесс передовых цифровых технологий, которые отражают тенденции цифровой трансформации в других отраслях. Исследовательская компания Gartner в топ основных стратегических технологических тенденций помещает такие сквозные цифровые технологии, как искусственный интеллект, цифровые двойники; большие данные, дополненная реальность, виртуальная реальность, смешанная реальность, блокчейн, умные пространства, квантовые вычисления [10].

Цифровая трансформация всех сфер жизнедеятельности, в том числе и всех секторов экономики, возможна при условии цифровой трансформации системы образования. Обладание цифровыми компетенциями позволяет специалисту быть востребованным и уверенно применять свои знания, умения и навыки на цифровом производстве, предприятии. Стоит подчеркнуть, что сегодняшнее поколение обучающихся – это представители нового поколения – «цифрового поколения». Это поколение детей, которые выросли на гаджетах, смартфонах, Интернете. Следовательно, процесс обучения их требует пересмотра методов, средств и форм обучения. В цифровом классе обучающиеся могут использовать возможности электронного обучения, компьютерного обучения, виртуальных классов и цифрового сотрудничества. Сквозные цифровые технологии способствуют переходу преподавания и обучения на новый уровень, открывают новые методы и формы дидактики. Наряду с этим новая дидактика – это не простое добавление электронных ресурсов с поддержкой информационно-коммуникационных технологий и мобильных устройств к традиционным концепциям [11]. Ввиду того что цифровая трансформация, используя имеющиеся знания, создает новую модель с использованием передовых технологий [12, с.38], возникает необходимость рассмотрения новой дидактики – цифровой.

Системный подход к цифровизации образовательного процесса, с учетом влияния внедрения сквозных цифровых технологий на все составляющие методической системы обучения, подводит к новой дидактической модели обучения. Цифровые технологии

оказывают влияние на процесс обучения: цели и содержание обучения, методы, средства и формы обучения. Изменяются и субъекты учебного процесса: субъект обучающий – преподаватель (П) должен обладать профессиональными цифровыми компетенциями чтобы создавать цифровой контент, применять цифровые технологии в учебном процессе. Студенту (С) - субъекту учебной деятельности - необходимы цифровые навыки чтобы обучаться и учиться в цифровой обучающей среде (ЦОС) (рис. 1).

Рисунок 1. Влияние цифровых технологий на трансформацию дидактики

Таким образом, новая модель обучения, основанная на инструментах цифровой трансформации, предполагает видоизменение традиционной дидактики, в том числе и методики обучения: цели, содержания, методов, средств и форм, с учетом применения сквозных цифровых технологий и востребованности цифрового поколения.

Заключение. Цифровизация оказывает влияние на трансформацию образования тем же путем, что и на трансформацию других областей. Трансформация происходит через сквозные цифровые технологии. Цифровая трансформация образования осуществляется на основе ключевых технологий, которые имеют место и в трансформации бизнеса, экономики и общества в целом. Следует отметить, что цифровая трансформация, наряду с модернизацией и глубоким преобразованием, проникает во все уровни области, изменяя участников процесса, и в то же время обновляется сама, наполняясь новыми веяниями и открытиями. При этом меняются и мышление, и инфраструктура, и среда, и участники трансформируемой отрасли. Такая трансформация требует от участников постоянного развития и умения генерировать новые знания. Таким образом, на первый план выходит трансформация традиционной дидактики в цифровую дидактику с учетом возможностей цифровизации и с учетом востребованности цифрового поколения. Востребованность

цифрового поколения связана с психологическими особенностями, изменением восприятия информации, умением структурировать реальные данные, извлекать данные, выделять главные компоненты. В контексте трансформации дидактики перспективой исследований являются вопросы измерения качества трансформации, определения критериев эффективности и рациональности цифровой дидактики. Важно рассматривать цифровую трансформацию дидактики через цифровой слой, а анализ реальных процессов - через цифровой след в цифровой экосистеме.

Литература

1. Цифровизация экономики: мировой опыт и перспективы развития Казахстана [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: https://aqparat.info/news/2018/02/24/8750773-cifrovizaciya_ekonomiki_mirovoi_opyt_i_p.html (дата обращения 15.03.2018)
2. Стариченко Б.Е. Методика использования информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе: учебное пособие. – Уральский гос.пед. университет. Екатеринбург. –2013. – 139 с.
3. Чошанов М. А. Е-дидактика: новый взгляд на теорию обучения в эпоху цифровых технологий // Образовательные технологии и общество, 16 (3). – 2013. –С. 684-696.
4. Tchoshanov M.A. Digital age didactics: from teaching to engineering of learning (Part 1) // Informatics and education [Electronic resource]. –2018. –№ 9. – С. 53-62. – URL: <https://doi.org/10.32517/0234-0453-2018-33-9-53-62> (дата обращения 15.03.2018)
5. Tchoshanov M.A. Digital age didactics: from teaching to engineering of learning (Part 2) // Informatics and education [Electronic resource]. – 2018. – №10. – С. 52-60. – URL: <https://doi.org/10.32517/0234-0453-2018-33-10-52-60> (date of the application: 15.03.2018)
6. Jahnke I., Norberg A. Digital Didactics: Scaffolding a New Normality of Learning. In: Open Education 2030: contributions to the JRC-IPTS Call for Vision Papers. Part III: Higher Education.–2013. –P. 129-134.
7. Digital transformation: online guide to digital business transformation [Electronic resource]. – URL: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/> (date of the application: 09.09.2019)
8. Южаков В.Н., Ефремов А.А. Правовые и организационные барьеры для цифровизации образования в Российской Федерации // Российское право. Образование, практика, наука. –2018. –№ 6. –С. 18–24.
9. Digital transformation in education system [Electronic resource]. – 2019. – URL: <http://www.newagebd.net/article/71808/digital-transformation-in-education-system> (date of the application: 08.09.2019)
10. Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019 [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2019> (date of the application: 08.09.2019)
11. Jahnke I., Norberg A. Digital Didactics: Scaffolding a New Normality of Learning. In: Open Education 2030: contributions to the JRC-IPTS Call for Vision Papers. Part III: Higher Education. – 2013. – P. 129-134.
12. Savić, Dobrica. From Digitization, through Digitalization, to Digital Transformation. –2019. –№ 43.–P. 36-39.

Ж.К. Нурбекова, Б.М. Байгушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Цифрлық дидактиканың қалыптасуына білім берудің цифрлық трансформациясының әсері

Аннотация. Технологиялық прогресс, серпінді технологиялардың қарқынды дамуы цифрлық өндіріспен цифрлық өмірге мықтап енеді. Осыған байланысты, қазіргі нарық түлектер деңгейіне жаңа талаптар қойылып, цифрлық технологияларды өндіріске енгізуде білікті мамандардың қажеттілігін туғызады. Қоғамның цифрлық трансформация жағдайында оқу үрдерісін қайта қарастыру және жаңа цифрлық ұрпақтың қажеттіліктеріне бейімдеу қажет. Мақалада қоғамды цифрландыру аясында цифрлық дидактиканың қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар қарастырылған. Цифрлық технологиялардың өмірдің барлық салаларындағы, цифрлық трансформациядағы рөлі атап өтілді. Цифрлық трансформацияның әдістемелік оқыту жүйесінің компоненттеріне әсері қарастырылады.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық технологиялар, дидактика, әдістемелік оқыту жүйесі, цифрлық ұрпақ.

Zh.K. Nurbekova, B.M. Baigusheva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The Impact of Digital Transformation of Education on the formation of Digital Didactics

Abstract. Technological progress, the rapid development of breakthrough technologies are firmly included in digital production and digital life. The modern market makes new demands on the level of graduates. The introduction of digital technologies in production requires competent specialists. In the context of the digital transformation of society, a rethinking of the learning process and adaptation to the needs of the new generation is required the digital generation. The article discusses the key factors affecting the formation of digital didactics in the light of the digitalization of society. The role of digital technologies are noted in the digital transformation of all spheres of life. The impact of digital transformation is considered on the components of the methodological teaching system.

Keywords: digitalization, digital technologies, didactics, teaching system, digital generation.

References

1. Cifrovizacija jekonomiki: mirovoj opyt i perspektivy razvitija Kazakhstana [Digitalization of the economy: world experience and development prospects of Kazakhstan] [Electronic resource]– 2018. Available at:https://aqparat.info/news/2018/02/24/8750773-cifrovizaciya_ekonomiki_mirovoi_opyt_i_p.html (Accessed:15.03.2018).
2. Starichenko B.E. Metodika ispol'zovaniya informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v uchebnom processe. ch. 1. Konceptual'nye osnovy komp'yuternoj didaktiki [The methodology of using information and communication technologies in the educational process] (Tutorial Ural State Ped. University, Ekaterinburg, 2013, 139 p.).
3. Tchoshanov M.A. E-didaktika: novyj vzgljad na teoriiju obuchenija v jepohu cifrovyh tehnologij [E-didactics: a new look at the theory of learning in the era of digital technology], Obrazovatel'nye tehnologii i obshchestvo [Educational Technologies and Society] 16 (3). – 2013. – p. 684-696.
4. Tchoshanov M.A. Digital age didactics: from teaching to engineering of learning (Part 1) // Informatics and education, 9, 53-62 (2018). Available at: <https://doi.org/10.32517/0234-0453-2018-33-9-53-62> (Accessed: 15.03.2018)
5. Tchoshanov M.A. Digital age didactics: from teaching to engineering of learning(Part 2) //Informatics and education, 10, 52-60 (2018). Available at: <https://doi.org/10.32517/0234-0453-2018-33-10-52-60> (Accessed: 15.03.2018)
6. Jahnke I., Norberg A. Digital Didactics: Scaffolding a New Normality of Learning. In: Open Education 2030: contributions to the JRC-IPTS Call for Vision Papers. Part III: Higher Education.–2013. –P. 129-134.
7. Digital transformation: online guide to digital business transformation. [Electronic resource]. Available at: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/> (Accessed:09.09.2019)
8. Juzhakov V.N., Efremov A.A. Pravovye i organizacionnye bar'ery dlja cifrovizacii obrazovanija v Rossijskoj Federacii [Legal and organizational barriers to the digitalization of education in the Russian Federation], Rossijskoe pravo. Obrazovanie, praktika, nauka [Russian Law. Education, practice, science], 6, 18-24 (2018).
9. Digital transformation in education system. – 2019. [Electronic resource]. Available at: <http://www.newagebd.net/article/71808/digital-transformation-in-education-system> (Accessed:08.09.2019)
10. Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019 [Electronic resource]. Available at: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2019> (Accessed: 08.09.2019)
11. Jahnke, I., Norberg, A. Digital Didactics: Scaffolding a New Normality of Learning. In: Open Education 2030: contributions to the JRC-IPTS Call for Vision Papers. Part III: Higher Education. – 2013. – P. 129-134.
12. Savić, Dobrica. From Digitization, through Digitalization, to Digital Transformation. –2019. –№ 43. –P. 36-39.

Сведения об авторах:

Нурбекова Ж.К. – доктор педагогических наук, профессор, директор Института цифровизации ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Казахстан.

Байгушева Б.М. – докторант кафедры информатики, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Пушкина, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Nurbekova Zh. K. – PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the “Institute of Digitalization”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str.,2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baigusheva B.M. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Pushkin str.11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.05

М. М. Рахимжанова, К. К. Бигарстанова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

(E-mail: rm.maya@mail.ru, kimashevna2878@mail.ru)

Социально-педагогические условия развития экологического сознания студентов вуза

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования у студентов вуза экологического сознания и экологической культуры в ходе образовательного процесса. Автор акцентирует внимание на актуальности проблемы развития у студентов экологического сознания. Рассмотрены социально-педагогические условия для формирования экологического сознания у студентов. Акцентируется внимание на необходимости экологизации учебно-воспитательного процесса в вузах в целях гармонизации профессионального образования с экологическим обучением. Новое образование должно базироваться не только на образовательных и воспитательных подходах, но и включать в себя экологическую составляющую. В статье предлагаются способы и методы обучения и воспитания, которые в условиях современного вуза способствуют развитию экологического сознания. Обращается внимание на важную роль куратора в экологическом воспитании.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое сознание, экологическая культура, воспитание, экологические тренинги, экологизация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-102-114>

Поступила: 28.10.19 / **Доработана:** 14.01.20 / **Допущена к опубликованию:** 21.01.20

Современный мир столкнулся с большим количеством экологических проблем, которые накапливались десятилетиями. Сотни видов животных и растений уничтожено за время нашей цивилизации, полезные ископаемые формировались миллионы лет, а мы почти полностью исчерпали их за несколько столетий. Хозяйственная и производственная деятельность человека приводит к изменению климата, загрязнению окружающей среды. По оценкам ученых, в мировом океане уже больше пластика, чем рыб, и это доказывается подводными съемками, где показано, как пловец плавает среди мусора. В Мировом океане есть остров из пластикового мусора, который уже виден из космоса, размеры свалок сопоставимы с размерами небольших городов. Мы живем в эпоху, когда деятельность человечества не просто загрязняет природу, а уничтожает ее. Машины, заводы, фабрики загрязняют воздух, почву, воду своими выбросами и отходами. И если это можно как-то оправдать, так как их деятельность направлена на благо человека, то действия каждого человека, направленные на загрязнение природы, не имеют оправдания.

Если оглядеться по сторонам, можно увидеть горы мусора. Они – результат нашего отношения к природе, которая дала нам жизнь и природные богатства. Городские свалки представляют собой ужасное зрелище: горы мусора в несколько метров в высоту, протяженностью в сотни метров, а то и больше. А ведь можно значительно уменьшить его количество.

К примеру, укажем на отношение к мусору в Японии. Там принято сортировать мусор, даже чайный пакетик разделяют на составные части и выбрасывают в разные контейнеры, далее их перерабатывают. В результате, в стране чисто. В Сингапуре очень большой штраф за разбрасывание мусора на улице. К сожалению, в нашей стране другая ситуация. Урн практически нет, мусор выбросить некуда, поэтому он летит на тротуар и

детские песочницы. Если урны есть, то все равно найдется человек, который бросит мимо нее бумажку или окурок. Какие меры необходимо принять, чтобы человек поменял свое отношение к природе и начал беречь ее, так как ее дальнейшее загрязнение приведет к еще более сильному влиянию патогенных факторов, вызванных ухудшением экологии, которое в свою очередь повлияет на здоровье самого человека?

К решению этой проблемы мы должны привлечь молодое поколение, нам нужно сформировать поколение с новым типом мышления. Как писал Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»: «для того чтобы изменить жизнь государства и общества к лучшему, мы должны изменить мышление каждого человека» [1].

Чтобы сохранить природу и жить в чистом мире, мы должны кардинально изменить наше сознание. Для этого необходимо развивать экологическое сознание у молодежи, работать над формированием в нашем обществе экологического поведения.

Таким образом, актуальность исследования обусловлена возрастающим влиянием патогенных факторов, вызванных ухудшением экологии, влияющим на здоровье человека. Бытовое и производственное загрязнение природы вызывает серьезное беспокойство у специалистов и общества. В связи с этим возрастает необходимость развития у будущих специалистов экологического сознания в целях бережного отношения к природе, к окружающей среде.

С другой стороны, экологические проблемы в наше время настолько масштабны, что не находят должного решения. Необходимо очистить нашу планету от накопившегося мусора и сделать нашу жизнь безотходной и безопасной для окружающей природы. В связи с этим считаем необходимым создание более эффективных социально-педагогических условий развития экологического сознания у студентов, будущих специалистов.

Цель исследования – определение социально-педагогических условий развития экологического сознания у студентов вуза.

В соответствии с целью поставлены следующие задачи: определить на основе анализа основные социально-педагогические условия для развития экологического сознания; провести эмпирическое исследование в целях выявления уровня экологического сознания у студентов; внести предложения и рекомендации по итогам исследования.

Отечественные ученые Капсанова Г.Б., Кертеева К.М., Аубакирова С.Д. в своих работах описали модель экологической культуры личности и способы ее формирования, дали определение термину «экологическое сознание» и способам его развития. Длимбетова Г.К. обосновывает необходимость формирования у будущих специалистов экологических навыков. Кочергин А.Н., Мелик-Пашаева И.Б. в своих работах выделяют способы формирования экологического сознания у студентов вуза.

Для решения поставленных задач использованы следующие методы исследования: теоретический анализ, эмпирические методы диагностические (анкетирование, беседы).

Рассмотрим понятия «экологическое сознание» и «экологическое поведение». По Шалгымбаеву С.Т., «экологическое сознание – индивидуальная и коллективная способность осознавать существующую неразрывную взаимосвязь каждого человека в отдельности и человечества в целом с относительной неизменностью и целостностью естественной среды человеческого обитания, осознание необходимости постоянного использования такого понимания в каждодневной практической деятельности, привычки и умение действовать в отношении с природой, не нарушая связи и круговорот природной среды, направлять свои действия на их улучшение для качественной жизни не только нынешнего, но и будущих поколений человечества на земле». Шалгымбаев С.Т. считает экологическое поведение «совокупностью конкретных действий и поступков людей, непосредственно или опосредованно связанных с воздействием на природное окружение, использованием природных ресурсов. Экологическое поведение человека определяется

особенностями его экологического сознания и основными практическими умениями в области природопользования» [2]. Иными словами, экологическое сознание основывается на моральных и идеологических ценностях, но в полной мере предполагает их собственное индивидуальное осмысление человеком.

Основная особенность формирования экологического сознания заключается в том, что оно проходит в течение длительного периода, который можно несколько условно разделить на следующие этапы рис. 1.

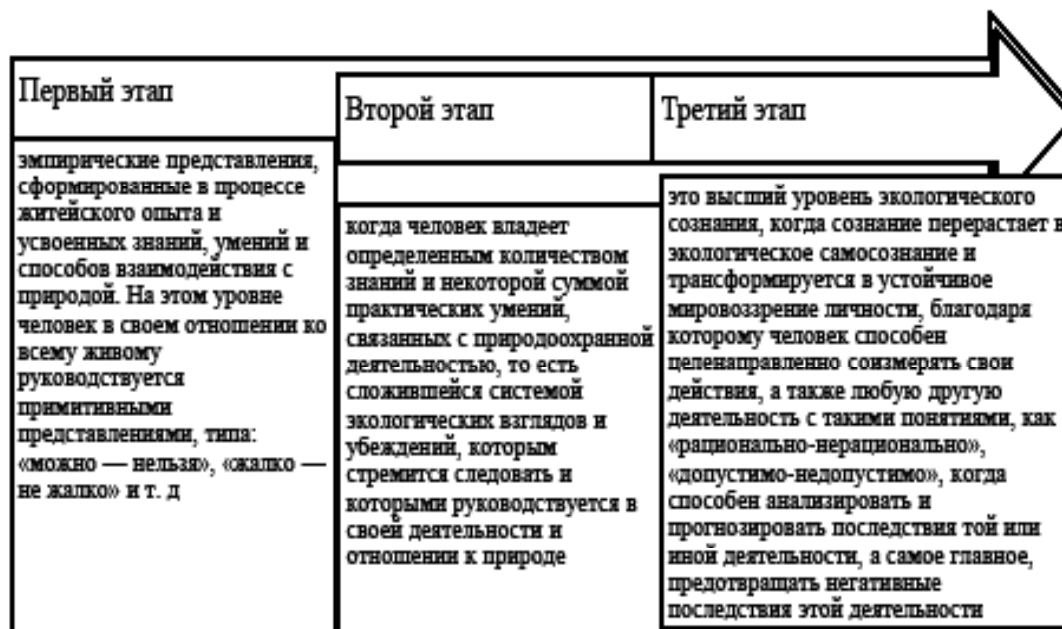

Рисунок 1 – Основные этапы формирования экологического сознания [4]

Следовательно, экологическое сознание формируется из полученных знаний, на основании которых формируется убеждение в сфере взаимоотношения общества и природы, выражается в экологически целесообразном отношении к природным ресурсам, выработанных умениях применять научно обусловленное решение в отношении природы: отображая индивидуальный опыт человека общения с природными экологическими системами [3].

Кертаева К.М., Аубакирова С.Д. подробно описывают модель экологической культуры личности. Ее анализ позволит лучше понять возможности формирования экологического сознания студентов с использованием социально-педагогических инструментов. Согласно концепции Кертаевой К.М. и Аубакировой С.Д., модель экологической культуры личности включает в себя следующие компоненты:

1. Экологические знания, которые включают в себя теории и закономерности, факты и законы об обобщенной картине мира. Экологические знания являются важным условием для понимания обществом связи с природой и необходимости ее защиты, рационального использования природных ресурсов, а также воспитания у каждого человека чувства личной ответственности за состояние окружающей среды. Сформированные экологические знания представляют собой результат экологической образованности.

2. Экологическое сознание, суть которого заключается в отражении действительности и направленном регулировании взаимоотношений личности с окружающим миром. Экологическое сознание как форма общественного сознания отражает отношение человека к природе. Оно формируется на основе логической переработки знаний, но представляет собой качественно новую ступень, где происходит превращение знаний в убеждения.

Высшей формой экологического сознания является научное экологическое мышление, которое отличает умения рассматривать экологическую проблему в широком социальном диапазоне, с учетом приоритета общечеловеческих начал, анализировать взаимодействие общества и природы в глобальном и региональном масштабах, предвидеть ближайшие и отдаленные экологические последствия человеческой деятельности. В результате происходит выбор стиля деятельности, который отвечает нравственным и экологическим императивам, а также стратегии устойчивого развития.

3. Экологическая деятельность. Ее наличие является основным условием для формирования экологической культуры у личности. Под экологической деятельностью ученые понимают самостоятельную деятельность личности, связанную с рациональным решением экологической проблемы при осуществлении профессиональной деятельности; экологизацию общественного производства. Экологическая деятельность должна войти в повседневную норму, выйти за пределы научного знания.

4. Экологические ценности. Ценности являются нравственным маркером общества, отражают личностный и общественный смысл общества. Экологические ценности отвечают за бережное отношение к природе, отход от прагматического, унитарного отношения к окружающей природе. Природа становится ценностью, а не средством удовлетворения потребностей.

5. Чувство любви к природе. Человек должен искренне полюбить природу, начать бережно к ней относиться, ценить то, что имеет, мы должны перестать относиться к природе потребительски [5].

Наличие описанных компонентов экологической культуры личности делает ее важной частью общей культуры человека, является нравственным качеством личности. Сформированная модель экологической культуры человека позволит ему относиться к природе бережно, а не быть потребителем. При этом экологические ценности являются важным фактором социальной регуляции поведения личности и взаимоотношений людей.

Для развития экологического сознания студентов необходимы адекватные социально-педагогические условия. Под условиями в современной психолого-педагогической литературе понимают соответствующие отношения предмета к окружающим его явлениям, без которых ни возникнуть, ни далее существовать он не может. Именно поэтому внешние условия, оказывая воздействие на процесс становления личностного качества, преломляются через призму внутреннего содержания, где итоговый результат воздействия определяют не только отдельно взятыми причинами, а в большей степени их органичной совокупностью, находящейся в тесной взаимосвязи со всеми внутренними и внешними условиями, которые выступают в свою очередь результатом предшествующих взаимодействий.

Следовательно, формирование экологической культуры и нового экологического сознания студентов может быть обеспечено посредством реализации целостного педагогического процесса, который направлен на расширение теоретических знаний о взаимосвязи природоохранной и профессиональной деятельности, развитие экологического сознания как убеждения, основанного на критических оценках состояния природной среды, поступках отдельных людей, их смысла ценностных ориентаций и пр., саморефлексии и мотивации готовности к экологоориентированной деятельности в своей профессиональной сфере [6].

В настоящее время, осознавая важность экологического воспитания, отечественные вузы перешли на трехуровневое обучение. В связи с этим на первый план выходит необходимость формирования особой экологической компетентности специалиста, деятельность которого не создавала бы угрозы жизни на Земле. Экологизация науки, культуры и образования становится все более актуальной чертой нашего времени, экологические проблемы в условиях глобализации обостряются и требуют безотлагательного решения, вот почему так важен диалог в поисках выхода из экологического кризиса, и образовательным

институтам в этом диалоге принадлежит особая роль. Необходимо сформировать у студентов вуза правильное экологическое сознание и экологическое поведение.

В условиях профессиональной подготовки экологическая культура студентов представляет собой совокупность знаний и компетенций в области экологических наук, личностного осмысленного отношения к природе как к особой ценности, направленность на качественно новое конструктивное преобразование действительности с позиции бережного и трепетного отношения для сохранения природы, а также мотивационной готовности к самостоятельным действиям в направлении защиты окружающей среды в своей профессиональной деятельности.

На основании вышесказанного можно утверждать, что определенный уровень развития и непосредственное сущностное качество экологического сознания могут быть целенаправленно сформированы в процессе обучения посредством экологического образования.

Основными педагогическими условиями развития экологического сознания у студентов вуза выступают, по мнению Шарафутдинова Д. Ф., следующие:

- преподаватель должен относиться к студентам как к субъектам, которые способны изменять свое мышление и мировоззрение, способны к культурному совершенствованию;
- экологическое образование должно стать культурным процессом, который должен основываться на диалоге между преподавателем и студентами, сотрудничестве для достижения поставленных целей экологического и культурного развития;
- вуз должен быть комплексным культурно-образовательным пространством, в котором студентам прививаются экологические ценности, знания, навыки и компетенции [7].

Наряду с этим, как считают многие исследователи, для развития экологического сознания студентов вуза важно использовать личностно-ориентированное обучение, направленное на развитие экологического сознания. Образование в вузе должно быть ориентировано на индивидуальность каждого студента, преподаватель должен найти подход к обучающимся, чтобы в ходе обучения донести до них важность экологического воспитания. Для этого целесообразно трансформировать образовательный процесс в вузе для гармонизации профессионального обучения с экологическим.

Новое образование должно базироваться не только на образовательных и воспитательных подходах, но и включать в себя экологическую составляющую. Важно обратить внимание на усовершенствование компетенций студентов: выпускники вуза должны быть не только хорошо подготовленными специалистами в выбранной сфере, но и вне зависимости от выбранной трудовой сферы у них должно быть сформировано экологическое сознание, которое будет играть большую роль в профессиональной деятельности [8].

У определенного процента молодого поколения под влиянием современных СМИ активно развиваются сознательное отношение к культуре, экологическое сознание. В пределах вуза преподаватель должен помочь студентам дальше совершенствовать развитие экологического сознания и формировать экологическую культуру. Работа в этом направлении должна проводиться как преподавателями дисциплин, так и кураторами групп. В ходе преподавания профессиональных дисциплин необходимо рассмотреть темы для обсуждения, касающиеся экологических проблем, использовать материал и задания, направленные на формирование экологического сознания. Кураторы должны проводить кураторские часы, посвященные проблемам экологии и их решениям. Куратор должен показать студентам пути решения экологических проблем, что они в состоянии снизить уровень загрязнения природы, что они могут изменить мир к лучшему. Необходимо уделять внимание практической части кураторского часа, где будут предложены конкретные меры и действия, которые могут предпринять студенты для защиты природы и решения

экологических проблем [9].

Казахстанский исследователь, профессор Длимбетова Г.К. считает, что необходимо формировать новый тип специалиста, который будет готов к изменениям в экологии, вызванным изменениями климата, экологическими проблемами. По ее мнению, высшая школа должна подготовить будущих специалистов к масштабным изменениям в трудовой сфере, а также помочь им сформировать совершенно новые экологические навыки. Подготовка специалиста с новыми экологическими навыками поможет создать необходимую прочную базу и возможность приобретения работниками новых знаний в рамках обучения на всю жизнь [10].

В современном Казахстане с целью создания качественных социально-педагогических условий экологического сознания в учебном процессе вузов происходит всесторонняя модернизация самого образовательного процесса, диверсифицируются учебные программы с целью гармонизации их содержания с общими, признаваемыми на международном уровне принципами и нормами экологического образования.

Переориентация образования происходит в двух основных направлениях: 1) обеспечение развития личности (с учетом указанного выше личностно-ориентированного образования); 2) обеспечение развития отраслевых компетенций (компетентностный подход) по выбранной специальности и в обязательном порядке экологических вне зависимости от выбранной для будущей трудовой деятельности сферы, обеспечивающих приобретение студентами как необходимых профессиональных компетенций, так и общеэкологических.

Под социально-педагогическим инструментарием понимается совокупность методов, техник (технологий), а также применяемых средств и форм обучения, используемых педагогом для достижения конечной цели – формирования и дальнейшего развития экологического сознания студентов.

Выбор педагогической техники или метода обучения является одним из ключевых вопросов, отвечающих на вопрос «как».

Социально-педагогические подходы, ориентированные на достижение целей экологического образования и формирование экологического сознания студента, включают в себя несколько основных направлений, приведенных на рис.2.

Рисунок 2. Социально-педагогические подходы к реализации экологического образования и развитию экологического сознания [11]

В связи с этим в ходе работы с целью выявления уровня экологического сознания студентами было проведено опытно-экспериментальное исследование на базе

Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, факультета – «Социальная педагогика». Были задействованы 1-4 курсы. Общее количество респондентов составило 50 студентов[12].

Оценка проводилась по четырём компонентам: экологическая образованность, экологическая сознательность, экологическая деятельности экологическая ответственность будущего специалиста.

Результаты проведенной оценки уровня экологической образованности студентов свидетельствует о том, что большинство из них, 52%, имеют средний уровень сформированности данного показателя. Низкий уровень имеет 31% опрошенных, к данной категории относятся в основном студенты первого курса. Высокий уровень экологических знаний выявлен у 17% опрошенных, в большей степени у студентов четвертого курса обучения.

В части оценки экологической сознательности получены следующие результаты: 52% опрошенных имеют средний уровень сформированности экологической сознательности, 30% – высокий уровень, 18% – низкий уровень.

В части оценки экологической деятельности получены следующие результаты: 22% опрошенных студентов имеют низкий уровень развития интереса к экологической деятельности, 44% – средний уровень. Для 34% студентов характерна высокая личностная активность, демонстрируемая не только в плане участия, но и интереса к собственным разработкам и проведению экологических мероприятий.

В части оценки экологической ответственности будущего специалиста результаты оказались следующими: у 48% опрошенных низкий уровень сформированности экологической ответственности, у 24% – средний уровень, 28% опрошенных имеет высокий уровень экологического сознания, характеризующийся высоким уровнем развития общей экологической культуры.

Для повышения качества экологического сознания необходимо включение в процесс обучения студентов современных методов обучения для соответствующего педагогического воздействия, обеспечивающего повышение уровня экологического сознания, что в конечном итоге приводит к планомерному достижению высокого уровня экологического самосознания, трансформируемого в дальнейшем в устойчивое личное экологическое мировоззрение студента.

Таблица 1

Предложения по применению различных подходов к развитию экологического сознания и ожидаемый результат применения

	Социально - педагогические подходы к развитию экологического сознания	Характеристика применяемого социально- педагогического подхода – желательный результат воздействия
Для низкого уровня развития экологического сознания А	Интегрированный подход и метод приоритета нравственных ценностей	Вносит в мыслительную деятельность элементы творчества, репродукции и поиска, проявляющиеся в познавательной деятельности; Лекции по различным профильным предметам со встроенными элементами экологических знаний. Результат воздействия: повышение уровня развития экологического сознания, переход от стадии А к стадии Б.

Для среднего уровня развития экологического сознания Б	Проблемное и интерактивное обучение	Обучение через участие, а также взаимодействие в составе меняющихся групп, овладение навыками экологического поведения, развитие экологической ответственности через взаимодействие в решении проблемных вопросов в сфере экологии, в междисциплинарном аспекте. Результат воздействия: повышение уровня развития экологического сознания, переход от стадии Б к стадии В.
Для высокого уровня развития экологического сознания В	Фасилитационный подход, обучение через сотрудничество и стратегическое планирование	Разработка совместных экологических проектов в рамках вуза и социального окружения, стратегическое планирование их реализации, активное участие в них. Результат воздействия: закрепление достигнутого уровня экологического сознания.

Для того чтобы ускорить данный процесс и придать ему больший динамизм, для более раннего достижения студентами высокого уровня экологического сознания, полагаем, что одним из эффективных методов является применение специального современного инструментария, в т.ч. эколого-психологических тренингов с самого первого года обучения (рис.3).

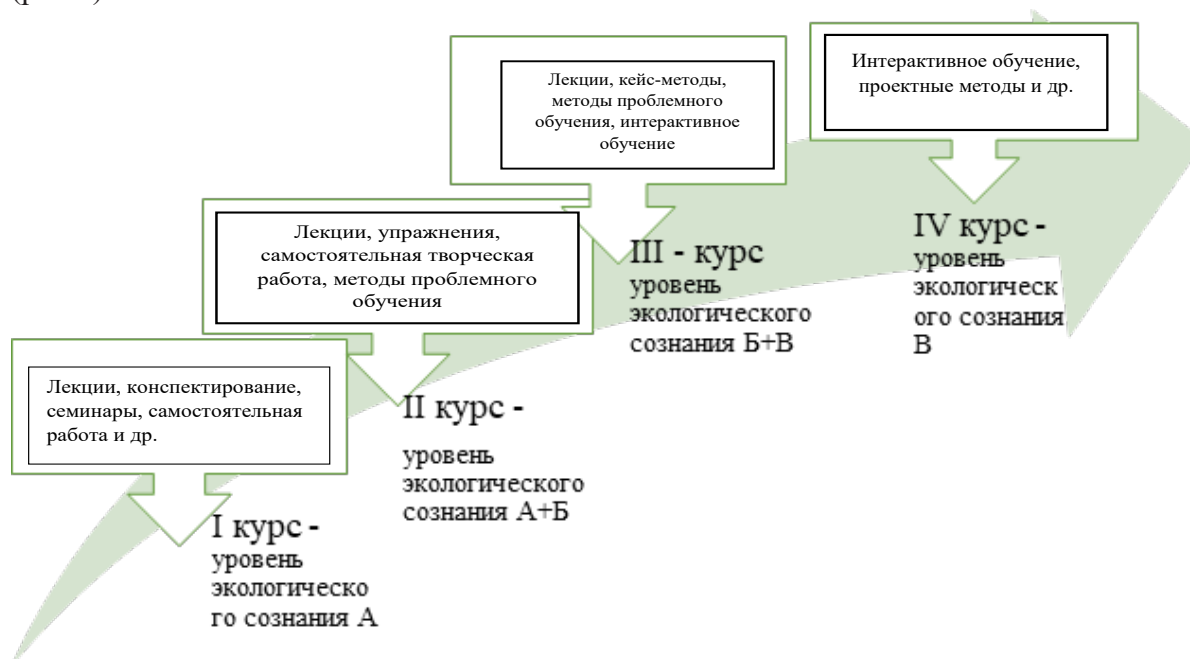

Рисунок 3 – Динамика трансформации экологического сознания студентов в процессе обучения в вузе вследствие применения предлагаемых инструментов

На рисунке 3 отображена трансформация экологического сознания студентов в зависимости от предлагаемых к применению социально-педагогических инструментов для ускорения развития экологического сознания в процессе обучения студентов в текущей педагогической среде вуза.

К примеру, эколого-психологический тренинг – одна из новых технологий экологического образования и просвещения, находящаяся на стыке педагогики, экологии и психологии. Несмотря на внешнюю простоту, тренинг представляет собой систему

коррекционно-педагогических приемов, которые помогают развить субъективное, личностное отношение к природе.

Тренинг может проводиться в группах из 8-12 человек под руководством ведущего-тренера. Система тренинга построена таким образом, что от участников не требуется каких-либо специальных знаний о природе. Большинство упражнений не требует специального технического оборудования и может, в принципе, проводиться в самых обычных условиях.

Цель разработки и реализации подобного рода тренингов для всех годов обучения – коррекция субъективного (личностного, эмоционального) отношения к природе. Также важна деятельность кураторов, которые должны стимулировать студента, помочь ему сформировать экологическое сознание и экологическую культуру и сделать ее важной частью своей повседневной жизни.

Итоговый эксперимент показал следующие результаты применения современносоциально-педагогического инструментария развития экологического сознания студентов (табл. 2).

Таблица 2

Результаты констатирующего итогового эксперимента

Блоки	Качественная оценка по блокам	Контрольная группа	Экспериментальная группа
Блок 1 – экологическая образованность	Высокий (В)	9 (18%)	25 (50%)
	Средний (Б)	26 (52%)	20 (41%)
	Низкий (А)	15 (30%)	5 (10%)
Блок 2 – экологическая сознательность	Высокий (В)	15 (30%)	25 (50%)
	Средний (Б)	26 (52%)	21 (42%)
	Низкий (А)	9 (18%)	4 (8%)
Блок 3 – экологическая деятельность	Высокий (В)	17 (34%)	33 (66%)
	Средний (Б)	22 (44%)	15 (30%)
	Низкий (А)	11 (22%)	2 (4%)
Блок 4 – экологическая ответственность будущего специалиста	Высокий (В)	14 (28%)	31 (62%)
	Средний (Б)	12 (24%)	11 (22%)
	Низкий (А)	24 (48%)	8 (16%)

Представим для наглядности результаты констатирующего итогового эксперимента в виде диаграммы (рис. 4).

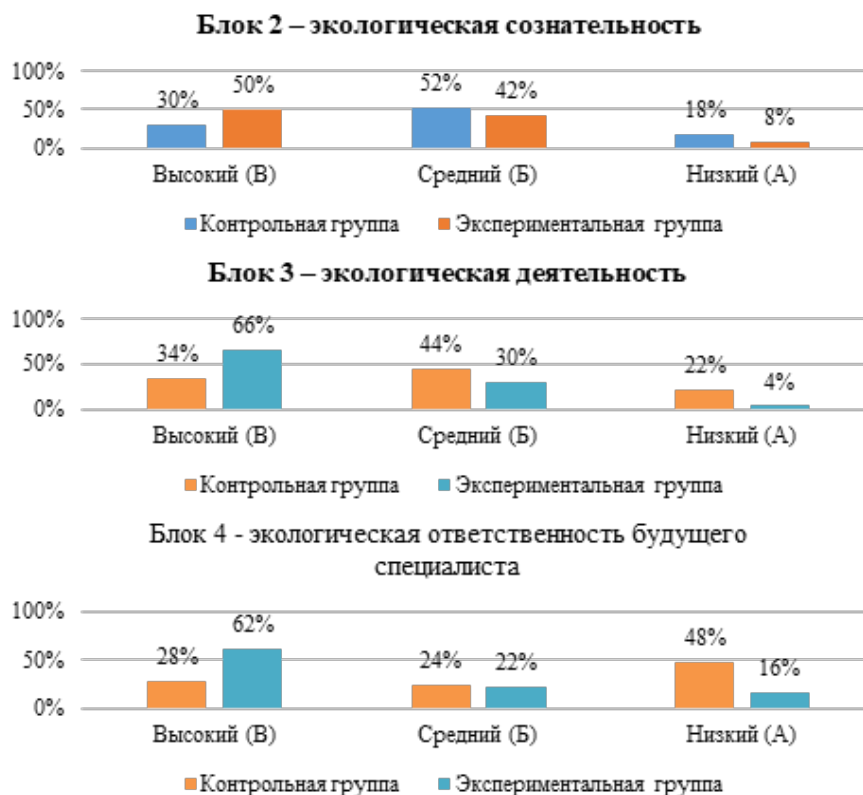

Рисунок 4. Результаты констатирующего итогового эксперимента

По результатам проведенного эмпирического исследования можно наблюдать рост экологического сознания студентов. Студенты более осознанно относятся к окружающей среде, понимая, что экология непосредственно влияет на жизнь и здоровье человека.

Социально-педагогический процесс, предусматривающий тесное взаимодействие преподавателей вуза, студентов и ближайшего социального окружения, безусловно, даст требуемый положительный эффект, позволит модернизировать систему образования с учетом современных требований, в частности, в плане формирования эколого-ориентированного сознания личности.

Обеспечение качественного экологического образования с применением современного инструментария социально-педагогического воздействия не только формирует базовые предпосылки перехода казахстанского общества к устойчивому развитию, но и делает возможным переориентацию общественного экологического сознания посредством повышения уровня данного компонента личности у каждого отдельного студента.

Таким образом, на основе проведенного анализа эмпирического исследования, мы полагаем, что для эффективного развития экологического сознания студентов вуза необходимы экологизация содержания образования, активное внедрение экологического компонента в содержание учебных программ дисциплин. Наряду с этим, считаем целесообразным вводить инновационные эффективные методы экологического обучения и воспитания, которые не только помогут изменить отношение к природе, но и сформируют новое мышление, научат применять знания на практике, в будущей профессиональной деятельности.

Литература

1. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [Электронный ресурс]. – 2019. –URL: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniyatp://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya. (дата обращения: 29.05.2019).
2. Шалгымбаев С.Т. Тенденции развития экологического образования на современном этапе. – Алматы: Атамұра. – 2005. –144 с.
3. Капсанова Г.Б. Экологическое сознание и экологическая культура, проблемы и перспективы//Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. – 2015. –№ 2. –С. 45-49..
4. Филипенко В. Ю. Экологическое сознание: антропоцентризм и экоцентризм // Молодой ученый. – 2016. – №11. – С. 1818-1822.
5. Кертгаева К.М., Аубакирова С.Д. Модель экологической культуры личности// Вестник КарГУ. – 2009. –№ 4. –С. 59-63.
6. Капсанова Г.Б. Экологическое образование в аспекте устойчивого развития // Матер. международной научно-практической конференции «Географические проблемы туризма, краеведения и экологии». - Алматы, 2014. –С. 33-35.
7. Шарафутдинов Д. Ф. Экологическое образование и воспитание в Казахстане: опыт и проблемы. – Алматы: «Жеті Жарғы». – 2009. – 154 с.
8. Мелик-Пашаева И.Б. Формирование экологического мировоззрения студентов технического вуза // Известия Самарского научного центра РАН. –2010. –№5 (3). –С. 628–631.
9. Кочергин А.Н., Марков О.Г., Васильев Н.Г. Экологическое знание и сознание: особенности формирования. – Новосибирск: «Наука». – 2007. – 218 с.
10. Жилбаев Ж.О., Длимбетова Г.К., Алиева А.Я. Роль образования для перехода на «зеленую экономику» //VI Международная научно-практическая конференция в рамках Евразийского сотрудничества. - Астана, 2016. – С. 246-251.
11. Мельникова О.Ю. Педагогические условия формирования системы экологического образования и воспитания студентов непрофильного вуза // ОНВ.– 2012. – №5(112). – С. 185–189.
12. Петухов М.А. Профессионально-технологическая система обучения специальным предметам: Учебное пособие / Под науч. ред. А.П. Беляевой. – Ульяновск: УлГТУ. – 2016. – 199 с.

М.М. Рахимжанова, К.К.Бигарстанова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ЖОО студенттерінің экологиялық санасын дамытудың әлеуметтік-педагогикалық шарттары

Аңдатпа. Мақалада ЖОО студенттеріне білім беру процесінде экологиялық мәдениет пен экологиялық сананы қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Автор студенттердің экологиялық білімін дамытудың өзектілігіне назар аударады. Студенттердің экологиялық санасын қалыптастыру үшін әлеуметтік-педагогикалық шарттар қарастырылған. Автор кәсіби оқытуды экологиялық оқумен үйлестіру үшін отандық жоғары оқу орындарындағы оқу-тәрбие процесін экологияландыру қажеттігіне назар аударады. Жаңа білім білім беру және тәрбие тәсілдеріне ғана сүйенбеуі керек, сонымен қатар, экологиялық жағын да қамтуы тиіс. Сондай-ақ, мақалада қазіргі жоғары оқу орындарында студенттерде экологиялық тәрбие мен экологиялық сананы дамыту тәсілдері сипатталады. Бұл мәселеде кураторлар мен оқытушылардың маңызды рөліне назар аударылады. Автор студенттерде экологиялық сананы қалыптастыру үшін экологиялық тренингтерді белсенді түрде пайдалануды ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық білім, экологиялық сана, экологиялық мәдениет, тәрбие, жасылдандыру.

M.M. Rakhimzhanova, K.K. Bigarstanova

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Socio-pedagogical conditions for the development of environmental awareness of university students

Abstract. The article discusses the features of the formation of the students of the University Environmental Awareness and ecological culture in the course of the educational process. The author focuses on the relevance of the students' development of environmental awareness. The socio-pedagogical conditions for the formation of environmental consciousness among students are described in detail. The author focuses on the need for greening the educational process in domestic universities for the harmonization of vocational training with environmental. A new education should be based not only on educational and educational approaches, but also includes an environmental component. The article also describes the ways in which students can develop an ecological culture and environmental awareness in the conditions of a modern university. Attention is drawn to the important role of the adviser and teachers in this matter. The author proposes to actively use environmental training for the formation of environmental awareness among students

Keywords: environmental education, ecological consciousness, ecological culture, upbringing, environmental training, greening.

References

1. Stat'ya Glavy gosudarstva «Vzglyad v budushchee: modernizatsiya obshchestvennogo soznaniya» [Article of the Head of State "Looking into the Future: Modernization of Public Consciousness] [Elektronicheskoy resurs]. – 2019. Available at: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizatsiya-obshchestvennogo-soznaniya tp://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizatsiya-obshchestvennogo-soznaniya (Accessed: 29.05.2019).
2. Shalgymbaev S.T. Tendentsii razvitiya ekologicheskogo obrazovaniya na sovremennom etape [Trends in the development of environmental education at the present stage] (Atamura, Almaty, 2005, 144 p.).
3. Kapsanova G.B. Ekologicheskoe soznanie i ekologicheskaya kul'tura, problemy i perspektivy [Environmental awareness and ecological culture, problems and prospects], *News of the Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan*, 2, 45-49 (2015).
4. Filipenko V. Yu. Ekologicheskoe soznanie: antropocentrizm i ekocentrizm [Environmental consciousness: anthropocentrism and ecocentrism], *Molodoy uchenyj [Young scientist]*, 11, 1818-1822 (2016).
5. Kertaeva K.M., Aubakirova S.D. Model' ekologicheskoy kul'tury lichnosti [Model of environmental culture of personality], *Bulletin of KarSU*, 4, 59-63 (2009).
6. Kapsanova G.B. Ekologicheskoe obrazovanie v aspekte ustojchivogo razvitiya [Environmental education in the aspect of sustainable development], *Mater. mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Geograficheskie problemy turizma, kraevedeniya i ekologii» [Mater. International scientific-practical conference "Geographical problems of tourism, local history and ecology]*, Almaty, 2014. P. 34-35.
7. Sharafutdinov D.F. Ekologicheskoe obrazovanie i vospitanie v Kazahstane: opyt i problemy [Environmental education and upbringing in Kazakhstan: experience and problems] («ZHeti ZHargy», Almaty, 2009, 154 p.).
8. Melik-Pashaeva I.B. Formirovanie ekologicheskogo mirovozzreniya studentov tekhnicheskogo vuza [The formation of the ecological worldview of students of a technical university], *Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra RAN [Bulletin of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences]*, 5 (3), 628-631 (2010).
9. Kochergin A.N., Markov O.G., Vasil'ev N.G. Ekologicheskoe znanie i soznanie: osobennosti formirovaniya [Environmental knowledge and consciousness: features of formation] («Nauka», Novosibirsk, 2007, 218 p.).
10. Zhilbaev Zh.O., Dlimbetova G.K., Alieva A.YA. Rol' obrazovaniya dlya perekhoda na «zelenuyu ekonomiku» [The role of education for the transition to the green economy], *VI Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya v ramkah Evrazijskogo sotrudnichestva Practical [VI International Scientific and Practical Conference in the framework of Eurasian cooperation]*, Astana, 2016. P. 246-251.

11. Mel'nikova O.Yu. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya sistemy ekologicheskogo obrazovaniya i vospitaniya studentov neprofil'nogo vuza [Pedagogical conditions for the formation of the system of environmental education and upbringing students of a non-core university], ONV, 5 (112), 185-189 (2012).
12. Petuhov M.A. Professional'no-tekhnologicheskaya sistema obucheniya special'nym predmetam [Professional-technological system of training in special subjects]. Textbook. Under the scientific. ed. A.P. Belyaeva (Ul'yanovsk, Ul'yanovsk State Technical University, 2016, 199 p.).

Сведения об авторах:

Рахимжанова М.М. – кандидат педагогических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Бигарстанова К.К. – магистрант социально-педагогических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Rakhimzhanova M. M. – Candidate of Pedagogical Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bigarstanova K.K. – Master of Social Pedagogical Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 14.35.07

А.С. Стамбекова

*Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: stambekova_81@mail.ru)*

«Бастауышта көптілді оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасының ерекшелігі

Аннотация. Бұл мақалада «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі екендігі көрсетіліп, «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі көптілді оқытумен» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасын жасау қажеттігі жазылған. Көптілді білім берудің зерттелу деңгейі сипатталды. Көптілділікті оқыту мәселесін зерттеген шетелдік ғалымдар мен отандық ғалымдар аталды. «Көптілділік» ұғымына түрлі авторлар берген анықтамалар қарастырылды. Модульдік білім беру бағдарламасына ендіруге болатын модульдер мен көптілді білім беруді қамтамасыз ететін пәндер мен минор ұсынылды. Пәндерді меңгеру барысында білім алушыларда қалыптасып, дамитын құзыреттіліктер көрсетілді. Болашақ мамандарға көптілді білім беруде «Көптілділік жағдайында бастауыш мектеп пәндерін оқыту теориясы мен әдістемесі» курсының мүмкіндігі сипатталды. Модульдік білім беру бағдарламасында енгізілген пәндерді көптілді білім беру барысында қолдануға болатын оқытудың таңдаулы әдістері ұсынылды.

Түйін сөздер: көптілділік, модульдік білім беру бағдарламасы, көптілді білім, құзыреттілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-115-120>

Түсті: 13.09.19/ **Жарияланымға рұқсат етілді:** 19.09.19

Кіріспе. Көпұлтты Қазақстан жағдайында «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы қоғамдық өзара келісімді нығайтатын маңызды фактор болып табылады. Тілдердің үштұғырлығы идеясы Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін құруға және дамытуға бағытталған ұлттық идеологияның бөлігі болып табылады [1].

Бүгінгі білім беру жүйесі модернизацияланған заманда көптілді меңгертуге аса назар аударылып, жан-жақты жол ашылған. «Келешекке кемел біліммен», – деп Н.Ә. Назарбаев ұстаным еткендей, келешекке терең біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген құзіретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірегейі болып отыр [2].

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі [3]. Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ... Көптілділік – белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Көптілділіктің үштілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі сияқты көптеген факторларға байланысты.

Зерттелуі. Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толеранттылығын және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға көптілді меңгеру кез келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы

ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ.

“Үш тұғырлы тіл” идеясының қазақстандықтар үшін ең негізгі компоненті – ағылшын тілін үйрену. Себебі, қазақ тілін былай қоя тұрғанда, біздің қоғамда көп жағдайда орыс тілін білмеу ұят саналады. Аталған екі тілді тек қатарласа алып жүріп дамыту көзделсе, ал үшінші тілге келер болсақ, бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру – ғаламдық ақпараттар мен инновациялардың ағынынан қалыс қалмау деген мағынаны білдіреді.

Жаңа білімдер әлемдегі басымдық рөлге ие тілдерді меңгеру арқылы беріледі. Бірнеше тілді меңгеру әрдайым елдер мен халықтардың коммуникациялық және интеграциялық мүмкіндіктерін кеңейтіп келген. Тиісінше, бұл Қазақстандағы көптілділіктің дамуына ықпалын тигізеді. Көптілді мамандарды үйретудің ерекшелігі – бұл мамандарды тек тілді біліктер мен дағдыларға ғана үйрету емес, сондай-ақ сол тілді қызметті шет тілінде контекстілік жағдайларға байланысты жүзеге асыруға үйрету қажеттілігінде. Осылайша, көптілді мамандарды үйрету басқа профильдегі мамандарды үйретуден ерекшеленетінін ғылыми және практикалық мәселені білдіреді. Осы факторлар үш немесе одан да көп тіл білетін бәсекеге қабілетті мамандарды үйрету мәселесінің өзектілігіне себепші болады. Ал осы өзекті мәселені жүзеге асыруды жоғары оқу орындарынан бастау қажет. Себебі, болашақ маман - бастауыш сынып оқушыларының білімінің негізін қалануындағы маңызды баспалдақ болып есептеледі. Яғни, ол үшін болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін көптілді оқытуымен өздерінің мамандықтарына қажетті құзыреттіліктерімен қаруландыруымыз қажет, ұғымдарды үш тілде үйретуіміз керек. Алайда, көптілді мамандарды үйрету мәселесі қазіргі заманғы ғылымның онша зерттеле қоймаған салаларына жатады.

Мақсаты. «Қазақстан Республикасының көп тілді орта жағдайында болашақ бастауыш білім беру педагогын кәсіби даярлауды жаңғырту» - 2011-2020 жылдарға арналған тілдерді қолдану мен дамытудың Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру бағытында көп тілді ортада жұмыс істеуге бастауыш білім беру педагогтарын даярлаудың модульдік білім беру бағдарламасын көрсету.

Негізгі бөлім. Көптілділікті оқыту мәселесіне шетелдік ғалымдармен қоса отандық ғалымдар да қызығушылық туғызып отыр. Шетелдік зерттеулерде көптілділік мәселесі түпкілікті қарастырылған, ал отандық зерттеулерде көптілділікті оқыту мәселесі жөнінде жеткілікті ғылыми-зерттеулер жүргізілмеген, бірақ осы бағыттағы жұмыстар өз бастамасын тапқан.

Аталған мәселе бойынша зерттеу жүргізген шетелдік ғалымдар: Colin, Verma, Mahendre, K.P. Karen Corrigan, Lyon, Jean, Coelho, J. Cummins, K. Nukuta, т.б. айтатын болсақ, орыс ғалымдары М.П. Алексеев, Л.С. Выготский, И.Ф. Протченко, В.А. Ершов, Г.Д. Дмитриев, А. Аретнова, т.б. осы мәселе бойынша зерттеу жүргізгендер.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бергі жылдарда республикадағы тілдік жағдаят, тіл саясаты, қостілділік, көптілділік біршама зерттелді. Бұл бағытта Б.Хасанұлы, А.Е. Карлинский, М.К. Исаев, З.К. Ахметжанова, С.Т. Саина, Э.Д.Сүлейменова, А.М. Құмарова, Г.А. Досмұхамбетова, З.Ж. Кашкимбаева, Б.А.Жетписбаева, Э.Д.Сулейменова, Ж.Х.Салханова, Ә.Е.Жұмабаева, С.А.Нұржанова, А.С. Стамбекова, А. Изембаева және т.б [4].

«Үштілділік - нақты тұлға, ұжым, халықтың белгілі бір қоғамда қарым-қатынас үдерісінде қажет болған жағдайда үш түрлі тілді алма-кезек қолдану құбылысы», -Б. Хасанұлы анықтама бергендей, бүгінде оны қолдануға жан-жақты күш салынауда.

«Көптілділік» (полиязычие, многоязычие) ұғымына авторлар түрлі анықтама береді. Айталық, М. Поповтың орыс тілдік қолданысқа енген шет тілдік сөздер сөздігінде «поли»

(грек тілінен аударғанда) «көп» деген мағынаны білдіреді[5]. С.А. Кузнецовтың орыс тілінің үлкен түсіндірме сөздігі «көптілді» деген сөздің екі мағынасын береді: 1) - «әртүрлі тілде сөйлейтін адамдардан тұратындар», 2) – «әртүрлі тілде құрастырылған». Электронды Викисөздік – «бірнеше тілді қамтыған; бірнеше тілдегі ақпараттардан тұратын немесе бірнеше тілді меңгерген» [6]. В.Н. Ярцевамен редакцияланған лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте көптілділікке (мультилингвизм, полилингвизм) мынадай мағына беріледі: «белгілі бір әлеуметтік қоғамның (ең әуелі мемлекеттің) шеңберінде бірнеше тілді қолдану; индивидуумның (топтың) бірнеше тілді қолдануы, олардың әрқайсысын белгілі бір коммуникативті жағдайларға сәйкес таңдауы [7]. Ал әлеуметтік терминдердің түсіндірме сөздігінде «көптілділік» бірнеше тіл қызмет атқара алатын жағдайды білдіреді.

Дүниежүзілік тәжірибеге жүгінсек, көптілді ортадағы негізгі тіл – ағылшын тілі. Бұған ешкімнің таласы жоқ, аксиомалық ақиқат. Бұл тілде 1,5 миллиард адам сөйлейді. Интернеттегі барлық ақпараттың жартысынан (55 пайыз) астамы ағылшын тілінде. Бірақ, қазақстандық білім беру жүйесінде көптілді және билингвалды білім берудің халықаралық іс-тәжірибесінде қолданыс тапқан моделдерін енгізу- жаңа педагогикалық проблема, өйткені ол жаңа жағдайларда шығармашылық тұрғыдан іске асырылуы тиіс.

Көптілді білім беруді, сонымен қатар, жоғары оқу орындарынан бастау қажет. Ол үшін мамандықтың білім беру бағдарламасын құру қажет. 5B010200 – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі көптілді оқыту» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасына келесідей модульдер мен пәндер енгізілді: Инструменталды коммуникативтік модуль: Шет тілі, Қазақ тілі; Коммуникативті-тілдік модуль: Қазақ (орыс) тілі (B2), Латын алфавиті және қазақ орфографиясы, Ілгермелі шетел тілі; Іргелі даярлау модулі: Кіші мектеп жасындағы балалардың жаңартылған тілдік білім негіздері; Пәндік даярлау модулі: Жаңартылған мазмұндағы «Ағылшын тілі» пәнін оқыту әдістемесі, Жаңартылған мазмұндағы «Қазақ тілі» пәнін оқыту әдістемесі, Жаңартылған мазмұндағы «Әдебиеттік оқу» пәнін оқыту әдістемесі; Оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдемелер модулі: Көптілділік жағдайында бастауыш мектеп пәндерін оқыту теориясы мен әдістемесі.

Модульдік білім беру бағдарламасына ағылшын тілі минорыда енгізілді. Онда қарастырылатын пәндер: Ауызша және жазбаша сөйлеу практикумы, Фонетика және грамматика бойынша практикum, Лексикология бойынша практикum, Көпшілік алдында сөйлеудің стилистикалық тәсілдері.

Білімгерлер модульдік білім беру бағдарламасы бойынша пәндердің 50%-ы қазақ тілінде, 30%-ы - ағылшын тілінде, 20%-ы - орыс тілінде оқитын болады.

Көптілді білім беруді жүзеге асыруға бағытталған пәндер білім алушыларда де төмендегідей құзыреттіліктердің дамуына әсер етеді:

- тілдік тұлғаларды меңгереді;
- тіл дыбыстарының жасалу жолы мен үндесу заңдылықтарын біледі;
- синоним, антоним, фразеологизмдерді біледі және пайдалана алады;
- дыбыстық, морфологиялық және синтаксистік талдау жасай алады;
- тыныс белгілерінің қойылатын орындарын біледі және оларды дұрыс қоя алады;
- өз ойларын ауызша және жазбаша түрде еркін жеткізе алады;
- өзара диалогқа түсе алады;
- көпшілік ортада пікір-таласқа емін-еркін қатыса алады;
- бастауыш білім беру ерекшелігін жете түсінеді; мектепке дейінгі, кіші мектеп жасындағы және жеткіншек жастағы балалардың білім алуында сабақтастықты жүзеге асыру құралдарын игереді;
- кіші мектеп жасындағы оқушылардың пәндік біліктері мен дағдыларын қалыптастыруға, бейнелі және логикалық ойлауды дамыту әдістерін қолдануға дайын; ағылшын тіліне қызығушылығын қалыптастыру және күнделікті өмірде қолдану тәсілдерін игереді;
- жаңартылған мазмұндағы қазақ тілін оқыту мазмұны мен жүйесін меңгерген;

- «Қазақ тілі» оқулықтары мен оқу кешенінің мазмұнына талдау жасай алады;
- жаңартылған мазмұндағы қазақ тілін оқытуды жоспарлап, күнтізбелік жоспар жасай алады;

- тілдік тұлғаларды оқыту жолдарын меңгереді;
- оқушылардың сыни ойлауын дамытуға бағытталған жұмыстарды жүргізе алады;
- тілдерді оқытудың әдіс-тәсілдері мен жаңа тәсілдемелерін қолданады және т.б.

«Көптілділік жағдайында бастауыш мектеп пәндерін оқыту теориясы мен әдістемесі» курсы бойынша болашақ маманды **көптілді білім беру жағдайында** жұмыс істеуге **даярлау**, пәнді оқыту арқылы теориялық және практикалық мағлұматтар беру, оларды пәннің танымдық, тәрбиелік, дамытушылық мақсаттарын іске асыруға дайындау, яғни болашақ маманның кәсіби-әдістемелік шеберлігін қалыптастыру. Білім алушылардың кәсіби-әдістемелік дайындығы пәннен берілетін теориялық материалдың көлеміне, мазмұнына, оны игертудің амалдарына, оқытудың әдістеріне, әдістемелік біліміне, яғни көптілді білім туралы толық мағлұматы болуына байланысты екені белгілі. Ондай мағлұмат пәннен оқылатын дәріс, білімгердің оқытушымен өздік жұмысы және білімгердің өз бетімен орындайтын жұмыстары арқылы қалыптасады. Бұл пән арқылы білімгерлер болашақ мамандығының қыр-сырымен таныстырып, оларды пәннің ғылым ретіндегі ерекшелігін, маңызын, одан берілетін білім көлемін, оны жеткізу әдістерін, өз бетімен кәсіби әрекетін іске асыруға мүмкіндік алады.

Ағылшын тілі миноры бойынша білімгерлерде келесідей құзыреттіліктер қалыптасып дамиды:

- жалпы және коммуникативті компетенцияларды дамыту (лингвистикалық, социологиялық және прагматикалық);
- әртүрлі коммуникативті сөйлеу іс-әрекеттерде коммуникациядағы түрлі салаларда қатыса алады;
- коммуникативті-логикалық құрылымды біліктілігін және оның аударымдарын анықтай алады;
- фонетиканың базалық ұғымдарды, дыбыс және интонация жүйелерін, ағылшын тілінің оқу ережелерін біледі;
- әлеуметтік қарым-қатынастар лингвистикалық маркерлер мен адамның сөйлеу маркерлері сипаттамаларын біледі;
- жоғары деңгейде мәдениетаралық қарым-қатынас ретінде оқылып жатқан тілдің лексикасының ерекшеліктерін түсінеді;
- кәсіби қызмет ретінде міндеттер қояды;
- лингвистика, мәдениетаралық коммуникация туралы қазіргі заманғы зерттеулерді біледі;
- көпшілік алдында сөйлеу саласындағы тактикаларын, тәсілдері мен әдістерін дайындау, көпшілік алдында сөз сөйлеу мен шарттарын, оның табысты іске асыру жолдарын біледі;
- көпшілік алдында сөз сөйлеудің табыстылығы мазмұнының айқындайтын негізгі санаттарын меңгереді;
- өзіндік сөйлеу дағдыларын меңгереді және бақылайды;
- көпшілік алдында сөйлеудің стилистикалық тәсілдерін қолданады және т.б.

Осы пәндерді көптілді білім беру аясында біз бастауыш сыныпта оқыту ерекшеліктері жайлы; әдебиеттерді оқу және талдау, тақырыпқа байланысты оқу және көркем фильмдерді көру, іскерлік ойындарды дайындау, өткізу, талдау үдерістерінде тілді өсудің мүмкіндіктері жайлы білімдерді тәжірибеде қолдануға бағытталған тілдік даярлықты жетілдіруді ұсынамыз. Бұл бастауыш сынып мұғалімін осы күтіп тұрған еңбек қызметінің түрлі аспектілері жайлы; шетелдік ғылым дамуының инновациондық бағыттары, жаңалықтары мен тенденциялары, халықаралық байланыстардың орнатылуы, шет елдерде халықаралық

бағдарламаларға, іс-сапарларға, тағылымдамаларға қатысу жайлы қосымша ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Біз оқу үдерісінде аудиолингвалды және аудиовизуалды оқыту әдістерінің ережелерімен бекітілген коммуникативтік оқытудың элементтерін қолдануды ұсынамыз.

Бұл жерде көптілді білім беру бойынша сабақтардың коммуникативті толықтырылуы оқу үдерісінің тілді мақсаттарда оны тәжірибе жүзінде меңгеруге бағыттылығына себепші болып, білімгер тұлғасының барлық қасиеттері мен сипаттарын ескере отырып, тәжірибелік-бағыттылық көптілді коммуникативтік қызметті оқытудың үдерісін даралауды білдіреді

Қорытынды. Қорыта келе, «Бастауышта көптілді оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасына жоғарыда көрсетілген пәндер мен минорды енгізу білімгерлердің шет тілін ғана емес, үш тілді де жетік меңгеріп, өз мамандықтарына қажетті білімді де еркін жеткізе алады. Сонымен қатар, көптілді білім беру барысында оқытудың таңдаулы әдістерін қолдану арқылы білім мазмұнын құрастыруда құзыреттіліктік және қызметтік тәсілдемелерді пайдалану пәннің коммуникативті толықтырылуын қамтамасыз етеді. Оны ақпаратты жалпылау, жинақтау бойынша өз бетінше жұмыс істеу мен алынған нәтижелерді жазбаша рәсімдеу біліктерін, өзіндік білім алуға ынталандыруды дамытуға мүмкіндік беретін, оқушылардың шетелдік және отандық ғалым-практиктердің іргелі тәжірибелерін талдау мен жалпылау негізінде жаңа білімдерді алу мақсатында мамандық пен көптілді білім беру мәселелері бойынша түрлі жазбаша жұмыстар (эссе, реферат, аннотация, шығарма, іскерлік хаттар, т.б.) жазуда көруге болады. Жұмыстың осындай түрлерімен айналысу көптілді қарым-қатынас үдерісінің заңдылықтары жайлы білімдерді толықтыру мен бекітуге ғана емес, сондай-ақ пән бойынша алған тілді және лингвистикалық білімдерін тәжірибеде пайдалану білігін дамытуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. Концепт Президента Республики Казахстан реализация программы «Триединство языков», 12-я сессия Ассамблеи народа Казахстана. «Новый Казахстан в новом мире» - Послание от 28 февраля 2007 г., 26-е направление «Духовное развитие народов Казахстана и триединая языковая политика».
2. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, 2012. –14 декабря.
3. Трехязычие в Казахстане ключ к успеху [Электронный ресурс]. - URL: <http://dar-uchitelya.ru/?p=993> (дата обращения: 2.09.20).
4. Көптілділік: теория және практика: оқу-әдістемелік құрал / Ә.Е.Жұмабаева, С.А.Нуржанова, А.С.Стамбекова, А.А.Кдырбаева, А.И.Сафарғалиева, Г.Омарова, М.Таджиева, Н.Сартаева - Алматы: ТОО «Полиграфия - сервис и КО», 2018. – 168 с.
5. Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке [Электронный ресурс]. - URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-popov/index.htm> (дата обращения: 3.09.20).
6. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка. Первое издание. - СПб.:Норинт, 1998.
7. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: «Советская энциклопедия», 1990. – 682 с.

А.С. Стамбекова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Особенности модульной образовательной программы по специальности «Педагогика и методика начального обучения с полиязычным обучением»

Аннотация. В данной статье полиязычие рассматривается как одна из актуальных проблем. Обоснована необходимость разработки модульной образовательной программы по специальности «Педагогика и методика начального обучения с полиязычным обучением». Описана степень изученности полиязычного образования. Указаны зарубежные и отечественные ученые, исследовавшие проблемы

полиязычного обучения. Представлены определения «полиязычия», данные различными авторами. Предложены модули, предметы и минор, которые могут быть включены в модульную образовательную программу, обеспечивающую полиязычное образование. Продемонстрированы компетенции студентов, формируемые в ходе изучения дисциплин. Описаны возможности курса «Теория и методика преподавания предметов начальной школы в условиях полиязычия» для полиязычного обучения будущих специалистов. Предложены методы преподавания дисциплин, которые могут быть использованы в процессе полиязычного образования.

Ключевые слова: трехязычие, полиязычие, модульная образовательная программа, полиязычное образование, компетентность.

A.S. Stambekova

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Features of the modular educational program in the specialty «Pedagogy and methodology of primary education with multilingual training»

Abstract. The article considers «Multilingualism» as one of the topical problems and substantiates the need to develop a modular educational program in the specialty «Pedagogy and methodology of primary education with multilingual education». The level of knowledge of multilingual education is described. Foreign scientists and domestic scientists who have studied the problems of multilingual education are indicated. The definitions are shown in the given by different authors of «multilingualism». Modules, subjects and minor were proposed, which can be included in a modular educational program providing multilingual education. Demonstrated the competence of students formed during the study of disciplines. Describes the ability of the course «Theory and methods of teaching elementary school in the conditions of multilingual education» multilingual education for future specialists. Methods of teaching disciplines were proposed that can be used in the process of multilingual education.

Keywords: trilingualism, multilingualism, modular educational program, multilingual education, competence.

References

1. Nazarbayev N. A. Concept of the President of the Republic of Kazakhstan implementation of the program “Trinity of languages”, the 12th session of the Assembly of people of Kazakhstan. “New Kazakhstan in the new world” - the Message of February 28, 2007, the 26th direction “Spiritual development of the peoples of Kazakhstan and the triune language policy”.
2. Nazarbayev N. A. Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan “Strategy Kazakhstan – 2050: new political course of the established state”. – Astana, 2012. - December 14.
3. Trehjazychie v Kazahstane kljuch k uspehu [Trilingual Kazakhstan’s key to success] [Electronic resource]. Available at: <http://dar-uchitelya.ru/?p=993> a (Accessed: 2.09.20)
4. E.Zhumabaeva, S. A. Nurzhanova, A. S. Stambekova, A. A. Kdyrbaeva, A. I. Safargaliev, G. Omarova, M. Tadjieva, N. Sartaeva. Koptildilik: teorija zhane praktika: oku-adistemelik kural [Trilingualism: theory and practice: a training manual] (“Poligrafija - servis i K0, Almaty, 2018, 168 p.).
5. Popov M. Polnyj slovar’ inostrannyh slov, voshedshih v upotreblenie v russkom jazyke [Full dictionary of foreign words that are used in the Russian language] [Electronic resource]. Available at: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-popov/index.htm> (Accessed: 3.09.20).
6. Kuznetsov S. A. Bol’shoj tolkovyj slovar’ russkogo jazyka [Large explanatory dictionary of the Russian language]. The first edition (Norint, SPb, 1998).
7. Yartseva V. N. Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar’ [Linguistic encyclopedic dictionary], (“Sovetskaja jenciklopedija”, Moscow, 1990, 682 p.).

Автор туралы мәлімет:

Стамбекова А.С. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы, Достық, 13, Алматы, Қазақстан.

Stambekova A.S. - Senior Lecturer, Candidate of Pedagogical Sciences, Abay Kazakh National Pedagogical University, Dostyk str.13, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

С.Ю.Трапицын, У.Ж.Туякова, А.С.Орынбекова

¹*Российский государственный педагогический университет имени А.И.Герцена,
Санкт-Петербург, Россия*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

(E-mail: trapitsin@gmail.com¹, ulbosun70@mail.ru², ainur-samatovna@mail.ru²)

Современные проблемы реализации социальной и образовательной политики государства

Аннотация. В статье раскрываются основные факторы, детерминирующие обновление и совершенствование государственной социальной политики, разрешение существующих социальных проблем в обществе, а также динамика изменений социальной политики. Обобщаются проявления особенностей кризиса социальной политики в переходный период, кроме того объективные и субъективные факторы моделей социального развития. Рассматривается роль социального педагога в социальной сфере государства.

Ключевые слова: социальная политика, образовательная политика, социальные проблемы, социальные изменения, социальный педагог.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-121-127>

Поступила: 18.02.20/ **Допущена к опубликованию:** 27.02.20

Введение. Разработка и реализация социальной политики государства представляет собой сложную, многогранную и постоянно трансформирующуюся область социально-экономической теории и практики. Как любые управленческие парадигмы социальная политика непрерывно эволюционирует, а как сфера практической управленческой деятельности требует постоянного совершенствования и обновления для эффективной реализации государством своих социальных функций. Наличие развитой, действенной государственной социальной политики является одним из базовых условий обеспечения политической стабильности и устойчивого социально-экономического развития страны, повышения качества жизни ее граждан. В современных условиях происходит переосмысление сущности и предназначения социальной политики, при этом речь идет не о локальных изменениях, а о становлении принципиально новой модели взаимодействия государства с качественно изменившимся социумом.

Цель. Обобщить и определить социальную и образовательную политику государства на современном этапе.

Задачи. Проанализировать основные факторы, детерминирующие обновление и непрерывное совершенствование государственной социальной политики, особенности кризиса социальной политики, пути разрешения существующих социальных проблем в обществе.

История. XX столетие является началом становления социальной политики, регламентирующей принципы, задачи, приоритеты развития государства. История формирования социальной политики относительно молода, ее основные положения появлялись благодаря представителям социальной философии, социальным мыслителям в течение многих веков.

Основополагающим видением для формирования современных концепций социальной политики государства стали мысли «общественного благоденствия». Ученые связывают появление данного термина с общественно-политической мыслью в 80-е гг. 19

века в Германии [1].

Методы исследования. В исследовании применялся теоретический анализ научной социально-педагогической литературы по проблеме.

Обсуждение. Обобщая различные источники, можно определить социальную политику как: 1) политику в области социального развития и социального обеспечения; 2) систему проводимых государством мероприятий, направленных на улучшение качества и уровня жизни населения, а также сферу изучения вопросов, касающихся такой политики, включая исторические, экономические, политические, социо-правовые и социологические аспекты, экспертизу причинно-следственных связей в области социальных вопросов.

Таким образом, социальная политика, являясь формой реализации государством своих функций, представляет собой систему институтов, осуществляющих сознательно проектируемую, целенаправленную деятельность по регулированию социальных отношений, созданию эффективных механизмов реализации гражданами своих прав и свобод, укреплению государства как общественного института.

В конечном итоге социальная политика направлена на повышение качества жизни населения, экономический рост, обеспечение социальной безопасности и защиты граждан, демократизацию общественных отношений и выступает одним из наиболее значимых факторов влияния на социально-экономические процессы.

Социальная политика реализуется посредством комплекса политических, административных, экономических и социальных мер, отражающих основные принципы, приоритеты и задачи развития государства и отвечающих текущим и перспективным потребностям общества.

Динамика изменений в общественно-политической, экономической и образовательной сферах, усложнение социальных процессов и структур, появление новых вызовов, рисков, трендов диктуют требования опережающего развития институтов государственного регулирования и власти в социальной сфере. Основными факторами, детерминирующими необходимость обновления и непрерывного совершенствования государственной социальной политики, являются следующие:

- технологические и информационные вызовы. Переход к цифровой экономике и обществу знаний формирует новые приоритеты социальной политики, направленные на сохранение интеллектуального лидерства, недопущение отставания от передовых стран с инновационными экономиками, ликвидацию социального неравенства, развитие принципиально новых форматов, способов и форм взаимодействия органов государственного власти и населения;

- демографические вызовы – снижение величины человеческих ресурсов, изменение соотношения населения трудоспособного и нетрудоспособного возраста, дефицит кадров в ряде областей и увеличивающиеся диспропорции рынка труда, значительные колебания уровня рождаемости, старение населения и пр. Это требует разработки и реализации демографической политики, направленной на поддержку семьи, рост продолжительности жизни, защиту материнства, детства, социальное обеспечение лиц пожилого возраста и пр.;

- мировоззренческие и нравственные вызовы, требующие поиска адекватных ответов на нарастающие проблемы общественного развития, возникновение новых видов и форм социального неравенства, существенное расслоение общества, утрату духовных ценностей, рост и появление новых форм асоциального поведения, снижение доверия к власти и социальную пассивность населения и др.;

- глобализационные процессы, обуславливающие повышение социальных стандартов, приведение их в соответствие с общемировыми параметрами социальной политики, а также появление новых угроз социальной безопасности и требований по защите интересов граждан, корреспондирующих с этими процессами.

Перечисленные выше факторы определяют направленность социальной политики

и обуславливают трансформацию реализующей ее системы государственного управления.

Современную ситуацию применительно к проблемам разработки и реализации социальной политики практически во всех странах мира большинство исследователей и специалистов-практиков характеризуют как состояние глубокого и системного кризиса, затрагивающего глубинные основы жизни общества и охватывающего все стороны его жизнедеятельности — экономику, политику, идеологию, культуру, социальные институты, национальные отношения и т.д. Подобные кризисы возникали в истории человечества не раз и связаны они, как правило, с переходными периодами и в целом не несут в себе деструктивных начал. Они закономерны, но требуют правильного осмысления и оценки, а главное – обуславливают необходимость изменения, реформирования системы государственного управления социальной сферой. При этом следует отметить, что обусловленность кризисов изменениями в различных сферах общественной жизни означает, что его преодоление невозможно за счет изменения исключительно социальной политики. Необходимо обеспечить позитивные и синхронные изменения в экономике, идеологии, культуре и других сферах, формируя обоснованные политики и законодательную базу этих изменений. По этой причине ведущая роль государства в управлении социальной сферой в переходный период приобретает особое значение [2].

Особенности кризиса социальной политики в переходный период проявляются:

- на государственном уровне. Снижение степени административного регулирования и действенности влияния государственных органов власти на различные сферы жизнедеятельности общества. Рост центробежных тенденций, усиливающаяся конфронтация между различными уровнями власти, отсутствие четкого разграничения их полномочий и ответственности. Снижение качества жизни населения, рост недовольства властью. Несовершенство правового поля, принятие большого количества неработающих законов. Низкая исполнительская дисциплина, непрофессионализм и безответственность социальных работников;

- на организационном уровне. Стагнация организационного развития социальной сферы, сопровождающаяся сохранением архаичных форм реализации социальной политики. Снижение общественной активности. Разрушение традиционных структур и связей и неразвитость новых моделей социализации. Устаревание и/или отсутствие соответствующей нормативной базы.

Кризисные явления переходного периода породили множество проблем в социальной сфере, последствия которых негативно сказываются на общественных процессах, замедляют темпы социально-экономического развития. Среди основных блоков проблем, связанных с несовершенством социальной политики, можно выделить следующие:

1. Административные проблемы, которые обусловлены ошибками в выборе приоритетных направлений обновления социальной политики, недостаточным масштабом и динамикой проведения реформ в социальной сфере.

2. Технологические проблемы, связанные с устаревшими моделями, методами и технологиями социальной работы, усиливающимся разрывом в темпах обновления системы социального развития и социального обеспечения и скоростью изменений в общественно-политической и образовательной сферах. Несоответствие современных условий и тенденций общественного развития устаревшим организационным формам и содержанию деятельности органов социальной защиты населения.

3. Проблемы нормативно-правового обеспечения социальной работы, свидетельствующие о недостаточной проработанности законодательной базы, особенно в части полномочий, учете специфики деятельности различных уровней и ветвей власти, регулирования взаимоотношений как между ними, так и с населением страны. Функциональные проблемы, формирующие разрывы в вертикали власти, создающие барьеры взаимодействия институтов социального развития и социального обеспечения,

возможность перекалывания ответственности за свои промахи и недоработки на другие структуры.

4. Проблемы «общественного доверия», связанные с низким авторитетом органов государственной власти у населения, неверием в их способность конструктивно решать накопившиеся проблемы, отчужденностью граждан от социальной жизни и правовым нигилизмом населения.

5. Проблемы коррупции, особенно негативно проявляющиеся в социальной сфере, формирующие коррупционные модели поведения не только у социальных работников, но и основной массы населения, и способствующие росту социального недоверия.

6. Проблемы субъективного характера, проявляющиеся в негативном отношении к необходимости радикальной перестройки системы социального обеспечения и защиты, сопротивлении изменениям, недостаточном уровне профессионализма сотрудников социальных служб, их отчужденности от проблем конкретного человека [3].

Несомненно, эти и другие проблемы требуют своего решения, они вполне осознаны и признаются специалистами и обществом, однако, как отмечают многие исследователи, на сегодняшний день в их решении все еще отсутствует системность, не очевиден концептуальный характер преобразований, приводящих порой к еще большей дезорганизации, к нестабильности социальной политики. Очевидно, что только комплексный подход обеспечит в ней реальный прорыв, повышение ее эффективности, гарантированную реализацию задач социальной политики в современных условиях.

Однако важно, что главный приоритет современной социальной политики определен – ориентированность ее на общественные запросы, потребности и ожидания, реальное повышение качества жизни людей. Перестройка социальной политики государства нацелена, прежде всего, на восстановление отношений доверия и сотрудничества между государством и гражданами, между органами государственной власти и другими общественными институтами.

Практический опыт реализации социальной политики за последнее десятилетие показывает, что главным дефицитом при проведении социальных и административных преобразований является недостаток лидеров, способных обосновать, спланировать и осуществить реформы, оценить последствия и риски реализуемых политик, минимизировать издержки при их проведении. С учетом мировой тенденции углубления кризиса социальной сферы только наличие таких лидеров, обладающих гибкостью и способных действовать в быстро изменяющейся среде, обеспечивая при этом сохранение и преемственность базовых принципов государственного строительства, обеспечит достижение поставленных целей.

К сожалению, приходится констатировать недостаточный уровень подготовки и квалификации социальных педагогов и работников.

Подготовка современного специалиста, особенно в социальной сфере государства, всегда носила актуальный характер. Актуальность с течением времени только повышается, так как ускоренное изменение общества содействует усилению все больше новых требований к современным специалистам, и как следствие, к их профессиональной подготовке.

На сегодняшний день значимость приобретает социально-педагогическое образование, а именно: подготовка социальных педагогов к реальной профессиональной деятельности.

Мы считаем, что в современном мире социальная политика в образовании требует необходимости учитывать эмоциональную компетентность и факторы готовности будущих социальных педагогов к профессиональной деятельности.

Отметим, что образование как дифференцированное направление социальной политики должно соответствовать актуальным и перспективным потребностям, гарантировать фундаментальные права и свободы личности.

Особенно негативно на реализации социальной политики сказываются попытки

компенсировать недостаточный уровень их профессионализма увеличением их количества. Еще одна проблема связана с тем, что определенная часть социальных работников рассматривает свою деятельность не как возможность проявить компетентность для общественной пользы, а как средство получения личной выгоды, нередко злоупотребляя своим положением.

Большинство экспертов справедливо отмечает, что успешное разрешение существующих социальных проблем невозможно без целенаправленного и системного внедрения инноваций в деятельность органов социального обеспечения. Вместе с тем следует отметить, что при достаточно фундаментальном обосновании и высокой степени разработанности в научной литературе проблематики управления инновационными процессами в целом, в теоретических работах практически не рассматривается инновационная деятельность в области социальной работы. В связи с этим развертывание инновационных процессов в данной сфере является одной из наиболее значимых задач реализации современной социальной политики.

В числе объективных причин сохранения архаичных моделей социального развития можно выделить низкий уровень инновационной культуры социальных работников, наличие у них шаблонного мышления и устойчиво закрепившихся стереотипов деятельности и поведения. К субъективным факторам следует отнести низкую заинтересованность сотрудников социальных служб в успешности реформ, их сопротивление изменениям, в особенности, связанным с формированием системы публичной оценки эффективности их деятельности, повышением прозрачности процедур предоставления социальных услуг. Влияние этих факторов усиливается в связи с отсутствием в социальной сфере действенных механизмов управления изменениями, призванными выполнять ряд функций:

- прогнозирование изменений;
- их перспективное и текущее планирование, разработка комплекса конкретных действий по практическому осуществлению изменений;
- организация и проведение мероприятий, направленных на реализацию планов;
- координация и оперативное регулирование, обеспечивающее согласованность действий субъектов процесса изменений;
- стимулирование участников инновационных процессов, повышение их заинтересованности в успехе нововведений;
- контроль, включающий мониторинг и анализ процесса изменений, разработку корректирующих и предупреждающих действий и т.п.

Заключение. Как отмечают Д. Осборн и П. Пластрик, «в мире быстрых изменений, технологической революции, глобальной экономической конкуренции, дифференцированных рынков, высокообразованной рабочей силы, требовательных потребителей, а также строгих фискальных правил, централизованные вертикальные монополии оказываются слишком медлительными, слишком неоперативными и просто неспособными на изменения и инновации» [4]. Новый формат правовых, организационных, экономических, методических основ построения социальной политики закреплен в концепции нового публичного управления (New Public Governance), отличительными особенностями которого выступают: акцент на эффективности, обоснованной постановке целей и выборе конкретных способов их достижения; измеримость достигнутых результатов; внедрение рыночных механизмов в систему государственного управления и т.д. При этом само понятие «государственное управление» (government) трансформируется в категорию самоорганизующихся систем (governing with out government), где акцент делается не на иерархии власти, а на партнерских, равноправных отношениях социальных субъектов. Таким образом, сущность новой социальной политики заключается, прежде всего, в понимании гражданина как клиента, получающего общественные услуги, в оценке деятельности органов социального обеспечения, связанной с созданием добавленной

ценности для потребителя, где измерение эффективности их деятельности осуществляется не по затратам (выполнение бюджета), а по результатам (реальным социальным эффектам). Кроме того, следует отметить, что действительное обновление социальной политики станет возможно только тогда, когда удастся объединить усилия трех главных субъектов инновационного процесса: органов государственной власти, институтов гражданского общества, социально активной личности.

Литература

1. Доренко К. История возникновения социальной политики в современных государствах // Право и управление. XXI век. - 2011. - №3.
2. Абалкин Л.И. Роль государства в становлении и реформировании рыночной экономики // Вопросы экономики. - 1997. - № 6.
3. Гретчин В.В. Проблемы развития инноваций на муниципальном уровне // Научно-методический электронный журнал «Концепт» [Электронный ресурс]. - URL: <http://e-koncept.ru/2016/86856.htm> (дата обращения: 2.02.20).
4. Юртаев А.Н. Электронное правительство как фактор инновационного развития парадигмы государственного управления // Вестник Казанского технологического университета. - 2008. - № 4.

С.Ю.Трапицын, У.Ж.Туякова, А.С.Орынбекова

*А.И.Герцен атындағы Ресей мемлекеттік педагогикалық университеті, Санкт-Петербург, Ресей
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Мемлекеттің әлеуметтік және білім беру саясатын жүзеге асырудың заманауи мәселелері

Аннотация. Мақалада мемлекеттік әлеуметтік саясатты жаңарту мен жетілдіруді, қоғамдағы бар әлеуметтік мәселелерді шешуді анықтайтын негізгі факторлар, сондай-ақ әлеуметтік саясаттағы өзгерістер динамикасы көрсетілген. Өтпелі кезеңдегі әлеуметтік саясат дағдарысының сипаттамаларының көріністері, сонымен қатар, әлеуметтік даму модельдерінің объективті және субъективті факторлары жинақталған. Әлеуметтік педагогтың мемлекеттің әлеуметтік саладағы ролі қарастырылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік саясат, білім беру саясаты, әлеуметтік мәселелер, әлеуметтік өзгерістер, әлеуметтік педагог.

S.Yu. Trapitsyn, U.Zh. Tuyakova, A.S. Orynbekova

*A.I. Herzen Russian State Pedagogical University, St. Petersburg, Russia
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Modern problems of the implementation of social and educational policy of the State

Abstract. The article reveals the main factors that determine the renewal and improvement of the state social policy, the resolution of existing social problems in society, as well as the dynamics of changes in social policy. The article summarizes the features of the crisis of social policy in the transition, in addition, objective and subjective factors of social development models. The role of a social educator is considered in the social sphere of the state.

Keywords: social policy, educational policy, social problems, social changes, social teacher.

References

1. Dorenko K. Istorya vozniknoveniya sozialnoi politiki v sovremennykh gosudarstvakh [The history of the emergence of social policy in modern states], *Pravo i upravlenie. XXI vek* [Law and Management. XXI Century], 3 (2011).
2. Abalkin L.I. Rol gosudarstva v stanovlenii i reformirovani rynochnoy ekonomiki [The role of the state in the formation and reform of a market economy], *Voprosy ekonomiki* [Economic issues], 6 (1997).
3. Gretchin V.V. Problemy razvitiya innovatsii na municipalnom urovne [Problems of development of innovations at the municipal level], *Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Konzept»* [Scientific and methodological electronic journal "Concept"] [Electronic resource]. - URL: <http://e-koncept.ru/2016/86856.htm> (Accessed: 2.02.20).
4. Yurtayev A.N. Elektronnoye pravitelstvo kak faktor innovatsionnogo razvitiya parafigmy gosudarstvennogo upravleniya [E-government as a factor in the innovative development of the public administration paradigm], *Vestnik Kazanskogo tekhnologicheskogo universiteta* [Bulletin of Kazan Technological University], 4 (2008).

Сведения об авторах:

Трапицын С.Ю. – доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой управления образованием и кадрового менеджмента Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена, Санкт-Петербург, Россия.

Туякова У.Ж. – докторант 2-курса специальности социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Орынбекова А.С. – докторант 2-курса специальности социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Trapitsyn S.Yu. –PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department “Education Management and Personnel Management”, A.I. Herzen Russian State Pedagogical University, St. Petersburg, Russia.

Tuyakova U.Zh. – 2nd year PhD student of the specialty “Social Pedagogy and Self-knowledge” , L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Orynbekova A.S. – 2nd year PhD student of the specialty “Social Pedagogy and Self-knowledge” , L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 15.41.49

Қ.Қ. Шалғынбаева¹, А.К. Махадиева², Бекир Булұч³
*¹²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*
³Гази университеті, Анкара, Түркия
(E-mail: kadisha1954@mail.ru, asema_2189@mail.ru, bekirbuluc@gmail.com)

Отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалту жүйесі

Аннотация. Мақалада отандық және шетелдік қоғамда отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шегіп отырған әйелдердің әлеуметтік орнын анықтау үшін Қазақстан, Ресей және т.б. мемлекеттердің гендерлік саясаты қарастырылып, отбасылық зорлық-зомбылықтан құрбан болып отырған әйелдерді оңалтудың шетелдік моделдеріне талдау жасалынған. Психологиялық зерттеу арқылы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профилін қалыптастырып, зерттеу нәтижесінен алынған мәліметтерге сүйене отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың неғұрлым тиімді әдістері ұсынылған.

Түйін сөздер: отбасы, зорлық-зомбылық, гендерлік саясат, әлеуметтік-педагогикалық оңалту жүйесі, тұлғалық профиль.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-128-138>

Түсті: 23.09.19/ **Жарияланымға рұқсат етілді:** 27.02.20

Кіріспе. Әйелдерге қарсы зорлық-зомбылық адам құқығын бұзып отырған неғұрлым кең тараған және жасырын мәселе болып табылады. Тек кейінгі уақытта ғана барлық мемлекеттерде бұл өткір мәселе ретінде талқылана бастады. Біздің қоғамда тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күрес, қылмыспен күрес сияқты манызды сұрақтардың біріне айналды. Өкінішке орай, отбасының мүшелеріне, яғни құрбан болған адамның жынысы немесе жасына қарамастан жасалынған зорлық-зомбылық дәйегі сыртқа айтылмай үнсіз қалып жататын жағдайлар да кездеседі. Зардап шеккендер ол туралы ешкімге айтпайды, айтылғанымен сотқа дейін жететіндері аз. Себебі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болғандар «мен өзім кінәлімін» деген айыппен үнсіз жүре береді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан жаңа дәуірге жынысы, жасы немесе басқа белгілері бойынша ешқандай қысым көрсетусіз кіруі керек екенін бірнеше рет атап өтті. «Халқымыз «Қыздың жолы жіңішке» деп ерекше атаған. Қыздың жолы өте нәзік, оны кесіп тастауға болмайды. Қыз, әйел әрқашан біздің қоғамның тең құқылы мүшесі болды, ал анасы - оның ең құрметті адамы. Біз әйелге – анасына, жұбайына, қызына деген ерекше құрметті қайтаруымыз керек. Біз аналықты қорғауымыз керек. Мені, отбасындағы әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өсуі алаңдатады. Әйелге деген құрметсіздік қатынасы болмауы керек. Мен бірден айтамын, мұндай зорлық-зомбылықты қатаң түрде басу керек. Мемлекет, әсіресе, әйелдерге тауар ретінде қараудың сексуалдық құлдықтың бұрыннан келе жатқан өрескел жағдайларын қатаң түрде болдырмауы керек.

Біздің елімізде толық емес отбасылар көп. Мемлекет баланы жалғыз өзі тәрбиелеп отырған аналарға көмектесуі керек. Біз әйелдерге жұмыстың икемді түрлерін ұсынуға және үйде жұмыс істеуге жағдай жасауымыз керек. Заң, мемлекет және мен әйелдеріміздің жағында боламыз», - деді Елбасы өз Жолдауында. Сондай ақ «Қазақстан-2050» стратегиясында» Н.Назарбаев Қазақстан қоғамының ең негізгі міндеттерінің бірі зорлық-зомбылықтан аналық пен балалықты қорғау деп көрсеткен болатын [1].

Бүгінгі таңда Қазақстанда ауқымды гендерлік саясат жүргізілуде, соның арқасында әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықты алдын алу бойынша біршама жақсартуларға қол жеткізуде. Қазіргі таңда біздің қоғам бұл құбылысқа қарсы екендігін көптеген мысалдармен көрсетуге болады. Ең алдымен, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша заң күшейтілген. Елімізде «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі заң» 2009 жыл қабылданса, ал көршілес Ресей Федерациясында мұндай заң жоқ. Алайда ресейлік депутаттар мұндай тұрмыстық зорлықшыларға қатаң шара қолданып, 3 жылдан кем емес бас бостандығынан айыруды ұсынып отыр.

Ал Канадада бұл мәселеге ерекше көңіл аударады. Бұл елде 6 желтоқсанда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы әрекет және еске алудың Ұлттық күні атап өтіледі. Осы күні Канадада түнгі кезекшіліктер, саяси дебаттар және басқа да іс-шаралар өтеді.

Грузияда тұрмыстық зорлық-зомбылық жөніндегі заң 2006 жылы мамыр айында қабылданды.

2016 жылы 1 наурыздан бастап Қытай тарихында бірінші рет тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күрес жөніндегі жоба өңделді. Заң жобасы бойынша жеке адам болсын, не әлеуметтік жұмыскер болсын отбасындағы физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылық оқиғасы жөнінде хабарлай алады [2].

Мақсаты: Отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалту жүйесінде ғылыми-тәжірибелік талдау.

Міндеттері:

- отандық және шетелдік қоғамда отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шегіп отырған әйелдердің әлеуметтік орнын анықтау;
- отбасылық зорлық-зомбылықтан құрбан болып отырған әйелдерді оңалтудың шетелдік моделдерін талдау;
- психологиялық зерттеу арқылы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профилін анықтау;
- зерттеу нәтижесінен алынған мәліметтерге сүйене отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың неғұрлым тиімді әдістерін анықтау.

Тарихы:

2019 жылдың 8 маусымында БҰҰ басқармасының нашақорлық және қылмыс бойынша баяндамасында бүкіл әлем бойынша өзінің жұбайы немесе туыстары жағынан зорлық-зомбылықтан бір жыл ішінде шамамен 50 мың әйел және қыздар көз жұмған. Жалпы 2017 жылы 87 мың әйел өлімнің құрбаны болған. 2012 жылмен салыстырғанда отбасындағы зорлық-зомбылықтан көз жұмған әйелдердің саны өскенін көрсетеді. 2017 жылы отбасылық зорлық-зомбылықтың 20 мың оқиғасы дерлік Азияда тіркелген. Африкада жұбайы немесе туыстары жағынан зорлық-зомбылықтан 19 мың, ал Америка континентінде – 8 мың, ал Еуропада – 3 мың әйел немесе қыз қайтыс болған. 2019 жылы 24 маусымында Парламент депутаттарының ІІМ және бас прокуратураның мәліметтеріне сүйене отырып, Қазақстанда 2015 жылмен салыстырғанда 2018 жылы әйел және балаларға қатысты зорлық-зомбылық статистикасы 90%-ға, ал тұрмыстық зорлық-зомбылық саны 104%-ға дерлік өскенін мәлімдейді. БАҚ келтірген «БҰҰ-әйелдері» қорының мәліметтері бойынша, жыл сайын Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың нәтижесінен шамамен 400 әйел көз жұмады [3].

Демек, елімізде «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу» жөніндегі заңы қабылданғанымен, көтеріліп отырған мәселе әлі де өз шешімін таппай отыр. Өткен 2018 жылы тек Астана қаласының өзінде жыл басынан бері тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты 4 мыңға тарта әйел полицияға жүгінген [4].

Бұл тек нақты түрде тіркелген мәлімет, ал басқа қалаларда және ауылда тиісті орындарға хабарлай алмай, зорлық-зомбылықтың құрбаны болып отырған қаншама әйелдер

бар. Зорлық-зомбылық өз алдына тек жәбірленушілердің құқықтарын бұзып қана қоймай, өскелең ұрпақ үшін теріс үлгі болып табылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық әйелдерде психологиялық мәселенің және психикалық бұзылыстың дамуына апаратын бір фактор. Зорлық-зомбылықтың салдарынан әйелдерде мынадай эмоционалды және мінез-құлықтық салдар пайда болуы мүмкін: немқұрайлылық немесе қатаң қатынастағы минимализм, эмоционалды қашу, импульсивтілік, агрессивтілік, дәрменсіздік, ашуланшақтық пен мазасыздық, ұйқының бұзылуы және тамақтанудағы мәселелер, алкогольді ішімдіктер немесе басқа да психоактивті заттарды пайдалану, суицидтік мінез-құлық. Яғни, зорлық-зомбылық отбасының құлдырауына әкеледі, оның мүшелеріне психотравмалық әсерін көрсетеді, балаларда тұлғалық ауытқудың дамуына апарады, жалпы қоғам денсаулығы күйін нашарлатады. Сондықтан өз отбасында зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамдарға психологиялық көмек көрсету өте маңызды. Алайда өз отбасында зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге психологиялық көмек көрсету әдістерін қайта өңдеу және жүйелеуге мұқтаж болып отыр [5].

Ресейлік психологиялық әдебиеттерде отбасыишілік қатаң қатынас мәселесіне арналған жұмыстар көп. Дегенмен ол материалдармен зардап шеккен адамдармен тиімді психологиялық түзету жұмысын, теріс салдарды психологиялық оңалту және психологиялық алдын алу бойынша жұмыстар жүйесін құруға мүмкіндік бере бермейді.

Соңғы уақыттары ресейлік және шетелдік қоғамда осы мәселені шешуге әлеуметтік, психологиялық және басқа да мекемелер тарапынан көп көңіл аударып отыр. Алайда Батыс елдерімен салыстырғанда әлеуметтік, психологиялық және құқықтық көмек көрсету бойынша жеткілікті деңгейге көтеріле алмай отыр [6].

Ал біздің елімізде тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерді ғылыми тұрғыдан зерттеу жұмыстары өте аз. Өзінің жолдасы тарапынан қатаң қатынастан зардап шеккен құрбандарға әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық көмек көрсету жеткілікті дамымаған. Отбасындағы зорлық-зомбылықтан құрбан болған әйелдермен және балалармен кәсіби білікті жұмыс атқаратын мамандар тапшы. Ал тиесілі жоғарғы деңгейде әлеуметтік-психологиялық көмекті ала алмаған әйелдер өз өмір жолын дұрыс жалғастыра алмағандықтан, толық қанды дербес өмірді бастап кете алмай, қайтадан алдыңғы өміріне қайта оралады. Сонымен қатар, құрбан болған тараптардан, яғни әйелдің өзі отбасындағы жағдайы үшін ұялып, кейде тіпті отбасындағы жағдайды одан сайын шиеленістіріп алмайын деген қорқыныштан психологқа, заңгерге немесе әлеуметтік жұмыскерге жүгінбейді. Оның себебі зардап шеккен әйелдердің тәрбиесіне, мәдени немесе діни наным-сенім ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін. Отбасындағы мұндай жағдайды солай болуы тиіс деп қабылдайды. Сонымен қатар, әйелдердің отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбаны болуына әкелетін тағы бір фактор олардың психологиялық тұлғалық ерекшеліктеріне де байланысты. Осы мақсатта біз тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерге қолданылатын шетелдік оңалту жұмыстарына талдау жасадық.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі көптеген елдер үшін өзекті болып отыр. Сондықтан соңғы он жылдықта оңалтудың алуан түрлі моделдері көбейіп отыр. Оңалту бағдарламалары әртүрлі салада жұмыс атқаратын, яғни психолог, әлеуметтік жұмыскер, кеңес берушілер, педиатрлар және т.б. мамандардың қатысуымен арнайы мамандандырылған орталықтарда өңделген. Алайда шетелдік оңалту бағдарламалары көбінде терапиялық бағыттағы психологиялық оңалту моделдері, яғни әрбір орталықтың отбасылық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерге көмек көрсетудің өзіндік концепциясы және бағдарламасына ие.

Көптеген шетелдік модельдердің ішінен біршама жылдар бойы оң нәтиже беріп келе жатқан бірнеше моделді қарастыруға болады.

«Зорлық-зомбылықтың құрбаны болғандарды оңалту бағдарламасы» (Калифорния, АҚШ). Осы модельдің зорлық-зомбылықтың құрбаны болғандармен жұмыс

тәжірибесі Калифорния және басқада штаттарда жаңа орталықтарды ашуға үлгі болып отыр. Бұл бағыт зорлық-зомбылық мәселесін топпен талқылауға негізделген. **Бірінші** кезекте құрбан болғандармен дербес кеңес беру жүргізіледі. **Екінші** кезекте Вирджиния Сатирдің моделі - гуманистік психологияға негізделген терапиялық модельге сүйене отырып, отбасылық кеңес беру жүргізіледі. **Үшіншіден**, яғни негізгі саты болып саналады. Мұнда барлық отбасымен терапиялық жұмыс жүргізіледі. Жұмыс берілген тақырып аясында топтық талқылау, пікір-талас формасында жүргізіледі. Топтағы жұмыс тақырыптары: дағдарыс, мазасыздық, үмітті ояту, сұрақ-жауап, ажырасу, заң және т.б. Алдымен ер адам және әйелдер тобымен жеке-жеке жұмыс атқарылады. Содан кейін жұп топтармен жұмыс басталады. Олар алдында ер адам және әйелдер тобындағы жұмысқа қатысулары тиіс. Осы топтар ең маңыздысы болып саналады. Ерлі-зайыптылардың немесе азаматтық некеде тұрған осы топта отбасына қатысты сұрақтар талқыланады: серіктердің қажеттіліктер және қалауларын анықтау, жыныстық қатынасқа байланысты сұрақтарды ашық талқылау, дау-жанжалды тиімді шешу, өзара қатынастың жағымды жақтарын анықтау және т.б. [7]

«Vir-Elefanten» (Стокгольм, Швеция) бағдарламасы. Бұл бағдарлама балалық шағында зорлық-зомбылықты басынан кешірген, алайда қандай да бір себептерге байланысты дағдарыс орталықтарына жүгіне алмаған адамдарға арналған. Психотерапиялық көмек есею барысында қол сұғушылықтан зардап шеккен жастарға, сонымен қатар әйелдер мен ер адамдарға көрсетіледі. Терапиялық жұмыстың негізі дағдарыс және жан жарасы теориясы болып табылады. Осы модельдің оңалту жұмысының негізгі мақсаты травмадан кейінгі стрестік синдроммен түзету жұмысы. Психотерапиялық жұмыста қолданатын негізгі тиімді әдістері:

- жастармен және ересектермен әңгімелесу формасындағы терапия;
- ойын терапиясы;
- символикалық терапия;
- бейнелеу терапиясы,
- қимыл-қозғалыс терапиясы,
- топтық терапия және т.б.

Оңалту моделі өзінің теориялық мазмұны жағынан топтық терапия негізінде оңалтудың дербес және отбасылық формаларына негізделген [8].

«Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа араласудың ішкі жобасы» (Domestic Violence Intervention Project - DVIP). Бұл модельдің алдыңғы екеуінен ерекшелігі оңалту жұмысы зорлықшының өзіне бағытталған. Жалпы терапиялық жұмыс сегіз сатыдан тұрады.

Терапиялық жұмыстың **бірінші** кезеңінде клиенттің өзінің зорлық-зомбылығы мен әдепсіз мінез-құлқын тануға көмектесу қажет, оның іс-әрекеті іс жүзінде ешқандай нәтиже бермейтініне күмәндануына және қатал мінез-құлықты тоқтатуға итермелеу керек. Клиент өзінің мінез-құлқының салдары мен ауырлығын түсіну үшін, оның қатыгездігінің толық картинасы құрылады.

Екінші кезеңде клиент бұрын көрсеткен зорлық-зомбылық көріністері туралы көбірек біле бастайды, оған серіктеске деген өсіп келе жатқан дұшпандық пен ашу-ызаны тануға емес, сонымен қатар осындай көріністермен сәтті күресуге үйретеді.

Үшінші кезеңде терістеу дәрежесін төмендетуге тырысады (жауапкершіліктен бас тартуды қоса), себебі ер адамға кінә, ұят және өкіну сияқты сезімдерден қашу қиын болу үшін. Клиенттің өзі жасаған істерін адал айтуға кедергі келтіретін факторлар анықталады; ол әйелдер мен балалардың басынан кешірген әңгімелерін тыңдай отырып, оларға жанашырлықты сезінеді.

Төртінші сатыда ер адамның қатыгездігі физикалық та, физикалық зорлық-зомбылықсыз да көрінетін, жасауға болмайтын мінез-құлық екендігін түсінуін қамтамасыз ету керек.

Бесінші кезеңде ер адамға күш пен әдепсіз мінез-құлықты қолдануын қамтамасыз

ететін серіктес туралы күтімін өзгертуге көмектеседі. Клиенттің өз күтімдерінің әмбебаптылығы, ақылға қонымдылығы, әділеттілігі және шынайылығы туралы ойлануға итермелейді. Осы мақсатта топтық жұмыс пайдалы болып табылады.

Алтыншы кезеңде серіктесін бақылауға алмайтын, мінез-құлықтың жаңа тәсілдерін қолдану қабілеттілігі жоғарлайды. Ер адамның ашуды түсінуіне көмектесетін өмірлік жағдайларды рөлге кіріп ойнап көреді, бірақ ол сыйластық қатынаста қалуы керек.

Жетінші кезеңде клиентке ашудың астында жасырын тұрған жүрегін жаралайтын сезімдерін мойындауға және ашық көрсетуге көмектесу.

Сегізінші соңғы кезеңде ер адамның қазіргі бастан кешулеріне әсер еткен өткен тәжірибені талдау, рефлексиялау қабілеті жоғарлайды. Сонымен қатар, өткенді қазіргі өзара қатынасқа проекциялау төмендейді.

Бұл модель көптеген құқық бұзушылар үшін жарамды (бірақ барлығына емес). Садо-мазохистік мінез-құлық, психоз, патологиялық қызғаныш және проекцияны шамадан тыс қорғаныстық механизм ретінде қолданатын индивидтерге бұл модельді қолдану қиын. Терапиялық мақсат адамдарға ер адам және әйел болуға көмектесетін неғұрлым икемді форманы табуға көмектесу. Негізгі міндет – оңалту үдерісінде клиенттердің гендерлік мәселелер бойынша қалыптасқан және әйелдер мен ерлер арасындағы құқықтар мен артықшылықтар айырмашылығына әкелген стереотиптік түсініктерге қарсы тұруға даярлығын дамыту. Оңалту үдерісінде дербес, топтық және отбасылық терапия интеграцияланады. Мультимодалды модельдің артықшылығы, әрбір адам уникалды, терапиялық жағдайда өзін әр қырынан көрсете отырып, өзі туралы жаңа түсініктерге ие болады [9].

Профессор Л.Миллс (АҚШ) татуластырушы және терапиялық стильдер кешеніне негізделген «Үйдегі зорлық-зомбылық шеңбері» (the Intimate Abuse Circle) деп атаған отбасындағы зорлық-зомбылықпен жұмыс істейтін өзіндік моделін өңдеді. Татуластырушы стиль позициясы тұрғысынан отбасы мүшелерінің біреуінің девиантты мінез-құлқы барлық жүйедегі дисгармония индикаторы ретінде қарастырады. Терапиялық стиль зорлаушының өз ойларын, сезімдері мен мінез-құлқын бақылауда мәселелері бар екенін мойындаудан тұрады. Осы келіс аясында девиант тұлғасын нормаға айналдырудағы терапиялық әсерді ұсынады. Мамандар ұйымдастырған кездесулерге тек зорлаушы мен жәбірленуші ғана емес, сонымен бірге жақын туыстары да шақырылады. Бұл кездесулердің басты міндеті – кінәліні табу немесе жәбірленушіні ақтау емес, серіктестер арасындағы қарым-қатынастардың динамикасын бақылау, әр отбасы мүшесінің кінәсін анықтау және зорлық-зомбылық циклін одан әрі тоқтатудың жоспарын бірлесіп жасау болып табылады. Автордың пікірінше, мұндай үлгіні мойындау отбасындағы зорлық-зомбылықтың табиғатын тереңірек түсінуге, оның деңгейін төмендетуге мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар әйелдерге жағдайды бақылауға және жеке шешім қабылдауға мүмкіндік береді [10].

Зерттеу әдістері:

Жоғарыда атап өткен модельдермен қатар отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдермен тиімді оңалту жұмыстарының әдістерін анықтау үшін біз ең алдымен сол әйелдерге зерттеу жүргіздік. Зерттеу барысында әңгімелесу және ММРІ тұлғалық сауалнама қолданылды. Зерттеу Нұр-Сұлтан қаласындағы «Үміт» дағдарыс орталығында жүргізілді.

ММРІ тұлғалық сауалнама арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық ерекшеліктері анықталып, психологиялық сипаттама жасалынды. Жалпы ММРІ тұлғалық сауалнамасы негізгі 10 және қосымша 3 шкаладан тұрады.

Нәтижесі:

Эксперименталды топ ретінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер (70 әйел), ал бақылау тобы ретінде қалыпты отбасындағы әйелдер алынды (70 әйел). Отбасылық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдермен әңгімелесу әдісін

жүргізу барысында мынандай мәліметтер алынды.

Әлеуметтік жағдайы бойынша:

- басым көпшілігінің жоғарғы білімі жоқ;
- жұмыссыз;
- 18-50 жас аралығындағы әйелдер;
- балаларының саны 1-4;
- басым көпшілігі азаматтық некеде;
- күн көріс табысы төмен;
- күйеуі ішімдікке салынған;
- заң алдында жауапқа тартылғандар;
- нашақорлар.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әсерінен әйелдер тұлғасынан көрінген жалпы психикалық салдары:

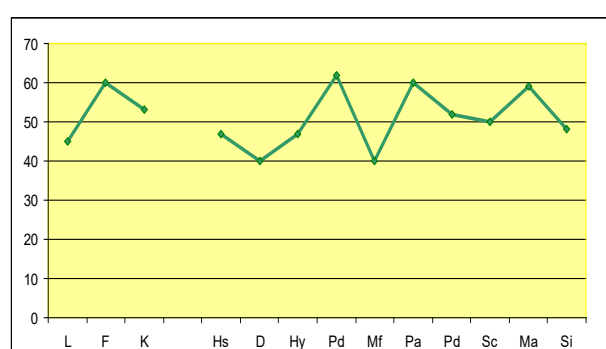
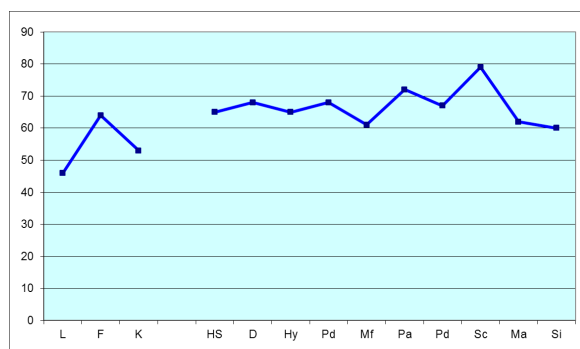
- Травмадан кейінгі стрестік бұзылыс: түндегі қорқыныштар, өте күшті мазасыздық, ұйқының бұзылуы және бір-бірімен байланысы жоқ түрлі ойлар;
- Депрессия, ұзақ уақытқа созылған қайғы;
- Өзін төмен санау;
- Суицидалды ойлар немесе өз-өзіне қол жұмсау ұмтылысы.

Құрбан болған әйелдердің жалпы эмоционалды және рухани салдары:

- Үмітсіздік;
- Құндылықтарының бұзылысы;
- Мотивацияның функциялануының бұзылысы (мақсатқа жету, қажеттіліктерін саналау);
- Өзінің эмоциясын ұстай алмайды;
- Сенуге қабілетсіздік;
- Өз өмірінің жауапкершілігінен бас тарту;
- Өзін әйел болуға лайықсыз деп санау;
- Өмірден көңілі қалу.

Әңгімелесу әдісінен кейін екі топқа да ММРІ тұлғалық сауалнамасы жүргізілді. Эксперименталды зерттеудің нәтижесі бойынша әйелдердің тұлғалық профилін төмендегі суреттен байқауға болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны Қалыпты отбасындағы әйелдердің тұлғалық профилі болған әйелдердің тұлғалық профилі

Сондай ақ алынған нәтижелерге факторлық анализ жасалынып, шкалалар арасында корреляциялық байланыс орнатылған болатын. Оның нәтижелері Personal profile of women subjected to domestic violence in Kazakhstan мақаласында, Advanced Pharmacy Education & Research атты журналда жарияланды [11]. Сол зерттеудің негізіне сүйене отырып тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық қасиеттеріне мінездеме

жасалынды. Жалпы ММРІ әдістемесі бойынша нормадағы тұлғалық профиль 30-70 балдың арасында көрінуі тиіс. Қалыпты отбасындағы әйелдердің тұлғалық профилі суреттен көріп тұрғанымыздай нормада. Ал тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профиліне келетін болсақ нормадан жоғарғы пикте тұрған параноя және шизофрения шкаласы. Демек, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерге параноялық шизофрения тұлғалық қасиеттер тән. Яғни құрбан болған әйелдер агрессивті қоғамға қарсы мінез-құлқымен емес, ал ақылға салмай жасалынған, сол немесе басқа да жағдайларға жарамсыз, әлеуметтік норманы айқын түсінуге қабілетсіздігінен, жағдайға өзінше қарауымен сипатталатын қоғамға қарсы әрекеттерімен ерекшеленеді. Мұны зорлық-зомбылықты көрген әйелдердің өз-өзіне қол жұмсау, күйеуін өлтіру сияқты қоғамға қарсы әрекеттерінен көруге болады.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер ешқандай себепсіз қауіптеніп отырады, көңіл-күйі тұрақсыз, айналадағы адамдармен көп араласа бермейді. Басқа адамдармен қарым-қатынаста шиеленіс орын алып отырады, ашуланшақ, өзін оқшау ұстайды, басқалармен тез араласып кете алмайды. Жаңа ортаға бейімделуі қиын, пассивті, өзімен өзі болғанды қалайды. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер өзі жеке қалғанда өзін сенімді сезінеді. Сонымен қатар, эмоционалды бастан кешулері жылдам ауысады, стресске төзімділігі төмен, өзінің денсаулығы үшін қатты уайымдайды. Осының салдарынан интеллектуалды және шығармашылық мүмкіндіктері шектелген.

Құрбан болған әйелдер айналадағы адамдардың назарын өзінің күрделі, шиеленіскен ішкі жан дүниесіне аудартып, олардан көмек алғысы келеді. барлық нәрсеге үреймен, шиеленіспен қарайды. Әйелдер отбасындағы мәселені, өзін өте көп уайымдайды, мазасызданады, өзін-өзі қорғағысы келеді, тез ренжіп қалады, кекшіл, күмәншіл. өзіне берілген сын пікірлерге өте сезімтал, қарсы айтылған ойларға жол бергісі келмейді. Яғни өзі туралы ойлары тұрақты емес. Осы ерекшеліктердің барлығы әйелдердің қоршаған ортамен жанжалдасуына әкелуі мүмкін. Өзінікін дұрыс деп санайды. Қоршаған ортаға тез бейімделіп кетуін қиындататын әлеуметтік белсенділігі төмен, айналасында болып жатқан жағдайларға қызығушылық танытпайды Тәуекелге баруға қорқады және қауіптенеді. Қиын жағдайларда өзінше дербес шешім шығара алмайды.

Мінезі мазасыз, мүлдем шешім шығара алмайды, қорқақ, болашақтағы әрекеттерін ұзақ ойланады және қауіптенеді. Ұялшақ. Қоршаған ортадан оқшауланып өзінің ішкі әлеміне тұйықталуға бейім. Басқалармен қарым-қатынасқа түскенде өзінің шынайы «Менің» көрсете алмайды. Әлеуметтік ортамен үнемі қарым-қатынаста болмағандықтан, өзін-өзі ұстау, басқаларды тани алу қабілеті қалыптаспаған.

Ал енді қалыпты отбасындағы әйелдерге келетін болсақ, олар мейірімді, еңбекқор, өзінің денсаулығына шамадан тыс көп шағым жасай бермейді. Ешқандай негізсіз мазасызданбайды, қауіптенбейді, өзінің мүмкіндіктеріне және күшіне өте сенімді, белсенді, көп нәрсеге ынтасын көрсетіп отырады, көпшіл, қоршаған ортаға жақсы бейімделеді. Айналасындағыларға алғашқы сәттен ақ жақсы әсер қалдыра алады. Танымайтын ортаны жаулап алуға бейімділігі бар. өзіне және қоршаған ортаға деген талапшылдығы төмен. Басқа адамдармен ешқандай шиеленіссіз жылдам қарым-қатынасқа түсе алады. Көңіл-күйі тұрақты, эмоционалды ауытқушылық жоқ. Басқаларды түсінуге ұмтылады. Мінез-құлқы тұрақты, табиғи. Тұлғаның өз-өзін жетілдіруге мүмкіндік беретін психологиялық механизмдері жетілген. Өзінің мақсатына жетуге ұмтылады, табандылық көрсетеді. Өз-өзіне сенімді, белгісіз, ақпарат жеткіліксіз жағдайда жылдам, дұрыс шешім шығаруға қабілетті. Оптимист. Ашық.

Сонымен тұрмыстық зорлық зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профилін қалыптастыра отырып мынандай тұлғалық қасиеттер анықталды:

Тұлғалық сферасы бойынша:

- интроверт;

- басқалардың зейін орталығында болғысы келеді;
- шешім шығара алмаушылық және пассивтілік;
- шамадан тыс өз-өзін қорғау механизмі;
- тұйық;
- мазасыз;
- ұялшақ.

Эмоционалды сферасы бойынша:

- көңіл-күйді тұрақсыз;
- стресске төзімсіздік;
- қоршаған ортамен жанжалды қатынас;
- эмоционалды реакциясы кейде адекватты емес, қылықтары оғаш;
- эмоционалды бастан кешулері жылдам ауысады;
- қарым-қатынаста ашуланшақ.

Когнитивтік сферасы бойынша:

- ойлары өзінің ішкі мәселелеріне тұйықталған;
- санада нақты бір қорқыныштар мен қауіптердің болуы;
- өмірдегі шынайы жағдайды талдай алмау;
- болашақтағы әрекеттерін ұзақ ойланады және қауіптенеді;
- өзіндік бағалауы төмен.

Қорытынды.

Сонымен, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбан болған әйелдің және отбасының басқа да мүшелерінің психикалық денсаулығына теріс әсерін көрсетеді. Өзінің үйінде немесе оны жақсы көрген және қамқор болуы керек адамдардан үнемі қауіпсіздік сезімін түйсіну, қауіп сезімін тудырады, еркін жүруге, өз ойын ашық айтуға мүмкіндік бермейді. Мұның барлығы психологиялық травмаға әкелетініне жүргізілген зерттеуден көз жеткіздік. Кейінгі жылдар ішінде елімізде осы саладағы заңдылықтарды нығайту бойынша заңнамалық және тәжірибелік шаралар жүргізіліп жатыр. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заң қабылданды. Бұл заң зорлық-зомбылық құрбандарын қорғауды және отбасылық жанжал шығарушыларға қатысты қылмыстық-процестік мәжбүрлеуді қамтамасыз ету мүмкіндіктері едәуір кеңейді. Соның арқасында отбасылық саладағы қылмыстардың азаю динамикасына қол жеткізу мүмкін болды. Бірақ бұл мәселе әлі де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Себебі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдермен оңалту жұмыстарын қалыптастыру жоғарғы деңгейге жеткен жоқ. Құрбан болған әйелдермен әлеуметтік-психологиялық оңалту жұмыстары көптеп қарастырылуда. Алайда психологиялық оңалтумен қатар, әлеуметтік-педагогикалық оңалтуды дамыту маңызды. Себебі әйелдердің құрбан болуына әкелетін бір фактор олардың білім деңгейінің, дүниетанымының төмен болуынан. Балалық шағында дұрыс тәрбие көрмегендіктен. Сондықтан да біз зерттеуімізді қорытындылай отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдермен психологиялық оңалту жұмыстарымен қатар әлеуметтік-педагогикалық оңалту жұмысының жүйесін қалыптастыру қажет деп санаймыз. Олар:

- Құрбан болған әйелдердің жоғарғы білім алуын қамтамасыз ету;
- Еңбекпен қамту;
- Жыныстық білім беруді дамыта отырып, жыныстық тәрбиені қалыптастыру;
- Отбасылық тәрбие жөнінде дәрістер өткізу;
- Гендерлік саясат арқылы құқықтық ағарту жұмыстарын жүргізу;
- Андрогогикалық білімді, формалды емес және информалды білім арқылы жүзеге асыру;
- Өзінше дербес білім алуын қамтамасыз ету;
- Құрбан болған әйелдермен ғана емес, зорлық көрсеткен ер адамдарға психологиялық түзету жұмысын жүргізе отырып, оларды да тәрбиелеу және білімін көтеруге жағдай жасау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Послание лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана - «Казахстан 2050» [Электрон. ресурс]. -2012. URL: [//www.vainahkg.kz/e/3169057-poslanie-lidera-natsii-n-a-nazarbaeva-narodu](http://www.vainahkg.kz/e/3169057-poslanie-lidera-natsii-n-a-nazarbaeva-narodu), (дата обращения 15.08.2012)
2. Как решаются проблемы бытового насилия в Казахстане. - URL:[//www.caravan.kz/news/kak-reshayutsya-problemy-bytovogo-nasiliya-v-kazakhstane-404495/](http://www.caravan.kz/news/kak-reshayutsya-problemy-bytovogo-nasiliya-v-kazakhstane-404495/) [Электрон. ресурс]. -2017 (дата обращения: 16.11.2017)
3. ООН: около 50 тысяч женщин погибли за один год от насилия в семье-2019. - URL:[//rus.azattyq.org/a/30044927.html](http://rus.azattyq.org/a/30044927.html), [Электрон. ресурс] -2019 (дата обращения: 09.07.2019)
4. Аян Бекенұлы Астанада тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты 4 мыңға жуық әйел арызданған. [Электрон. ресурс]-2018. - URL:[//lenta.inform.kz/kz/astanada-turmystyk-zorlyk-zombylykka-katysty-4-mynga-zhuyk-ayel-aryzdangan_a3474353](http://lenta.inform.kz/kz/astanada-turmystyk-zorlyk-zombylykka-katysty-4-mynga-zhuyk-ayel-aryzdangan_a3474353) (дата обращения: 06.12.2018)
5. А.С. Зубрицкая. Особенности психологической помощи женщинам, пострадавшим от домашнего насилия. - 2014. - № 1. - С. 78.
6. Платонова Н.М. Семья и домашнее насилие. Практика консультирования мужчин-субъектов домашнего насилия. - Санкт-Петербург: «Институт недискриминационных гендерных отношений». Кризисный центр для женщин, 2013 . — 217 с.
7. Violence in America: a Public Health Approach. Marc L Rosenberg. Cary: Oxford University Press, Incorporated, 1991.
8. Collaborating against child abuse: exploring the Nordic Barnahus model. Susanna Johansson; Kari Stefansen; Elisiv Bakketeig; Anna Kaldal. Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan, [2017]
9. M Hester; H Abrahams; N Harwin; C Pearson Making an impact : children and domestic violence. London: Jessica Kingsley, 2007.
10. Joan C McClennen .Social Work and Family Violence: Theories, Assessment, and Intervention. New York: Springer, cop. 2010.
11. Makhadiyeva A.K., Shalgynbayeva K.K., Slambekova T.S., Albytova N.P., Akymbek G.Sh. Personal profile of women subjected to domestic violence in Kazakhstan. Journal of Advanced Pharmacy Education & Research. Published by SPER Publication. India. Jan-Mar 2019. Vol 9. issue 1 117, p. 108-117.

К.К.Шалгынбайева¹, А.К. Мakhadiyeva², Бекир Булұч³

¹*L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

³*Gazi University, Ankara, Turkey*

Socio-pedagogical system of rehabilitation of women victims of domestic violence

Abstract. The article considers the gender policy of Kazakhstan, Russia and other countries to determine the social status of women are suffering from domestic violence in domestic and foreign society, analyzes the foreign model of rehabilitation of women suffering from domestic violence. Psychological studies have demonstrated the most effective methods of socio-pedagogical rehabilitation of women victims of domestic violence, based on the data obtained from the results of the study, forming an individual profile of women victims of violence.

Keywords: family, domestic violence, gender policy, socio-pedagogical rehabilitation system, personality profile.

Қ.Қ. Шалғынбаева¹, А.К. Махадиева², Bekir Buluç³

¹²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

³*Университет Гази, Анкара, Турция*

Аннотация. В статье рассмотрена гендерная политика Казахстана, России и других государств с целью определения социального положения женщин, страдающих от бытового насилия в отечественном и зарубежном обществе, проанализирована зарубежная модель реабилитации женщин, страдающих от домашнего насилия. В результате психологического исследования представлены наиболее эффективные методы социально-педагогической реабилитации женщин, ставших жертвами бытового насилия. Исходя из данных, полученных из результатов исследования, сформирован личностный профиль женщин-жертв насилия.

Ключевые слова: семья, домашнее насилие, гендерная политика, социально-педагогическая система реабилитации, личностный профиль.

References

1. Poslaniye lidera natsii N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstana - “Kazakhstan 2050” [Message from the leader of the nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan - “Kazakhstan 2050”] [Electron. resource]. -2012. Available at: www.vainahkg.kz/e/3169057-poslanie-lidera-natsii-n-a-nazarbaeva-narodu (Accessed: 15.08.2012).
2. Kak reshayutsya problemy bytovogo nasiliya v Kazakhstane [How to solve the problems of domestic violence in Kazakhstan] [Electron. resource]. - 2017 Available at: www.caravan.kz/news/kak-reshayutsya-problemy-bytovogo-nasiliya-v-kazakhstane-404495/ (Accessed: 11.06.2017)
3. OON: okolo 50 tysyach zhenshchin pogibli za odin god ot nasiliya v sem'ye [UN: about 50 thousand women died in one year from domestic violence] [Electron. resource]. -2019. Available at: [//rus.azattyq.org/a/30044927.html](http://rus.azattyq.org/a/30044927.html), -2019. (Accessed: July 9, 2019)
4. Ayan Bekenuly Astanada turmystyk, zorlyk, -zombylykka katysty 4 mynga zhuyk, әyel aryzdangan. [In Astana about 4 thousand women have applied for domestic violence] [Electron resource] -2018. Available at: [//lenta.inform.kz/en/astanada-turmystyk-zorlyk-zombylykka-katysty-4-mynga-zhuyk-ayelaryzdangan_a3474353](http://lenta.inform.kz/en/astanada-turmystyk-zorlyk-zombylykka-katysty-4-mynga-zhuyk-ayelaryzdangan_a3474353) (Accessed: 06.12.2018)
5. A.S Zubritskaya. Osobennosti psikhologicheskoy pomoshchi zhenshchinam, postradavshim ot domashnego nasiliya [Features of psychological assistance to women affected by domestic violence.], 1, 78 (2014).
6. Platonova N.M. Sem'ya i domashneye nasiliye. Praktika konsul'tirovaniya muzhchin-sub'yektov domashnego nasiliya [Family and domestic violence. Counseling Practice for Male Subjects of Domestic Violence], (“Institute for Non-Discriminatory Gender Relations”, Crisis Center for Women, Sankt-Peterburg, 2013, 217 p.).
7. Violence in America: a Public Health Approach. Marc L Rosenberg. Cary: Oxford University Press, Incorporated, 1991.
8. Collaborating against child abuse : exploring the Nordic Barnahus model. Susanna Johansson; Kari Stefansen; Elisiv Bakketeig; Anna Kaldal. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, [2017]
9. M.Hester; H. Abrahams; N. Harwin; C Pearson Making an impact : children and domestic violence. London: Jessica Kingsley, 2007.
10. Joan C. McClennen. Social Work and Family Violence: Theories, Assessment, and Intervention. New York: Springer, cop. 2010.
11. Makhadiyeva A.K., Shalgybayeva K.K., Slambekova T.S., Albytova N.P., Akymbek G.Sh. Personal profile of women subjected to domestic violence in Kazakhstan. Journal of Advanced Pharmacy Education & Research. Published by SPER Publication. India. Jan-Mar 2019. Vol 9. issue 1 117, p. 108-117.

Авторлар туралы мәлімет:

Шалғынбаева Қ.Қ.- п.ғ.д., «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Махадиева А.К. - 6D012300 - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 3 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бекир Булуç – «Бастауыш білім беру» кафедрасының профессоры, Гази университеті, Анкара, Түркия.

Shalgyimbaeva K.K.- PhD of Pedagogical Sciences, Professor of the Department «Social Pedagogy and Self-knowledge», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makhadiyeva A.K. - 3rd year PhD student of the specialty 6D012300 - «Social Pedagogy and Self-knowledge», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str.6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bekir Buluç – Professor, Department of “Primary Education”, Gazi University, Ankara, Turkey.

XFTAP 14.01.79

Ш.М. Шуиншина¹, Е.А. Альпеисов², Е.А.Тұяқов³, М.С. Дюсов³

¹Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: Sholpan200264@mail.ru, e_alpeisov@mail.ru, t.esen.a@mail.ru)

Қазақстанның жаратылыстану-математикалық білім саласының дамуы туралы

Аннотация. Қазіргі таңда орта білім беру саласында ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес орта білім беру мазмұнын жаңарту процесі 2016-2017 оқу жылынан бастап толық қанды жүргізілуде. Жаңартылған білім беру стандарттарында білімге бағытталудан оқытудың іс-әрекеттік тәсіліне көшу мақсатында пәндік нәтижелермен бірге жүйелік іс-әрекеттер мен тұлғалық нәтижелер көрсетілді, білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мақсатында оның мазмұндық және құрылымдық сипаттамалары терең өзгертілді.

Мақалада Қазақстанның жаратылыстану-математикалық білім беру жүйесінің дамуына қысқаша шолу жасалған. Білім беру саласының әртүрлі деңгейлерінің арасындағы мазмұнының сабақтастығын дамыту жолдары қарастырылған. Жаратылыстану-математика бағытында мұғалімдерді даярлаудың білім беру стандарттарының даму жолдарына тоқталған.

Қазіргі уақыттағы қоғам мен білім беру жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер талданып отырған мәселеге жаңа тәсілмен келуді көздейді.

Түйін сөздер: мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты, жаратылыстану-математикалық білім, жалпы орта білім беру, жоғары білім беру, үлгілік оқу жоспары, білім беру бағдарламасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-139-147>

Түсті: 6.09.19/ **Жарияланымға рұқсат етілді:** 19.09.19

Кіріспе. Бүгінгі таңда Қазақстанда мектепте білім беруді жаңғырту кезеңінде және инфрокұрылымдық даму мен жаңартылған білім беру мазмұнына ауысу басымдық алуда. Мектептің жаңа мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары, үлгілік оқу жоспарлары, оқу бағдарламалары жасалды. Жоғары және ЖОО-дан кейінгі білім беру бағдарламаларында мектеп бағдарламаларына енген өзгерістер ескерілмеген және бұл білім берудің бағдарламалары мазмұндарының арасындағы сәйкессіздік жалпы білім сапасында көрінетін мәселелерді туындатады.

Білім беру мақсаттары мен педагогикалық оқыту әдістерінің өзгеруі жалпы орта және жоғары білім берудегі сабақтастық байланысын жетілдіруді, сабақтастықты жүзеге асырудың жаңа жолдарын іздеуді талап етеді.

Мақсат. Жаратылыстану-математика ғылымы бағытындағы болашақ мұғалімдерді даярлауға арналған мемлекеттік жалпыға міндетті жоғары білім берудің стандарттарының кейінгі жылдардағы даму жолына шолу жасау және жаңартылған стандарттардың маңызын көрсету болып табылады.

Зерттеу әдістемесі. Мақалада тарихи шолу және теоретикалық талдау әдісі қолданылған.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді (2015 ж. 24.11 берілген өзгерістер мен толықтыруларымен), Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру

стандарттары, үлгілік оқу жоспарлары, оқу бағдарламалары жасалды[1].

Осыған орай, 2016-2017 оқу жылынан бастап орта білім беру жүйесі жаңартылған білім мазмұнына кезең-кезеңмен көшу процесі (2016 жылы – 1- сынып; 2017 жылы – 2, 5, 7- сыныптар; 2018 жылы – 3, 6, 8 - сыныптар; 2019 жылы – 4, 9, 10 - сыныптар) жүзеге асырылып жатыр. Мұнда әлемдік үрдістер аясында орта білім берудің мазмұнын жаңартумен және оның барлық компоненттерін жүйелі өзгерту арқылы сапалы білім беруге қол жеткізу міндеттері көзделген [2]. Қазіргі уақытта осы процесс ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысымен бекітілген 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында жалғасын табууда.

Орта білім мазмұнын жаңарту аясында бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейлерінің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары мен оқу бағдарламалары «өмірлік білім алу» тұжырымдамасынан «өмір бойы білім алу» тұжырымдамасына, білімді тыңдаудан ынталылыққа, білімнен құзыреттілікке ауысуына бағыттталып отыр[3].

Жалпы білім беретін ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 25 қазандағы №545 бұйрығымен бекітілді.

Жаңартылған мазмұндағы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары мен үлгілік оқу бағдарламалары:

- оқытудың күтілетін нәтижелері есебінде көрсетілген білім берудің мақсаттары жүйесіне қол жеткізу арқылы оқыту мен тәрбиелеу сапасын арттыруға;

- білім берудің академиялық және практикалық бағыттылығын тиімді ұштастыра отырып, оқушылардың теориялық білім негіздерін меңгеруі мен функционалдық сауаттылығын дамытуға, зерттеушілік және жобалау жұмыстарын жүргізе білу дағдыларын қалыптастыруға;

- зияткерлік және практикалық біліктері мен дағдыларын қалыптастыруға, өздігінен білімді алуды ұйымдастыруға және шығармашылық ойлау қабілетін дамытуға;

- оқушылардың жас ерекшелігі мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу пәндері мазмұнының тереңдігі мен күрделілігін қамтамасыз ететін пәндік білім мен дағдыларды жүйелі түрде толықтырып отыруға;

- таным заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдысының деңгейлік жіктелімдеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқыту мақсаттарының иерархиясына: оқушылардың «білу», «түсіну», «қолдану», «талдау», «жинақтау», «бағалау» дағдыларына сәйкес критериялды бағалау жүйесін жүзеге асыруға;

- ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспар түрінде оқу процесін технологияландыруға, саралап және жеке оқытуға;

- жоғары сыныптарда оқушылардың жеке оқу траекториясын таңдауға, жоғары оқу орындарының мазмұнымен сабақтастығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Мектептегі жаратылыстану ғылыми білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз ету мақсатында 5-6-сыныптарда «Жаратылыстану» пәні енгізілді. Оны 7-сыныптан бастап «Биология», «Физика», «Химия» және «География» пәндерін саралап оқытудың бастама курсы деп қарастыруға болады [4].

Жоғары сыныптарда жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттар бойынша оқушылардың білімінің жеке қабілеттері мен сұраныстарына сәйкес базалық және тереңдетілген мазмұндағы бейінді оқу пәндерін таңдау жүзеге асырылады. Әр бағыттар бойынша оқушылардың таңдау пәндері әртүрлі болады. Жаратылыстану-математикалық бағытта оқушылар жоғары оқу орындарының болашақ мамандықтарына түсу үшін сәйкесінше «Алгебра және анализ бастамалары», «Геометрия», «Физика», «Химия», «Биология», «География» пәндері тереңдетіліп жоғары оқу орындарының білім мазмұнымен сабақтастықта оқытылады.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына ену стратегиясы еліміздің

жоғары оқу орындарына әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірілуіне де жол ашты.

Қазақстанның жоғары мектебінің жаңғыруы бағытында соңғы жылдары:

- жоғары білім берудің Еуропалық білім беру кеңістігіне Қазақстанның Болон декларациясына қосылуы арқылы кіріктірілуі;

- әлемдік деңгейдегі университет салу бағытында Назарбаев Университетінің құрылуы және біріккен халықаралық университеттер құру бағытында Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің, Қазақстан-Британ Техникалық университеті, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті Қазақстан филиалының іске қосылуы бағыттарында жұмыстар атқарылды.

ҚР Білім және ғылым министрінің бұйрығымен бекітіліп, жоғары оқу орындарында педагогикалық бағыттағы мамандықтар бойынша мамандарды даярлауда оқу процесіне енгізіліп отырған жоғары білім беру стандарттарының ұлтымыздың құндылықтарына сай құрылымдық және мазмұндық ерекшеліктері болды [5].

Тәуелсіз Қазақстанның жоғары білім беру саласындағы алғашқы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (МЖМБС) алғаш рет 1994 жылы бекітілді. 1995 жылдан бастап жоғары кәсіптік білім берудің 310 мамандығы бойынша қазақстандық білім беру стандарттары қабылданды.

ҚР Білім және ғылым министрінің 2004 жылғы 7 тамыздағы №671 бұйрығымен бекітілген басқа да мамандықтармен қатар 050109 – «Математика», 050110 – «Физика», 050112 – «Химия», 050113 – «Биология» мамандықтары бойынша Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары (бұдан әрі – ҚР МЖМБС-2004) мамандықтардың білім мазмұнына және бакалаврларды дайындау деңгейіне қойылатын талаптарды анықтап, оқу процесіне 2004 жылдың 1 қыркүйегінде енгізілді. Білім беру бағдарламаларының мазмұны жалпы білім беру пәндері, базалық пәндер, кәсіптендіру пәндерінен және олар міндетті компонент пен таңдау бойынша компоненттен тұрды. Міндетті компонент пәндері стандарттың қосымшасындағы үлгілік оқу жоспарында берілді. Үлгілік оқу жоспары екі түрлі нұсқада: сағат санымен және алғаш рет кредит санымен ұсынылды.

050109–«Математика» мамандығы бойынша базалық пәндердің міндетті компонентіне «Элементарлық математика» (135 сағат), «Математикалық есептер шешу практикумы» (135 сағат), «Математикалық анализ» (405 сағат), «Геометрия» (270 сағат), «Алгебра және сандар теориясы» (270 сағат), «Математика тарихы» (45 сағат) пәндері енгізілді. Сондай-ақ, кәсіптендіру пәндерінің міндетті компонентіне «Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика» (90 сағат), «Дифференциалды теңдеулер» (90 сағат), «Геометрия негіздері» (90 сағат), «Математикалық логика және дискретті математика» (90 сағат), «Математиканы оқыту теориясы мен әдістемесі» (270 сағат) пәндері енгізілді. Практикаға 450 сағат бөлінді, оның ішінде 1 курста педагогикалық практика (45 сағат), 2 курста оқу-есептеме практикасы (45 сағат), 3 курста педагогикалық практика (45 сағат), 4 курста техникалық практика (45 сағат), кәсіптік практика (180 сағат) және дипломдық практика (90 сағат) болды.

050113 – «Биология» мамандығы бойынша базалық пәндердің міндетті компонентіне «Ботаника» (180 сағат), «Зоология» (180 сағат), «Адам анатомиясы» (90 сағат), «Генетика» (135 сағат), «Эволюциялық ілім» (135 сағат), «Өсімдіктер физиологиясы» (135 сағат), «Адам мен жануарлар физиологиясы» (135 сағат), «Жалпы химия» (135 сағат), «Биологияны оқыту әдістемесі» (135 сағат) пәндері енгізілді. Сондай-ақ, кәсіптендіру пәндерінің міндетті компонентіне «Биохимия» (135 сағат), «Органикалық химия» (135 сағат), «Қолданбалы биология және топырақтану негіздері» (135 сағат), «Молекулалық биология» (90 сағат), «Цитология» (45 сағат), «Гистология» (45 сағат), «Топырақ биологиясы» (135 сағат), «Өсімдік, жануарлар, адамдар экологиясы» (135 сағат) пәндері енгізілді.

050112 – «Химия» мамандығы бойынша базалық пәндердің міндетті компонентіне

«Бейорганикалық химияның теориялық негіздері» (180 сағат), «Элементтер химиясы» (180 сағат), «Органикалық химияның теориялық негіздері» (180 сағат), «Органикалық молекулалардың функцияналды туындыларының химиясы» (180 сағат), «Аналитикалық химия» (180 сағат), «Физикалық химия» (135 сағат), «Заттардың құрылысы» (90 сағат), «Коллоидтық химия» (90 сағат), «Химиялық технология» (135 сағат), «Химиялық зерттеулердің физикалық әдістері» (90 сағат), «ЖМҚ химиясы» (90 сағат) пәндері енгізілді. Сондай-ақ, кәсіптендіру пәндерінің міндетті компонентіне «Химияны оқыту әдістемесі» (180 сағат), «Мектепте химиялық экспериментті жүргізу әдістемесі» (135 сағат), «Химиядан есептер шығару әдістемесі» (135 сағат) пәндері енгізілді. Практикаға 840 сағат бөлінді, оның ішінде «Оқу практикасы» (60 сағат), «Педагогикалық (аралық) практика» (180 сағат), «Өндірістік практика» (600 сағат) болды.

2005 жылы ҚР МЖМБС-2004 орнына ҚР Білім және ғылым министрінің 2005 жылғы 23 желтоқсанында №779 бұйрығымен бекітілген 050109 – «Математика», 050110 – «Физика», 050112 – «Химия», 050113 – «Биология» мамандықтары бойынша ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (ҚР МЖМБС-2006) мамандықтардың білім мазмұнына және бакалаврларды даярлау деңгейіне қойылатын талаптарды анықтап, оқу процесіне 2006 жылдың 1 қыркүйегінде енгізілді. Білім беру бағдарламаларының мазмұны жалпы білім беру пәндері, базалық пәндер, кәсіптендіру пәндерінен және олар міндетті компонент пен таңдауы бойынша компоненттен тұрды.

2007 жылы ҚР МЖМБС-2006 орнына ҚР Білім және ғылым министрінің 2007 жылдың 28 қазанында №514 бұйрығымен бекітілген және 2009 жылы оқу процесіне қолданысқа енгізілген 050109 – «Математика», 050110 – «Физика», 050112 – «Химия», 050113 – «Биология» мамандықтары бойынша ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (ҚР МЖМБС-2009) білім мазмұнын және бакалаврларды дайындау деңгейіне қойылатын талаптарды белгіледі. Білім беру мазмұнын жоспарлау, оқу процесін ұйымдастыру мен жүргізу тәсілін жоғары оқу орны кредиттік оқыту технологиясы негізінде өз бетінше жүзеге асыру енгізілді. Білім беру бағдарламаларының мазмұны жалпы білім беру пәндері, базалық пәндер, кәсіптендіру пәндерінен және олар міндетті компонент пен таңдау компонентінен тұрды. Мамандық бойынша стандарттағы таңдау компонентінің анықтамасы берілмеді, тек қана оған бөлінген жалпы кредит саны көрсетілді. Таңдау компонентінің толық атауларын жоғары оқу орындары кеңесінің шешімімен және студенттер қалауы бойынша белгіленген пәндерді көрсете отырып, ЖОО-ның өзі жасады. Практикаға 6 кредит бөлінді, оның ішінде 1 курста оқу-таныстыру практикасы (1 кредит), 2 курста психология-педагогикалық практика (1 кредит), 3 курста оқу-педагогикалық практика (1 кредит), 4 курста педагогикалық практика (3 кредит) болды.

2010 жылы наурыз айында Қазақстан ТМД елдерінің арасында бірінші болып, ресми түрде Болон декларациясына қосылуы (жоғары білім берудің Еуропалық зонасының 47 мүшесі болып тіркелді) нәтижесінде еліміздің жоғары мектебі үш сатылы: «бакалавриат – магистратура – докторантура» моделіне толық көшті.

2010 жылы ҚР МЖМБС-2009 орнына ҚР Білім және ғылым министрінің 2010 жылдың 3 қарашасында №514 бұйрығымен бекітілген 5B010900 – «Математика», 5B011000 – «Физика», 5B011200 – «Химия», 5B011300 – «Биология» мамандықтары бойынша ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына (ҚР МЖМБС-2010) ҚР Білім және ғылым министрінің 2011 жылдың 8 тамызында №349 бұйрығымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Стандарттың білім беру бағдарламасының мазмұны жалпы білім беру пәндері циклі, базалық пәндер циклі, кәсіптендіру пәндері циклінен және олар міндетті компонент пен таңдау компонентінен тұрды.

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің МЖМБС-н әзірлеу жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігін кеңейту бағыты контекстінде жүргізілді. Міндетті компоненттер пәндері мен таңдау бойынша компонентінің ара қатынастары қайта қаралып,

міндетті пәндер саны қысқарды.

Қазақстанның жоғары мектебі білім беру бағдарламаларын ПОҚ құрамы әлеуетін және оқу-зертханалық базаны, еңбек нарқының қажеттіліктерін ескере отырып әзірледі. Оқудың аяғындағы нәтижелер Дублин дескрипторларына сәйкес бағаланатын болды. Жоғары білім берудің МЖМБС академиялық дербестік 65%-ға, магистратурада 70%-ға, докторантурада - 90%-ға дейін кеңейтілді.

5B010900 – «Математика» мамандығы бойынша ҚР МЖМБС-2010 сәйкес базалық пәндерде «Математиканы оқыту әдістемесі» (3 кредит), ал кәсіптендіру пәндерінде «Элементар математика» (3 кредит) міндетті пәндері енгізілді.

5B011000 – «Физика» мамандығы бойынша ҚР МЖМБС-2010 сәйкес базалық пәндерде «Физиканы оқыту әдістемесі» (3 кредит), ал кәсіптендіру пәндерінде «Астрономия» (3 кредит) міндетті пәндері енгізілді [33].

5B011200 – «Химия» мамандығы бойынша ҚР МЖМБС-2010 сәйкес базалық пәндерде «Химияны оқыту әдістемесі» (3 кредит), ал кәсіптендіру пәндерінде «Химиялық экология» (3 кредит) міндетті пәндері енгізілді.

5B011300 – «Биология» мамандығы бойынша ҚР МЖМБС-2010 сәйкес базалық пәндерде «Биологияны оқыту әдістемесі» (3 кредит), ал кәсіптендіру пәндерінде «Биологияға кіріспе» (3 кредит) міндетті пәндері енгізілді.

Әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірілу процесі студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығына оң әсер етті. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасын іске асыру мақсатында әлемдік жоғары сапалы стандарттармен оқуға 4 мыңнан астам қазақстандық студенттер мүмкіндік алып, білімдерін кеңейтті. Студенттердің ең көбі Еуропа елдерінде (88,2%) оқыды, АҚШ-да (4,9%), Оңтүстік Азияда (3,5%) және ТМД елдерінде (3,4%) оқыды. Жоғары оқу орындарында 7 мыңнан астам Еуропадан, АҚШ-тан, Азиядан және Ресейден профессорлар келіп сабақ өткізді.

2010 жылы Қосдипломды бағдарламаларға еліміздің 65 жоғары оқу орындары қатысты, оның ішінде Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Халықаралық бизнес университеті және т.б. бар. Алты жыл ішінде жалпы қатысушылардың саны 3,5 мың студентке жетті. Қосдипломды білім беру бағдарламалары әзірлеу тәртібі ҚР БҒМ нормативтік және құқықтық құжаттарымен ресімделген.

Жалпы әлемдік үздік жоғары оқу орындары жинақтаған тәжірибелерді кіріктіру бойынша еліміздегі бастамалардың сәтті өткендігін айтуға болады. ЭЫДҰ және ӘБ ұсынымдары тәуелсіз Қазақстанның жоғары оқу орындарының бағдары ретінде қабылданды. Жаһандану барысында кездескен қиыншылықтар мен мүмкіндіктермен жолыға отырып, мемлекет аралық қарым-қатынасты дамыту еліміздегі жоғары білім беру жүйесі үшін жалпы стратегиялық жоспарлауда негізгі принцип болып отыр.

2011 жылдың 24 қазанында ҚР «Білім туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілуіне байланысты 2012 жылы жоғары білім берудің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (бұдан әрі – ҚР МЖМБС-2012) әзірленіп, Білім және ғылым министрлігінің ұсынысымен тұңғыш рет ҚР Үкіметінің 2012 жылдың 23 тамызындағы №1080 қаулысымен бекітілді. Бұл стандарт «Білім туралы» Заңына сәйкес мамандықтар бойынша болмай, жоғары білім беру мазмұнына, студенттердің білім траекториясына, білім беру бағдарламаларын әзірлеуге, олардың құрылымына және студенттердің даярлық деңгейін бағалауға қойылатын талаптарды белгіледі. Оқу жоспарлары үлгілік, жеке және жұмыстық болып бөлінді. Білім беру қызметін жоспарлау мен ұйымдастыру оқу жоспарының негізінде жүзеге асырылуда. үлгілік оқу жоспары осы стандарт негізінде жоғары білімнің нақты мамандықтары бойынша әзірленіп, Білім және ғылым министрінің 2013 жылдың 16 тамызында №343 бұйрығымен бекітілді. Жоғары оқу орындарында білім беру процесі

ҚР МЖМБС-2012 мен Білім және ғылым министрінің 2013 жылдың 16 тамызында №343 бұйрығымен бекітілген үлгілік оқу жоспарлары негізінде жүзеге асырылды [6].

Қазіргі уақытта білім беру процесі ҚР Үкіметінің 2016 жылдың 13 мамырындағы №292 қаулысымен бекітілген Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты мен Білім және ғылым министрінің 2016 жылдың 5 шілдедегі №425 бұйрығымен бекітілген үлгілік оқу жоспарлары, сондай-ақ ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығымен бекітілген Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарынегізінде оқытылады. Мамандықтарға арналған білім беру бағдарламаларына қосымша жыл сайын жоғары оқу орны таңдау компонентіне өздігінен барлық пәндерді жүйелеп, аннотацияланған тізбесі бар элективті пәндер каталогын әзірлейді [7].

2015 жылдан бастап, студенттердің міндетті түрде кәсіптік практикадан 2 курстан бастап өтулері заңнамалы түрде бекітілді. Сонымен қатар, мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алған студенттер алғашқы жылдары мамандық бойынша жұмыс істеулері міндеттелді.

2016 жылы докторантураның Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, нақтырақ айтқанда постдокторантура (ғылыми мансаптық өсуге ынталандыру) түсінігі енгізілді. Биылғы жылы PhD докторлық дәрежесін алу үшін ақылы негізде оқуға түсу мүмкіндігі берілді.

Қазақстанның жоғары мектебі көптілділік білім берудің қалыптасуының алғашқы кезеңінде тұр. Бұның өзі Болон процесінің негізгі параметрлерін орындау міндеттілігіне байланысты туындап отыр.

Педагогикалық жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламалары мектеппен сабақтастығын жүзеге асыру үшін 1 курстан бастап мектептің пәндерін үздіксіз оқытуды және кәсіби-педагогикалық бағытты жүзеге асыратындай құрастырылуы тиіс. Пәндерді немесе курстарды жүйелегенде мектеп пәндерінің бөлімдерімен сабақтастық байланысын, әдістемелік пәндермен кіріктірілуін сақтау керек. Бұл болашақ мұғалімдерді арнайы әдістемелік дайындау сапасын арттыруға мүмкіндік береді [8].

Сондықтан ЖОО ғылыми бағыттағы және педагогикалық бағыттағы мамандықтарға оқытылатын пәндер мен курстардың ара-жігін нақты ажырату керектігі маңызды мәселе болып табылады. Мысалы, математика ғылымы бағытындағы «5B060100 – Математика» мамандығының оқу жұмыс жоспарына жоғары математикалық пәндерді, арнайы курстар санын арттырып, математикадан әдістемелік пәндер мен элективті курстар, педагогикалық практикалар санын қысқарту қажет сияқты. Керісінше, педагогикалық бағыттағы «5B010900 - Математика» мамандығының оқу жоспарына мектеп математика курсымен сабақтастықта әдістемелік пәндер немесе арнайы курстар, педагогикалық практикалар санын арттырып, жоғары математикалық пәндерді, арнаулы курстарды қысқартуды ұсыну дұрыс болар еді. Мұндай айырмашылықтар Ресей жоғарғы педагогикалық университеттерінде кең орын алған, сол тәжірибені ескеру қажет.

Қорытынды. Қазақстан мектептерінде жалпы орта білім беруді жаңғырту кезең-кезеңмен іске асырылуда. Осыған байланысты Жоғары және ЖОО-дан кейінгі білім беру бағдарламаларында мектеп бағдарламаларына енген өзгерістер ескеріліп, білім берудің бағдарламалары мазмұндарында сабақтастық сақталу керек. Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлауда іргелі пәндердің жеке жақтарын ғана емес, оның әдістемелік және логикалық байланыстарын қарастыруды қамтамасыз ету қажет. Осыған байланысты болашақ мұғалімдерді тиісті деңгейде кәсіби-әдістемелік даярлау үшін педагогикалық жоғарғы оқу орындарының оқу бағдарламалары жан-жақты талдауды талап етеді.

Қолданылған әдебиет

1. Shuinshina Sh., Tuyakov Y., Alpeissov Y., Zhanseitova L., Ardabayeva A. Modernization of the system of continuous natural science education in the Republic of Kazakhstan, AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. - Czech Republic. – Volum 8, Issue 1, Special Issue IV. – 2018. – P.86-92.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 24 шілдедегі № 460 қаулысы [Электронды ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000460> (қаралған күні: 13.09.19).
3. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы [Электронды ресурс]. – URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669> (қаралған күні: 13.09.19).
4. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, таңдау курстарының және факультативтердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2017 жылғы 25 қазандағы № 545 бұйрығы [Электронды ресурс]. – URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015982> (қаралған күні: 13.09.19).
5. Әбілқасымова А.Е., Қосанов Б.М. Қазақстандағы математиканы оқыту әдістемесінің қалыптасуы мен дамуы. – Алматы: Мектеп, 2018. – 264 б.
6. Шуйншина Ш.М., Альпеисов Е.А., Туяков Е.А., Ахметова Б.С. Некоторые вопросы соблюдения преемственности в образовательных программах педагогических вузов // Научно-практический рецензируемый журнал «Профессиональное образование в современном мире». - 2019. - Т.9. - №2. - С.2775–2785.
7. Sholpan Shuinshina, Yessenkeldy Tuyakov, Botagoz Akhmetova, Yessenbay Alpeissov, Marat Dyussov. Teacher training in natural scientific disciplines in the context of modernization of education in Kazakhstan, DILEMAS CONTEMPORANEOS-EDUCACION POLITICA Y VALORES. ISSN: 2007-7890. E-ISSN: 2007-7890. – MEXICO. -Year VII, Special Edition, October 2019. – No.16. – p.1-30.
8. Shuinshina Sh., Kopeyev Z., Tuyakov Y., Mubarakov A. Continuity in education: definition, essence and analysis of the problem//AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. - Czech Republic. – Volum 9, Issue 1. – 2019. – P. 271-278.

Ш.М. Шуйншина¹, Е.А. Альпеисов², Е.А.Туяков³, М.С. Дюсов³

¹*Национальная академия образования им. Алтынсарина, Нур-Султан, Казахстан*

²*Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан*

³*Казахский национальный педагогический университет, Алматы, Казахстан*

Аннотация. С 2016-2017 учебного года в сфере среднего образования в соответствии с Государственной программой развития образования и науки РК на 2016-2019 годы планомерно ведется процесс обновления содержания среднего образования. В обновленных образовательных стандартах, с целью перехода к деятельностному подходу обучения, наряду с предметными результатами демонстрируются системные действия и личностные результаты; в целях формирования функциональной грамотности обучающегося были глубоко изменены его содержательные и структурные характеристики.

В статье представлен краткий обзор развития системы естественно-математического образования Казахстана. Предусмотрены пути развития преемственности содержания между различными уровнями образования. Рассмотрены пути развития образовательных стандартов в рамках подготовки учителей естественно-математического направления.

Изменения, происходящие в настоящее время в обществе и системе образования, предполагают новый подход к анализируемой проблеме.

Ключевые слова: государственные общеобязательные стандарты образования, естественно-математическое образование, общее среднее образование, высшее образование, типовые учебные планы, образовательные программы.

S. Shuinshina¹, Y. Alpeissov², Y. Tuyakov³, M. Dyussov³

¹*Y. Altynsarin National Academy of Education, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

³*Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

On the development of natural-mathematical education in Kazakhstan

Abstract. Currently, in the field of secondary education in accordance with the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019, the process of updating the content of secondary education has been carried out systematically since the 2016-2017 school year. In the updated educational standards, in order to move from a focus on education to an active learning approach, systemic actions and personal results were demonstrated along with objective results; in order to form the student's functional literacy, its substantial and structural characteristics were deeply changed.

The article provides a brief overview of the development of system natural-mathematical education in Kazakhstan. There are ways to develop the continuity of content between different levels of education. Ways of development of educational standards of teacher training are considered in the natural-mathematical direction.

The changes that are currently taking place in society and the education system suggest a new approach to the analyzed problem.

Keywords: State compulsory education standards, natural-mathematical education, general secondary education, higher education, model curricula, educational programs.

References

1. Shuinshina Sh., Tuyakov Y., Alpeissov Y., Zhanseitova L., Ardabayeva A. Modernization of the system of continuous natural science education in the Republic of Kazakhstan, AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. - Czech Republic. – Volum 8, Issue 1, Special Issue IV. – 2018. – P.86-92.
2. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi jane gylymdy damytudyn 2016-2019 jyldarga arnalgan memleketтик bagdarlamasyн bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2018 jylgy 24 shildedegi № 460 kaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2018 № 460 on approval of the State Program for the Development of Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019]. - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000460> (Accessed: 13.09.19).
3. Bilim berudin barlyk dengeinini memleketтик jalpyga mindetti bilim beru standarttaryн bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Bilim jane gylym ministrinin 2018 jylgy 31 kazandagy № 604 burygy [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 № 604 on approval of state compulsory education standards for all levels of education]. - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669> (Accessed: 13.09.19).
4. Jalpy bilim beru uymdaryna arналgan jalpy bilim beretin panderdin, tandau kurstaryнын jane fakultativterdin ulgilik oku bagdarlamalaryн bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Bilim jane gylym ministrinin m.a. 2017 jylgy 25 kazandagy № 545 burygy [About approval of standard curricula of general education disciplines, elective courses and electives for the organizations of general education Acting Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Order No. 545 of October 25, 2017]. - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015982> (Accessed: 13.09.19).
5. Abylkassymova A.E., Kossanov B.M. Kazakstandagy matematikany okytu adistesinin kalyptasuy men damuy [Formation and development of methods of teaching mathematics in Kazakhstan] (Mektep, Almaty, 2018, 264 p.).
6. Suinshina Sh.M., Alpeisov E.A., Tuyakov Y., Akhmetova B. Nekotoryevoprosysobludeniapremstvenosti v obrazovatelnyhprogramahpedagogicheskikhvuzov [Some questions of consistency in educational programs of pedagogical universities], Nauchno-prakticheskiresenziruemyjurnal«Profesionalnoebrazovanie v sovremennom mire» [Scientific-practical peer-reviewed journal "Professional education in the modern world"], 2 (9), 2775-2785 (2019).
7. Sholpan Shuinshina, Yessenkeldy Tuyakov, Botagoz Akhmetova, Yessenbay Alpeissov, Marat Dyussov. Teacher training in natural scientific disciplines in the context of modernization of education in Kazakhstan, DILEMAS CONTEMPORANEOS-EDUCACION POLITICA Y VALORES. – MEXICO. -Year VII, Special Edition, October

2019. – No.16. – p.1-30.

8. Shuinshina Sh., Kopeyev Z., Tuyakov Y., Mubarakov A. Continuity in education: definition, essence and analysis of the problem//AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. - Czech Republic, 1 (9), 271-278 (2019).

Авторлар туралы мәлімет:

Шуиншина Ш.М. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші ғылыми қызметкері, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Альпеисов Е.А. – техника ғылымдарының докторы, профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Тұяқов Е.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университеті «Математика, физика және информатиканы оқыту әдістемесі» кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан.

Дюсов М.С. – Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Shuinshina Sh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head Researcher, Y. Altynsarin National Academy of Education, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Alpeissov Y. – PhD of Technical Sciences, Professor, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Tuykov Y. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of “Teaching Methods of Mathematics, Physics and Computer Sciences”, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Dyussov M. – PhD student, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

ПСИХОЛОГИЯ PSYCHOLOGY

XFTAP 04.51.69

К.А. Абенова¹, Г.Е.Амирбекова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: kulzada.abenova@narхоз.kz, mir_mmm@mail.ru.)

Аутизм синдромды балалардың қоғамға бейімделу мүмкіндіктері және «Асыл Мирас» аутизм орталығының тәжірибесі

Аннотация. «Аутизм синдромды балалардың қоғамға бейімделу мүмкіндіктері және «Асыл Мирас» аутизм орталығының тәжірибесі» мақаласында әлеуметтік жұмыстың ең өзекті мәселелерінің бірі – аутизм диагнозы қойылған балалардың қоғамға бейімделу үдерсіне арналған әлеуметтік технологияның қолжетімді әдістерімен қамтамасыз ету қарастырылады. Қоғамда көп айтыла бермейтін дерттің түрі болып табылатын аутизм - ми жұмыстарының бұзылғанынан туатын ауру. Осы мәселені зерттеген көптеген ғалымдар бұл дерттің 300-ге жуық себебін көрсетіп отыр. Бірақ бірде-бір дәлме-дәл келетін тұжырым аз.

Мақалада көптеген зерттеушілер аутизм бала анасының құрсағында болған кезде немесе туа салысымен миының дамуында кінәраттың болуы, мидың бір жағы өте жақсы жұмыс істесе, екінші жақ бөлшегінің нашар дамығандығы, хромосомиялық өзгерістер мен зат алмасудың бұзылуы, гендік деңгейдегі өзгерістердің болуынан болатындығын анықтап отыр.

Бүкіләлемдік проблемаға айналып отырған аутизм мәселесінен Қазақстан қоғамы да тысқары емес. Елімізде қатты қарқындылықпен өсіп жатқан аутист балаларды (2004 жылы 77 бала болса, 2018 жылы 3880 бала) қоғамға кіріктіру, оларға өмір сүру машықтарын игерту, сонымен қатар іспен шұғылдануға икемдеу, оған сай әлеуметтік технологиялар әзірлеудегі «Асыл Мирас» аутизм орталығында жүргізілген тәжірибенің нәтижелері көрсетілді.

Түйін сөздер: аутизм, әлеуметтік бейімделуі, сенсорлық интеграция, қазақстандық тәжірибе, «Асыл Мирас».

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-148-158>

Түсті: 3.12.19/ Қайта түзетілді: 3.02.20 / Жарияланымға рұқсат етілді: 4.02.20

Кіріспе. Әлеуметтік жұмыстың ең өзекті мәселелерінің бірі - аутизм балалардың қоғамға бейімделу үдерсін арналған әлеуметтік технологияның қолжетімді әдістерімен қамтамасыз ету болып табылады. Қоғамда көп айтыла бермейтін дерттің түрі болып табылатын аутизм ми жұмыстарының бұзылғанынан туатын ауру. Осы мәселені зерттеген көптеген ғалымдар бұл дерттің 300 жуық себебін көрсетіп отыр. Бірақ бір де бір дәлме дәл келетін тұжырым аз. Мұндай балалар ортамен қарым қатынаста өте сезімтал келеді. Көп жағдайда берілген әр түрлі ақпараттарды балалар қабылдай алмайды, олардың миының

сенсорлық жүйесі жұмыс істемейді, сондықтан да олар келген ақпараттардан қорғана бастайды. Егер дені сау баланың күші оның дамуына жұмсалатын болса, аутист балалардың күші қорғануға жұмсалады. Сол себепті ондай балалар өз әлемінде, ешкіммен араласпай, тіпті ең жақын адамы анасынан да қорқады.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше аутизм бала анасының құрсағында болған кезде немесе туа салысымен миының дамуында кінәраттың болуы, мидың бір жағы өте жақсы жұмыс істесе, екінші жақ бөлшегінің нашар дамығандығы, хромосомиялық өзгерістер мен зат алмасудың бұзылуы, гендік деңгейдегі өзгерістердің болуынан болатындығын анықтап отыр.

Бүкіл әлемдік проблемаға айналып отырған Аутистік спектрдің ауытқулары (АСА) мәселесінен Қазақстан қоғамы да тысқары емес. Елімізде қатты қарқындылықпен өсіп жатқан аутист балаларды (2004 жылы 77 бала болса, 2018 жылы 3880 бала) қоғамға кіріктіру, оларға өмір сүру машықтарын игерту, сонымен қатар іспен шұғылдануға икемдеу, оған сай әлеуметтік технологиялар әзірлеу тез шешуді қажет ететін мәселелер. Осылардың барлығы біз қарастыратын тақырыптың өзектігін көрсетеді.

«Аутизм» термині (грек тілінен «autos» – «өзім») 1908-1912 жж. Швейцария психиатр Э. Блейлер енгізді. Шизофренияның төрт «А» ұғымы – аффекттің төмендеуі, аутизм, ассоциациялардың бұзылуы, амбиваленттілік. Э. Блейлер өзінің «Аутистік ойлау» кітабында аутизмді адамның ойлауы мен оның аффективтік саласы ішкі эмоциялық қажеттіліктермен реттелетін және нақты шындыққа аз тәуелді болатын және ішкі күйзелістердің автономды әлеміне сыртқы дүниеден кетумен бірге жүретін психикалық аурулардың симптомы мен нысаны ретінде түсіндірген. [1].

Аутизм туралы түсініктің дамуының донозоологиялық кезеңі - XIX ғасырдың аяғы. Доканнеровский кезеңінде (XX ғасырдың 20-40 жж.) балалардың шизоидия және «бос» аутизм мүмкіндіктері туралы сұрақтар қойылды.

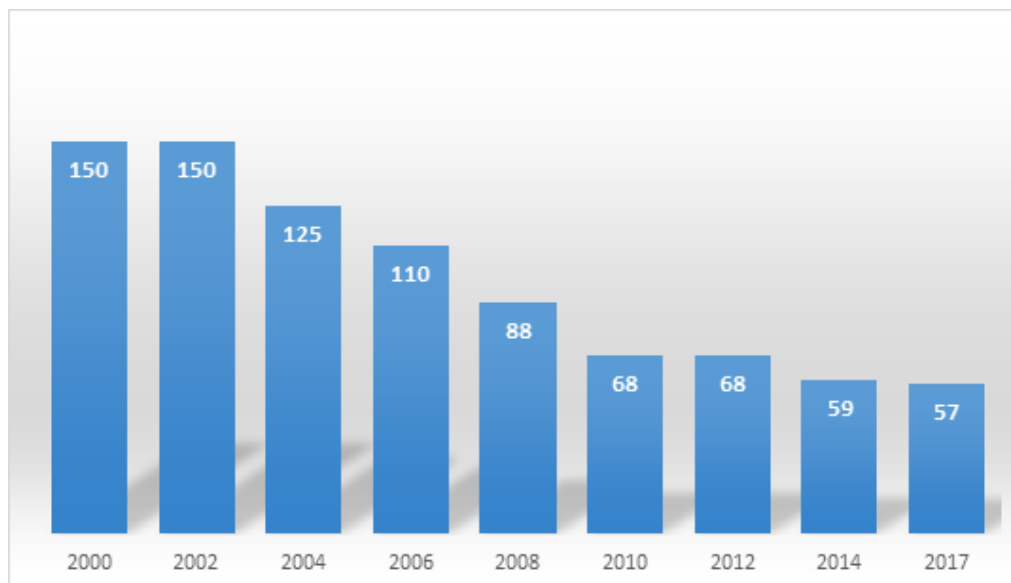
Аутизмді шизофрениядан ерекшеленетін клиникалық психопатологиялық жағдай ретінде қарастыра бастады. Каннер кезеңі. 1943 жылы бала аутизмінің толық сипаттамасын берді, оны «инфантильді аутизм» деп атады. Аутизмнің жалпы сипаттамасы берген Journal of Pediatrics (1944) «ерте балалар аутизмі» атты мақаласы классикалық болды - мұндай балалар «өзін-өзі жеткілікті», «өз қабығында өмір сүреді», «әсіресе бақытты, оларды тыныштықта қалдырғанда», «олардың айналасында ешкім жоқ сияқты өздерін ұстайды», «айналадағыларды байқамайды», «әлеуметтік жағдайларға ықылас танытпайды, оны жасағысы да келмейді»-деп көрсеткен болатын [2].

Аутизмге ұшыраған балалардың көру арқылы есте сақтау қабілеті жоғары болады, сол себептен мұндай балаларға көбінесе негізінде демонстрация әдісі ауқымды оқыту әдістемесі ретінде қолданылуда. Сонымен қатар, мұндай балалар музыка, математика бойынша аса дарынды және де бірнеше тілдерді меңгерулері де әбден мүмкін. Бұл тұрғыда көптеген белгілі тұлғалардың жас кездерінде аутизм синдромына шалдыққаны белгілі, ауыруға шалдыққандарымен олардың өз армандарын жүзеге асыруларына кедергі бола алған жоқ. Аутизм дертіне шалдыққан балаларға тән дағдылар әдеттегі жастан кейінірек байқалады. Яғни сол себепті, аутизм синдромы бар балалар арнайы интернаттарда емес, отбасы жағдайында тәрбиеленулері тиіс дейді - ғалым Е.А. Янушко [3].

Статистика дүниежүзі бойынша аутизм ауыруымен ауыратын адамдар саны 65 миллионнан асқандығын көрсетіп отыр. Біздің елімізде де аутизм синдромына шалдыққан балалардың саны күрт өсуде.

Германия, АҚШ, Жапония, Швеция елдерінің психиатр мамандарының пікірінше 10000 баланың 4-тен 26-ға дейінгі жиілікте жас балалардың аутизм синдромына шалдығатыны анықталды. Осы және басқа да елдердің мамандарының ізденісімен бұл балаларды оқыту ТЕЕСН, Монтессори, Вальдорф, Т. Питерс және т.б. бағдарламаларына сай түзету-педагогикалық әдістермен жүзеге асырылуда. Осы мәселені қарастырған

ғалымдардың еңбектеріне қарап жалпы дүние жүзінде аутистік спектрдің ауытқулары (АСА) жыл өткен сайын артып келе жатқанын байқауға болады (1 сурет).

1-сурет - Дүние жүзі бойынша АСА таралымы, 1 аутист

Ескерту: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Ауруларды бақылау және алдын алу орталықтары (CDC) аутизмнің таралуын Құрама Штаттарда 59 баланың 1-і ретінде бағалайды. Бағалау бойынша, 42 ұлдың 1-і және 189 қыздың 1-і Америка Құрама Штаттарында аутизммен диагностикаланған. Ұлдар қыздарға қарағанда 4,5 есе жиі аутизм бар. Бағалау бойынша, Аутистік спектрдің ауытқулары (АСА) АҚШ-та 3 миллионнан астам адамды қозғайды. Аутизм АҚШ-та дамудағы ең жылдам өсіп келе жатқан елеулі ел. Аутизмды емдеуге жылына 268 миллиард доллардан астам қаражат жұмсалады, бұл келесі онжылдықта айтарлықтай артады деп күтілуде. Аутизм үшін медициналық тексеру немесе белгілі ем табылмайтындығына қарамастан, мыңдаған бала ерте диагностика және тиімді араласуларды қолдану нәтижесінде айтарлықтай жақсарды. Таралу көрсеткішінің артуы тек жақсы диагнозмен түсіндірілмейді. Олардың кейбіреулері аутизм ұзақ жылдармен салыстырғанда бүгінгі күні жақсы диагностикаланады және көптеген ақыл-ой кемшілігі аутизм ретінде кодталады деп болжады [4].

Аутизм синдромы - бала дамуындағы ерте жас кезеңіндегі ауытқушылықтың ауқымды түрі, бұл дерт әлеуметтік қоршаған ортамен қарым-қатынас орнатудың болмауын білдіреді. Қазіргі кезде бұл аурудың пайда болуының нақты себептері толығымен айқындалмаған, дегенмен де көптеген ғалымдардың өздерінің зерттеулерінде аутизмнің туындау себебі ол- орталық жүйке жүйесінің бұзылу, деген тұжырымға тоқталады. Сондай-ақ, тұқымқуалаушылық фактордың да әсері бар және аутист балалардың миларында органикалық зақымдалу да жиі кездеседі екен.

Көптеген зерттеулерде аутизмнің себептері ретінде: тұқымқуалаушылық хромосомалық өзгерістерді, зат алмасу өзгерістерін, анасының жүктілік кезінде және туу кезіндегі алған жарақаттар, нейро инфекциялар т.б. жағымсыз әсерлер көрсетілген.

1920 жылы Данияда аутизмі бар балаларға арналған алғашқы мектеп ашылып, оқытыла бастаған. Мұндай орындар аутизмге шалдыққан балаларды ерекшеліктеріне сай оқытып, тәрбиелеп, дамыту жұмыстарын жүргізген. 1960-70 жылдарда ғана алғаш рет АҚШ пен Батыс Еуропа елдерінде аутизм синдромы бар балаларға арналған арнайы көмек көрсету орындары қалыптасып, кеңес беріле бастаған.

Аутизмге шалдыққан балалардың әлеуметтік тұрғыдан жетілдірілуі көп жағдайда, оның отбасының әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық қолдауына тікелей байланысты. Яғни, баланың мәселелерін дер кезінде анықтап, оған дәрігерлер, психологтар, педагог-дефектологтар, әлеуметтік қызметкерлер т.б. тарапынан көрсетілетін көмектер және қолдауды ерте жастан қажет болған уақытта көрсету және ата-аналардың қолдауы, келісімі, әр-түрлі жаттығуларды үйден қайталауы негізінде ғана нәтижеге қол жеткізеді. Аутист балалар өздерінің мүмкіндіктеріне және мінез-құлықтарының ерекшеліктеріне сай, жалпы білім беру бағдарламаларымен бірге арнайы (коррекциялық) білім беру ұйымдарының бағдарламалары бойынша тәрбиеленеді, осылармен бірге медициналық көмектер, емдеу процедуралары қатар жүруі тиіс.

Қазіргі кезде мұндай балаларды ауру немесе ауырады дегендердің қатарына жатқызбай, оның дамуы мен білім алуында белгілі бір жайлы жағдай мен тәсілді қажет ететін «өзгеше бала» деп санау қабылданған.

Аутизм синдромына шалдыққан балалардың клиникалық сипаты олардың барлық нарседен оқшау қалулары, қарым-қатынасқа түсе алмаулары, басқа адамдарды және заттарды байқамауы, еліктеу сезімдерінің болмауы, комфорт және дискомфортқа қатынастары және де бірқалыпты (тұйық) мінез-құлықтарымен ерекшеленеді. Өзіміз көріп отырғандай мұндай балалар медициналық тұрғыдан ауыру болып есептелгенімен негізінен өзіндік ерекшеліктері бар балалар болып табылады. Сондықтан да олармен жұмыс жасаудың өзі аса кәсібилікті және жауапкершілікті қажет етеді, олай болмаған жағдайда олар шын мәніндегі ауыру балаларға айналады. Демек, олармен жұмыс жасаудың өзіндік амал-тәсілдерінің ерекшеліктері бар [5].

Аутизм синдромы бар балаларды оқыту және тәрбиелеуде жаңа технологияларды қолдану маңызды, өйткені оларда оқу материалын визуалды түрде елестете алу қабілеті қалыптасып, дамиды. Оларға ақпаратты жайдан, күрделіге қарай ұстанымына сай беру де маңызды және де ақпаратты көрнекі түрде демонстрациялау қандай іс-әрекет болсын оны әсерлі етіп көрсетеді. Өз кезегінде бұл арнайы оқытуға да ықпал етеді. Қазіргі кездегі заманауи құралдар, диагностикалық әдістер және технологияларды қолдану баланың соның ішінде аутист баланың қызығушылығын оятады. Бұл технологиялар аутист балаға өзінің функциясын анықтап, сол кезде пайда болатын объективті қиындықтарды табуға, оларды қолжетімді тәсілмен жеңуге көмектеседі [6].

Сонымен қатар мұндай балалардың ерекшелігіне қарай физикалық және сөйлеу терапияларын да қолданған тиімді. Баланың оқшау қалуы, оның мақсатсыз жоғалуын, және қорқыныш сезімін жою үшін анималотерапия әдісінің де (арнайы үйретілген иттер, аттар және дельфиндер) ықпалы зор. Бұл терапияны қолдану барысында мысалы дельфиндерден бөлінетін жоғары жиілікті солардың әсерінен баладан бақыт гармондары бөлінеді және гармондар ми қызметіне әсер етіп, баланың көңіл-күйін жақсартады.

Демек, аутизмді дертіне шалдыққан балалармен жұмыс жүргізу барысында жоғарыда көрсетілген, тәжірибеде тексерілген түрлі технологияларды қолдану - баланың сауығуына жан-жақты мүмкіндік береді және ең алдымен баламен қарым-қатынас орнату жеңілдейді, қызығушылықтары артып өмірге құлшынысы артады. Түзету-оқыту процесінде әртүрлі технологияларды қолдану бала ағзасының компенсаторлы мүмкіндіктерін белсендендіреді, ауытқушылықтарды жеңуге оның алдын алуға мүмкіндіктер туғызады. Осы компенсаторлы мүмкіндіктер негізінде өзіндік ерекшелігі бар балалардың қабылдаудың сақталған түрін жүзеге асыру, және баланың психикалық функцияларын дамыту қолайлы жүзеге асады [7].

Аутизм диагнозы бар балалардың сөйлеуін, қарым-қатынасын, психикалық процестерін «Ойын технологиясы» арқылы да емдеуге болады, мұнда негізінен ойын элементтерін қолдану арқылы дұрыс дағдыларды қалыптастыру көзделеді. Ауқымды оқыту әдістемесі бойынша аутизмді бар балалардың есте сақтау қабілеттері дамытылады. Ал, сенсорлы интеграциялау әдісі негізінде аутизмді бар балалардың қоршаған ортамен

байланысы қалыптастырылады. Келесі, ақпараттық технологияны қолдану әдісінде «Дэльфа - 142,1» тренажеры қолданылады мұнда аутизм синдромы бар баланың сөйлеу тілін жаттықтырады. Аутизм синдромына шалдыққан балаларды оқыту, сөйлету яғни сөйлеу тілін қалыптастыру мақсатында және психикалық процесстерді дамытуда заманауи әдістерді, технологияларды дұрыс қолдану процесінде мысалы, аутист балалардың психикалық функциялары дамытылған, қызығушылықтары артқан, қарым-қатынас жасаулары жетілдірілген сияқты сандық және сапалық өзгерістердің болатынын зерттеушілер атап өткен. Демек, қоғамның және білім беру жүйесінің қазіргі кездегі жаңа инновациялық технологияларды қолдануы қомақты үлес қосуда [8].

«Асыл Мирас» ҚҚ аутистік спектрдің ауытқулары (АСА) бар балалармен жүргізген жұмыстарын талдау. Аутизм - бұл тек Қазақстанның ғана емес, бүкіл мемлекеттердің ең өзекті проблемаларының бірі. Аутизм өркениет ауруы деп аталады. Біздің елімізде, өкінішке орай, бұл диагнозға қатысты кешенді көмек туралы айтпағанда, дұрыс және уақтылы диагностика жоқ, ал әлемдік статистика аутизмнің нақты індетке айналғанын көрсетіп отыр. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау Ұйымы мәліметтері бойынша, осындай диагнозы бар балалар саны жылына 13 пайызға өсіп отыр. Ал американдық статистика бойынша мұндай бұзылулар 68 баланың бірінде кездеседі.

Аутизм мәселесі жаһандық болып табылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері бойынша аутистік спектр ауытқуы (АСА) бұзылуы Жер халқының шамамен 1% - да кездеседі, соңғы 10 жылда әлемде аутизм диагнозы бар балалар саны он есе артты және жыл сайын олардың саны 13 пайызға артты. Сарапшылардың бағалауы бойынша, әлемде 67 жаңа туған баланың 1-нен аутистік спектрдің ауытқуы бар екендігін көруге болады. Аутизмнің пайда болу және таралу себептері әлі күнге дейін аз зерттелген, Қазақстанда осы аурумен байланысты күрделі проблемалардың бүкіл кешенін шешумен жақында айналыса бастады [9].

Қазақстанның ірі кәсіпкері Болат Өтемұратовтың «Асыл Мирас» Жеке Қайырымдылық қоры Алматыда аутизмге шалдыққан балаларға арналған алғашқы орталықты 2015 жылы ашты. Орталық - «Аутизм. «Ашық Әлем» қоғамдық қоры - аутизммен ауыртын балалар, олардың ата-аналарының бірлестігі. Аталмыш қор қазіргі күні Нұр-Сұлтанда, Қызылорда мен Оралда, Өскемен мен Шымкент, Ақтөбе мен Петоропавл қалаларында ашылған.

«Асыл Мирас» аутизм орталықтары аутистік спектрдің ауытқулары (АСА) бар балалар мен олардың ата-аналары кәсіби мамандардың көпфункционалды көмегін алады. Баланы жеке оңалту курсы 6 айға есептелген, Алматыдағы «Асыл Мирас» орталығы бір мезгілде 90 балаға кешенді көмек көрсете алады.

Қазақстанда аутизммен ауыратын балалардың саны жыл сайын арта түсуде (2-сурет). Еліміздегі ең өзекті мәселелердің бірі аутизммен ауыратын балаларға диагноз қоятын, емдеу шараларын ұйымдастыратын білікті дәрігерлердің саны өте аз. Мысалы, Алматы қаласы бойынша 37 емханаға 4 балалар неврологиясы дәрігері ғана бар екен. Арнайы медициналық арнайы сараптамадан өткен балалардың саны 2003 жылы 77 бала болса, 2017 жылы олардың саны 3820 болып, аутизм диагнозымен ауыратындар 14 жылдың ішінде 50 есеге өскендігін көруге болады.

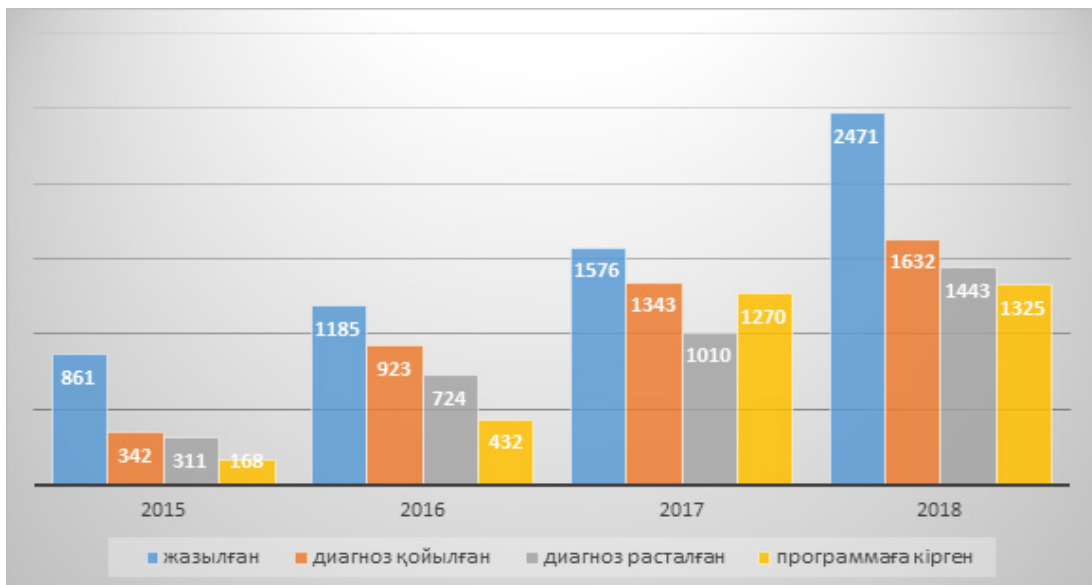
2-сурет - 2003-2017 жж Қазақстандағы аутизм дертіне шалдыққан балалардың саны, адам

Ескерту: [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Бұл ресми түрде, көбіне қалада тұратындардың статистикалық мәліметі. Ал ауылдық жерлердегі балалардың жағдайы туралы арнайы мәліметтер жоқ. 2015 жылы ашылған «Алтын Мирас» орталығы арнаулы шет елдерде нәтижесін көрсеткен арнаулы бағдарламаларды ұсынады. Онда бала, оның ата-анасы ерікті түрде осы орталыққа 6 ай көлемінде, аптасына 3 реттен келіп арнаулы курстардан өтеді.

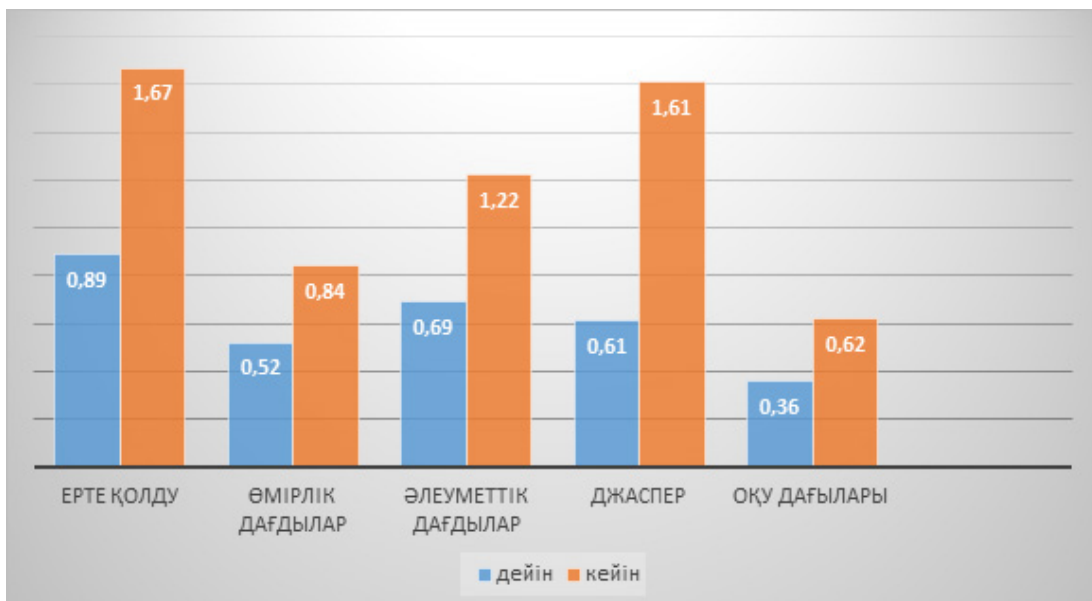
Дамыған елдерде «Аутизм. Әлем барлығы үшін бір» аутизмді түзетудің екі әдісін енгізуде: біріншісі-классикалық, баламен элеуметтік-коммуникативтік және танымдық сфераны, тілдік және күнделікті өмір дағдыларын дамытады. Баламен бірге 4 маман жұмыс істейді: психолог, дефектолог, логопед және элеуметтік педагог. Екінші жұмыс әдісі-бұл АВА терапиясы, ол тілдік және базалық мінез-құлық дағдыларын бағалауға құрылады, бұл ретте әрбір бала үшін жеке педагог көзделген. Барлығы 544 дағдыны бөліп, соның негізінде әрбір бала үшін жеке бағдарламалар құрайды. «Асыл Мирас» Орталығының әр маманы мінез-құлықты қолданбалы талдау, аутизм диагностикасы, сенсорлық интеграция, сондай-ақ басқа да мамандандырылған курстар бойынша оқыту тренингтерін өткізеді. Бағдарлама аясында мамандарды өз орталықтары үшін оқыту, ал одан әрі-Қазақстанның барлық мамандарымен әдіснамалық және практикалық біліммен бөлісуді көздейді [11].

Төмендегі суретте көрсетілгендей, «бағдарламаға жазылған», «диагноз аутист ретінде қойылған», «қойылған диагноз расталған», «бағдарламаға кірген» мәліметтері бойынша жұмыс жүргізілген балалардың сандық көрсеткіші берілген. Бұл көрсеткіш бойынша бағдарламаға жазылушылардың саны күрт асқанын байқауға болды. Ал қойылған диагноз бен оның расталуының көрсеткіші шамалас. Ал бағдарламаға кіріп, емделу нәтижесі орташа деңгейде екенін байқауға болады. Әрине аутизм ол ұзақ емделетін, нәтижесін бірден көрсете қоятын ауру емес. Бұл мәселені дамыған елдердің өзі шеше алмай отыр.

3-сурет - «Асыл Мирас» аутизм орталығындағы балалардың саны
Ескерту: [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Келесі суретте арнаулы программаға кірген балалармен жұмыстың 4 баллдық шкала негізінде бағалауы бойынша емделу курстарының нәтижесі көрсетілген. Олардың ішінде балаға ерте диагноз қою және ерте қолдау жұмыстары айтарлықтай нәтиже көрсеткенін байқауға болады. Одан кейін Джаспер технологиясының көрсеткіші тұр. Емделуге келгенге дейін 0,61 балл болса, 6 айдан кейін ол көрсеткіш 1,61 баллды көрсеткен. Ал әлеуметтік дағдыларды игерту, өмірлік дағдыларға үйрету басқаларымен салыстырғанда орташа нәтиже көрсетсе (бағдарламаға келгенге дейін 0,69, 0,52 балл болса, курстан кейін 1,22, 0,84 балды көрсетіп тұр). Ал оқу дағдылары бойынша көрсеткіш төмен деп бағалауға болады [12, 45 б.].

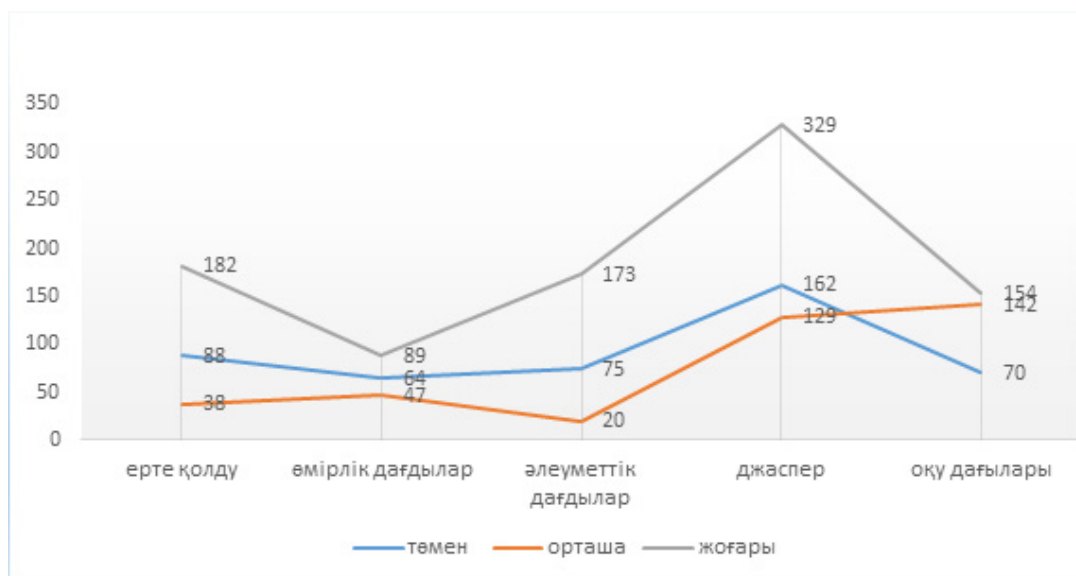

4-сурет – «Асыл Мирас» аутизм орталығында жүргізілген бағдарламалардың нәтижесінде балалардың өзгеру динамикасы
Ескерту: [13] автормен құрастырылған

Суреттен «Асыл Мирас» аутизм орталығындағы жүргізілген бағдарламалардың нәтижесінен олардың өзгеру динамикасын байқауға болады. Орталықтың негізгі қызметі - аутистік бұзылулары бар балаларға әлеуметтенуге және толыққанды өмір сүруге көмектесу. Қордың міндеті - Қазақстанды әлемдік деңгейдегі оңалту бағдарламаларымен қамтамасыз ету. Сондықтан Қор - «Ашық Әлем» ҚҚ, сондай-ақ оңалту бойынша жетекші әлемдік мамандармен жұмыс істейді. «Аутизм. Әлем барлығы үшін бір» олар жылына кемінде 1 000 отбасына әлеуметтендіруге және оңалтуға көмектесу, сонымен қатар Қазақстанда халқының 15 пайызына аутизм мәселесі туралы алғашқы білім беру болып табылады [14].

Қазіргі таңда орталықта Қазақстанның жетекші сарапшыларымен, сондай-ақ аутизм мәселелерінде шет елдердің (Америка, Ресей) озық технологиялары бойынша білім алған қырық маман, психологтар мен педагогтар тұратын пәнаралық топ жұмыс істейді. Мамандардың жұмысы балалардың әлеуметтік ортаға тезірек бейімделуіне баса назар аударатын мінез-құлықтың қолданбалы талдауын қолдану әдісіне негізделген.

Сонымен қатар орталықта мамандар аутизмнің болу себептері, олармен жұмыс жүргізудің отандық және шетелдік тәжірибесін зерттейтін, ғылыми жұмыстармен де айналысады. Мысалы орталық ұсынған бағдарламаға қатысқан балалардың даму прогрессіне байланысты жүргізіліген ғылыми жұмыстың нәтижесінде 5 бағдарламаның ішінде Джаспер технологиясының нәтижесінің жоғары екендігін байқауға болады.

5-сурет – «Асыл Мирас» аутизм орталығындағы бағдарламаға қатысқан балалардың даму прогрессі

Ескерту: [15] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қорытынды. Қорытындылай келе, аутизм дертіне шалдыққан балаға өз проблемаларын жеңу үшін мамандар мен барлық қоғам мүшелерінің көмегі қажет, өйткені тек қоғамда мұндай баланың басқа адамдармен бірге өмір сүруге үйрену мүмкіндігі бар. Болат Өтемұратовтың «Асыл Мирас» Жеке Қайырымдылық Қорының Бағдарламасы «Аутизм. Әлем барлығы үшін бір» - аутизмге шалдыққан адамдарға қатысты қоғамдық пікірді өзгертуге, бағдарламаны мемлекеттік деңгейде енгізуге ықпал етуге және «аутистік спектрдің бұзылуы» диагнозы бар балаларға және олардың отбасыларына Қазақстан қоғамының толыққанды мүшесі болуға мүмкіндік беруге бағытталған.

Әдебиеттер тізімі

1. Блейлер Э. Аутистическое мышление. Аффективность. Внушение. Паранойя. - М: Издательство ИД Алееф-Пресс, 2018. - 214 с.
2. Лебединская К.С., Никольская О.С. Дефектологические проблемы раннего детского аутизма. Сообщение 2 // Дефектология. - 1988. - №2. - С. 10-15.
3. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М., Костин И.А., Веденина М.Ю., Аршатский А.В., Аршатская О.С. Дети и подростки с аутизмом. Психологическое сопровождение. - М.: Теревинф, 2008.- 224 с.
4. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия - М.: Теревинф, 2004. - 136 с.
5. Астапов В.М. Коррекционная педагогика с основами нейро-и патопсихологии. 3-е изд., испр. и доп. Учебное пособие для вузов. - М.: «Юрайт», 2019. - 161 с.
6. Гилберт К., Питерс Т. Аутизм. Медицинское и педагогическое воздействие. Книга для педагогов-дефектологов. - Пер. с англ. Деряевой О.В. Под науч. ред. Шипицыной Л.М., Исаева Д.Н. - М.: Владос, 2005.- 144 с.
7. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М.: Изд-во МГУ, 1990. - 197 с.
8. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. - СПб.: Речь, 2006. - 400 стр.
9. Жалпы білім беру процесінде ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды қолдау бойынша педагог-ассистенттерге арналған әдістемелік ұсынымдар. - Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. - 96 б.
10. Аршатская О. С. Психологическая помощь детям раннего возраста при формирующемся синдроме детского аутизма: взаимодействие специалистов и родителей // Дошкольное воспитание, 2006. - № 8. - С. 63-70.
11. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М., Костин И.А., Веденина М.Ю., Аршатский А.В., Аршатская О.С. Аутизм: возрастные особенности и психологическая помощь . - М.:Полиграф сервис, 2003. – 232 с.
12. Саенко Ю. В. Специальная психология / Ю. В. Саенко. - Таганрог: ТИУиЭ, 2018.- 142 с.
13. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития: (Олигофренопедагогика): Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Пузанов Б.П., Коняева Н.П., Горский Б.Б.и др. Под ред. Пузанова Б.П. М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 272 с.
14. Информационно-методический сборник материалов по оказанию услуг в сфере культуры детям с РАС. Для специалистов культурно-досуговых учреждений. / Сост. Сургутсков С.С. - Ханты-Мансийск, 2018. - 35 с.
15. Барбера Мэри Линч, Расмуссен Трейси. Детский аутизм и вербально-поведенческий подход. Обучение детей с аутизмом и связанными расстройствами. Пер. с англ. Д.Г. Сергеева. Предисл. к рус. изд. Ромека В.Г.; предисл. М. Сандберга. - 2-е изд. - Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2017. - 304 с.

К.А.Абенова¹, Г. Е.Амирбекова²

¹Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**Возможности адаптации для детей с синдромом аутизма в обществе
и опыт центра «Асыл Мирас»**

Аннотация. Способность детей с синдромом аутизма адаптироваться к обществу, предоставление им доступных социальных инструментов являются одними из наиболее актуальных проблем социальной работы, связанной с данным диагнозом. Аутизм - распространенное заболевание нервной системы. Многие ученые изучали данную проблему, они указывают около 300 причин расстройства, но выводов пока недостаточно.

В данной статье приводятся результаты исследований ученых, которые обнаружили, что предпосылки к аутизму могут развиваться у плода в утробе матери или вследствие нарушения развития головного мозга, когда одна сторона мозга работает хорошо, а другая недостаточно развита из-за хромосомных изменений и нарушения обмена веществ.

Аутизм как мировая проблема затрагивает и казахстанское общество. Резко возрастает число детей-аутистов (в 2004 году - 77 детей, в 2018 году - 3880 детей). В статье приводится опыт работы центра «Асыл Мирас» по адаптации детей-аутистов к обществу, выработке у них жизненно необходимых навыков, а также рассматриваются вопросы разработки соответствующих социальных технологий и их применения.

Ключевые слова: аутизм, социальная адаптация, сенсорная интеграция, казахстанский опыт, «Асыл Мирас».

К.А.Абенова¹, Г.У.Амирбекова²

¹ *Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

² *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Opportunities to adapt for children with autism syndrome in society and the experience of center “Asyl Miras”

Abstract. The ability of children with autism to adapt to society and provide them with accessible social tools are among the most pressing problems of social work related to this diagnosis. Autism is a common disease of the nervous system. Many scientists have studied this problem, they indicate about 300 causes of the disorder, but the conclusions are still insufficient.

This article presents the results of research by scientists who found that the prerequisites for autism can develop in the fetus in the womb or due to a violation of brain development, when one side of the brain is working well, and the other is not developed enough due to chromosomal changes and metabolic disorders.

Autism as a global problem affects in the Kazakh society. The number of autistic children are increasing rapidly (in 2004-77 children, in 2018 - 3880 children). The article describes the experience of the center “Asyl Miras” in adapting autistic children to society, developing their vital skills, and also discusses the development of appropriate social technologies and their application.

Keywords: autism, social adaptation, sensory integration, Kazakhstan experience, “Asyl Miras”.

References

1. Bleyler E. *Autisticheskoe myshlenie. Affektivnost' vnushenie paranojja* [Autistic thinking. Affectiveness suggestion paranoia] (Publishing House ID Alef-Press, Moscow, 2018, 214 p.).
2. Lebedinskaya K.S., Nikolskaya O.S. *Defektologicheskie problemy rannego detskogo autizma. Soobshhenie 2* [Defectological problems of early childhood autism. Message 2], *Defektologija* [Defectology], 2, 10-15 (1988).
3. Nikolskaya O.S., Baenskaya E.R., Libling M.M., Kostin I.A., Vedenina M.Yu., Arshatskiy A.V., Arshatskaya O.S. *Deti i podrostki s autizmom. Psihologicheskoe soprovozhdenie* [Children and teenagers with autism. Psychological support] (Terefinf Publishing House, Moscow, 2011, 224 p.).
4. Yanushko E.A. *Igry s autichnym rebenkom. Ustanovlenie kontakta, sposoby vzaimodejstviya, razvitie rechi, psihoterapiya* [Games with autistic child. Making contact, ways of interaction, speech development, and psychotherapy] (Terefinf Publishing House, Moscow, 2014, 136 p.).
5. Astapov V. M. *Korrekcionnaja pedagogika s osnovami nejro-i patopsihologii* [Corrective pedagogy with the basics of neuro and pathopsychology]. Tutorial, 3rd ed., rev. and add (Yurayt Publishing House, Moscow, 2019, 161 p.).
6. Gilbert K., Piters T. *Autizm. Medicinskoe i pedagogicheskoe vozdejstvie. Kniga dlja pedagogov-defektologov* [Autism. Medical and Pedagogical impact. Book for educators-defectologist]. Translation from English Deryaeva O.V. Scientific Editors Shipicyna L.M., Isaev D.N. (Vlados, Moscow, 2005, 144 p.).

7. Lebedinskiy V.V., Nikolskaya O.S., Bayenskaya E.R., Libling M.M. Jemocional'nye narusheniya v detskom vozraste i ih korrekciya [Emotional violation in childhood and its correction] (Publishing House MGU, Moscow, 1990, 197 p.).
8. Mamaychuk I.I. Psihokorrekcionnye tehnologii dlja detej s problemami v razvitii [Psychocorrectional technologies for children with developmental problems] (Rech' Publishing House, St. Peterburg, 2006, 400 p.).
9. Zhalpy bilim beru procesinde erekshe bilim beruge kazhettiligi bar balalardy koldau bojynsha pedagog-assistentterge arналған адистемелік usynymdar [Methodical instructions for educators-assistants in order to support and educate children with a need for a special education] (I. Altynsarin NAE, Astana, 2018, 96 p.).
10. Arshatskaya O.S. Psihologicheskaja pomoshh' detjam rannego vozrasta pri formirujushhemsja sindrome detskogo autizma: vzaimodejstvie specialistov i roditelej [Psychological support for children at early age with emerging childhood autism syndrome: interaction with specialist and parent], Doshkol'noe vospitanie [Preschool education], 8, 63-70 (2006).
11. Nikolskaya O.S., Bayenskaya E.R., Libling M.M., Kostin I.A., Vedenina M.Y., Arshatskiy A.V., Arshatskaya O.S. Autizm: vozrastnye osobennosti i psihologicheskaja pomoshh' [Autism: Age features and psychological help] (Polygraph service, Moscow, 2003, 232 p.).
12. Saenko Y.V. Special'naja psihologija [Special Psychology] (Taganrog Institute of Management and Economics, Taganrog, 2018, 142 p.).
13. Obuchenie detej s narushenijami intellektual'nogo razvitija: (Oligofrenopedagogika) [Educating kids with intellectual disabilities: (Olygofrenopedagogy)]: Textbook for students of a higher educational institution. Editor Puzanov B.P. (Publishing center "Academy", Moscow, 2001, 272 p.).
14. Informacionno-metodicheskij sbornik materialov po okazaniyu uslug v sfere kul'tury detjam s RAS [Informational –methodical collection of materials on the provision of cultural services to children with ASD]. For specialist of cultural and leisure facilities. Compiled by Surgutskov S.S. (Khanty-Mansiysk, 2018, 35 p.).
15. Barbara Marry Lynch, Rasmussen Tracy. Detskij autizm i verbal'no-povedencheskij podhod. Obuchenie detej s autizmom i svjazannymi rasstrojstvami [Childhood autism and verbal – behavioral approach. Educating children with autism and disorders related to it]. Translated from English D.G. Sergeeva. Rescription to Russian Romeka V.G. Prescription M. Sandberg. 2nd edition (Rama Publishing, Yekaterinburg 2017, 304 p.).

Авторлар жайлы мәліметтер:

Абенова К.А. - PhD, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Джандосов көш., 55, Алматы, Қазақстан.

Амирбекова Г. Е. - «Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 3 курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Масанчи көш., 39, Алматы, Қазақстан.

Abenova K.A. - PhD., Associate Professor, University Narhoz, st.Dzhandosova - 55, Almaty, Kazakhstan

Amirbekova G.Y. - PhD student of the specialty "Social Work", Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

XFTAP 15.31.31

А.Б. Ибраимова, А.Р. Ерментаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: inkar_90_04@mail.ru erasem@mail.ru)

Жеткіншектік жастағы психологиялық дамудың теориялық негіздері

Аннотация. Мақалада тұлға қалыптасуының ең маңызды кезеңі болып табылатын жеткіншектер жасындағы негізгі теорияларға назар аударылады. Жеткіншектердің психологиялық даму мәселелерін қарастырған шетел және орыс ғалымдарының еңбектеріне, осы кезеңдегі бірқатар психологтар Г.С. Холлдың рекапитуляция теориясы, Э. Шпрангердің мәдени-тарихи концепциясы, Э. Эриксонның эпигенетикалық теориясы, Ж. Пиаженің когнитивті даму теориясы және т.б. теориялар тарихына шолу жасалып, талқыланады. Мақалада жеткіншектік кезеңге өту барысында баланың жеке дамуына әсер ететін жағдайлардың терең өзгерістері сипатталады. Олар ағзаның физиологиясының өзгеруінен бастап, жеткіншектерде ересек адамдармен және құрдастарымен қалыптасқан қарым-қатынасы, танымдық процестердің дамуы, жаңа қызығушылықтардың пайда болуы, жеткіншек жастағы интеллектуалды даму, «ересектік сезімнің» пайда болуы, өзіндік «Меннің» ашылуы және т.б. өзгерістер. Мақала соңында жеткіншек жастың негізгі теорияларына жалпы қорытынды жасалған.

Түйін сөздер. Жеткіншек жас теориясы, жеткіншектер матрицасы, рекапитуляция, эпигенетикалық теория, когнитивті даму теориясы, жеткіншектер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-159-167>

Түсті: 4.09.19/ **Жарияланымға рұқсат етілді:** 21.01.20

Жеткіншектік жас туралы ғылымда көптеген іргелі зерттеулер, гипотезалар мен теориялар бар. Жеткіншектік жастағы психикалық даму теориясын құру өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Мұндай теориясыз ғылыми негізделген тәжірибе құрылуы мүмкін емес. Жеткіншектердің психикалық дамуының теориялары осы кезеңнің негізгі жаңалықтарын ашып, оның даму үрдісін түсіндіруі, көздерін, жағдайларын және қозғаушы күштерін көрсету керек [1].

Жеткіншек психологиясын зерттеу тарихы АҚШ-та, жеткіншек психологиясының «атасы» болып саналатын **Гранвилл Стенли Холлдан** бастау алады. Алғаш психология ғылымының докторы дәрежесін алған Холл Құрама Штаттарда да, Еуропада да қоғамдық ғылымдардағы барлық жаңалықтарға қызығушылық танытты. 1904 жылы Г.С. Холлдың 2 томдық *Adolescence: Its Psychology, and Its Relations to Pysiology, Authopology, Sociology, Sex, Crime, Religionand Education* атты еңбегі жарыққа шығады. Оның кейбір тараулары 1920 жылдары орыс тілінде жарыққа шығарылды. Г.С.Холлдың бұл жұмысы жеткіншек психологиясында алғашқы фундаменталды зерттеу болды. Тіпті бүгінде қалың екі томнан тұратын кітабындағы ақпараттың үлкен санына және деректерді талдау сапасына, әсіресе жеткіншек жасына тән физикалық жетілудің, патология мен құқық бұзушылықтардың көптеген аспектілері егжей-тегжейлі қарастырылған бірінші тарауларына танданбауға болмайды. Әдіснамалық және теориялық тұрғыдан Холл, мұнда генетикалық психологияның негізін қалаушы ретінде бүгінгі күні де өзінің өзектілігін сақтап отырған сұрақтарды қояды.

Осы кезеңдегі күшті энергия оның пікірінше, «өсу нүктесі» болып табылады. «Егер бізге бір кездері жоғары деңгейге жету бұйырса, оның қозғаушы күші жеткіншектік болады», - дейді С.Холл [2,20].

Психолог жеткіншектік кезеңді «дауыл мен шабуыл» кезеңі деп атады. Жеткіншектіктің дауыл және шабуыл дәуірі атауы - психология тарихына Г.Холлдың теориясының

маркері ретінде кірді.

С. Холл алғаш рет жеткіншек жастың психологиялық ерекшеліктерін сипаттап, жеткіншектердің мінез-құлқының қарама-қайшылықтарын көрсетті. Л.С.Выготский Холлдың теориясын талдай отырып, мұндай қарама-қайшылықтарды 12 есе бөліп көрсетуге болатынын байқады. Бұл қарама-қайшылықтар қазіргі уақытта қолданыстағы «жеткіншектер матрицасы» болып қала береді:

- 1) шамадан тыс белсенділік-сарқылуға ауысады;
- 2) көтеріңкі көңіл-күй – көңіл-күйдің түсуіне;
- 3) өзіне деген сенімділік – ұялшақтық пен корқақтыққа;
- 4) эгоизм – альтруизмге;
- 5) жоғары адамгершілік ұмтылу-ойшыл;
- 6) қарым-қатынасқа құмарлық-тұйықтылыққа;
- 7) әсерлену-апатияға;
- 8) қызығушылық-ақыл ойдың енжарлығына;
- 9) оқуға деген құштарлық-оны елемеуге;
- 10) өзімшілдік-қарапайымдылыққа;
- 11) қызығушылық - толық немқұрайлылық сезіміне;
- 12) романтикалық көңіл-күй-депрессияға ауысады.

Сондай-ақ, Г.С. Холл жеткіншек жасты түсіндіруде жыныстық жетілудің рөлі және соған байланысты уайымдарға назар аударғандардың бірі болды. Ол психологияға жеткіншек жасты дамудың дағдарыстық кезеңі ретіндегі түсінікті енгізді. С. Холл рекапитуляция теориясына сәйкес тұлғаның дамуындағы жеткіншектік кезең адамзат тарихындағы романтизм дәуіріне сәйкес келеді деп санады. Бұл балалар мен ересектіктің арасындағы аралық кезең. С. Холл жеткіншек жастағы дағдарысты, жағымсыз құбылыстарды онтогенездегі осы кезеңнің ауысуымен, аралығымен байланыстырды. Ол жеткіншектік кезеңнің мазмұны болып табылатын осы кезеңдегі өзін-өзі түсіну дағдарысын жеңу арқылы «даралық сезіміне» ие болатын, даму процесстерінің биологиялық шарттарына сүйенді.

Г.С.Холл өз тұжырымдамаларын эмпирикалық фактілерге негіздей отырып жасағанын айта кету керек. Ол алғашқылардың бірі болып сауалнамалар әзірледі, оның сұрақтарына жеткіншектер өздерінің сезімдері, уайымдары, көзқарастары, басқа адамдармен қарым-қатынасы туралы жауап берді [3, 40-42].

Жеткіншектер психологиясын зерттеуге үлкен үлес қосқандардың қатарында Ш.Бюлер де бар. Л.С. Выготский оның теориясын биопсихологиялық теория ретінде анықтады, өйткені жеткіншектердің психологиялық сипаттамалары негізінен биологиялық факторлармен түсіндіріледі.

Ш. Бюлер өз жұмыстарында жеткіншектер жасын пубертатты кезең деп атайды. Ол ең алғаш рет жеткіншектік кезеңдегі үш фазаны бөліп көрсетті: физикалық пубертаттық, негативті кезең, позитивті кезең. Бұл фазалар қазіргі уақытқа дейін проблеманы теориялық талдау контексінде де, әсіресе педагогикалық ұсыныстар беру кезінде де қолданылады.

Оның түсінігінше бұл кезеңнің ерекшеліктерін түсіну, ең алдымен, жыныстық жетілу кезеңі ретінде осы ерекшеліктердің биологиялық табиғатына көңіл аударады. Осыған байланысты жаңа қажеттілік пайда болды. Оны Ш. Бюлер «толығыудың қажеттілігі» деп атады. Автор «толығыудың қажеттілігі» ұғымын қарама-қарсы жыныстағы басқа адаммен қарым-қатынас жасауға ұмтылу ретінде қолданады, онда тек жыныстық белсенділік ғана емес, сонымен қатар дос болуға, сүйуге дайын болу маңызды болып табылады. Мұнда жеткіншектің «Мені «Сенмен» кездесу үшін ашылуы керек. Бұл пубертат кезеңінің биологиялық мағынасы болып табылады [4,9-19].

Л. С. Выготский Бюлердің теориясын талдай отырып, оның еңбегін пубертаттағы психикалық үдерістерді жыныстық жетілу процесіне қарапайым параллель ретінде қарастырмай, олардың күрделі өзара байланысы мен өзара әсер етуін көрсетуінен көреді.

Дегенмен, Бюлер теориясының жетіспеушілігі ретінде ол жыныстық жетілудің биологиялық факторының басымдығын атап өтеді.

Осы бағыттың ең танымал өкілдері У. Штерн және Э.Шпрангер.

В. Штерн, неміс психологі және философ, дифференциалдық психологияның негізін қалаушылардың бірі, дербестік концепциясын жасаушы, интеллект тестін алғашқы әзірлеушілердің бірі ретінде психология тарихына кірді. Ол, атап айтқанда, «интеллект коэффициентін» (IQ) енгізді. Э. Штерн жеткіншектер жасын жеке тұлғаның қалыптасу кезеңдерінің бірі ретінде қарастырды.

Жеткіншектердің психологиясын В. Штерн оның жеке тұлғасының даму призмасы арқылы қарастырды. Ол осы кезеңде өмірлік бірліктің бұзылуы және сыртқы әлемге бұрылу орын алады деп ойлады. Жеткіншек пен сыртқы әлем арасында пайда болатын шиеленісті жеңу үшін жеткіншек өзін, өз сезімдері мен ниеттерін сезінуі тиіс. В. Штерн жазғандай, жеткіншек алдымен өзінің «Менін» ашуы керек [3,45].

В. Штерн жеке тұлғаны қалыптастырудағы ең маңызды буын белгілі бір құндылықты бастан кешіру деп санады. Мысалы, ол құндылықтардың 6 түрін және жеке тұлғалардың тиісті типтерін бөліп көрсетеді:

- теоретикалық тип (шындықты объективті тануға бағытталған ұмтылу);
- эстетикалық тип (бірлік жағдайды тұтас тануға ұмтылу);
- экономикалық тип (ең аз күш шығынымен ең көп нәтижеге қол жеткізуге ұмтылу);
- әлеуметтік тип (өмірдің мәні қарым-қатынастан, махаббаттан және басқа адамдар үшін өмір сүруден құралады);
- саяси тип (үстемдікке, билікке және оның ықпалына ұмтылу);
- діни түрі (жеке құбылыстың өмірдің жалпы мағынасымен байланысы).

Неміс философы, педагог және психолог Э. Шпрангер 1924 жылы 25-тен астам қайта басылып шыққан және неміс психологиясының одан әрі дамуына айтарлықтай ықпал еткен «Психология юношеского возраста» атты кітабын жариялады. Автор жеткіншектік жас жасөспірім жасының фазасын құрайды деп санады, оның шекарасы қыз балаларда 13-19 жас аралығы және ер балаларда 14-22 жас аралығы. Жасөспірімдік жас мәдениетке айналу кезеңі ретінде қарастырылды, онда әлеуметтік нормаларды, талаптарды, ережелер мен формаларды меңгеруге ерекше назар аударылуы тиіс.

Шпрангердің жұмыстарын жалпылай келе Л.С. Выготский жеткіншек кезеңді сипаттайтын негізгі үш белгіні көрсетеді:

1. өзіндік «Меннің» ашылуы
2. өмірлік жоспардың пайда болуы
3. жекелеген өмір аумақтары мен мәдениет салаларына ену.

Э. Шпрангер жеткіншек жастың мәдени-рухани тұжырымдамасын әзірледі. Э. Шпрангер бойынша жеткіншектік жас - бұл мәдениетке ену жасы. Ол жеткіншек дамуының үш типін сипаттады:

Бірінші тип жеткіншектік жаңа «Мен» қалыптасатын күрт, қарқынды, әрі дағдарыстық ағыммен сипатталады. Дамудың екінші типі жеткіншек ересектік өмірге баяу, біртіндеп өсу арқылы енуімен сипатталады. Үшінші тип жеткіншек өзінің ішкі мазасыздығы мен дағдарыстарын өз күшімен жеңіп, өзін белсенді және саналы түрде тәрбиелеу арқылы дамытумен сипатталады.

Э. Шпрангер махаббат көрінісінің жақтары ретінде жеткіншек жастағы эротика мен сексуалдық ерекшеліктеріне үлкен мән береді. Эротика махаббаттың жан-дүниелік формасы-эстетикалық махаббат ретінде қарастырылады [5, 33-35].

Жеткіншектік кезеңді зерттеуде З. Фрейдтің жұмыстарынан бастау алатын психоаналитикалық теориялар ерекше орын алады. З. Фрейдтің революциялық идеясы бойынша, жыныстық қатынас пубертаттың басталуымен емес, бала дүниеге келген

алғашқы күннен бастап оянады. Баланың даму кезеңдері З. Фрейд бойынша, шын мәнінде сексуалдық дамуды, нақты айтқанда, әр сатыға тән эротикалық аймақтар бойынша өмірлік, жыныстық энергияның (либидо) қозғалысын білдіреді. Яғни, З. Фрейдтің айтуынша, жеткіншек кезеңінің ерекшелігі, эрогенді аймақтар генитальдік приматқа бағынады.

Сонымен қатар, жеткіншектер жасы туралы зерттеулер З.Фрейдтің қызы Анна Фрейдтің еңбектерінде үлкен орын алды. Жеткіншектер психологиясын түсіндіруде ол пубертаттың басталуымен алдыңғы-латентті-сатыда психика құрылымының элементтері: Ид, Эго және Суперэго арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуы туралы түсініктен туындады. А. Фрейд психоанализде бірінші болып жеткіншектер үшін ерекше алты қорғаныс механизмдерін сипаттады [3,48-50]. Атап айтқанда:

- Либидоны ығыстыру арқылы қорғану;
- Аффект арқылы қорғану;
- Либидоны өзіне бұру арқылы қорғану;
- Регрессия көмегімен қорғану;
- «Аскетикалық» жеткіншек;
- «Ымырасыз» жеткіншек.

А. Фрейд идеялары жеткіншектер мен жасөспірімдердің даму кезеңдерін зерттеуде көптеп қолданылды. Оның шәкірті Э. Эриксонның жұмыстары танымалдылыққа ие болды.

Классикалық даму теорияларының ішінде жеткіншек жасына Э. Эриксонның тұжырымдамасында барынша көңіл бөлінді, оның негізінде эпигенетикалық қағида жатыр. Даму өмір бойы жүзеге асырылады және ол сегіз кезеңді қамтиды. Жеткіншектік - бұл тұлғаның өмір жолының бесінші кезеңі, оның ұзақтығы жеті жыл (12-ден 19 жасқа дейін). Э. Эриксонның өткен ғасырдың ортасында ұсынған эпигенетикалық теориясы қазіргі уақытқа дейін жас ерекшелік психологиясында және жеткіншек психологиясын зерттеу саласында үлкен сұранысқа ие болып табылады.

Эпигенетикалық принцип-психикалық дамуды қоғам қабылдайтын әлеуметтік қатынастар мен әлеуметтік ой-өрісінің радиусын кеңейтуге бағытталған сатылы, болжамды процесс ретінде түсіну [6].

Э. Эриксонның пікірінше, жеткіншектерде кездесетін міндеттердің бірі-осы уақытқа дейін алынған барлық білімді өз бетінше жинау және осы өзінің көптеген бейнелерін жеке бірегейлікке біріктіру. Бірегейлік-жеткіншектердің өзіндік санасын сипаттауда қолданылатын кілт сөз болып табылады. Басқа адамдарға қатысты өзінің бірегейлігін саналы зерттеу, интегративтік бастауды іздеу Эриксонға сәйкес жеткіншек жастағы тұлғалық дамудың негізгі мазмұнын құрайды [7].

Балалар мен жеткіншектердің когнитивтік даму теориясын швейцар психологы,философ – Ж.Пиаже жасады. Ж. Пиаже баланың тууынан ерте жастыққа (15-17 жас) дейін интеллектінің даму теориясын жасап, эксперименталды түрде растады. Ж. Пиаженің жеткіншек психологиясына қосқан үлесі когнитивті дамуды терең талдаудан тұрады. Ж. Пиаже талдауы бойынша, ақыл-ойдың дамуы баланың заттық іс-әрекет тәжірибесі негізінде құрылады, бастапқыда материалдық, нақты тұрғыда, содан кейін — идеалды, ойлау тұрғысынан. Ақыл-ойдың дамуы Ж.Пиаже және оның әріптестерінің зерттеулерінде әрқайсысы белгілі бір операциялық құрылыммен сипатталатын кезеңдерде жүзеге асатындығы дәлелденген. Сондықтан оның бұл тұжырымдамасы операциялық деп аталады. Ол жас кезеңдеріне сай ақыл-ойдың дамуының 4 кезеңін бөлді: сенсомоторлық, операция алды, нақты операция, формальды операция.

Ж. Пиаже көзқарасы бойынша, бүкіл жеткіншектер бойында зияткерлік дамудың жоғары сатысының біртіндеп қалыптасуы орын алады. Жеткіншектің ойлауы баланың ойынан түбегейлі ерекшеленетін ересек адамның ойлауына айналады. Бұл ретте Ж. Пиаже жеткіншектер мен ересектер бұл деңгейге жете бермейді, ал қол жеткізген адамдар оны әрқашан пайдаланбайтынын арнайы атап көрсетеді.

«Осылайша, Ж. Пиаже теориясына сәйкес жеткіншектер кезеңінде интеллектуалдық дамудың негізгі құралдары: жалпылау және абстрактілеу мүмкіндіктері, тікелей қабылданатын фактілерге сүйенбей күрделі міндеттерді шеше білу, логикалық ойлау, себеп-салдарлық байланыстарды орнату қабілеті, гипотетико-дедуктивтік ойлау қабілеті, өз ой-пікірлерінің басталуына қайта оралу қабілеті, өз ой-пікірлерінің барысын сыни талдау болып табылады» [3, 68-72].

Ресейлік психологтардың ішінен жеткіншек жас теориялары Л.С.Выготский, Л.И.Божович, А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин, А.В.Петровскийдің еңбектерінде кездеседі. Л.С.Выготскийдің жеткіншек жас туралы зерттеулері «Педология подростка» (1929—1931), «Проблема возраста» (1932—1934) атты еңбектерінде баяндалады. «Педология подростка» еңбегінде жеткіншек жастағы әртүрлі теорияларға нақты талдау жасалады. Бұл жұмысында жеткіншек жастың шекарасы сол уақыттағы көптеген теорияларда анықталғандай пубертаттың шекарасына сәйкес келеді. Өте ұзаққа созылатын бұл кезеңді ол маңызды деп қарастырып, Ш. Бюлерге сәйкес екі фазаны – позитивті және негативті бөліп көрсетті.

Л.С. Выготский өтпелі жастағы қызығушылық мәселесін жан-жақты қарастырды, оны «жеткіншектің психологиялық дамуының барлық проблемасының кілті» деп санады. Оның ойынша, адамның барлық психикалық функциялары дамудың әрбір сатысында, оның ішінде жеткіншек жасында жүйесіз, автоматты түрде, кездейсоқ емес, жеке тұлғаға бағытталған нақты ұмтылыс, әсер алу және қызығушылықтары бар белгілі бір жүйеде әрекет етеді [8, 6].

И. Кант атап өткендей, қызығушылық адамда ғана бар, жануарларда жоқ. Дәл осы себептен Л.С.Выготский қызығушылықтың пайда болуы оның биологиялық қалыптасуына қарағанда баланың әлеуметтік-мәдени дамуының мазмұнын құрайды деп санады. Л.С. Выготскийдің айтуынша, жеткіншек мінез-құлқының механизмі мүлде басқа ішкі және сыртқы әлемде әрекет ете бастайды, бұл жаста бір нәрсеге деген тартылыс қызығушылыққа айналады. Қызығушылықтар даму үрдістерінен тыс болуы мүмкін емес,- деп атап өтті ол. Жеткіншек жаста бұрынғы ескі қызығушылықтардың бұзылу, жойылу кезеңі және жаңа биологиялық негіздердің жетілуі орын алатын жаңа қызығушылықтар дамиды [8, 19-26].

Л.С. Выготский А.Б. Залкиндтің зерттеулеріне сүйене отырып, доминанттар деп аталатын жеткіншектердің ең жарқын қызығушылықтарын бірнеше негізгі топтарға бөлді:

- «Эгоцентрлік доминанта» - жеткіншектің өз тұлғасына деген қызығушылығы;
- «Алыстық доминантасы» - жеткіншектің болашаққа үлкен, ауқымды мақсаттарды орнатуы;
- «Күш-жігер доминантасы»-жеткіншектерде бұзақылық, қырсығу сияқты негативті көріністер орын алатын, қарсыласуға, жеңуге ұмылысы;
- «Романтика доминантасы» - жеткіншектердің белгісіз, қауіпті, шытырман оқиғалар мен батырлыққа ұмтылысымен сипатталады.

Бұл барлық доминанттар екі жақты және жеткіншектер дағдарыстарының позитивті және негативті фазаларында көрінеді, өйткені бір жағынан алдыңғы ұстанымдарды жоққа шығарады, екінші жағынан жаңаларын бекітеді.

Л.С. Выготский Ж. Пиаже сияқты жеткіншек жастағы ойлаудың дамуына ерекше назар аударды. Ойлауды дамытуда ең бастысы, Л.С. Выготский тұжырымдамасы бойынша, жеткіншектердің интеллектуалды қызметтерінің жоғары формасына, мінез-құлықтың жаңа тәсілдеріне әкелетін білім беру процесін меңгеруі болып табылады. Ойлау жеткіншек түсінігінде объективті қоғамдық сана әлемін, қоғамдық идеология әлемін ашады. Жеткіншек түсініктерді қалыптастыра отырып, өзін, өзінің ішкі әлемін жақсы түсіне бастайды. Сонымен қатар, оның назары басқа адамдарға ауа бастайды. «Ойлау біздің түсінігімізге – шындықты түсіну, басқаларды түсіну және өзін-өзі түсінуді әкеледі»,- деп жазды Л.С.Выготский.

Оның тұжырымдамасында жеткіншек жастағы интеллектуалды даму жеткіншектің психологиясында, оның жеке тұлғасында және дүниетанымында болып жатқан барлық өзгерістерді анықтайды. Баланың интеллектісі – бұл жадының функциясы, жеткіншектің жады – бұл интеллект функциясы. Бала есіне ала отырып ойлайды, жеткіншек ойлай отырып есіне түсіреді [8,132].

Адамда жеткіншек жаста болатын өзгерістерді А.Н.Леонтьев «тұлғаның екінші рет туылуы» деп атады. Жасөспірімдерге қатысты «екінші рет туылу» метафорасын қолдана отырып, А. Н. Леонтьев Г. С. Холлға емес, Ж.Ж. Руссоға «екінші рет туылу» деген сөз тіркесінің авторы ретінде сілтеме жасады, алайда бұл үдерістің мәні мүлдем басқаша екенін түсінеді. А.Н. Леонтьев былай деп жазды: «Тұлға шын мәнінде екі рет туылады: бірінші рет - бала полимотивацияның айқын формаларында және оның іс-әрекеттеріне бағыну кезінде, екінші рет-оның саналы тұлғасы пайда болған кезде . Соңғы жағдайда сананың ерекше өзгеруі орын алады» [9,211].

Жеке тұлғаның бастапқы қалыптасу кезеңінде бала тек қана әлеуметтік ортаның және ондағы қарым-қатынастардың әсер ету объектісі болып табылады, екінші төңкеріс оның субъектісіне айналуымен байланысты. Іс-әрекет теориясына сәйкес тұлғаның шынайы тууы барлық кейінгі психикалық даму барысын өзгертетін оқиға ретінде әрекет етеді. Енді өмір жолының әрбір бұрылысында адам бірдеңеден босатылуы керек және өзінің жеке өмірін бекіту арқылы өзінен бірдеңе жасау керек. Жеткіншектік жаста тұлғаның қалыптасуы өзін тұлға ретінде сезінумен тікелей байланысты. А.Н. Леонтьев адамның өзін-өзі тану проблемасы адамның өзі туралы білумен шектелмейді, өзін-өзі тану – бұл қоғамдық қатынастар жүйесінде өзін сезіну деп көрсетті.

Д. Б. Элькониннің зерттеулері туралы айтатын болсақ, екі идеяны бөліп алуға болады, біріншісі - жасөспірімдер кезеңі басталуының маркері ретіндегі ересектік сезім туралы түсінік, екіншісі - жетекші іс-әрекет туралы идеясы .

XX ғасырдың 60-шы жылдары Б. Элькониннің жетекшілігімен психологтар тобы кіші жастағы жеткіншектердің жас және жеке ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған үлкен зерттеу жүргізді. Бұл зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі «ересек сезім» деп аталған феноменді анықтау болды: оқушы бала емес екенін жіті сезінеді және ол, ең алдымен, ересектермен тең құқықтарды мойындауды талап етеді.

«Ересек сезімі-әлеуметтік сана ретіндегі өзіндік сананың ерекше түрі, ол өзінің негізгі мазмұны бойынша моральдық-этикалық болып табылады. Бұл мазмұнсыз ересек сезім өмір сүре алмайды, себебі жеткіншектің түсінігінде ересектік — бұл, ең алдымен, оған басқалардың ересек ретінде қатынасы. Бұл уайымдау — ересек сезім — жасөспірім жастағы тұлғаның дамуы үшін маңызды мәнге ие. Ол жасөспірімнің «балалар» нормаларынан «үлкендерге» қайта бағдарлауға, құндылықтарды, қағидаларды, нормаларды игеруге бағытталған белсенділігін ынталандыру ретінде әрекет етеді [10,279].

Д. Б. Эльконин жеткіншектердің дамуында объективті және субъективті ересектікті ажыратады:

Объективті ересектік баланың ересектер қоғамындағы өмірге олармен тең дәрежеде қатысушы ретінде дайындығынан көрінеді.

Субъективті ересек немесе ересек сезім жеткіншектің өзіне кішкентай ретінде емес, ересек ретінде қатынасының көрінуімен сипатталады.

Ересектік сезімнен басқа жеткіншектерде Д.Б. Элькониннің пікірінше ересектікке бетбұрыс байқалады: ересек болуға ұмтылу, ересек болып көріну, ересек болып саналу. Д. Б. Эльконин осы жасқа тән моральдық-этикалық кодексті бөліп, сипаттады. Ол жеке адамға деген құрмет, қарым-қатынас теңдігі, барлығына көмек, достыққа деген адалдықты қамтиды. Барлық осы нормалар жасөспірімдерде пайда болатын ересек сезімге сәйкес келеді.

Өз қатарластарымен қарым-қатынас-осы жастағы қызметтің жетекші түрі. Дәл осы

жерде әлеуметтік мінез-құлық нормалары, мораль нормалары игеріледі, мұнда теңдік және бір-біріне құрмет қарым-қатынасы белгіленеді.

Л.С. Выготскийдің шәкірті Л.И. Божович тұлғаның қалыптасуымен байланысты мәдени-тарихи теорияның бағытын дамытып, осы тұрғыда дамудың негізгі кезеңдерін, соның ішінде жеткіншектік кезеңді зерттеді. Л.С. Выготскиймен келісе отырып, жеткіншек жастағы ешқандай теория қандай да бір факторды есепке алу негізінде құрыла алмайды, ол осы жасты түсіну үшін «психикалық дамудың осы кезеңіне тән ішкі қозғаушы күштер мен қайшылықтар зерделенуі тиіс және интегративтік функцияны орындайтын және жеткіншектер жасындағы барлық симптомокомплексті, мұнда болып жатқан дағдарыстың табиғатын және оның феноменологиясын түсінуге мүмкіндік беретін орталық жүйенің жаңадан пайда болуы талданады» [11].

Л. И. Божович сондай-ақ өтпелі жас басында жалпы психикалық дамуында жаңа, неғұрлым кең көлемдегі қызығушылықтар, жеке әуестіктері және неғұрлым дербестікке, неғұрлым «ересек» позицияға ие болуға ұмтылу пайда болатынын атап өтті.

Л. И. Божович жеткіншек жасын сипаттай отырып, осы кезең ішінде баланың әлемге және өзіне деген барлық бұрынғы қарым-қатынасы бұзылатынын және қайта құрылатынын және өзін-өзі тану мен өзін-өзі анықтау үдерістері дамитынын жазды. Л.И. Божович жеткіншек жастағы басты жаңа қалыптасулар мотивациялық салада деп есептеді. Мотивациялық саламен оқушының адамгершілік дамуы тығыз байланысты, ол өтпелі жаста елеулі түрде өзгереді. Жеткіншектік жаста сенім жүйесі болып табылатын адамгершілік дүниетаным қалыптасады, бұл жасөспірімнің қажеттілігі мен ұмтылысының барлық жүйесінде сапалы ілгерілеуге әкеледі.

Өтпелі кезеңнің соңында пайда болатын тағы бір жаңалықты Л.И. Божович «өзін-өзі анықтау» деп атады. Субъективті тұрғыдан ол өзін қоғам мүшесі ретінде сезінумен сипатталады және жаңа қоғамдық маңызды ұстанымда нақтыланады. Өзін-өзі анықтау мектепте оқу соңында адамның алдында өз болашағының мәселесін шешу қажеттілігі тұрғанда пайда болады. Өзін-өзі анықтау болашақ өмірін қарапайым болжаудан, болашаққа байланысты армандардан ерекшеленеді [12].

Сонымен мақаламызда тұлғаның қалыптасуының ең жауапты кезеңі болып табылатын жеткіншектер жасындағы негізгі теориялар қарастырылды. Бұл кезеңде бұрынғы психологиялық құрылымның іргелі өзгеруі орын алады, тұлға айтарлықтай өзгереді, саналы әрекеттердің негізі бекітіледі, этикалық нормалардың негіздері, әлеуметтік қатынастар, өзіне, адамдарға, қоғамға деген көзқарастар қалыптасады деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, осы жаста мінез-құлық белгілері мен тұлғааралық қатынастардың негізгі формалары тұрақты бола бастайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Эриксон Д.Б. Избранные психологические труды / Под редакцией В.В.Давыдова, В.П.Зинченко. - М.: Педагогика, 1989.
2. Кле М. Психология подростка: психосексуальное развитие. / Пер. с фр. - М.: Педагогика, 1991.
3. Толстых Н. Н. Психология подросткового возраста: учебник и практикум для академического бакалавриата / Н. Н. Толстых, А. М. Прихожан. - Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 406 с.
4. Бюлер Ш. Что такое пубертатный период // Психология подростка: хрестоматия. / Сост. Ю. И. Фролов. - М.: Российское педагогическое агентство, 1997.
5. Шпрангер Э. Эротика и сексуальность в юношеском возрасте // Возрастная психология: детство, отрочество, юность : хрестоматия / сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. - М.: Академия, 2008.
6. Авдулова Т.П. Психология подросткового возраста: учебник и практикум для академического бакалавриата / Т. П. Авдулова. - М.: Издательство Юрайт, 2017.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. - М., 1996.

8. Выготский Л.С. Педология подростка // Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Т.4. - М.: Педагогика, 1984.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1975.
10. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - СПб.: Питер, 2008.
12. Обухова Л.Ф. Возрастная психология: учебник для бакалавров / Л. Ф. Обухова. - М.: Издательство Юрайт, 2013.

А.Б. Ибраимова, А.Р. Ерментасева

Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Теоретические основы психологического развития подросткового возраста

Аннотация. В статье приводятся основные теории подросткового возраста, касающиеся важнейших этапов становления личности. Были проанализированы труды зарубежных и русских ученых, рассматривающих проблемы психологического развития в подростковом возрасте, концепции известных психологов, связанные с данным периодом, такие как теория рекапитуляции Г.С. Холла, культурно - историческая концепция Э.Шпрангера, эпигенетическая теория Э. Эриксона, когнитивная теория развития Ж. Пиаже и др. Также в статье описаны глубокие изменения условий, влияющих на индивидуальное развитие ребенка при переходе в подростковый возраст. К ним относятся изменения в физиологии организма, взаимоотношения со взрослыми и сверстниками у подростков, развитие познавательных процессов, возникновение новых интересов, интеллектуальное развитие подростков, появление «чувства взрослости», открытие собственного «Я» и др. В конце статьи сделаны общие выводы по основным теориям подросткового возраста.

Ключевые слова: теории подросткового возраста, подростковая матрица, рекапитуляция, эпигенетическая теория, теория когнитивного развития, подростки.

A.B.Ibraimova, A.R. Yermentayeva

L.N. Gumilyov Eurasian national university, Nur-Sultan, Kazakhstan

Theoretical foundations of psychological development of adolescence

Abstract. The article focuses on the basic theories of adolescence, which are the most important stage of personality formation. It has reviewed and analyzed the works of foreign and Russian scholars to the psychological development of adolescence, the history of the theory of this period, as the recapitulation theory of G. S. Hall, cultural - historical concept E. Spranger, epigenetic theory of E. Erikson, the cognitive theory of development piaget and others. The article also describes the profound changes that can impact on individual development of the child, during the transition to adolescence. These include changes in physiology, relationships with adults and peers in adolescents, the development of cognitive processes, the emergence of new interests, and intellectual development of adolescents, the emergence of a “sense of adulthood”, opening their own” I “, etc. At the end of the article shared with the conclusion on the main theories of adolescence. At the end of the article General conclusions are made on the theory of adolescence.

Keywords: theory of adolescence, teenage matrix, recapitulation, epigenetic theory, the theory of cognitive development, adolescents.

Reference

1. Erikson D.B. Izbrannyye psichologicheskyye trudy [Selected psychological works]. Edited by Davydov V.V., Zinchenko V.P. (“Pedagogika”, Moscow, 1989).
2. Cle M. Psichologiya podrostka: psichoseksual’noe razvitiye [Psychology of adolescents: psychosexual development].

Transl. from French (Pedagogika”, Moscow, 1991).

3. Tolstykh N.N. *Psixologiya podrostkovogo vozrasta* [Psychology of adolescence]: a textbook and a workshop for academic undergraduate / N.N. Tolstykh, A.M. Prikhozhan (Yurayt Publishing House, Moscow, 2019, 406 p.).
4. Buhler Sh. *Chto takoe pubertatnyi period?* [What is puberty?], *Psixologiya podrostka: hrestomatija* [Psychology of adolescents: an anthology] Comp. Yu. I. Frolov. (“Russian Pedagogical Agency”, Moscow, 1997).
5. Spranger E. *Erotika i seksual’nost’ v iunesheskom vozraste* [Erotica and sexuality in adolescence], *Vozrastnaja psixologija: detstvo, otrochestvo, junost’ : hrestomatija* [Age psychology: childhood, adolescence, youth: anthology] Comp. and scientific. ed. V. S. Mukhina, A. A. Khvostov (“Academy”, Moscow, 2008).
6. Avdulova T.P. *Psixologiya podrostkovogo vozrasta: uchebnik i praktikum dlja akademicheskogo bakalavriata* [Psychology of adolescence: a textbook and workshop for academic undergraduate] (Moscow, “Yurayt” Publishing House, 2017).
7. Erickson E. *Identichnost’ : iunost’ i krizis* [Identity: youth and crisis] (Moscow, 1996).
8. Vygotsky L.S. *Pedologiya podrostka* [Pedology of a teenager], *Collected Works: in 6. vol. Volume 4.* (Pedagogy, Moscow, 1984).
9. Leontiev A.N. *Deiyatel’nost’, soznanie, lichnost’* [Activity. Consciousness. Personality] (“Politizdat”, Moscow 1975).
10. Elkonin D.B. *Izbrannyye psixologiceskie trudy* [Selected psychological works] (Pedagogy, Moscow, 1989).
11. Bozhovich L.I. *Lichnost’ i ego formirovanie v detskom vozraste* [Personality and its formation in childhood] (Piter, St. Petersburg, 2008).
12. Obukhova L.F. *Vozrastnaja psixologija: uchebnik dlja bakalavrov* [Age Psychology: a Textbook for Bachelors] (Moscow, “Yurayt” Publishing House, 2013).

Авторлар туралы мәлімет:

Ибраимова А.Б. - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ерментәева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ibraimova A.B. – Master’s Student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yermentayeva A.P. – PhD of Psychology, Professor of the Department of “Social Pedagogy and Self-Knowledge”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 15.41.49

Т.М. Кравцова

Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

(E-mail: irresistible_t@mail.ru)

Половозрастные особенности поведения в кризисных ситуациях

Аннотация. В данной работе распространенность кризисных ситуаций оценивалась в двух временных промежутках – наличие конфликтов за последние 6 месяцев и наличие конфликтных ситуаций в текущее время. Выборка исследования представлена лицами мужского и женского пола в возрасте от 18 до 70 лет. Формирование выборки производилось методом случайного отбора. Планируемый объем выборки составлял 250 респондентов.

Сбор информации представлял собой самоотчет и предполагал письменное самостоятельное заполнение комплексной анкеты в индивидуальном формате лицами, которые дали добровольное информированное согласие на участие в исследовании. В результате исследования были получены выводы, представленные в виде результатов.

Ключевые слова: поведение в конфликте, конфликтные отношения, партнерские отношения.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-168-176>

Поступила: 9.10.19/ **Допущена к опубликованию:** 28.10.19

Введение. Семейные и межличностные конфликты в современных реалиях Республики Казахстан получили пристальное внимание со стороны государства. Конфликтуют, разводятся и совершают крайне необдуманные в ситуациях стресса поступки как молодые, так и возрастные пары [1]. Статистика разводов и увеличение числа людей с нарушениями ментального здоровья, неврологическими и невротическими проблемами привели к открытию такого института, как семейный суд, и ряда психологических центров по семейному воспитанию, где целевой аудиторией выступают не только дети, но и сами брачные партнеры. Каждый человек в своей жизни проходит через ряд потерь и личных трагедий. Это смерть близких, разлука с любимыми, внезапный финансовый крах или несчастливые приобретения в бизнесе. Личные драмы изматывают и озлобляют, люди не имеют опыта, к примеру, в принятии смерти ребенка или необходимых навыков для начала новых отношений. К психологу или психиатру они чаще всего обращаются за помощью тогда, когда их поведение и эмоциональные реакции давно перешагнули понятие «психическая норма».

Изучение половозрастных особенностей поведения в кризисных ситуациях и при распространенности случаев конфликтных ситуаций является первой отправной точкой в исследовании проблем конфликтных отношений между мужчинами и женщинами [2]. Данный аспект исследования позволяет оценить общую картину в отношении изучаемого явления и адекватно планировать дальнейшие мероприятия как исследовательского, так и прикладного характера. Следует отметить при этом, что важным является изучение распространенности данного явления как в парах, состоящих в официально зарегистрированном браке, так и в парах, которые не зарегистрированы в официальном браке. Конфликтные отношения при этом носят достаточно сложный и многогранный характер и тесно взаимосвязаны с биологическими, психологическими и социальными факторами.

В данной работе распространенность конфликтных ситуаций оценивалась в двух временных промежутках – наличие конфликтов за последние 6 месяцев и наличие

конфликтных ситуаций в текущее время.

Методы, применяемые в данном исследовании, можно разделить на две группы:

1. теоретические (анализ данных, синтез и пр.);
2. эмпирические (наблюдение, тестирование, анкетирование, обработка данных и пр.).

Для исследования была разработана анкета, включающая два основных блока: 1) социально-демографические характеристики; 2) особенности восприятия и поведения в конфликтных ситуациях. Исследование является кросс-секционным и наблюдательным.

В работе использованы методы математической статистики - обработка полученных данных произведена с помощью статистического пакета IBMSPSSStatistics 20. Для описания мер центральной тенденции использовались: средняя арифметическая для количественных данных и доли для качественных. Для сравнительного анализа качественных переменных использовался z-критерий (сравнение пропорций по столбцам), в случае множественных сравнений использовалась поправка Бонферрони. Исследование является кросс-секционным, наблюдательным т.е. с одномоментной регистрацией изучаемых параметров без каких-либо вмешательств.

Выборка исследования представлена лицами мужского и женского пола в возрасте от 18 до 70 лет. Формирование выборки производилось методом случайного отбора. Планируемый объем выборки составлял 250 респондентов.

На первом этапе формирования выборки были отобраны два населенных пункта – г. Павлодар и г. Караганда. На втором этапе был составлен список предприятий [3], где может быть проведен опрос, после чего в случайном порядке были отобраны 13 предприятий. Таким образом, в г. Павлодаре были отобраны 11 предприятий и опрошено 187 человек, в г. Караганде количество отобранных предприятий составило 2, в которых было опрошено 29 человек (таблица 1).

В ходе сбора информации 15 человек отказались от заполнения анкеты. При проверке заполненных анкет выявилось, что 14 из них были заполнены некорректно, и они были исключены из исследования. Таким образом, окончательный объем выборки составил 216 человек.

Таблица 1

Выборка исследования

Населенный пункт	Предприятия	Количество респондентов
г. Павлодар	АО ПНХЗ	41
	АО «Кастинг»	17
	ТОО «Компания «Медсервис ПВЛ»	6
	ТОО «Аллегро-ПВ»	6
	ТОО «Павлодардоркомплект»	7
	ТОО «КазБитумСервис»	12
	ИнЕУ – студенты	69
	Салон «Ольвия»	2
	ОПШМТ №11	5
	Гор.больница №2	12
	Отдел занятости и социальных программ	10
г. Караганда	ЮТРУ	12
	Аманат	17

В исследование были включены лица, состоящие в партнерских отношениях с противоположным полом.

Из исследования были исключены:

- лица младше 18 лет;
- лица, которые по причинам физического и психического состояния не были способны участвовать в опросе;
- лица, имевшие трудности с пониманием вопросов, ответов на них, а также с пониманием основных этических принципов;
- лица, которые имели трудности с пониманием основных правил и условий участия в опросе.

Сбор информации представлял собой самоотчет и предполагал письменное самостоятельное заполнение комплексной анкеты в индивидуальном формате лицами, которые дали добровольное информированное согласие на участие в исследовании. Обязательным условием являлось сохранение конфиденциальности и анонимность результатов, в связи с чем заполнение анкеты производилось без указывания персональной информации респондента, что исключало возможность идентифицировать личность респондента. На местах интервьюеры объясняли цели исследования и проводили инструктаж по правилам заполнения анкеты. Участники исследования заполняли анкету в отсутствие своих партнеров, с которыми состояли в отношениях. После того как респонденты заканчивали заполнение, интервьюеры собирали анкеты и производили их визуальную проверку. Средняя продолжительность проведения одного опроса составила 40 мин.

В общей группе ($N=216$) 34,7% были представлены лицами мужского и 65,3% женского пола. Средний возраст составил $M=36,5$ лет (таблица 2).

Таблица 2

Социально-демографические характеристики общей группы

Характеристики	N=216
Пол,%	
муж	34,7
жен	65,3
Возраст, лет M (SD)	36,5 (10,3)
Образование,%	
среднее	5,6
средне-специальное	22,2
высшее	56,9
два и более высших образования	15,3
Этническая принадлежность,%	
европейская	74,5
азиатская	22,2
другая	3,2
Профессиональный статус,%	
рабочий (-ая)	25,5
служащий (-ая)	40,3
сфера бизнеса	8,8

работаю сам (-а) на себя	18,5
не работаю	6,9
Религиозность, %	
не верю в бога	6,5
не являюсь верующим, но не отрицаю факт существования бога, хотя ритуалы не соблюдаю	20,8
не являюсь верующим, но периодически соблюдаю ритуалы и религиозные праздники	43,5
активно верующий (обязательно посещаю церковь/мечеть)	29,2

В целом, в общей группе преобладали служащие лица (40,3%) с высшим образованием (56,9%) европейской национальности (74,5%), не верующие в бога, однако периодически соблюдающие религиозные ритуалы и праздники (43,5%). Наименьшее количество в группе составляли лица со средним образованием (5,6%) и не верующие в бога (6,5%).

Был проведен сравнительный анализ основных социально-демографических характеристик между мужчинами и женщинами, в ходе которого были выявлены некоторые значимые различия (таблица 3).

Таблица 3

Социально-демографические характеристики мужчин и женщин

Характеристики	муж (n=75)	жен(n=141)	Стат. критерии z, t	Знач.
Возраст, лет M (SD)	37,7 (11,0)	35,8 (9,9)	1,257	0,21
Образование, %				
среднее	10,7	2,8	2,4157	0.01
средне-специальное	18,7	24,1	0,9087	0,36
высшее	54,7	58,2	0,4946	0,62
два и более высших образования	16,0	14,9	0,2139	0,83
Этническая принадлежность, %				
европейская	64,0	80,1	2,5849	0.009
азиатская	33,3	16,3	2,8620	0.004
другая	2,7	3,5	0,3169	0,75
Профессиональный статус, %				
рабочий (-ая)	25,3	25,5	0,0321	0,97
служащий(-ая)	42,7	39,0	0,5278	0,59
сфера бизнеса	9,3	8,5	0,1978	0,84
работаю сам(-а) на себя	21,3	17,0	0,7749	0,43
не работаю	1,3	9,9	-2,3719	0.01
Религиозность, %				
не верю в бога	14,7	2,1	3,5826	0,0003
не являюсь верующим, но не отрицаю факт существования бога, хотя ритуалы не соблюдаю (%)	28,0	17,0	1,8956	0,05

не являюсь верующим, но периодически соблюдаю ритуалы и религиозные праздники	29,3	51,1	-3,0765	0,002
активно верующий (обязательно посещая церковь/ мечеть)	28,0	29,8	-0,2770	0,78

Как видно из таблицы, среди мужчин было больше лиц, имеющих среднее образование (10,7% и 2,8% $z=2,4157$, $p=0,01$). Неработающие лица больше встречались среди женщин (1,3% и 9,9%, $z=-2,3719$, $p=0,01$). Среди мужчин больше отмечались лица азиатской этнической принадлежности (33,3% и 16,3% $z=2,8620$, $p=0,004$), в то время как среди женщин - европейской (64,0% и 80,1%, $z=2,5849$, $p=0,009$) Относительно религиозности: среди мужчин больше встречались лица, не верующие в бога (14,7% и 2,1% $z=3,5826$, $p=0,0003$), также среди мужчин больше неверующих, но в то же время не отрицающих факт существования бога (28,0% и 17,0%, $z=1,8956$, $p=0,05$). Среди женщин больше лиц, которые не являются верующими, но соблюдают религиозные ритуалы (29,3% и 51,1%, $z=-3,0765$, $p=0,002$). Значимых различий по возрасту выявлено не было.

Основная часть. В целом анализ поведения в конфликте, проведенный между мужчинами и женщинами, с учетом психологических особенностей, показывает, что, несмотря на идентичные психологические характеристики, в частности, самооценки и локуса контроля, мужчины и женщины, в целом, по-разному ведут себя. При этом женщины в большей степени склонны демонстрировать конструктивные стили поведения, в то же время, несмотря на более выраженную экстернальность женщины в большей степени склоны считать себя инициатором конфликта, что позволяет судить о формировании чувства вины. Мужчины с экстернальным локусом контроля и высокой самооценкой демонстрируют более доминантный стиль поведения в конфликте.

Выявленные особенности могут указывать на то, что ведущую роль в формировании поведения в конфликтных ситуациях играют гендерно-половые различия, а не психологические особенности, такие как самооценка и локус контроля.

Мы провели сравнительный анализ половых различий поведения в конфликте (таблица 4).

Таблица 4

Поведение в конфликте мужчин (n=75) и женщин (n=141)

Стиль поведения	М у ж (n=75)	Жен (n=141)	Стат. критерий z	Значение
Поведение в конфликте %				
ухожу от конфликта	12,0	12,1	-0,0214	0,98
стараюсь сдерживаться	24,0	12,8	2,1016	0,03
пытаюсь выяснить отношения и обсудить конфликт	34,7	54,6	-2,7877	0,005
пытаюсь найти компромисс	13,3	11,3	0,4307	0,66
бойкотирую партнера	2,7	1,4	0,6747	0,49
применяю стратегию давления на партнера	12,0	7,1	1,2101	0,22
применяю физическую силу	1,3	0,7	0,4425	0,65
Поведение в конфликте партнера %				
уходит от конфликта	17,3	26,2	-1,4773	0,13
старается сдерживать себя	9,3	17,7	-1,6559	0,09
пытается выяснить отношения	33,3	31,2	0,3151	0,75
пытается найти компромисс	26,7	12,1	2,7088	0,006

бойкотирует вас	5,3	4,3	0,3323	0,73
применяет стратегию давления на вас	8,0	7,8	0,0519	0,95
применяет физическую силу	0,0	0,7	-0,7262	0,46
Инициатор конфликта %				
я	9,3	34,8	-4,0704	0,05
партнер	17,3	15,6	0,3229	0,74
мы оба	73,3	49,6	3,3580	0,0007

Поведение, предполагающее сдержанность в конфликтной ситуации, больше характерно для мужчин, чем для женщин (24,0% и 12,8% $z=2,1016$, $p=0,03$), в то же время женщины больше, чем мужчины демонстрируют конструктивный стиль поведения в конфликте, пытаясь обсудить ситуацию (34,7% и 54,6% $z=-2,7877$, $p=0,005$). Поведение партнера в обеих группах в большей степени воспринимается, как конструктивное (пытается выяснить отношения). Мужчины при этом больше, чем женщины оценивают поведение партнеров как попытку найти компромисс (26,7% и 12,1% $z=2,7088$, $p=0,006$).

Интересные данные получены при изучении восприятия мужчин и женщин друг друга. Так, при нарушенных взаимоотношениях, мужчины и женщины стараются на передний план вывести способы коммуникации, которые являются неприятными для них. Наряду с этим игнорируют или обесценивают положительные аспекты поведенческих реакций, объясняя эти поступки внешними причинами, или предполагают, что индивид поступил хорошо, преследуя какие-то другие цели, либо такое поведение было случайным. И, наоборот, большое внимание акцентируется на отрицательных формах поведения: они сильно переоцениваются, интерпретируются как постоянные черты личности партнера и считаются намеренными.

Восприятие партнеров в гармоничных парах отличается противоположностью. В данном случае больший акцент делается на положительных характеристиках личности, и это объясняется как устойчивые характеристики человека, продиктованные мотивированными поступками. Вместе с этим отрицательные аспекты поведения игнорируются и воспринимаются как поведение, продиктованное внешними факторами и обстоятельствами.

Среди тех, кто склонен брать ответственность за конфликт на себя, больше женщин, чем мужчин (9,3% и 34,8%, $z=-4,0704$, $p=0,05$), в то время как среди лиц, которые пытаются разделить ответственность на двоих, больше мужчин (73,3% и 49,6%, $z=3,3580$, $p=0,0007$).

В целом, результаты данного анализа показывают, что женщины в большей степени соответствуют традиционному с точки зрения гендерной роли стилю поведения, в конфликтной ситуации проявляя модель партнерских отношений. Что касается мужчин, то нельзя сказать, что их стиль поведения относится к традиционно доминантному. С другой стороны, сдержанность также нельзя отнести к конструктивному стилю взаимодействия, она в большей мере соответствует традиционной гендерной роли мужчин.

Кроме анализа половых различий мы провели анализ возрастных аспектов поведения в конфликтной ситуации. Для данного анализа общая группа была разделена на три условные возрастные подгруппы: лица молодого возраста – 23-34 года ($n=110$), лица среднего возраста – 35-45 лет ($n=64$), и лица старшего возраста – 46-68 лет ($n=42$). При этом с учетом множественности сравнений использовалась поправка Бонферрони (таблица 5).

Поведение в конфликте в различных возрастных группах

Стиль поведения	Возрастные группы			Стат. критерий z	Значение
	23 - 34 лет (n=110)	35 - 45 лет (n=64)	46 - 68 лет (n=42)		
поведение в конфликте %					
ухожу от конфликта	10,9	9,5	17,5	0,2919	0,77
стараюсь сдерживаться	10,0	28,6	17,5	-3,1614	0,001
пытаюсь выяснить отношения и обсудить конфликт	59,1	38,1	35,0	2,6725	0,007
пытаюсь найти компромисс	10,0	11,1	17,5	-0,2291	0,81
бойкотирую партнера	0,9	1,6	5,0	-0,1295	0,89
применяю стратегию давления на партнера	8,2	9,5	7,5	-0,293	0,76
применяю физическую силу	0,9	1,6	0,0	-0,4162	0,67
поведение в конфликте партнера %					
уходит от конфликта	26,4	12,7	30,0	-0,511	0,60
старается сдерживать себя	10,0	15,9	25,0	-1,147	0,25
пытается выяснить отношения	34,5	30,2	27,5	0,582	0,56
пытается найти компромисс	19,1	23,8	2,5	2,5982	0,009
бойкотирует вас	3,6	4,8	7,5	-0,387	0,69
применяет стратегию давления на вас	6,4	11,1	7,5	-1,0939	0,27
применяет физическую силу	0,0	1,6	0,0	-1,3305	0,18
инициатор конфликта %					
я	30,0	25,4	15,0	0,649	0,51
партнер	17,3	14,3	17,5	0,5179	0,60
мы оба	52,7	60,3	67,5	-0,9727	0,33

Среди тех, кто старается сдерживаться в ситуациях конфликта, больше лиц среднего возрастного периода - 35-45-лет ($z=-3,1614$, $p=0,001$), а среди тех, кто занимает более конструктивную позицию в конфликтных ситуациях, стараясь выяснить отношения и обсудить конфликт, больше лиц молодого возраста (23-34 года) ($z=2,6725$, $p=0,007$).

Поведение партнера в конфликтной ситуации во всех трех группах в большей степени воспринимается как конструктивное. Однако статистически значимые различия отмечаются в восприятии партнера, старающегося найти компромисс. Так, среди данных лиц больше встречаются люди молодого и среднего возраста (19,1% и 23,8% $z=2,5982$, $p=0,009$).

Изучение возрастного аспекта показывает, что лица молодого возраста проявляют более конструктивные модели поведения, чем лица старшего возраста.

Заключение. На основе полученных данных в ходе проведенного исследования были получены следующие результаты:

Результат 1. Среди лиц, состоящих в партнерских отношениях, отмечается достаточно широкая распространенность конфликтных отношений. Так с 95%-й вероятностью наличие текущих конфликтов отметили от 13,5 до 23,7% респондентов, в то время как от 47,5 до 60,6% указали, что конфликтные отношения отмечались за последние 6 месяцев. При этом от 28,6 до 41,2% указали, что конфликтные отношения развиваются

периодически (5-6 раз в год) и от 9,5 до 18,6% указали, что конфликтные ситуации в отношениях отмечаются регулярно (1 раз в месяц).

Результат 2. Отмечается связь наличия конфликтных отношений с некоторыми социально-демографическими характеристиками. Так, конфликты чаще отмечаются у лиц европейской национальности, также у лиц со средне-специальным образованием и у рабочих по профессиональному статусу, а чаще всего в парах, не имеющих детей. Кроме того, конфликтные отношения чаще встречались среди лиц, которые подобные отношения имели в родительских семьях.

Результат 3. Лица мужского пола в большей степени, чем женщины демонстрируют неконструктивные стратегии поведения (сдержанность), в то время как женщины больше, чем мужчины ориентированы на конструктивные способы коммуникации во время конфликта. Кроме того, следует отметить, что женщины чаще, чем мужчины испытывают чувство вины за конфликт.

Результат 4. Возрастные особенности также влияют на стиль поведения в ситуациях конфликта. Так, лица молодого возраста чаще используют более конструктивные способы поведения, стараясь выяснить отношения и обсудить конфликт, в то время как лица более старшего возраста занимают позицию сдерживания.

Результат 5. Потребность и характер психологической помощи варьируются в зависимости от пола и возраста. В целом, в общей группе потребность в психологической помощи имеет различный характер: от получения информации до получения непосредственной психологической консультации. Лица молодого возраста чаще испытывают потребность в информации о способах разрешения конфликтных ситуаций, в то время как лица старшего возраста ориентированы на получение непосредственной психологической помощи. Среди лиц, имеющих потребность в психологической консультации, чаще встречаются женщины.

Результат 6. В качестве мишеней психологического консультирования можно определить неконструктивные способы поведения (у мужчин) в конфликтной ситуации, а также эмоциональные состояния, развивающиеся в результате конфликта – чувство вины, чрезмерная фиксация на эмоциональных переживаниях (у женщин). В ходе оказания консультативной помощи партнерам по разрешению конфликтов необходимо учитывать продолжительность развития конфликтных отношений, так как длительные конфликты могут являться фактором развития депрессивных тенденций.

Проведенная работа послужила хорошим методическим и научным подспорьем в открытии центра семейного воспитания «Бастау» в г. Павлодар. Строить успешный и экономически стабильный Казахстан можно, опираясь только на здоровых и счастливых людей [4]. Вопросы психического здоровья и благополучия отдельных граждан решаются в основном за счет улучшения экономической составляющей жизни (пенсии, стипендии), а также путем предоставления различного рода услуг, повышающих грамотность населения в отдельных вопросах. Однако создание центра семейного воспитания - хорошее подспорье в плане предоставления планомерной и длительной психологической помощи обычным людям через изменение их эмоциональных и поведенческих реакций.

Литература

1. Калыш А.Б. Разводы в пожилом возрасте в Казахстане. Вестник КазНПУ, 2016 Электронный ресурс [<https://articlekz.com/article/category/142>]
2. Колризер Д. Спасти заложника. Как управлять эмоциями, оказывать влияние на людей и разрешать конфликты. Практические советы от опытного переговорщика / Джордж Колризер; пер. с англ. Г. Любимовой. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. — 336 с.
3. Кибанов А. Я., Коновалова В. Г., Белова О. Л. Управление персоналом: теория и практика. Управление конфликтами и стрессами: учебно-практическое пособие / под ред. А. Я. Кибанова. — Москва: Проспект, 2013. — 88 с.

4. Гофман И.Г. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / Под ред. / Г.С. Батыгина и Л.А. Козловой. М.: Институт социологии РАН, ФОМ, 2003. — 752 с.

Т.М. Кравцова

Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан, Павлодар

Дағдарыс жағдайларындағы жыныс-жастық мінез-құлықтың ерекшеліктері

Аннотация. Осы жұмыста жанжалдық жағдайлардың таралуы екі уақыт аралығында бағаланды – қазіргі уақыттағы және соңғы 6 айда орын алған жанжалдық жағдайлар.

Зерттеудің ішінарасы (выборка) 18-ден 70 жасқа дейін әйел және ер жынысы адамдармен ұсынылған. Ішінараны әдейі істемей тандау әдісімен қалыптастырдық. Ішінаранының жоспарланған көлемі 250 респонденттерден құрастырылған.

Зерттеуге қатысуға ниет білдірген, ерікті түрде келісім берген адамдардан мәліметтер жиналып, олардың өз-өзіне есеп беруі жайлы мағұлматтар ұсынылды. Сонымен қатар, кешенді сауалнаманы жазбаша форматта дербес толтыруымен ерекшеленді. Зерттеуді қорытындылай келе, алынған 6 нәтиже назарға ұсынылды.

Түйін сөздер: жанжалдағы мінез-құлық, жанжалды қарым - қатынас, партнерлық қарым - қатынас.

T. M. Kravtsova

Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan

Age and gender features of behavior in crisis situations

Abstract. In this study, the prevalence of conflict situations evaluated in two periods of time - the existence of conflicts in the last 6 months and the presence of conflict situations in the current time. Research sample represented by male and female persons aged between 18 and 70 years. Formation of sampling carried out by random sampling. Estimated sample size was 250 respondents.

Collecting information is a self-report and suggested a written self-completed comprehensive questionnaires in individual format, persons who have given voluntary informed consent to participate in the study. Indispensable condition was to preserve the confidentiality and anonymity of the results, and therefore the filling of the questionnaire was carried out without pointing the personal information of the respondent, which excluded the possibility to identify the identity of the respondent. In the field, interviewers explained the purpose of the study and instructed on the rules of filling in the questionnaire. The research participants completed a questionnaire in the absence of their partners, which were in a relationship.

Keywords: behavior in conflict, conflict relations, partnership relations.

Reference

1. Kalysh A.B. Razvody v pozhilom vozraste v Kazahstane [Divorces in old age in Kazakhstan] Vestnik KazNPU [Bulletin of KazNPU] [Elektronic resource]. - 2016. <https://articlekz.com/article/category/142>
2. Kolrizer D. Spasti zalozhnika. Kak upravlyat' emociyami, okazyvat' vliyanie na lyudej i razreshat' konflikty. Prakticheskie sovety ot opytного peregovorshchika [How to manage emotions, influence people and resolve conflicts. Practical advice from an experienced negotiator], Translation from English G. Lyubimova (Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, 2014, 336 p.).
3. Kibanov A. Ya., Konovalova V. G., Belova O. L. Upravlenie personalom: teoriya i praktika. Upravlenie konflikta-mi i stressami [Personnel management: theory and practice. Conflict and stress management]. A training manual. Ed. A. Ya. Kibanova (Prospekt, Moscow, 2013, 88 p.).
4. Gofman I.G. Analiz frejmov: esse ob organizacii povsednevnogo opyta [Analysis: An Essay on Organizing Daily Experience] Translation from English. Editors G.S. Batygina, L.A. Kozlovoj (Institut of Sociology RAS, Moscow, 2003. — 752 p.).

Сведения об авторах:

Кравцова Т.М. - кандидат психологических наук, ассоциированный профессор (доцент) Инновационного Евразийского университета, кафедра «Педагогика и социально-гуманитарные дисциплины», ул. Ломоваб 45, Павлодар, Казахстан

Kravtsova T. M., candidate of psychological Sciences, associate Professor (associate Professor) of Innovative Eurasian University, Department of Pedagogy and social and humanitarian disciplines, Lomova str., 45, Pavlodar, Kazakhstan.

МРНТИ 15.81.70

С.А. Стельмах¹, И.К. Мацкевич², Е.В. Дергачева³, Е.И. Барабанова⁴
*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*
(E-mail: ¹stelmah_svetlana@mail.ru, ²imatskevich@mail.ru, ³eugenia735@mail.ru,
⁴anb777@yandex.ru)

Пропедевтика инклюзии для детей с тяжелыми психоневрологическими расстройствами: возможности аудиотренировок по методу А. Томатис

Аннотация. В данной статье приведены результаты исследования эффекта коррекционной работы при помощи аудиотренировок на аппарате TalksUp по методу А. Томатиса с ребенком, имеющим тяжелые психоневрологические расстройства. Обоснована возможность использования данного метода в подготовке ребенка с патологией к обучению. Описан полученный результат коррекции, который проявился в положительной динамике развития эмоционально-волевых процессов ребенка, повышении уровня умений в самообслуживании, улучшении понимания обращенной речи и активизации собственной речи. У испытуемого были сформированы такие волевые качества, как дисциплинированность, самостоятельность, настойчивость, организованность, инициативность. Эмоциональный фон ребенка стал более благоприятным. Результаты данного исследования могут быть использованы специалистами психологами, дефектологами в своей практике при работе с детьми с различными патологиями.

Ключевые слова: аудиотренировки по методу А. Томатис, опросник для родителей RCDI-2000, психоневрологические расстройства, пропедевтика, инклюзивное обучение.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-177-189>

Поступила: 4.09.19/ Допущена к опубликованию: 4.11.19

В настоящее время перед образованием Казахстана поставлена сложная задача – повсеместное внедрение инклюзивного обучения для детей с особыми образовательными потребностями. Выявились достаточно много проблем в ходе данного внедрения, которые постепенно решаются или находятся на этапе изучения, анализа и поиска решения. Одной из таких проблем является отсутствие пропедевтики инклюзивного обучения для детей с тяжелой психоневрологической патологией. К данной категории можно отнести детей с диагнозами «аутизм», «расстройства аутистического спектра», «синдром дефицита внимания и гиперактивность», «нарушения коммуникации» и др. Первоначальной задачей для педагога инклюзивного класса является - привить ребенку начальные учебные навыки: умение слушать и понимать инструкции, контролировать на уроке свои эмоции, регулировать свое поведение в соответствии с учебной ситуацией. Достаточно часто дети с психоневрологическими расстройствами, приходя в школу, такими навыками не владеют, что создает препятствия для их успешной адаптации в учебной среде, мешает другим ученикам инклюзивного класса, тормозит процесс обучения в целом.

Одним из методов, помогающим ребенку быстрее адаптироваться к школьному обучению, является метод аудиотренировок. Аудиотренировки по методу Томатис имеют на сегодняшний день широкий спектр применения, включающий в себя нарушения внимания, эмоциональной регуляции, речи, моторной сферы, трудности школьного обучения и т.д. Данный метод является вспомогательной техникой, которая является катализатором психоречевого и социального развития, а также ускоряет процесс обучения [1, 2].

Основной целью эксперимента была проверка гипотезы нашего исследования:

1 Работа выполнена в рамках финансирования МОН РК темы АР 05134666

применение метода аудиотренировок будет способствовать развитию эмоционально-волевой сферы детей дошкольного возраста и сможет явиться одним из эффективных инструментов пропедевтики инклюзивного обучения.

Экспериментальное исследование проводилось в течение года на базе Научно-образовательного центра «Зияткер» при ВКГУ имени С.Аманжолова. В данной статье мы приведем описание исследования, в котором принял участие ребенок дошкольного возраста с диагнозом - F84.0 не уточненный, F83 с аутистическими чертами, F80.1. В процессе психолого-педагогического эксперимента использовались методы: наблюдение; опросник для родителей RCDI; терапия при помощи аппарата «Электронное ухо»; методы количественной и качественной обработки.

Одним из основных инструментов оценки уровня развития ребенка служила шкала RCDI-2000. Эта шкала представляет собой вопросник, описывающий разнообразные типичные формы поведения детей первых лет жизни. Опросник заполнялся матерью ребенка и включает 216 пунктов, распределенных по 6 областям: социальная, самообслуживание, крупные движения, тонкие движения, развитие речи, понимание языка.

Во время исследования опросник применялся 4 раза.

Также был проведен анализ имеющихся заключений клинических обследований: заключений и назначений невропатолога, результатов психиатрического обследования.

Следующим методом, используемым в данной работе, был метод аудиотренировок [3, 4]. На ребенка одевалось специальное оборудование -аппарат «Электронное ухо», выполненный в виде наушников, размер регулировался под окружность головы и фиксировался резинкой для лучшего прилегания и передачи костной вибрации. К поясу в специальной сумке крепился аппарат TalksUp. Он является концентратом технологий, используемых в Методе Tomatis. TalksUp оборудован новым поколением ElectronicGating (электронное чередование), он обрабатывает в режиме реального времени как музыку, так и голос, обладая всеми параметрами Tomatis. Процесс чередования основан на принципе контрастного восприятия, т.е. чередование – это переключение между двумя каналами. Система чередования зависит от интенсивности звука. Исходящий сигнал ниже определенного порога интенсивности находится в Канале 1 (C1). При возрастании интенсивности выше данного порога, музыка переключается на Канал 2(C2).

Каждый канал настроен так, чтобы предоставить разный набор частот (разный тембр). Канал 1 поддерживает нижние частоты со слабой интенсивностью (успокаивающий тембр, требует мало усилий от слуховых мышц). Канал 2 акцентирует верхние частоты с большей интенсивностью (более живой тембр, требует больше усилий от слуховой мышцы). Именно это двойное чередование мобилизует обе мышцы уха, не нарушая при этом физиологическое действие уха. Цель перехода к каналу 2 заключается в том, чтобы привести в действие механизмы пробуждения и внимания в мозгу, необходимые для точной обработки сообщений. Звуковой сигнал, достигающий уха, активизирует нервную систему и позволяет человеку обратить внимание на данное сообщение.

В рамках исследования применялись три программы: Основная, Эмоциональная в двух вариантах. Занятие длилось 1 час.

Программа F (Fundamental) – Основная.

Состоит из таких компонентов как:

1. MU – музыка нефилтрованная. Музыка Моцарта на всем спектре, используется во всех программах. Значительно воздействует на преддверие и кохлею. Дает много энергии для коры головного мозга и расслабляет тело.
2. GMGFM - грегорианское пение. Оказывает сильный эффект на активизацию парасим-

патической системы. Воздействует на осанку и вертикальное положение тела. Может использоваться с легким фильтром частот (1000Гц) с целью облегчения восприятия.

3. ВР-МУ с фильтром нижних частот, настроенным на 4000Гц или 6000Гц. Предназначен для людей со слабой переносимостью высоких звуков или с уязвимым слухом.

На рисунках 1, 2, 3 представлены компоненты используемых программ в ходе коррекционной работы.

Ниже в таблице 1 представлен фрагмент технических параметров и звукового состава программы:

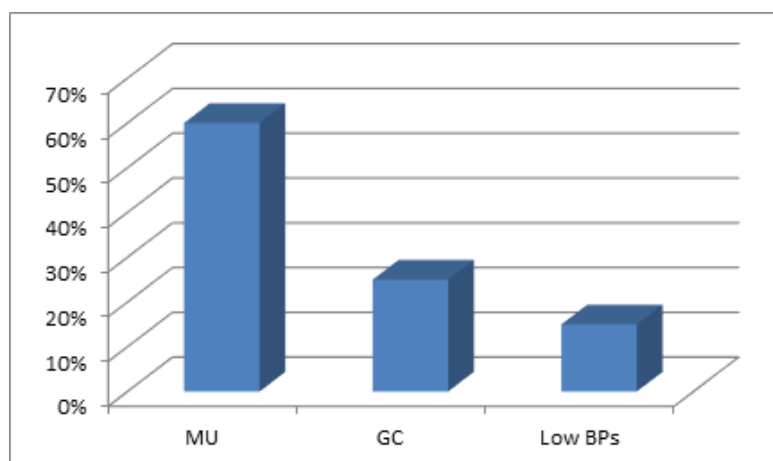
Таблица 1

Описание Основной программы

День	Трек	Источник	D	P	Фильтр
DAY1	1	MUCLA	10	100	LP 0-4000/12dB
	2	MUI	10	100	LP 0-6000/12dB
	3	MUA	10	100	None
	4	GFM10	10	100	HP 1000/12dB

Здесь D (Delay) Задержка - это скорость перехода от канала С1 к С2 по костной проводимости. Задержка может быть настроена интервалами в 25 мс. В использованных нами программах применялись задержки 7, 8 и 10, что соответствует 175, 200 и 250 мс.

P (Precession) Прецессия. Это время, необходимое для перехода от канала С1 к С2 по воздушной проводимости, после того как сигнал костной проводимости переключится на С2. Увеличивая это время, мы даем телу возможность подготовиться к слушанию. Шкала прецессии идет от 0 до 100, что означает от 0 до 2,5 с. В программах использовались прецессии 60, 80, 100, что соответствует 1,5с., 2с. и 2,5с.

Рисунок 1. Компоненты Основной программы в процентном соотношении

Программа (Emotion) Эмоциональная вариант первый, E1A, и вариант второй, E2B. Эмоциональные программы предназначены для нарушений, связанных с тревожностью, импульсивностью и другими нарушениями эмоциональной сферы. Отличаются использованием широких спектров. Состоят из тех же элементов, что и основная программа,

с включением Вальсов (VL). Вальсы используются для поддержки работы над преддверием благодаря своему особому трехактному ритму.

Технические параметры и звуковой состав программ приведены в таблицах 2 и 3.

Таблица 2

Описание Эмоциональной программы, вариант 1

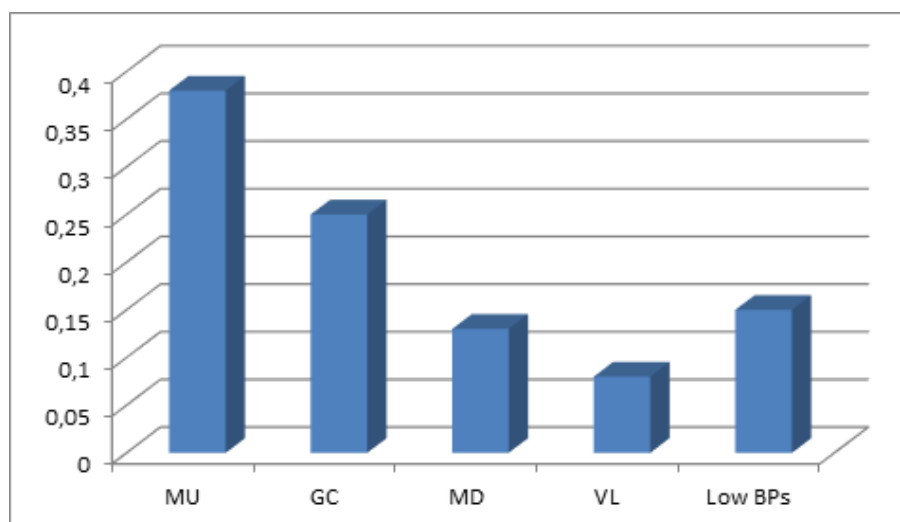
День	Трек	Источник	D	P	Фильтр
DAY1	1	MUCLA	10	60	None
	2	MUV	10	60	LP 0-4000/12dB
	3	MUS	10	60	None
	4	GFM4	8	80	None

Компоненты Эмоциональной программы, вариант 2 в процентном соотношении.

Таблица 3

Описание Эмоциональной программы, вариант 2

День	Трек	Источник	D	P	Фильтр
DAY1	1	MUCLA	10	60	None
	2	MUV	10	60	LP 0-4000/12dB
	3	MUS	10	60	None
	4	GFM4	8	80	None

Рисунок 2. Компоненты Эмоциональной программы, вариант 1 в процентном соотношении

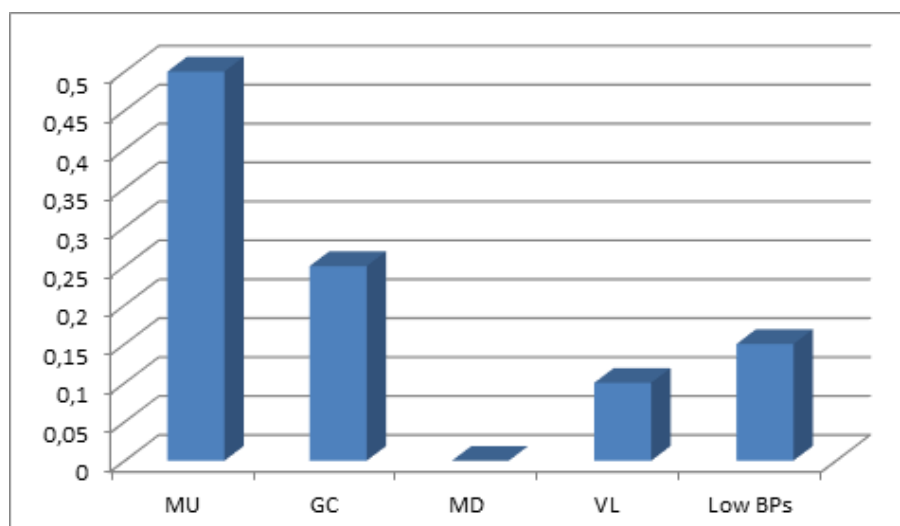

Рисунок 3. Компоненты Эмоциональной программы, вариант 2 в процентном соотношении

На основании наблюдения за поведением ребенка была проведена начальная диагностика. Результаты наблюдения представлены в таблице 4.

Таблица 4

Описание умений и навыков, полученных в результате наблюдения

Критерий оценки	Оценка
Готовность к сотрудничеству и эффективность поощрения (влияние поощрения на готовность выполнять задания и инструкции)	Во время занятий не смотрит на педагога для получения инструкции, взаимодействие с педагогом не является для него подкреплением, не ищет изменения в выражении лица или голосе педагога и одобрения после завершения задания
Навыки коммуникации с другим человеком	Не отвечал на вопрос «Как тебя зовут?». Не называл ранее увиденных людей
Возможность ребенка выражать просьбы различного рода при помощи слов, жестов, карточек	Не просил желаемый предмет, не указывал на него жестом и не называл его. Не отвечал на вопрос: «Что ты хочешь?», не привлекал внимание других, не спрашивал, используя вопросы: «Что?», «Где?», «Когда?», «Почему?»
Игра и досуг	Не комментировал свои действия в игре, не разговаривал с другими детьми
Социальное взаимодействие	Не ответил на приветствие других, не привлекал к себе внимания, не объединялся со сверстниками для совместной деятельности, не ждал обратной реакции от сверстников, не спрашивал и не удерживал внимание других на себе
Способность ребенка называть объекты, их функции, качества или категории	Не называл окружающих его людей. Не называл и не показывал предмет, когда спрашивали его функцию: «Чем ты режешь?». Не отвечал на вопрос «Что ты делаешь с чашкой?». Не находил четвертый лишний предмет. Не называл эмоции других людей

Имитация движений. Способность ребенка повторять движения, следуя инструкции педагога «Делай так»	Не умел подражать движениям головы, руками, ногами, когда говорили «Делай так». Не подражал движениям рта и языка (высунуть язык, вытянуть губы трубочкой), когда говорили «Делай так». Не подражал движениям всего тела (похлопать в ладоши, попрыгать, покружиться), когда давали соответствующие инструкции. Не умел копировать движения при инструкции «Смотри на меня», «Следуй за мной», «Твоя очередь». Не подражал действиям, которые увидел ранее: «Покажи, как ходит кошка»
Навыки одевания	Мог снять/одеть одежду или обувь, но не обращал внимание на аккуратность, не мог застегнуть пуговицы, замки-молнии
Мелкая моторика	Не пользовался прищепками по функциональному назначению, не вырезал ножницами, не складывал бумагу пополам, не обводил формы и не копировал изображения по просьбе

Результаты предварительного опроса родителей по шкале RCDI-2000 приведены на рисунке 4.

Тестирован в возрасте 4 г. 6 мес.

Социальная сфера сформирована на уровне 1 года 10 месяцев.

Самообслуживание сформировано на уровне 3 лет 6 месяцев.

Крупная моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Тонкая моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Речь сформирована на уровне 1 года 7 месяцев.

Понимание сформировано на уровне 1 года 7 месяцев.

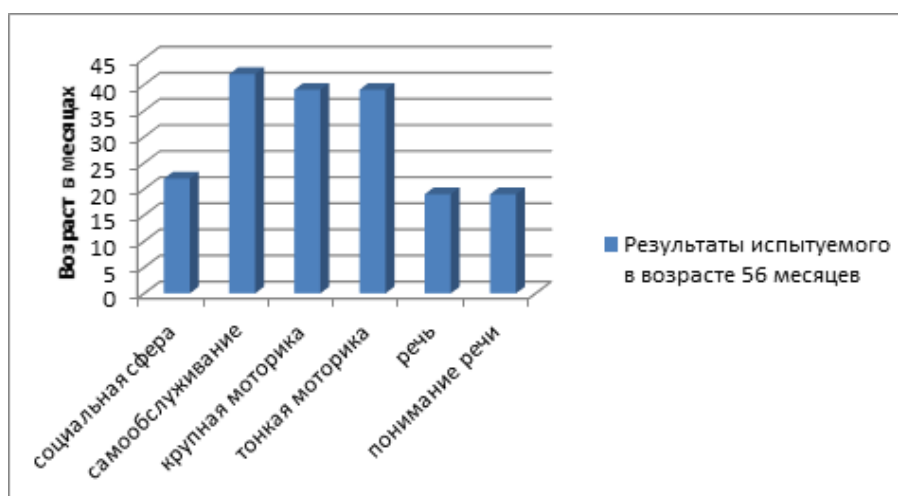

Рисунок 4. Гистограмма результатов ребенка по шкале RCDI-2000 (начальная диагностика)

Данная гистограмма показывает нам выраженное отставание от нормы по таким параметрам, как социальная сфера, понимание и развитие речи. Ребенок не проявляет привязанности к другим детям, не привлекает к себе внимание, не в состоянии попросить прощения. Симптомами нарушения эмоциональной сферы являются раздражительность, повышенная возбудимость, двигательное беспокойство. Подтверждением этого являются отрицательные ответы на такие вопросы, как: играет в игры, требующие соблюдения очередности, и обычно ждет своей очереди; обычно выполняет указания (команды) во время групповых игр с товарищами; соблюдает правила простых настольных или карточных игр и др. Ребенок не способен к проявлению эмпатии. В навыки ребенка не входят такие

понятия, как сочувствие, стремление к совместной деятельности, просьбы о помощи или ответ на просьбы других.

Опрос родителей показал, что ребенок затрудняется привлечь внимание других людей адекватным способом, не способен выражать просьбы/требования общепринятым способом, демонстрирует несформированность адекватной социальной реакции: не реагирует на свое имя, не отвечает на приветствия, отказывается от предложений взрослого, демонстрируя дезадаптивное поведение, не способен дать утвердительный ответ. Ребенок проявляет несформированность навыков сообщения и запроса информации, диалоговых навыков. Испытуемый использует лишь вокализации и пару лепетных слов (мама, папа, ка-ка, би-би). Ребенок играет с другими детьми в активные игры, но более сложные коммуникативные навыки в игре он не показывает: руководить сверстниками, давать им указания, быть инициатором создания игры и т.д. Мальчик имеет нарушения в поведении, его внимание крайне неустойчиво, рассеянно, произвольно, не может сидеть на месте, наблюдается некоторая агрессия, нежелание заниматься.

На следующем этапе проводились аудиотренировки по методу А. Томатис. Испытуемым были прослушаны три курса по 13 дней. Между первым и вторым курсом был месячный перерыв, между вторым и третьим – перерыв 2 месяца.

Во время процедуры аудиотренировок ребенок занимался свободной деятельностью: играл в конструктор, с машинками, фигурками животных, геометрическими объектами (мячи, кубики), рисовал карандашами, играл в подвижные игры.

В процессе проведения аудиотренировок было организовано наблюдение в течение каждого сеанса, а также тесное сотрудничество с родителями.

Испытуемый тяжело реагировал на трэки с григорианскими пениями. Он испытывал дискомфорт, пытался снять наушники, ухудшалось настроение. Стоит отметить, что такая тенденция была временной, то есть постепенно происходила адаптация, она наблюдалась на протяжении всего цикла сеансов. Такое положение четко обозначено в практике аудиотренировок по системе Томатис: временное ухудшение состояния обусловлено «выбросом мусора» [1], своеобразным очищением уже на этапе непосредственной терапии.

На момент окончания двух курсов Томатис терапии ребенок стал доступен к продуктивному контакту, начал свободно вступать в контакт с педагогом. Кроме того, ребенок отвечает на приветствие. Улучшился эмоциональный фон ребенка: менее проявляется агрессия, появились эмоции, соответствующие ситуации. Если на первых занятиях мальчик не реагировал на свое имя, отсутствовал зрительный контакт, то на последних занятиях начал откликаться на свое имя, также во время практически всех упражнений присутствует глазной контакт. Ребенок научился принимать помощь от взрослого, понимать инструкцию с учетом местоимений и предлогов.

Проявляет интерес к игрушкам и использует их в игровой ситуации в соответствии с их назначением, учитывает их физические свойства. При этом игра носит процессуальный характер.

В сенсорной сфере появился умеренно выраженный поиск тактильных ощущений: мальчику нравится плавать в шариковом бассейне, прыгать/кататься на фитболе. Органы чувств использует целенаправленно. Речевое развитие находится на уровне отдельных коротких слов и вокализаций.

Крупная и мелкая моторика развиты недостаточно, бимануальная активность развита хорошо. Стоит отдельно отметить, что после первого сеанса аудиотренировок появился указательный жест. Ребенок стал указывать пальцем на объекты при выборе или когда задавались вопросы «Покажи где ...?»

Знание об окружающем мире получает с помощью исследования: рассматривает, ощупывает, пытается совершать с новыми предметами стереотипные действия (перебирает в руках, подносит близко к глазам). Навык подражания действиям взрослого сформирован

частично. Присутствует умеренный интерес к новому (игрушки, задания). Сопоставляет предмет с картиной. Сформировался навык сортировки по функциональной характеристике предметов.

Результаты опроса родителей по шкале RCDI-2000 после первого курса Томатис терапии показывают рост по группам показателей: социализация, речь, понимание речи, моторика рук. Рост по данным показателям обусловлен возросшей степенью концентрации внимания, наличием волевых усилий в выполнении заданий.

Тестирован в возрасте 4 г. 7 мес.

Социальная сфера сформирована на уровне 2 лет.

Самообслуживание сформировано на уровне 3 лет 6 месяцев .

Крупная моторика сформирована на уровне 3 лет 6 месяцев.

Тонкая моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Речь сформирована на уровне 1 года 9 месяцев.

Понимание сформировано на уровне 1 года 9 месяцев.

Существенные изменения в положительную сторону произошли по таким параметрам опроса, как:

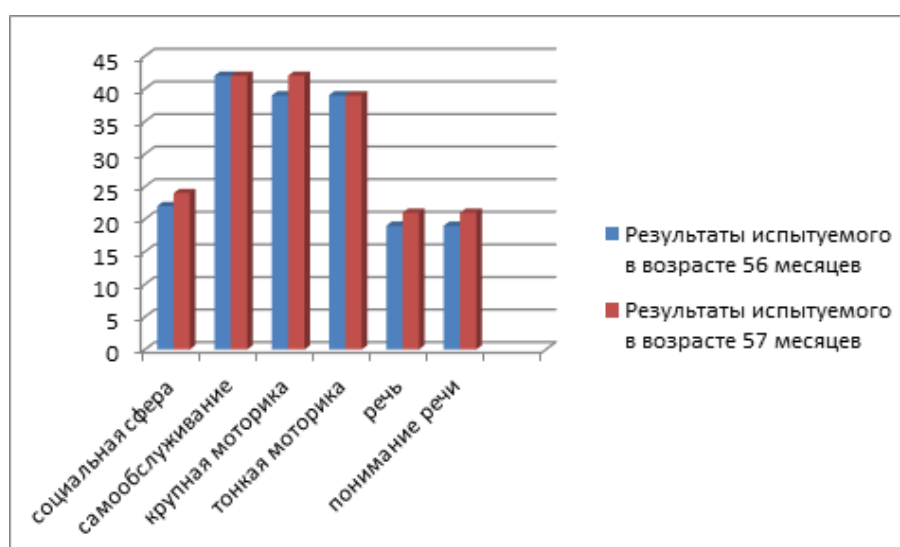
Социальная сфера:

- Обычно слушается, когда просят что-нибудь сделать или чего-нибудь не делать.
- Обычно делится игрушками или другими вещами - иногда может спорить из-за них.
- Немного помогает в домашних делах.
- Просит помочь, когда что-нибудь делает.
- Играет с другими детьми, делая что-нибудь вместе с ними.

Понимание обращенной речи:

- Понимает значения, по крайней мере, трех слов, указывающих положение предметов, таких как «в», «на», «под», «у», «возле».
- Понимает, что такое «все»: если просят дать все карандаши, дает действительно все.
- Просит «еще», «еще один».

Сравнительные результаты первичной и вторичной диагностики по опроснику RCDI-2000 представлены на рисунке 5.

Рисунок 5. Гистограмма результатов ребенка по шкале RCDI-2000 (вторая диагностика)

В ходе выполнения задания способен концентрировать внимание на одном действии 15-20 минут, при условии, что задание вызывает интерес. При отсутствии интереса может часто отвлекаться либо выполнять задания формально, второпях. Практические задания выполняет промериванием и зрительным соотнесением. Функция программирования и контроля собственной деятельности сформирована, однако требуется дополнительная помощь в планировании деятельности, а также в следовании распорядку дня.

В социальное взаимодействие с детьми вступает. В процессе коммуникации проявляет интерес к человеку, смотрит в лицо и глаза, демонстрирует навыки совместного внимания и ответной улыбки. Не всегда демонстрирует намеренность коммуникации и очередность. Чувство социальной дистанции снижено, в отношениях с близкими демонстрирует привязанность. В общении понимает обращенную речь, жесты и мимику не использует.

Навыки самообслуживания и заботы о собственном здоровье сформированы частично: требуется помощь в туалетной комнате, одевается с частичной помощью взрослого, умывается с помощью. Раздевается, разувается, принимает пищу самостоятельно.

Самостоятельное желание участвовать в повседневных домашних делах проявляет редко, по просьбе взрослого выполняет простые задания (убрать игрушки, подать/принести/положить предмет на место).

Результаты опроса родителей по шкале RCDI-2000 после второго курса Томатис терапии:

Тестирован в возрасте 4 г. 11 мес.

Социальная сфера сформирована на уровне 2 лет 1 месяцев.

Самообслуживание сформировано на уровне 3 лет 6 месяцев.

Крупная моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Тонкая моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Речь сформирована на уровне 1 года 7 месяцев.

Понимание сформировано на уровне 2 лет 3 месяцев (рисунок 6).

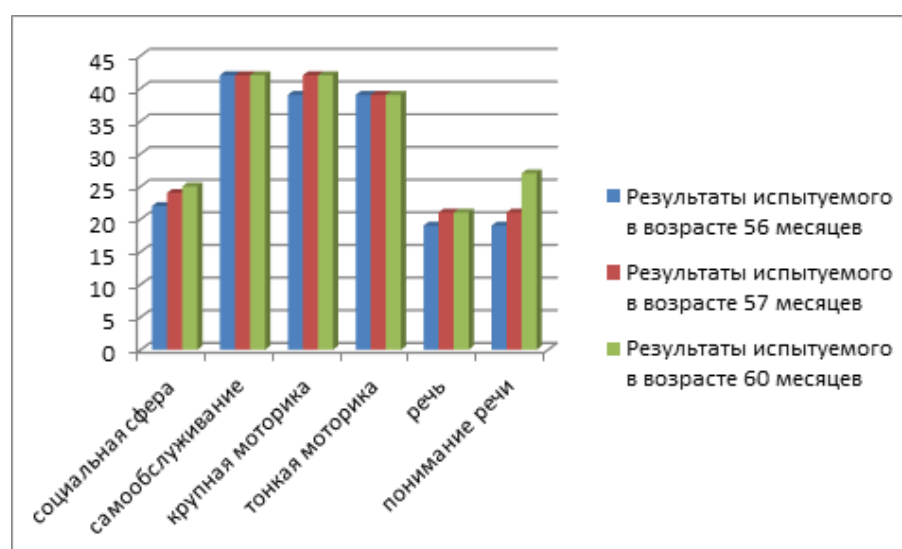

Рисунок 6. Гистограмма опроса родителей по шкале RCDI-2000 (3 диагностика)

Проведенный второй курс терапии показывает устойчивый рост по показателям понимания обращенной речи, социализации и самообслуживания. Сформировалась способность проявлять отказ и неприятие при нежелании предмета или действия (иногда

говорит «Нет»). Улучшилось понимание эмоций других людей (играет в игры, требующие соблюдения очередности, и обычно ждет своей очереди. Начинает дела, в которых участвуют другие дети (бывает заводилой). Выполнение таких действий самообслуживания, как одевание/раздевание требует определенного развития волевых качеств, настойчивости в достижении цел (одевается и раздевается самостоятельно (кроме завязывания шнурков), ребенок способен наливать молоко в чашку, не проливая, и самостоятельно вытирать пролитое тряпкой или губкой в случае ошибки.

Наблюдается положительная динамика в коммуникативном и познавательном развитии. Психоэмоциональное состояние ребёнка стабильное, выполняет просьбы и инструкции специалиста. Вовлекается в процесс совместной деятельности, удерживает визуальный контакт «глаза в глаза» более продолжительное время. Иногда отвлекается, отказывается от выполнения заданий. На похвалу реагирует улыбкой, на порицание реагирует преимущественно нейтрально. С помощью взрослого показывает различные эмоциональные состояния на картинках, демонстрирует эмоциональные состояния по просьбе взрослого.

Положительно реагирует на вестибулярную стимуляцию, любит прыгать, качаться, двигаться, качать головой. Эмоциональная стабилизация происходит за счёт смены вида деятельности, отвлечения внимания, активного вовлечения в игровую деятельность. Проявляет активное вовлечение в игровую деятельность. Концентрирует внимание на определенном занятии длительный промежуток времени. Время от времени отвлекается при эмоциональном пресыщении. На просьбу «Дай пять!» бьет в ладоши.

Повторяет за взрослым отдельные звуки, слова. У мальчика расширился пассивный словарь (существительные, прилагательные, глаголы). Отраженно произносит слова простой слоговой структуры.

Наблюдаются улучшения в развитии подвижности артикуляционного аппарата. Удерживает артикуляционную позу под счет 1-5. Наблюдаются улучшения в формировании целенаправленного ротового выдоха.

Собственная речевая продукция представлена в виде вокализаций и усеченных слов (абрисы слов или первый и второй слог из слова). Повторяет гласные и некоторые согласные. Мальчик научился соотносить предметы с их словесным обозначением, соотносить одинаковые предметы. На слух выбирает нужный предмет из нескольких предложенных, в рамках изученных лексических тематик. Находит идентичные картинки, иногда требуется помощь педагога.

Ребенок соблюдает правила поведения в группе, воспринимает обращенную речь, различает основные детали строительного материала и части постройки, умеет выбирать материал для конструирования. При помощи взрослого составляет простые конструкции: накладывает, прикладывает, приставляет. По образцу составляет простые построения.

Навыки самообслуживания сформированы в следующем объеме: одевается самостоятельно, умеет застегивать молнии, заклепки, испытывает трудности при застегивании пуговиц, шнуровке, завязывании узелка, банта. Обувается самостоятельно. С помощью взрослого и его устных подсказок может складывать вещи на стульчик или вешать на вешалку.

Навыки опрятности сформированы в достаточном объеме: при необходимости пользуется носовым платком и салфеткой, самостоятельно убирает за собой рабочее место, собирает личные вещи. Умывается самостоятельно, иногда требуется напоминание последовательности действий, пользуется полотенцем.

Принимает участие в сюжетно-ролевых играх, организованных взрослым, развивает сюжет игры «в больнице», в «магазине» и т.д.

Результаты опроса родителей по шкале RCDI-2000 после третьего курса Томатис терапии:

Тестирован в возрасте 5 л. 8 мес.

Социальная сфера сформирована на уровне 2 лет 6 месяцев.

Самообслуживание сформировано на уровне 3 лет 6 месяцев.

Крупная моторика сформирована на уровне 3 лет 3 месяцев.

Тонкая моторика сформирована на уровне 3 лет 6 месяцев.

Речь сформирована на уровне 1 года 9 месяцев.

Понимание сформировано на уровне 2 лет 2 месяцев (рисунок 7). По прохождении трех курсов у ребенка наблюдается положительная динамика во всех сферах развития.

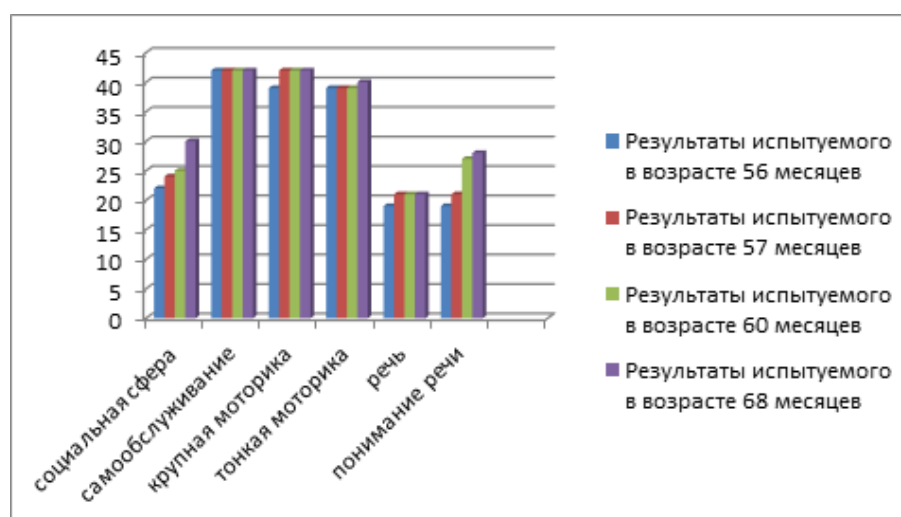

Рисунок 7. Гистограмма опроса родителей по шкале RCDI-2000 (4 диагностика)

Ребенок научился «читать» эмоции, хорошо сосредоточивает внимание - слушает других.

Появилась способность выражать свое недовольство, обиду. При порицании изменяется выражение лица, с интересом рассматривает свое отражение в зеркале.

Эмпатия. Сочувствует другим детям, старается помочь и утешить их. Защищает младших, в случае опасной деятельности младших детей старается предотвратить потенциально небезопасные действия.

Волевые качества проявляются в самостоятельном одевании и сборах, в четких просьбах о помощи в случае если не получается справиться самостоятельно. Старается держать вещи на местах, при переодевании кладет одежду и обувь на соответствующие полки. Понимает фразу «Подожди минутку», терпеливо ждет короткое время.

У мальчика начала формироваться коммуникативная мотивация, значительно улучшилось поведение ребенка на занятии: он начал дольше и спокойнее сидеть на занятиях, выполнять действия вместе и по образцу взрослого, принимая физическую помощь, просить помощи с помощью жеста и обращения к взрослому. Волевые усилия в выполнении заданий особенно проявляются в заданиях, требующих определенной последовательности действий. Ребенок способен самостоятельно после получения устной инструкции взрослого принести предметы (игры, пазлы), провести манипуляции, а после убрать обратно.

Ребенок начал пользоваться невербальными способами коммуникации для передачи информации и своих желаний.

Еще одним положительным фактором после курсов Томатис терапии являются изменения клинического диагноза. В заключении указаны диагнозы «F83 - Смешанные специфические расстройства психологического развития» и «F80.1 - Расстройство экспрес-

сивной речи», указаны обуславливающая заболевание моторная алалия и уровень развития речи «ОНР 1».

На сегодняшний день есть конкретный диагноз – моторная алалия, который позволит получать образовательные услуги в специальном дошкольном образовательном учреждении. Ребенок переведен с психиатрического учета на консультативный, нет необходимости регулярной госпитализации в стационар.

В целом, подводя итог проведенной работе, мы можем говорить об ее эффективности, что проявилось в положительной динамике развития эмоционально-волевых процессов ребенка, повышении уровня умений в самообслуживании, улучшении понимания обращенной речи и активизации собственной речи.

Для развития эмоционально-волевой сферы нами была проведена трехкурсовая терапия по методу А. Томатис. Использование аудиотренировок позволило повысить уровень развития эмоционально-волевой сферы дошкольников, который проявился в форсированности умений удержания и достижения цели, в степени владения эмоциями. У испытуемого были сформированы такие волевые качества, как дисциплинированность, самостоятельность, настойчивость, организованность, инициативность. Эмоциональный фон ребенка стал более благоприятным. В соответствии с данными результатами можем утверждать, что выдвинутая гипотеза о том, что применение метода Томатис-терапии будет способствовать развитию эмоционально-волевой сферы детей дошкольного возраста и может явиться эффективным инструментом подготовки ребенка с особыми образовательными потребностями к инклюзивному обучению, нашла свое полное подтверждение.

Литература

1. Метод Томатис [Электронный ресурс]. - URL: www.tomatis.com (Дата обращения: 2.09.19).
2. Альфред Томатис. История и развитие [Электронный ресурс]- URL: <http://neurotaganrog.ru/tomatis-developpement-s-a/al-fred-tomatis/> (Дата обращения: 3.09.19).
3. Франсуаза Николофф. Путь к слуху. IARCTC, 2014. - 227 с.
4. Бекжанова Ж.С. Томатис әдісі / Бекжанова Ж.С.// Дефектология. - 2018. - №7-8. – 1-2 б.

С.А. Стельмах, И.К. Мацкевич, Е.В. Дергачева, Е.И. Барабанова

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан

Ауыр психоневрологиялық ауытқулары бар балаларға арналған инклюзияның пропедевтикасы: А. Томатис әдісі бойынша аудио жаттығулардың мүмкіндіктері

Аннотация. Бұл мақалада ауыр психоневрологиялық бұзылулары бар балаға А. Томатис әдісі бойынша TalksUp аппаратындағы аудиожаттығулардың көмегімен түзету жұмысының тиімділігін зерттеу нәтижелері келтірілген. Патологиясы бар баланы оқытуға дайындауда осы әдісті қолдану мүмкіндігі негізделген. Алынған түзету нәтижесі сипатталып, ол баланың эмоционалдық-ерік процестерінің оң динамикасында, өзіне-өзі қызмет көрсету іскерлігінің деңгейін арттыруда, сөйлеуді, түсінуді жақсартуда және өз тілін жетілдіруде көрініс табады. Сыналушының тәртіптілік, дербестік, табандылық, ұйымшылдық, бастамашылық сияқты ерік қасиеттері қалыптасты. Зерттеу барысында баланың эмоционалдық фоны анағұрлым жағымды әсер қалдырды. Осы зерттеудің нәтижелерін психолог мамандар, дефектолог мамандар әртүрлі патологиясы бар балалармен жұмыс істеу кезінде тәжірибеде қолдануға болады.

Түйін сөздер: А. Томатис әдісі бойынша аудиожаттығулар, RCDI-2000 ата-аналарға арналған сауалнама, психоневрологиялық бұзылыстар, пропедевтика, инклюзивті оқыту.

S.A.Stelmakh, I.K. Matkevich, Ye.V. Dergacheva E.B., E.I. Barabanova
Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Propaedeutics of inclusion for children with severe neuropsychiatric disorders: the possibility of audio training by the method of A. Tomatis

Abstract. This article presents the results of a study effect of correctional work with the help of audio training on the TalksUp device by the method of A. Tomatis with a child with severe psychoneurological disorders. The possibility of using this method is substantiated in the preparation of a child with pathology for learning. The article describes the result of correction, which manifested itself in the positive dynamics of the development of emotional and volitional processes of the child, increasing the level of skills in self-service, improving the understanding of speech and activation of their own speech. The subject was formed such strong-willed qualities as discipline, independence, perseverance, organization, initiative. The emotional background of the child became more favorable. The results of this study can be used by specialists psychologists, pathologists in their practice when working with children with various pathologies.

Keywords: audio training by the method of A. Tomatis, questionnaire for parents RCDI-2000, neuropsychiatric disorders, propaedeutics, inclusive education.

References

1. Metod Tomatis [The Tomatis Method] [Electronic resource]. - Available at: www.tomatis.com (Accessed: 2.09.19).
2. Alfred Tomatis. Istoriya i razvitie [History and development] [Electronic resource]. - Available at: <http://neurotanrog.ru/tomatis-developpement-s-a/al-fred-tomatis/> (Accessed: 3.09.19).
3. Fransuaza Nicoloff. Put k sluhu [Path to hearing] (IARCTC, 2014, 227 p.).
4. Bekzhanova Zh.S. Tomatis adisy [Method of Tomatis], Defektologiya [Defectology], 7-8, 1-2 (2018).

Сведения об авторах:

Стельмах С.А. — профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Мацкевич И.К. — профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Дергачева Е.В. — доцент кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Барабанова Е.И. — профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Stelmakh S.A. — Professor of the Department Psychology and Correction Pedagogic, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Matkevich I.K. — Professor of the Department Psychology and Correction Pedagogic, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Dergacheva Ye.V. - Associate Professor of the Department Psychology and Correction Pedagogic, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Barabanova E.I. - Associate Professor of the Department Psychology and Correction Pedagogic, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

XFTAP 14.07.03

А.З. Тенкебаева¹, Г.Б. Иманбекова²

¹*С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Өскемен, Қазақстан*

²*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

(E-mail: ¹tenkebaeva@mail.ru, ²gulbarshyn.baktygalieva@mail.ru)

Студенттердің денсаулығын сақтаудағы психологиялық сүйемелдеу мәселелері

Аннотация. Қоғамдағы әлеуметтік үдерістер адам өмірінің барлық жақтарына, оның ішінде, денсаулығына айтарлықтай әсер етеді. Әлеуметтік наразылықтар адамның дамуын шектейді, психологиялық денсаулықтың дамуында бұзылушылықтар туғызады. Осыған байланысты оны сақтау және психологиялық сүйемелдеу мәселесі өзекті болып табылады. Осыған орай, мақалада студент тұлғасын дамытуға психологиялық қолдау көрсету қажеттілігі, ең алдымен, адамның тұлға ретінде және өзінің жеке өмірлік іс-әрекетінің субъектісі ретінде танылуымен сипатталатын қоғамның жалпы гуманизациясымен байланысты екендігі қарастырылады. Психологиялық сүйемелдеу тұлғаның өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту перспективаларын бірте-бірте аша отырып, даму заңдылықтарына сәйкес жүзеге асырылатыны талданады. Психологиялық сүйемелдеудің нәтижесінде тұлғаның сыртқы көмектен өзіне-өзі көмектесуге ауысуына, «Мен өзімнің өмірлік қиындықтарымды өзім жеңе аламын» деген өмірлік позициясын қалыптастыруға болады деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: студенттер денсаулығы, денсаулықты сақтау, психологиялық сүйемелдеу, денсаулықты сақтау технологиялары, психологиялық денсаулық, құндылық, психосоматикалық денсаулық,

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-190-195>

Түсті: 29.04.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 11.09.19

Қазіргі заманда жоғары мектепте оқу бағдарламаларының тым көп мөлшерде болуы кәсіби білімді трансляциялау қажеттілігімен негізделген, бұл болашақ мамандардың жақсы кәсіби дайындығын қамтамасыз етеді, алайда студенттердің денсаулығына байланысты мәселелердің шиеленісу факторы да болып табылады. Бұл факторларды қарастыру барысында Э. Н. Вайнер, А. М. Куликов, Е. А. Ямбург және т.б. зерттеушілер оқу пәндерінің тым көптігімен қатар, педагогтар мен студенттердің өзара қарым-қатынасының авторитарлық стилі, оқыту мен тәрбиелеудегі жеке ерекшеліктердің жеткіліксіздігі, гиподинамия осы мәселелердің туындауына себепкер деген. Денсаулықтың нашарлауына елдің тұрақсыз экономикалық жағдайы, өңірлік қақтығыстар, әлеуметтік қолайсыз отбасылар санының өсуі, рухани құндылықтар дағдарысы, халықтың адамгершілік деңгейі мен рухани бағдарларының құлдырауы да әсер етеді [1].

Студенттердің денсаулығын сақтауға көмектесуді ұйымдастырудың ең тиімді түрлерінің бірі жоғары оқу орнындарындағы білім беру үдерісі барысында білім алушылардың денсаулығын сақтауды арнайы педагогикалық, психологиялық сүйемелдеу арқылы іске асыру. Студенттің үйлесімді дамыған тұлғасын жетілдіру, оның жетістіктерге жетуі, дамуы, психосоматикалық денсаулығын саналы сақтай білуі бағытында жоғары оқу орындарындағы күзиреттілігі жоғары педагогтың және білім беру ортасының оқу-тәрбие үдерісі жағдайында студентке кешенді, циклдік, тікелей және жанама әсерлерінің салдары қарастырылады.

Қазіргі дәуірдегі ұзақ өмір сүру және денсаулықты сақтау адамның өмір сүруіне байланысты маңызды мәселелердің қатарына кіреді. Бұл тақырыпқа жыл сайын әртүрлі

деңгейдегі және көлемді, түрлі тілдерде мыңдаған кітаптар шығарылады, ондаған ғылыми конференциялар өткізіледі, нормативтік актілер мен декларациялар қабылданады, бағдарламалар мен жобалар жасалады, қандай да бір сауықтыру әдістемелері белсенді насихатталатын орталықтар мен клубтар ұйымдастырылады. Алайда денсаулыққа байланысты жұмыстардың нақты жақсаруына бұл іс жүзінде нәтиже бермейді. Керісінше, психикалық денсаулық жағдайында қандай да бір ауытқулары бар адамдардың саны өсуде. Көп жағдайда бұл қазіргі заманғы медицинаның аурудың алдын алуға емес, оларды диагностикалау мен емдеуге бағытталуымен байланысты. Сонымен қатар, денсаулықтың 50%-дан астамы қазіргі адамның денсаулығын қамтамасыз етудің негізгі факторы ретінде адамның өмір сүру жағдайы мен салтына тәуелді болып табылады, ал қалған 50%-ы әртүрлі елдер сарапшыларының пікірінше, генетикалық факторларға, қоршаған ортаның жай-күйі және медициналық қамтамасыз ету жағдайына байланысты.

Денсаулық және оны сақтау мен дамыту жолдары туралы түсініктерді қарастырған ғалымдар (Т. Ф. Акбашев, Б. Г. Ананьев, И. И. Брехман, В. О. Бушуева, М. М. Безруких, Э. Н. Вайнер, Л. И. Губарева, В. Д. Дильман, В. И. Зверева, Л. М. Кузнецова, В. П. Казначеев, Л. А. Леонова, Б. М. Ломов, М. Ф. Секач және т.б.) денсаулық философиясының негізгі қағидаларын қалыптастырды, олардың арасында адамның өз денсаулығына деген белсенді ұстанымдарын, денсаулықты сақтау мен нығайту саласындағы тұрақты және елеулі күш-жігер принципін ерекше атап көрсетеді [1].

Дәрігерлер, психологтар, әлеуметтанушылар мен педагогтар денсаулықтың психологиялық, педагогикалық аспектілерін әзірлеу, оны мақсатты түрде қалыптастыру қажеттілігін растайды. Адам денсаулығын табиғи жағдай, тірі ағза ретінде қоршаған ортамен үйлесімді теңдестікте болуы шарт деп қарастыра отырып, ғалымдар денсаулықты сақтау деп, адамның үйлесімді рухани және физикалық дамуын, аурулардың алдын алуды, сондай-ақ денсаулық деңгейін сақтауға және арттыруға бағытталған қызметті қамтамасыз ететін мемлекеттік, қоғамдық және білім беру іс-шараларының жүйесін түсінеді.

Статистика деректері бойынша, соңғы онжылдықта қолайсыз әлеуметтік ортаның жағымсыз әсерінің, өмір салтының дұрыс қалыптасуы, зиянды әдеттердің салдары ретінде зат алмасудың бұзылуына байланысты халықтың денсаулық индексі төмендеуде. Жоғары оқу орындары студенттерінің денсаулығының нашарлауының себептері: оқу материалының шамадан тыс жүктелуі, қозғалыс белсенділігінің төмендігі және дене тәрбиесіне жеткіліксіз көңіл бөлінуі болып табылады. Қауіп факторларының арасынан жоғары оқу орнындағы білім беру үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктерімен шартталған психоэмоциялық шиеленіске баса назар аудару маңызды.

Оқуға келген көптеген мектеп түлектерінің психосоматикалық денсаулық деңгейі төмен болғандықтан, ал жоғары мектеп педагогтары студенттердің денсаулығын сақтау мен нығайтуға арналған толық ауқымды тәрбие жұмыстарын жүзеге асыру жағдайлары бойынша нақты бағдарлар мен мүмкіндіктері жоқтығынан, студенттерді сауықтырудың әмбебап педагогикалық, психологиялық технологиясының жеткіліксіздігінен, көптеген студенттерде салауатты өмір салтын ұстануы дұрыс болмағандықтан жоғары оқу орны ортасында денсаулықты қалыптастыру және қолдау мәселесі аса өзекті болып табылады.

Студенттердің денсаулығын сақтау мәселесін зерттеумен бірқатар ғалымдар (Н.П. Абаскалова, М.В. Артюхов, В.И. Бондин, С.Г. Добротворская, В.П. Зайцев, Э.М. Казин, И.Л. Левина, В.В. Марков, Ю.В. Науменко, С.И. Петухов, Г.Н. Сериков, Н.К. Смирнов, В.В. Федоров және т.б.) айналысқанына қарамастан, жоғары мектепте студенттердің денсаулығын сақтауды педагогикалық, психологиялық сүйемелдеуге әлі де жеткіліксіз көңіл бөлінеді [2].

Жоғары оқу орнының білім беру үдерісіне көп жағдайда оқытушылардың психологиялық денсаулық саласындағы арнайы білімінің болмауынан, денсаулық сақтаудың жаңа педагогикалық, психологиялық технологиялары туралы аз ақпараттандырылуына

байланысты білім алушылардың денсаулығын сақтауды сүйемелдеудің тәсілдері мен әдістері енгізілмеген.

Студенттердің денсаулық мәдениетінің негіздерін қалыптастыруда жастардың шынайы өміріндегі құндылықтар тізімінде денсаулық позициясы жоғары екенін және олардың өзіне деген немқұрайлы қатынастармен жеңіл әуестенетінін ескеру қажет.

Студенттер арасында жүргізілген сауалнамаларда денсаулық құндылығы және оны қолдау жөніндегі нақты шаралар арасында белгілі бір сәйкессіздік байқалады. Мұндай жағдай көбінде адамның өз денсаулығына қалай қарайтындығына байланысты. Әсіресе, әлеуметтік қауымдастық жастарға ерекше әсер етеді: әрбір іс - әрекет жастардың әрбір әрекеттік мүмкіндіктерді жүзеге асырудың, табиғи және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандырудың нақты нәтижесі ретінде көрініс табады.

Сондықтан адамның белгілі бір ұстанымдары, мінез-құлықтары мен құндылықтары оның нақты әлеуметтік және субмәдениетіне байланысты ғана түсінікті болуы мүмкін. Бұл жағдай жоғары оқу орны тәрбиеленушілерінің денсаулығын қалыптастыру үшін ерекше жағдай жасау қажеттілігіне оларды педагогикалық, психологиялық сүйемелдеудің маңыздылығына назар аудартады.

Шетелдік әдебиеттерде сүйемелдеу деп тұлғаның өзін-өзі тануы, сонымен қатар, кәсіби білім алу нәтижесіндегі дағды, біліктіліктерін қоршаған дүниені танып білуде қолдануы үшін, өзінің қабілеттерін дамытып, денсаулығын қалыпты ретте ұстай алуы үшін көрсетілетін көмек деп түсіндіріледі (атап айтқанда, білім берудегі кеңесші-тьюторлар мен кеңес беруші жетекшілер, яғни “гайденс” қызметі (ағылш. guide-жүргізу, басқару, бағыттау).

Сондай-ақ, шетелдік психологтар сүйемелдеуді адамның өмір сүру жағдайына табысты бейімделуіне бағытталған мақсатты кәсіби қызмет ретінде қарастырады (Г.Л. Бардиер, К. Роджерс және т.б.). Ресейлік педагогика мен психологияда ілесіп жүру немесе сүйемелдеу әртүрлі өмірлік таңдау жағдайларында (М. Р. Битянова, Е. И. Казакова, В. М. Коротов, Б. Т. Лихачев, А. П. Тряпицына және т.б.) даму субъектісінің оңтайлы шешім қабылдауы үшін жағдай жасауды қамтамасыз ететін қызмет ретінде түсіндіріледі.

Сүйемелдеу немесе қолдау парадигмасы теориясы қандай да бір көмекке мұқтаж адамдарға педагогикалық, психологиялық көмек көрсету және қолдаудың кең тараған түрі болып табылады (сүйемелдеу – ілесіп жүру, ақыл-кеңес беру, қолдау, көмек беру мағыналарында қолданылады). Педагогикалық сүйемелдеу идеясының мәні - субъект-субъект бағдарының қызметі ретінде тұлғаны дамыту және өзін-өзі дамыту мәселелерін шешудің кешенді тәсілі. Педагогикалық сүйемелдеудің теориясы мен практикасын дамыту тәрбиеленушілердің дене, психикалық, адамгершілік денсаулығын қамтамасыз ету, тәрбиелеу, дамыту мақсаттары енгізілген білім беру мақсаттары туралы түсініктердің кеңеюіне байланысты (О. С. Газман, И. А. Липский, А. П. Тряпицына).

Жалпы философиялық аспектіде білім берудегі психологиялық, педагогикалық сүйемелдеу мәселесін анықтау мен шешу дербестік сипаттағы мағынаны білдіреді. Даму барысындағы ішкі тұлғалық потенциалға негізделу мәселелері М. М. Бахтин, В. Л. Бенин, Н. А. Бердяев, Е. В. Бондаревская еңбектерінде қарастырылған.

Жеке тұлғаның даму негіздерін, тұлғалық даму ұғымының мәнін және оны психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мүмкіндіктерін Б. Г. Ананьев, Л.И. Анцыферова, Л.И. Божович, Д.Н. Узнадзе зерттеген. А.Г. Асмоловтың, Д.А. Леонтьевтің зерттеулерінде тұлғаның құндылық-мағыналық сипаттамаларына, оның мәдени идеалдарына ерекше мән берілген. Ғылыми әдебиеттерде өскелең ұрпақтың денсаулығын сақтауын педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру мәселелерін шешу үшін теориялық негіз жинақталған [1].

Денсаулық сақтау технологиялары келесі жағдайларды шешу арқылы іске асады:

1. Психологиялық денсаулықты сақтау мәдениетін дамыту;
2. Салауатты өмір салты нормаларына баулу, психологиялық бағдар беру;
3. Оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың салауатты жағдайларын жасау;

4. Жеке тұлғаға бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің белсенді әдістері мен формаларын қолдану;

5. Кешенді мониторингті ұйымдастыру, оның ішінде:

а) физикалық денсаулық жағдайының динамикасы;

ә) психологиялық-физиологиялық көрсеткіштердің динамикасы;

б) оқу-тәрбие үдерісін әлеуметтік сүйемелдеу.

6. Денсаулықты жақсарту және сақтауға түрткі болатын тұлғалық қасиеттерді тәрбиелеу, денсаулық сақтау мәдениетіне назар аудару;

7. Салауатты өмір салтын жүргізуге түрткіні қалыптастыру, психологиялық түрткі беру;

8. Өзінің және отбасының денсаулығы үшін жауапкершілікті тәрбиелеу шараларын жүзеге асыру маңызды болады [3].

Яғни, «денсаулық – ол бәрі емес, бірақ денсаулықсыз - бәрі мәнсіз» (Сократ) деген түсінікті назарда ұстауымыз керек.

Е. И. Глебованың жұмысында жоғары оқу орнының білім беру кеңістігінде денсаулықты сақтауды тиімді жүзеге асыру үшін педагогикалық жағдайлар кешені бөлінген, онда:

- негізгі құндылық ретінде денсаулыққа дұрыс қатынасты қалыптастыру;

- рефлексивті қызметті ынталандыру және болашақ маманның өз денсаулығы мен айналасындағылардың денсаулығы үшін жеке жауапкершілігін сезінуін стимулдау;

- денсаулық сақтау бойынша арнайы курсты жүзеге асыру [4].

Сонымен қатар, Г. Н. Волков, Т. В., Дворецкая, Е. И. Казакова, Б. Т. Лихачев, В. М. Коротов, Ю. Н. Кулюткин, А. Маслоу, Л. М. Митина, К. Роджерс, К. Д. Ушинский сауықтыруды сүйемелдеу үдерісі базалық педагогикалық, психологиялық қағидаларға жүгіне отырып іске асырылады деген.

Студенттердің жас, психосоматикалық ерекшеліктерін ЖОО-ның оқу процесінің әлеуметтік-мәдени жағдайларын жан-жақты есепке ала келе, табиғи жағдайларды да ескеріп, мәселені шешуге ұмтылу керек. Өмірлік маңызды құндылықтарды және денсаулықты сақтауда гуманистік жүйені басшылыққа алған жөн. Сондай-ақ студенттер тұратын аймақтағы әлеуметтік орта мен этномәдени жағдайларды, валеологиялық мәдениетті ескеруіміз қажет. Студенттердің өзіндік жетілулеріне, шығармашылық әрекеттерде өздерін көрсетулеріне, креативтіліктерін дамытуға жағдай жасалса даму динамикасы да арта түсерін ескерген жөн.

Студенттердің денсаулығын сақтауға білім беру мекемесінің педагог-психологы да елеулі үлес қосады, ол болашақ мамандарға жиналған шиеленісті энергияны жоюға көмектеседі, позитивті ойлаудың тиімді тәсілдеріне, эмоционалдық тұрғыдан өзін-өзі реттеуге үйретеді, қажудың алдын алуға көмектеседі.

Студенттердің денсаулығын сақтауды психологиялық сүйемелдеу бойынша педагог-психологтардың қызметі жиі жүйесіз сипатқа ие және дер уақытта іске асырылмайды, өйткені студенттердің денсаулығын сақтау және нығайтуды психологиялық сүйемелдеу бойынша арнайы әзірленген бағдарламалар іс жүзінде жоқ деуге болады. Сондықтан да бұл мәселе теориялық тұрғыдан да, практикалық жағынан да тереңінен зерттеуді қажетсінеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Дзодзикова Л.А. К вопросу о проблеме здоровьесбережения студентов. // Этнопедагогика: теория и практика. Материалы всероссийской научно-практической конференции. - Горно-Алтайск: ГАГУ. 2007. – С. 212-215.
2. Апанасенко Г.Л. Индивидуальное здоровье как предмет исследования // Валеология. - 1997. №4. – С. 44-46.
3. Советова Е. В. Эффективные образовательные технологии. –Ростов н/Дону: Феникс, 2007. – 285 с.

4. Глебова Е.И. Здоровьесбережение как средство повышения эффективности обучения студентов вуза. Автореф.дис. - Екатеринбург, 2005. - 174 с.
5. Агаджанян Н.А., Дегтярев В.П., Русанова Е.И. Здоровье студентов. - М.: Российский университет дружбы народов, 1997. - 199 с.
6. Бондин В.И. Здоровьесберегающие технологии в системе высшего педагогического образования. // Спорт и здоровье. - 2004. - №10. - С. 15-18.
7. Волошина Л. Культура здоровья будущего педагога в контексте профессиональной подготовки. // Педагогика. - 2005. - №8 - С. 124-126.

А.З. Тенкебаева¹, Г.Б. Иманбекова²

*¹Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Проблемы психологического сопровождения в здоровьесбережении студентов

Аннотация. Социальные процессы в обществе оказывают существенное влияние на все стороны жизни человека, в том числе на здоровье. Социальные претензии ограничивают развитие человека, вызывают нарушения в развитии психологического здоровья. В связи с этим актуальным является вопрос его сохранения и психологического сопровождения. Необходимость оказания психологической поддержки личности студента прежде всего связана с общей гуманизацией общества, характеризующейся признанием человека как личности и как субъекта собственной жизнедеятельности. Указывается, что психологическое сопровождение должно осуществляться в соответствии с закономерностями развития личности, в условиях постепенного раскрытия перспектив самопознания, саморазвития. В результате психологического сопровождения делается вывод, что человек может перейти от посторонней помощи к Самопомощи, сформировать свою жизненную позицию: «я могу преодолеть свои жизненные трудности».

Ключевые слова: здоровье студентов, здоровьесбережение, психологическое сопровождение, здоровьесберегающие технологии, психологическое здоровье, ценности, психосоматическое здоровье.

A.Z. Tenkebaeva¹, G.B. Imanbekova²

¹S. Amanzholov East Kazakhstan State University Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Problems of psychological support in the protection of students' health

Abstract. Social processes in society have a significant impact on all aspects of human life, including health. Social claims limit human development, cause violations in the development of psychological health. In this regard, the issue of its preservation and psychological support is relevant. In this case, the article considers the need to provide psychological support for the development of the student's personality, primarily associated with the General humanization of society, characterized by the recognition of man as a person and as a subject of his own life. It is analyzed that psychological support is carried out in accordance with the laws of personality development, gradually revealing the prospects of self-knowledge, self-development. As a result of psychological support, it is concluded that a person can move from outside help to self-Help, to form his life position: "I can overcome my life difficulties."

Keywords: students ' health, health care, psychological support, health-saving technologies, psychological health, values, psychosomatic health.

References

1. Dzodzikova L.A. K voprosu o probleme zdorov'esberezhnija studentov [To the question about the problem of health protection of students], *Jetnopedagogika: teorija i praktika. Materialy vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii* [Ethnopedagogy: theory and practice. Materials of the all-Russian scientific-practical conference], (Gorno-Altaysk: GASU, 2007, p. 212-215).
2. Apanasenko G.L. Individual'noe zdorov'e kak predmet issledovanija [Individual health as a subject of research], *Valeologija* [Valeology], 4, 44-46 (1997).
3. Sovetova E. V. Jeffektivnye obrazovatel'nye tehnologii [Effective educational technologies] (Rostov na Donu, Phoenix, 2007).
4. Glebova E.I. Zdorov'esberezhenie kak sredstvo povyshenija jeffektivnosti obuchenija studentov vuza [Health Saving as a means of improving the efficiency of training of University students]. *Abstract.dis* (Ekaterinburg, 2005, 174 p.).
5. Agadzhanjan N.A., Degtjarev V.P., Rusanova E.I. Zdorov'e studentov [Health of students] (People's friendship University of Russia, Moscow, 1997).
6. Bondin V.I. Zdorov'esberegajushhie tehnologii v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovanija [Health-Saving technologies in the system of higher pedagogical education], *Sport i zdorov'e* [Sports and health], 10, 15-18 (2004).
7. Voloshina L. Kul'tura zdorov'ja budushhego pedagoga v kontekste professional'noj podgotovki [Culture of health of the future teacher in the context of training], *Pedagogika* [Pedagogy], 8, 124-126 (2005).

Авторлар туралы мәлімет:

Тенкебаева А.З. - аға оқытушы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан.

Иманбекова Г.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті 6D010300 «Педагогика және психология» мамандығының докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Tenkebaeva A.Z. - Senior Lecturer, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Imanbekova G.B. - PhD student of specialty 6D010300 Pedagogy and psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 04.15.31

Н.О. Байғабылов, А.Б. Мұсабаева

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: n.baigabyl@mail.ru, ainurbergenovna@yandex.kz)*

Қазақстандық өзбектер: өзбек жасөспірімдерін әлеуметтанулық зерттеу

Аннотация. Автор мақалада өзбек жасөспірімдерінің болашаққа бағдары қандай? Әлеуметтік белсенділігі қандай деңгейде? Олардың миграциялық көңіл күйі қандай? деген сұрақтарға жауап беру арқылы жаһандану процесі кезінде аталмыш этникалық топ арасындағы дәстүрлі ұстанымдардың өзгеріске ұшырағанын көрсетеді. Жасөспірімдерге әлеуметтанулық талдаудың теориялық негізін К. Мангеймнің жастар әлеуметтануындағы еңбектері құрайды. Сонымен бірге, өзбек этносын зерттеуге арналған әлеуметтанулық және тарихи аспектідегі еңбектерге шолу жасалған.

Зерттеу барысында сандық әдіснама ретінде анкеталық сауалнама қолданылды. Анкеталық сұрау өзбек жасөспірімдері оқитын мектептерде жүргізілген. Ұсынылған зерттеу нәтижелері Қазақстандағы өзбек этникалық тобының ересек өкілдері арасында жүргізілген тереңдетілген сұқбатты толықтырады. Жасөспірімдердің арасында сұрау жүргізу үшін ата-аналарының келісімі алынған. Зерттеу нәтижелерін ұсыну кәсіби этикалық талаптарға сәйкес келеді.

Түйін сөздер: жастар, өзбек жастары, миграциялық көңіл-күй, болашаққа бағдар, әлеуметтік белсенділік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-196-205>

Түсті: 26.01.20 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 30.01.20

Бүгінде Қазақстанның белгілі бір аймақтарында шоғырланып өмір сүретін өзбек этникалық тобына қатысты, соның ішінде, өзбек жасөспірімдерінің болашаққа бағдары қандай? Әлеуметтік белсенділігі қандай деңгейде? Өзбек жастарының миграциялық көңіл күйі қандай? деген сұрақтарды қойған орынды. Осы сұрақтардың жауабын алу үшін құрылымдық деңгейде және күнделікті қарым-қатынас деңгейінде анализ жасау арқылы анықтау мәселесін алға қоямыз.

Жалпы қазақстандық өзбектерге әлеуметтанулық талдау жасамас бұрын, олардың арасынан, ең алдымен, жастарды бөліп аламыз.

XX ғасырдың танымал әлеуметтанушысы Карл Мангейм «жастарды –кез келген қоғамда кездесетін және олардың топтасуына қоғамның өміршендігі тікелей тәуелді болатын жасырын ресурстардың бірі» деп атап өтеді [1].

«Жастар табиғатына қарай прогрессивті, не консервативті емес, ол –кез келген бастамаға дайын – әлеует (потенциал). Жыныстық пісіп жетілгенге дейін бала отбасында

өмір сүреді және оның көзқарастары отбасының эмоциялық және интеллектуалдық дәстүріне сәйкес қалыптасады. Жасөспірімдік кезеңде ол көршілерімен, қоғаммен және қоғамдық өмірдің бірқатар салаларымен байланысқы түседі. Осылайша, жеткіншек, тек биологиялық тұрғыдан ашыту, пісу кезеңінде болмайды, сондай-ақ, әлеуметтанулық тұрғыдан бұрынсоңды көрмеген жаңа әлемге, жоралғыларға, әдеп-ғұрыпқа және құндылықтар жүйесіне тап болады» [1, 444 б.].

Кәмелет жасқа толғанша жасөспірім отбасындағы құндылықтар жүйесін сіңірген таза әлеуметтік ағза бола отырып, қоршаған ортасымен қарым-қатынас барысында әлеуметтену кезінде бойында сіңірген ғадет үлгілерін ұдайы өндіреді.

Негізгі мақсатымыз жоғарыда көрсетілген зерттеу сұрақтарына жауап беру арқылы заманауи Қазақстан Республикасы жерінде бірнеше ұрпақ бойы мекендейтін өзбек этносы жастарының дамуында «өзбектік» мәдениеттің көрінісіне талдау жасау және отбасылық құндылықтардың сақталуын, кәсіби қалауларын, сабақтастықты анықтау болып табылады.

Жалпы Қазақстанда этникалық мәселеге қатысты жұмыстардың басым бөлігі тарихи-салыстырмалы, тарихи-этнографиялық, тарихи-этнологиялық және демографиялық сипат алады. Қазақстандық әлеуметтанушылардың еңбектерінде аталмыш бағыт 1990 жылдардың аяғы мен 2000 жылдардың басында дами бастады. Олардың басым көпшілігі мемлекетте өмір сүретін этникалық топтар еңбек ұжымындағы өзара қарым-қатынас, көші-қон, құқықтық мәдениет, тілдік процестер, ортаға бейімделу, баспасөз құралдарындағы толеранттылық/интолеранттылық дискурсына талдау және т.б. секілді зерттеу тақырыптары аясында көтерілген.

Сонымен бірге, түркі тілдес халықтардың ішінде өзбектерді зерттеуге арналған жұмыстарды Батыс және ресейлік зерттеушілер арасында кеңінен кездестіруге болады. Солардың ішінде социологиялық тұрғыдан маңызды деректер ұсынатын авторлар қатарына ХХ ғасырдың басындағы А.Бартольдтің [2], А.Вамберидің [3], Э.Олворттың [4] еңбектерін атап өтетін болсақ, заманауи зерттеушілердің қатарына М. Ларуэль [5], Л. Адамс [6], М. Камп [7], С.Абашин [8], А.Ильхамов [9], Э. Гечмез [10], А. Ераслан [11] және басқаларының еңбектерін келтіре аламыз.

Ағылшын тарихшысы Эдвард Олворттың «The modern uzbeks» (Қазіргі заманғы өзбектер) еңбегі Стэнфорд университетінің профессоры Уайн С. Вучиничтің айтуы бойынша «... Батыстағы өзбек тарихының әлеуметтік-мәдени динамикасын зерттеген алғашқы үлгісі болып табылады және кеңестік тарихнама мен оның философиялық негізіне және идеологиялық тұсына жан-жақты әрі терең сыни талдау жасаған туынды» [12]. Олворттың пайымдауынша, өзбек халқының Орталық Азиядағы басқа халықтарға қарағанда, басқа этностарды ассимиляциялау қабілеті жоғары болған. Оған себеп: көне қалалардағы білім беру және мәдени жүйенің доминанттығы, өз ареалынан тыс дамыған сауда-саттық каналдары, дін таратушылардың үлкен рухани потенциалы [13].

Марианна Камп «The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism» (Өзбекстандағы әйелдің жаңаша бейнесі: ислам, қазіргі заман және посткоммунистік кезеңде хиджабты шешу) монографиясында нарративті сұқбат әдісімен индивидтің өмір тарихына үңіле отырып, оның трансформациялану процесін ашып көрсетеді. Осылайша, өзбек қоғамындағы ХХ ғасырдың алғашқы жартысын зерттей келе, жаңа әйелдің бейнесінің қалыптасуы туралы құнды деректерімен бөліседі. Оның айтуы бойынша, өзбек әйелінің оқшаулығы, мойынсұнғыштығы, отбасындағы және қоғамдағы төменгі орны секілді дәстүрлі ережелері діннің рөлінің басымдығынан емес, мәдениет және экономикалық фактордың ықпалынан орын алады [7].

Ал америкалық саясаттанушы Лаура Адамс өзінің «The Spectacular State: Culture and National Identity in Uzbekistan» (Эффекті мемлекет: Өзбекстандағы мәдени және ұлттық бірегейлік) мақаласында Өзбекстан Республикасында мемлекетті құру саясатындағы ерекшеліктерді бұқаралық қойылым арқылы түсіндіруге тырысады. Яғни, билік

«Наурыз» және «Тәуелсіздік» күнін мерекелеуді ұлтты құрастырудың ұтымды тетігі ретінде қолданады. Ғалым тәуелсіз Өзбекстанда жүргізген бақылау және эксперттермен жүргізген сұқбат әдістері көмегімен мәдениетті басқару мен ұсынуда кеңестік әдістердің қолданылатындығын анықтаған [6].

Танымал өзбек әлеуметтанушысы, Лондонның Шығысын және Африканы зерттеу Мектебінің ассоциацияланған ғылыми қызметкері Алишер Ильхамов «Археология узбекской идентичности» (Өзбек бірегейлігінің археологиясы) мақаласында констурктивистік әдіснама тұрғысынан өзбек бірегейлігінің қалыптасуына талдау жасайды. Өзбек бірегейлігінің қалыптасуына Өзбек АССР құрылуын тікелей байланыстыра отыра, Ильхамов: «Жаңа өзбек бірегейлігін жобалау процесінің белсенді қатысушыларының арасында бастапқы кезде үш жақ болды: джадидтер, ұлтшыл-коммунистер, ... және орталық партиялық-саяси аппарат...» дейді [9]. В.И. Лениннің шешімімен ұлттық мемлекет құру саясатының нәтижесінде алғашқы екеуінің идеялары жүзеге аспағанын айтады. «Шындығында, – дейді Ильхамов – төңкеріске дейінгі статистикаға сүйенсек, өзбектер Хива, Бұқара және Самарқанд облыстарында ғана саны жағынан көпшілікті құраған. Сырдария және Ферғана жерлерінде саны жағынан сарттар доминантты еді. Осы жерде Орталық комитет джадидтердің ұсынысын қолдап, сарттарды өзбек қылып жаздырады» [9, 37 б]. Жаңадан құрылған кеңес үкіметі бұқараға ұлттық сана сезімді тарату үшін ұлттық мәдениет, тіл, ұлттық символдар, тарих және басқалары туралы түсінікті қалыптастырды.

Түрік әлеуметтанушысы Энсар Гөчмез Хатай провинциясындағы Овакент мысалында Ауғанстаннан келген өзбек мигранттардың әлеуметтік-мәдени және діни өміріне әлеуметтанулық талдау жасаған [10].

Айлин Ераслан Антакияда өмір сүретін өзбектердің әлеуметтік интеграциясы туралы зерттеу жүргізген. Оның жүргізген зерттеуінің нәтижелерін «Antakya'da yaşayan özbeklerde sosyal entegrasyon» (Антакыдағы өзбектердің әлеуметтік интеграциясы) мақаласында танысуға болады [11]. Зерттеу сапалық әдіснама құралдары (енгізілген бақылау, жартылай құрылымдалған сұқбат, ауызша тарих) арқылы жүзеге асырылған. Автор мигранттардың бірінші, екінші және үшінші ұрпақтарының жергілікті халықпен қарым-қатынасындағы ерекшеліктерді талдауға алады.

Қазақстандағы өзбек қауымдастығын зерттеу фокусына алған бірнеше жобалар бар. Олардың негізгі мақсаты Қазақстандағы өзбектерді қоса алғанда, түрлі этникалық топтардың қазақстандық қоғамдағы этноәлеуметтік, әлеуметтік-экономикалық, лингвистикалық аспектілері бойынша даму процесін анықтау болып табылады. Соның ішінде «Постсоветтік Қазақстандағы түркі тілдері мен мәдениетінің өзара әрекеті» тақырыбында жүргізілген ауқымды әлеуметтік лингвистикалық зерттеудің халықаралық жобасы [14]. Жоба шеңберінде Қазақстанда шоғырланып қоныстанған түркі тілдес этностық топтар арасында анкеталық сұрау жүргізілген. Анкета сұрақтары өзін сәйкестендіру, төлқұжат бойынша этностық және ұлттық тиесілігі, ұлтаралық некеде ұлтты анықтау, отбасы тарихы, тілді меңгеру және қолдану кеңістігі, мемлекет тарапынан түркі тілдерді қолдауы, білім деңгейі туралы мәліметтерді қамтыған.

Сонымен бірге, «Тарих толқынындағы халық» мемлекеттік тапсырмасы аясында жүргізілген «Ірі этностық топтардың тарихын қоса алғандағы Қазақстан Республикасындағы этносаралық және конфессияаралық қатынастар тарихы» ғылыми жобасын атап өтуге болады. Жоба барысында өзбектердің қоныстану тарихы, мәдени ерекшелігі, этнодемографиялық жағдайы, шаруашылығы назарға алынған [15].

Ұсынылып отырған мақала да Қазақстанды мекендейтін өзбек этникалық қауымдастығын зерттеу қорын толықтырады. «Қазақстандағы өзбек этникалық қауымдастығының әлеуметтік-мәдени интеграциясы» тақырыбындағы диссертациялық зерттеу барысында, этникалық топтарды зерттеуде көп қолданылатын зерттеу әдіснамасын пайдаланамыз. Зерттеу бірнеше әдістердің комбинациясы арқылы жүзеге асырылды.

Соның ішінде, дәлірек айтсақ, жартылай қалыпқа келтірілген сұхбат әдісі (биографиялық әдіс), жасөспірімдер арасындағы анкеталық сұрау және эксперттік сауалнама.

Жартылай қалыпқа келтірілген сұхбат биографиялық зерттеу әдісіндегі ақпаратты жинаудың негізгі құралының бірі. И.Девятко: «кейбір авторлар «өмір тарихы» немесе «жеке жағдай тарихы» («individual case history») терминін ұсынады. Ол өмір тарихын баяндау кезінде, барлық өмірбаянын емес, тек зерттеу мақсатына сәйкес ғалымның сұрағандарына жауап ретінде таңдаулысын, іріктеп сипаттауды білдіреді» дейді [16].

Әлеуметтануда «өмір тарихы» әдісі көбінесе әлеуметтік азшылықты зерттеу үшін қолданылады, сонымен бірге бұл әдістің негізгі артықшылықтары: зерттеу құбылысы туралы «теорияға дейінгі» тиянақты ақпараттарды алу; ақпарат берушінің қолданатын локалды немесе субмәдени тілі, символдары, оған беретін мәні туралы ерекше мәліметтерге ие болу; басқа мәдениет өкілі болып табылатын информанттардың кездейсоқ немесе бағамдамай өмір тарихын, тәжірибесін баяндау барысында қолданған сөздеріне, символдарға, мәдени формаларға терең және жүйелі талдау жасау және т.б.

Анкеталық сұрау әдісін пайдалануымыздағы негізгі мақсат өзбек этникалық қауымдастығының жас ұрпақтары арасында зерттеу жүргізу. Яғни жоғарыда жастар категориясын талдау барысында анықтағанымыздай, кәмелет жасқа толғанша жасөспірім тек отбасындағы құндылықтар жүйесін сіңірген таза әлеуметтік ағза. Сәйкесінше, ата-аналарынан берілген (ересек буын) әлеуметтік, этникалық ұстанымдары өлшеу үшін анкеталық сұрау ұтымды. Анкета көбінесе жабық сұрақтарды ұсынады, яғни жиналатын ақпарат сандық сипатқа ие. Бұл өз кезегінде макродеңгейде өтіп жатқан құбылыстарды түсінуге, соның ішінде әлеуметтік ынтымақтастық феноменін зерттеуге көмектеседі.

Келесі қолданылған әдіс – эксперттік сауалнама. Эксперттер ретінде этносаясат саласын жетік білетін, кәсіби біліктілігіне сәйкес этникалық топтар мәселесімен айналысатын және зерттеуге алынған этникалық топтың ортасынан шыққан, қоршаған ортасының мәселесімен іштей жақын таныс мамандар сұралды [17]. Айта кету керек, бұқаралық сұраудан эксперттік сауалнаманың айырмашылығы эксперт зерттеу объектісі емес, зерттеуге қатысушы тұлға болып табылады. Эксперттік сауалнама әдетте болжам жасау, эксперттік баға алу, дайындық жұмыстарын жүргізу, зерттеу мәселесі туралы нақты мәліметтер алу үшін қажет.

Біз берілген мақалада жастар арасында жүргізген анкеталық сұрау нәтижелерін ұсынамыз. Зерттеуге қатысқан респонденттердің орташа жас шамасы 15-ке тең. Олардың кәмелет жасқа толмағандығын ескере отырып, зерттеу ересек буын өкілдері, яғни ата-аналарының келісімі арқылы 2018-2019 жж. желтоқсан және қаңтар айларында жүргізілді.

Зерттеу территориясы – Шымкент республикалық маңызы бар қаласы. Анкета алынатын деректер топтамасына қарай 5 блоктан тұрды.

Бірінші блок респондент туралы мәліметтерді алуға бағытталған. Екінші блок болашаққа жоспарын білуге арналды. Үшінші блок әлеуметтік белсенділік деңгейін анықтауға арналған. Төртінші блок ата-анасы туралы, яғни олардың білім деңгейі, кәсіби статусы туралы сұрақтардан тұрды. Ал соңғы – бесіншісі блок жасөспірімдердің этникалық бірегейлігін анықтауға арналған сұрақтарды қамтыды.

Жасөспірімдер арасында әлеуметтанулық зерттеу жүргізу үшін ұялық іріктеу әдісі таңдалды. Бұл іріктеу әдісі бізге бір уақыт ішінде бірнеше адамнан сауалнама алу үшін тиімді. Сондықтан ұя ретінде мектеп таңдалды. Өзбек жасөспірімдері ең көп оқитын екі мектепті атап өткіміз келеді. Ол Шымкент қаласындағы Ю.Сареми атындағы №107 және №71 орта мектеп. Осылайша іріктеу көлемі – 215 респондентті құрады.

Зерттеу қорытындысы бойынша алынған эмпириялық мәліметтерді SPSS 21.0 әлеуметтанулық мәліметтерді өңдейтін арнайы бағдарламада өңдеп, талдау жасадық.

Сауалнама 9, 10, 11-сынып оқушылары арасында жүргізілді. Яғни респонденттердің жастық құрамы 14 пен 17 жастағы жасөспірімдерді қамтыды. Сұрауға қатысқандардың

28,5% титулды ұлт өкілдері болса, қалған 71,2% өзбек этносы өкілдерінен тұрады. Мақалада өзбек этносты жасөспірімдерін қарастыратындықтан зерттеу нәтижелерін талдау барысында біз көбінесе солардың жауаптарын фокусқа аламыз.

Жасөспірімдердің болашаққа бағдарын анықтау мақсатында «Сіздің мектеп бітіргеннен кейінгі жоспарыңыз қандай?» деген сұрақ қойдық. Жауап бергендердің 83,1%-ы – оқуды жалғастырамын, жоғары білім алуды жоспарлаймын деді. Сұрақ жартылай жабық болған еді. Ұсынылған жауаптардың ішінен ата-анама көмектесіп, отбасылық бизнесті жалғастырамын деген нұсқаны респонденттердің 5,5%-ы таңдады. Сұралғандардың 2,3%-ы 9-сыныптан кейін білімін колледжде жалғастыруды жоспарлайды және тағы осынша бөлігі шетелге жұмысқа кеткісі келеді. Сонымен қатар, 0,9% отбасын құруды көздейді.

Келесі сұрақта жасөспірімдердің болашақта қандай салада қызмет етуге ниетті екендігі анықталды. Оқушылардың арасында медицина саласы (34,2%) айтарлықтай тартымдылыққа ие болып шықты. Екінші орында педагогика саласы (21%) қызықтырса, үшінші орында техника және инженерия саласына (14,6%) таңдау жасалған. Ал таңдау аз берілген салаларға: ауыл шаруашылығы (0,9) және мәдениет саласы (0,5%) жатады.

Мектеп оқушыларының барлығына дерлік мектепте ұйымдастырылатын іс-шараларға қатысқан ұнайтын болып шықты. Осылай 10 оқушының 8-і жауап берген. Олардың 66,5%-ы пәндік олимпиадаға, ал 35,9% спорттық жарыстарға қатысқан. 16,5% музыкалық өнерлерін көрсетсе, 10,2% ғылыми жобалар конкурсында білімін көрсеткен. Тәрбиелік сипаттағы іс-шараларға қатысу арқылы оқушылардың 14,1%-ы белсенділік танытса, шешендік өнерін сұралғандардың 17,5%-ы шыңдай білген. Оның 9,2%-ы КТК (көңілді тапқырлар клубы) және 8,3%-ы пікір-сайысқа қатысып тұрады. Аталған шаралардың ешбіріне қатыспағандардың үлесін респонденттердің тек 2,9%-ды құрайды.

«Табысты адам болу үшін Қазақстан Республикасында барлық адамдарға мүмкіндіктер бірдей берілген бе?» деген сұраққа барлық респонденттердің басым бөлігі жағымды сипатта жауап берді. Олардың саны 81,6% құрайды. Десек те, қалған 18,4% бұл пікірмен келіспейді, оның 14,5% «дұрысы жоқ» десе, 3,6% мүмкіндіктер бірдей берілмеген деп көрсеткен.

Сонымен бірге анкеталық сұрау барысында оқушылардан бос уақыттарын қалай өткізетіндіктері туралы сұрақ қойылды. Бос уақыт жаһандану дәуірінде тіршілік ететін қоғам үшін бір жағынан мол мүмкіндіктер берсе, екінші жағынан айтарлықтай мәселелік жағдай тудырады. Соның ішінде оқушы жастар сабақтан тыс уақытты қалай өткізеді. Мектеп те, отбасы да тұлғаның қалыптасуы барысында бақылау қызметін атқаратыны белгілі, ал осы бақылау агенттерінің назарынан тыс қалған жеткіншек бос уақытты қандай мазмұнмен толтырады?

Алынған зерттеу мәліметтеріне сәйкес, жасөспірімдер арасында кино көргенді ұнататындардың үлесі ең жоғары болды. Ол 32,7% құрайды. Тағы осымен шамалас (31,3%) бөлігі үй шаруасымен айналысқанды жөн көреді. Үшінші орында физикалық мүмкіндіктерін жетілдіру, яғни салауатты өмір салтын ұстануға бағдарлайтын спорттық үйірмелерге қатысу тұр. 23,5% бос уақытында газет-журналдарды, кітаптарды оқығанды ұнатады. Қалған 13,3% би, музыка үйірмесіне барғанды және компьютерде ойын ойнағанды жөн санайды.

«Басқасы» деген жауап нұсқасында респонденттер бос уақыттарын қалай өткізетіндігі туралы қосымша мәліметтерді белгілеп көрсеткен. Оларды шартты түрде мазмұны жағынан ұқсастарын біріктіру арқылы үш топқа бөлуге болады. Соның ішінде: өзінің білімін жетілдіруге бағытталған істер (қосымша курстарға бару, интернет арқылы семинарға қатысу, ағылшын курсына бару) – 14,4%, күнделікті тұрмыста қажетті дағдыларды үйренуге арналған іс-әрекеттер (тәттілер пісіру, макияж жасау, тігін тігу) – 4,1% және уақытты көңіл көтеруге арнау (достармен араласу, музыка тыңдау, телефонда ойнау) – 4,7% деп бөлеміз.

Өзбек жастары арасында Instagram, ВКонтакте, Wats up ең танымал әлеуметтік желілер болып табылады. Пайдаланушылар саны сәйкесінше 27,5% - 22,3% - 22% құрайды. Шамамен сұрауға қатысқан барлық өзбектердің үштен бір бөлігі әлеуметтік желілерде тіркелмеген болып шықты. Қазақтар арасындағы өз құрдастарымен салыстырғанда бұл екі есеге артық.

Қазіргі таңда кез келген адам қабілеті мен мүмкіндігіне қарай әлемнің кез келген университетінде білімін жалғастыра алады. «Егер Сізде шетелде білім алуға мүмкіндік берілсе, Сіздің шешіміңіз қандай болар еді?» деген сұраққа жартысынан көбі (59,9%) бір ауыздан: «Мен өзімде басқа елде жоғары білім алуды жоспарлап жүрмін» және «егер мүмкіндік болса, оны жіберіп алмауға тырысамын» деп жауап берген. 27,2% ата-анасымен ақылдасып көреді. 9,7% – «тек Қазақстанда жоғары білім алуды ойлаймын» деген нұсқаны таңдаған. Бұл жерде оқушылардың таңдауына мектептің, болмаса ата-анасының беретін ресурстарының қол жетімділігі бөлек зерттеуді талап етеді. «Басқа жауап, жақшаның ішіне жазып көрсетіңіз» деген тұста кейбір оқушылар шетелге барғысы келетіндігін, бірақ білім алу үшін емес, жұмыс істеу мақсатында баратындығы туралы ойларын жеткізген¹.

Төменде оқушылардың білім алуға барғысы келетін елдерін бірнеше типі бойынша топтастыруға тырыстық:

Кесте №1

Алыс шетел	Ислам дінін ұстанатын елдер	Батыс Еуропа елдері және Ресей	Азия елдері	Көршілес ел	Туған жері
АҚШ - 50,3% Канада – 1,2% Австралия – 1,2%	Түркия - 26,3% Дубай - 4,7% Сауд Арабиясы – 0,6%	Англия – 18,1% Ресей – 14,0% Германия – 10,5% Франция – 7,0% Италия – 1,8% Испания – 3,5% Чехия – 0,6% Швейцария – 0,6% Норвегия – 0,6% Финляндия – 0,6%	Қытай – 8,2% Оңтүстік Корея – 8,2% Сингапур – 1,2% Малайзия – 0,6% Индия – 1,2%	Өзбекстан – 1,8%	Қазақстан – 16,4%

Кестеден көріп отырғанымыздай, оқушылардың арасында білім алу үшін тартымдылыққа ие елдер – АҚШ, Түркия, Англия құрайды.

2012-2017 жж. ЕАБР Интеграциялық барометрінің 18-24 жас аралығындағы РФ, Армения, Молдова, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан және Белоруссия тұрғындарын зерттеу мәліметтері бойынша жастардың арасында соңғы бес жылда білім алуға тартымды елдер қатарына АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Франция және Ресей кірген. Соның ішінде Қазақстанның жастары арасында Ресейде білім алғысы келетіндер саны артқандығын

¹ Әрине бұл жерде оқушылардың жастық ерекшеліктерін де ойдан шығармау керек. Олар әлі өз бетінше толық шешім қабылдай алмайды. Сонымен бірге шетел олар үшін беймәлім әлем секілді елестеуі де мүмкін. Зерттеу кезінде оқушылардың арасында «біз білмейміз ғой, ондай ойымызға да келмепті» деген сөздер де айтылды. Бірақ осы тұста зерттеуші ретінде оларға, мүмкін армандаған, болашақта барғым келеді деген елдерді тізіп көрсете беруін сұрадық.

көрсеткен. Керісінше, Еуропа елдерін таңдау 2017 жылы азая бастаған. Зерттеу авторлары оның себебін 2014-2015 жылғы жаһанды саясаттағы өзгерістер мен экономикалық дағдарыспен түсіндірген [18]. Осылайша, өзбек жасөспірімдерінің таңдауында АҚШ-тың бірінші кезекке шығуы жалпы трендпен сәйкес келеді.

Тартымды мемлекеттердің екінші үштігін Қазақстан, Ресей, Германия құрайды. Шетелдің қатарында Қазақстанның болуы таңқалдырғаны сөзсіз. Себебі осы сұрақтың алдында фильтр жасаған едік. Бұл сұраққа «Мен өзімде басқа елде жоғары білім алуды жоспарлап жүрмін» және «егер мүмкіндік болса, оны жіберіп алмауға тырысамын» деген жауап нұсқаларын таңдаған респонденттер жауап берген. Алынған нәтижені түсінудің екі жолын қарастырамыз. Мәселе сұрақта қолданылған «ел» түсінігінің этимологиясында болуы мүмкін деген тұспалымыз бар.

Анкеталық сұрақ «Қайсы елге барып оқығанды жөн көресіз?» түрінде құрастырылған. Бірінші түсініктеме: ертеде қазақ тілінде де «ел» сөзі әртүрлі мағынада қолданылған. Кейде өз тұрғылықты жеріне қатысты қолданса, кейде шыққан руына байланысты да айтатын болған. Қазақстандық өзбектер арасында осы ескі қазақи сөздердің сақталуы «қай ел» дегенді басқа жер деген мағынада түсініп, тиісінше жауаптардың арасында Қазақстанның басқа қалаларының аталуына алып келген.

Екінші түсініктеме, саяси дискурста айтыла бермейтін, ирредента түсінігі. Шымкент қаласының айналысындағы өзбектердің шоғырланып өмір сүретін мекендерін ирредента ретінде қабылдап, Қазақстан Республикаларының басқа қалаларын шетел ретінде қарастыру. Біз бірінші тұспалымызға тоқталамыз. Себебі жоғарыда біз талдау барысынан қазақ тілді мектептердің алынып тасталғанын айтқан болатынмыз, айрықша жағдай ретінде қазақтардың арасында да Қазақстанды таңдаған екі оқушының болғандығын айта кетуіміз керек. Яғни «ел» өзбектер мен қазақтар үшін де «жер» мағынасында қарастырылған болуы керек. Сонымен бірге, екі елдің жүздеген жылдар қоян-қолтық өмір сүруі олардың лексикасының бір-бірімен алмасуын куәландырады.

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, келесі түйіндер жасаймыз. Өзбек жастары арасында білімді жетілдіру болашақтағы басым стратегиялардың бірі екендігі анықталды, жаһандану процесі аталмыш этникалық топ арасындағы дәстүрлі ұстанымдардың өзгеріске ұшырағанын көрсетеді. Сонымен бірге өзектер үшін ауыл шаруашылығымен айналысу негізгі шаруашылық көзі болып келген болса, сұрауға қатысқан оқушылардың берген жауаптарына қарай медицина саласында басымдық беретін кәсіби жіктің орын алуын көруге болады. Сұрау нәтижелері өзбек жасөспірімдердің әлеуметтік-азаматтық белсенділігі деңгейінің жоғары екендігін көрсетті. Және де өзбек этносының өсіп келе жатқан жас ұрпақтары арасында Қазақстанда барлық адамдарға табысты болуы үшін бірдей мүмкіндіктердің берілгендігіне деген сенімі басым.

Өзбек жасөспірімдері бос уақытының көп бөлігін рухани-мәдени білімін жетілдіруге, болмаса күнделікті тұрмыста қажетті дағдыларды үйренуге арнайды. Әлеуметтік желілерде отыру, көңіл көтеруге бос уақытты арнау, гаджеттерде ойын ойнау оларға тән емес. Өсіп келе жатқан өзбек жасөспірімдерінің миграциялық көңіл-күйі тұрақты емес екені анық. Дегенмен егер басқа елге кетуге мүмкіндіктері болса, олардың таңдауы үшін ең тартымды мемлекеттердің үштігін АҚШ, Түркия, Англия құрайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Манхейм К. Диагноз нашего времени. – СПб.: Юристь.- 1994. – 165 с.
2. Бартольд В. В. Еще о слове «сарт» // Бартольд В. В. Сочинения. Т. 2. Ч. 2. – М.: Наука.- 1964.-661 с.
3. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. – М.: Вост. лит.- 2003. -320 с.
4. Allworth E. A. The modern Uzbeks: from the fourteenth century to the present: a cultural history. – Oxford.:

Hoover Press, 2013. – 150 p.

5. Ларюэль М., Мильчиной В. «Этногенез» узбеков как элемент наследия советской науки // *Ab imperio*. – 2005. – № 4. – С. 337-360.

6. Adams L. L. The spectacular state: Culture and national identity in Uzbekistan. – Durham: Duke University Press. – 2010. – 242 p.

7. Kamp M. The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism. – WA.: University of Washington Press. – 2006. – 320 p.

8. Абашинов С. Советский кишлак: между колониализмом и модернизацией. – М.: НЛЮ. – 2015. – 848 с.

9. Ильхамов А. Археология узбекской идентичности. // *Этнографическое обозрение*. – 2005 - №1. – С. 25-47.

10. Göçmez e. Afganistan'dan gelen göçmen özbekler'in sosyo-kültürel ve dini hayatları üzerine sosyolojik bir araştırma (hatay ili ovakent beldesi örneği). – Konya: Tez merkezi. – 2008. – 208 s.

11. Eraslan A. Antakya'da yaşayan özbeklerde sosyal entegrasyon // *Hatay tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar-1 dr.* – Hatay: Mehmet Tekin Armağani, 2016. – s. 300-328.

12. «Современные узбеки» Эдварда Олварта: Основы узбекской идентичности. Часть 1. [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <http://caa-network.org/archives/15124> (дата обращения: 15.08.2019).

13. «Современные узбеки» Эдварда Олварта: Основы узбекской идентичности. Часть 2. [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <http://caa-network.org/archives/17591> (дата обращения: 19.08.2019).

14. Тюркские этносы Казахстана: социолингвистические исследования [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.tyurki.weebly.com/> (дата обращения: 19.08.2019).

15. Артықбаев Ж. Қазақстан өзбектері. – Астана: InDesign studio. – 2016. – 260 б.

16. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. – 1998. – 208 с.

17. Ядов В. А. Стратегии и методы качественного анализа данных // *Социология: методология, методы, математическое моделирование (4М)*. – 1991. – № 1. – С. 14-31.

18. Постсоветское притяжение. Интеграционные настроения ближнего зарубежья. [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://iq.hse.ru/news/272496626.html> (дата обращения: 20.08.2019).

Н.О. Байгабылов, А. Б. Мусабаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Узбеки Казахстана: социологическое исследование узбекской молодежи

Аннотация. Автор в данной статье попытается ответить на следующие вопросы: Каковы ориентации на будущее у узбекской молодежи? Каков уровень социальной активности? Свойственны ли ей миграционные настроения? По результатам исследования автор отмечает, что процесс модернизации также повлиял на традиционный уклад жизни узбекских общин. Социологический анализ ценностных ориентаций и настроений молодежи опирается на теоретические работы в области социологии молодежи К. Мангейма. Также дается обзор литературы по исследованиям узбеков в социологическом и историческом аспектах.

Основным методом сбора информации был анкетный опрос. Анкетный опрос проводился в школах, где обучаются узбекские школьники. Полученные данные дополняют данные глубинного интервью, проведенного среди взрослого поколения узбеков Казахстана. Для проведения опроса среди учащейся молодежи были получены разрешения со стороны родителей/законных представителей. Таким образом, настоящее исследование соответствует требованиям этики исследователя.

Ключевые слова: молодежь, узбекская молодежь, миграционные настроения, ориентация на будущее, социальная активность.

N.O. Baigabylov, A.B. Mussabayeva

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Uzbeks of Kazakhstan: sociological research on Uzbek youth

Abstract. The author in this article will try to answer the following questions: What are the future orientations of the Uzbek youth? What is the level of social activity? What is their migratory mood? According to the results of the study, the author notes that the modernization process also influenced the traditional way of life of the Uzbek communities. The sociological analysis of youth is based on theoretical work in the field of youth sociology K. Mannheim. A literature review of Uzbek studies in sociological and historical aspects is also provided.

The main method of collecting information was a questionnaire survey. The questionnaire was conducted in schools where Uzbek students study. The data obtained complement the data of an in-depth interview conducted among the adult generation of Uzbeks in Kazakhstan. To conduct a survey among students, permits were obtained from their parents / legal representatives. Thus, this study complies with the ethics of the researcher.

Keywords: youth, Uzbek youth, migration moods, future orientation, social activity

References

1. Manhejm K. *Diagnoz nashego vremeni [Diagnosis of our time]* (Yurist, SPb, 1994, 165 p.).
2. Bartol'd V. V. *Eshche o slove «sart» [More about the word “sart”]*, Bartol'd V.V Sochineniya [Works]. Volume. 2. Part 2 (Nauka, Moscow, 1964, 661 p.).
3. Vamberi A. *Puteshestvie po Srednej Azii [Travel to Central Asia]* (Vostochnaja literatura, Moscow, 2003. -320 p.).
4. Allworth E. A. *The modern Uzbeks: from the fourteenth century to the present: a cultural history* (Hoover Press, Oxford, 2013, 150 p.).
5. Laryuel' M., Mil'chinox V. «Etnogenez» uzbekov kak element naslediya sovetskoj nauki [Ethnogenesis of Uzbeks as an Element of the Heritage of Soviet Science], *Ab imperio*, 4, 337-360 (2005).
6. Adams L. L. *The spectacular state: Culture and national identity in Uzbekistan* (Duke University Press, Durham, 2010, 242 p.).
7. Kamp M. *The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism.* (University of Washington Press, WA, 2006, 320 p.).
8. Abashin S. *Sovetskij kishlak: mezhdu kolonializmom i modernizaciej [Soviet village: between colonialism and modernization]* (Moscow, NLO, 2015, 848 p.).
9. Il'hamov A. *Arheologiya uzbekskoj identichnosti [Archeology of Uzbek identity]*, *Etnograficheskoe obozrenie [Ethnographic review]*, 1, 25-47 (2005).
10. Göçmez E. *Afganistan'dan gelen göçmen özbekler'in sosyo-kültürel ve dini hayatları üzerine sosyolojik bir araştırma (hatay ili ovakent beldesi örneği)* (Tez merkezi, Konya, 2008, 208 s.).
11. Eraslan A. *Antakya'da yaşayan özbeklerde sosyal entegrasyon //Hatay tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar-1dr.* (Mehmet Tekin Armağani, Hatay, 2016, s. 300-328).
12. «Sovremennye uzbeki» Edvarda Olvarta: *Osnovy uzbekskoj identichnosti “Modern Uzbeks” by Edward Olvart: Fundamentals of Uzbek Identity. Part 1.* [Electronic resource]. – 2019. Available at: <http://caa-network.org/archives/15124> (Accessed: 15.08.2019).
13. «Sovremennye uzbeki» Edvarda Olvarta: *Osnovy uzbekskoj identichnosti “Modern Uzbeks” by Edward Olvart: Fundamentals of Uzbek Identity. Part 2.* [Electronic resource]. – 2019. Available at: <http://caa-network.org/archives/17591> (Accessed: 19.08.2019).
14. *Tyurkskie etnosy Kazahstana: sociolingvisticheskie issledovaniya [Turkic ethnic groups of Kazakhstan: sociolinguistic studies]* [Electronic resource].- 2016.-Available at: <http://www.tyurki.weebly.com/> (Accessed: 19.08.2019).
15. Artykbaev Zh. *Kazakstan ozbekteri* (InDesign studio, Astana, 2016, 260 p.).

16. Devyatko I. F. *Metody sociologicheskogo issledovaniya* [Methods of sociological research]. Ekaterinburg, Publishing House Ural. University, 1998, 208 p.).
17. Yadov V. A. *Strategii i metody kachestvennogo analiza dannyh* [Strategies and methods of qualitative data analysis (4M)], *Sociologiya: metodologiya, metody, matematicheskoe modelirovanie* [Sociology: methodology, methods, mathematical modeling (4M)], 1, 14-31 (1991).
18. *Postsovetskoe prityazhenie. Integracionnyye nastroeniya blizhnego zarubezh'ya* [Post-Soviet attraction. Integration mood of the near abroad] [Electronic resource].-2016.- URL: <https://iq.hse.ru/news/272496626.html> (Accessed: 20.08.2019)

Авторлар туралы мәлімет:

Байгабылов Н.О. – PhD, Әлеуметтану кафедрасының доценті м.а., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мұсабаева А.Б. – Әлеуметтану кафедрасының докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Baigabylov N.O. – PhD, Associate Professor of the Department of Sociology, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev street, 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mussabayeva A.B. – PhD student of the Department of Sociology, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev street, 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 15.91.70

А.С. Мустафина, С.А. Амитов

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(E-mail: aigul_m5@mail.ru, sultan_amitov@mail.ru)*

Адаптация опросника «Perceived Social Support Scale»: внутренняя согласованность и факторный анализ

Аннотация. Синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ) вызывает академические и социальные трудности детей. СДВГ оказывает влияние на качество жизни семьи и повышает ее потребность в социальной поддержке. Инструменты оценки социальной поддержки могут значительно повысить эффективность социальной работы с данными семьями. Perceived Social Support Scale (Lai-Chong Ma) является опросником, измеряющим воспринимаемую и ожидаемую социальную поддержку родителей, воспитывающих детей с СДВГ. Цель нашего исследования - адаптация и измерение психометрических свойств, а именно, внутренней согласованности и факторной структуры данного опросника в социокультурных условиях Казахстана. Проведено эмпирическое исследование с участием 21 родителя детей с клинически диагностированным СДВГ. Каждый родитель заполнил бланк опросника и анкету для сбора социодемографических данных. Результаты показали достаточную внутреннюю согласованность 4 шкал опросника. Выявленная факторная структура соответствует теоретической концепции автора. Данный опросник имеет практическое значение для повышения эффективности социальной работы с семьями, воспитывающими детей с СДВГ.

Ключевые слова: синдром дефицита внимания и гиперактивности, социальная поддержка, типы поддержки, ресурсы поддержки, внутренняя согласованность, факторный анализ.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2020-130-1-206-215>

Поступила: 1.11.19 / Допущена к опубликованию: 30.01.20

Введение. СДВГ является психоневрологическим расстройством, общемировая распространенность которого среди детей и подростков составляет 5% [1]. Подобного эпидемиологического исследования в Казахстане не проводилось [2], но в странах СНГ распространенность практически соответствует мировому показателю: в Российской Федерации - 7,6% среди детей 7-10 лет [3], в Республике Беларусь - 6,2% среди детей в возрасте 3–15 лет [4].

Основные симптомы расстройства - это невнимательность, гиперактивность и импульсивность, которые связаны с особенностями развития и функционирования отдельных участков головного мозга. СДВГ приводит к ухудшению в эмоциональной, академической, поведенческой и социальной сферах [5, 166 стр.].

Наличие СДВГ у ребенка влияет на качество жизни детей и их семей. Доказано, что семьи детей с СДВГ имеют больше финансовых расходов из-за склонности детей к травмам и несчастным случаям [6]. Дети с СДВГ чаще обращаются в организации здравоохранения, а именно, к врачам общей практики (60,3% с СДВГ, 37,4% без СДВГ), узким специалистам (50,9% с СДВГ, 12,9% без СДВГ), чаще посещают отделения неотложной помощи (26% с СДВГ, 12,1% без СДВГ) [7].

Часто родители детей с СДВГ становятся социально изолированными, отчасти из-за трудностей, связанных с воспитанием детей с СДВГ, а отчасти из-за социальной стигматизации, связанной с наличием расстройства [8]. Ряд качественных исследований показывает, что родители детей с СДВГ испытывают общественное порицание и негативную реакцию на поведение их детей. В силу низкого импульс-контроля из-за

незрелости функций лобной коры головного мозга, низкого порога сенсорного насыщения, приводящего к гиперактивности, ребенок с СДВГ часто проявляет социально неподходящее и раздражающее поведение [9, 112 стр.].

Все вышеперечисленные трудности и последствия приводят к тому, что родители детей с СДВГ нуждаются в дополнительных ресурсах поддержки со стороны семьи, общества, организаций образования и здравоохранения. Социальная поддержка может выступить важным ресурсом помощи родителям в разрешении возрастных задач, связанных с развитием детей [10].

Социальная поддержка представляет собой «...предоставление социальной сетью психологических и материальных ресурсов, направленных на улучшение способности человека справиться со стрессом» [11, 676 стр.]. Социальная поддержка улучшает функционирование человека и может защитить его от неблагоприятных последствий ситуации риска [12].

Инструменты измерения социальной поддержки могут значительно повысить эффективность социальной работы с семьями детей с СДВГ, как на этапе оценки, так и на этапе интервенции.

Несмотря на важность социальной поддержки данных семей, в Казахстане и в странах СНГ не найдены инструменты оценки восприятия социальной поддержки родителями детей с СДВГ.

В зарубежной практике используются несколько опросников для измерения восприятия социальной поддержки, но только один предназначен для работы именно с родителями, воспитывающими детей с СДВГ. Профессор Lai-Chong Ma разработала опросник Perceived Social Support Scale (PSS) для оценки воспринимаемой и ожидаемой социальной поддержки. Воспринимаемая социальная поддержка отражает степень удовлетворения оказываемой помощью. Ожидаемая социальная поддержка – это поддержка, которую родитель хотел бы получить от семьи, друзей или других источников.

В разработке опросника Ма использовала классификацию Cohen Wills (1985), включающую четыре типа социальной поддержки: информационную, эмоциональную, инструментальную и аффилиационную. Информационная поддержка помогает людям преодолеть неопределенность, которая связана с диагнозом, лечением и другими аспектами. Иными словами, эта поддержка представляет собой предоставление релевантных сведений. Эмоциональная поддержка представляет собой удовлетворение базовых потребностей быть ценным как личность независимо от достижений. Инструментальная поддержка – это ресурс, который помогает мобилизоваться для удовлетворения основных нужд и включает действенную помощь. Аффилиационная поддержка определяется как взаимная внутренняя связь между людьми (человеческая потребность в дружеском общении) или человеком и различными институтами (степень взаимодействия). При этом в разных специфических ситуациях может больше требоваться один из типов социальной поддержки. Например, на этапе диагностики расстройства, больше требуется информационная и инструментальная.

Кроме того, PSS дифференциально измеряет социальную поддержку из 5 потенциальных источников: семья, друзья, школа, медицинские и социальные организации [10].

В целом, данный опросник имеет ряд преимуществ. Во-первых, опросник разработан специально для родителей детей с СДВГ. Во-вторых, оценивает четыре типа социальной поддержки. В-третьих, включает пять потенциальных источников поддержки.

Таким образом, целью нашего исследования является адаптация опросника PSS, а именно, перевод на русский язык и оценка внутренней согласованности и факторной структуры.

Методология. Наиболее часто применяемым и простым методом оценки внутренней согласованности является «сырой» коэффициент альфы Кронбаха. Данный коэффициент

измеряет то, насколько «...различные части теста (пункты и группы пунктов) могут рассматриваться как различные формы теста» [13, 157 стр.].

Для оценки валидности многомерных тестов со связанными переменными используется факторный анализ. Если в процессе факторного анализа выявленная внутренняя структурасоответствует теоретическому конструкту, который заложен разработчиком опросника, то это можно интерпретировать как валидность теста [13, 231 стр.].

Таким образом, сформулированы два исследовательских вопроса: (1) Какой внутренней согласованностью будет обладать опросник PSS при проведении его на казахстанской выборке?; (2) Будет ли соответствовать внутренняя структура опросника количеству и содержанию факторов, определенных автором, в казахстанском контексте?

Выборка и процедура. В исследовании принял участие 21 родитель, воспитывающий ребенка с СДВГ в возрасте 7-12 лет. Рекрутирование осуществлялось через государственные школы города Алматы. Родители приглашались на двухчасовые психообразовательные беседы, организованные на базе Казахского национального университета имени аль-Фараби. По итогам беседы родителям предлагалось присоединиться к исследованию и заполнить переведенный опросник PSS.

Возраст большинства родителей находился в пределах 36-40 (38,1%), 31-35 (23,8%) и 41-50 лет (28,6%). Все родители, принявшие участие в исследовании, были женщины (100%), имели рабочую занятость на полный день (71,4%), среднеспециальное и высшее образование (42%), средний доход семьи равнялся или превышал 200 тысяч тенге (52,4%).

Методы измерения. Perceived Social Support Scale (PSS) содержит 5 шкал (семья, друзья, школа, медицинские организации, социальное обслуживание). Каждая шкала имеет 2 подшкалы (воспринимаемая социальная поддержка, ожидаемая социальная поддержка). Таким образом, опросник включает 10 подшкал. Подшкалы включают в себя 4 типа социальной поддержки. Родители оценивают каждый тип в отдельности. Например, вопрос об удовлетворенности поддержкой со стороны семьи сформулирован следующим образом: «С учетом Вашей нынешней ситуации члены Вашей семьи могут оказывать вам различные виды помощи и поддержки. Насколько Вы удовлетворены их поддержкой?», и предлагается оценить 4 типа поддержки: (а) предоставляют Вам информацию о СДВГ (информационная); (b) разделяют Вашу проблему и оказывают Вам эмоциональную поддержку (эмоциональная); (с) предлагают вам прямую непосредственную помощь (инструментальная); (d) сопровождает Вас, когда Вы в этом нуждаетесь (аффилиационная).

Таким образом, основное содержание опросника включает 4 одинаковых утверждения для оценки воспринимаемой и ожидаемой социальной поддержки.

Оценка проводится по 4-балльной шкале Лайкерта (1 = очень неудовлетворен, 2 = неудовлетворен, 3 = удовлетворен, 4 = очень удовлетворен). Ожидаемая социальная поддержка оценивается по шкале: 1 = нежелательно, 2 = скорее нежелательно, 3 = скорее желательно, 4 = желательно. Более высокие баллы означают большую удовлетворенность или более высокие ожидания.

Также опросник содержит несколько открытых вопросов, где родители могут описать виды помощи, которые они хотели бы получить от семьи, друзей, школы, медицинских и социальных служб.

Исследования автора опросника показали высокую внутреннюю согласованность, которая варьировалась от 0,80 до 0,91 [10].

От автора опросника были получены разрешение на перевод и адаптацию, а также бланк опросника.

В соответствии с существующей практикой осуществлен прямой и обратный перевод опросника. После сопоставления переводов вопросы и утверждения скорректированы.

Статистические процедуры. Статистические процедуры проведены с помощью программы IBM Statistics SPSS 25. Рассчитан коэффициент альфа Кронбаха. Факторный анализ проведен с помощью метода анализа главных компонент (principal components analysis), который является одним из эффективных решений факторного анализа [14, 15]. Для каждого вопроса опросника измерена факторная нагрузка, которая позволяет выявить, действительно ли этот вопрос относится к фактору, определенному в теоретическом конструкте [13, 75 стр.]. Факторные нагрузки измерены с помощью метода вращения варимакс (varimax rotation), основой которого является ортогональное вращение факторных осей. Данный метод позволяет получить более простую структуру и упростить интерпретацию данных [16, 283 стр.].

Результаты. Обсуждение.

Описательная статистика

В связи с тем, что дети с СДВГ не относятся в Казахстане к категории детей с ограниченными возможностями и особыми образовательными потребностями, в отличие от существующей зарубежной практики [17], шкала «Социальное обслуживание» была не заполнена большинством участников. В последующем данная шкала была исключена из статистического анализа.

Среднее значение по шкалам варьировалось от 1,78 до 3,58 (таблицы 1-2). Участники наиболее удовлетворены социальной поддержкой со стороны семьи и друзей. В то же время родители были менее удовлетворены поддержкой со стороны школы и медицинских организаций. Эти данные соответствуют результатам исследования, проведенного автором опросника в Гонконге. Родители детей с СДВГ оценили свою первичную социальную сеть (семью, друзей), как более полезную, чем вторичную сеть (школы, медицинские и социальные службы). Также родители Гонконга были меньше всего удовлетворены поддержкой со стороны школы, особенно аффилиационной поддержкой. По мнению Ма, это связано с тем, что в школе нет достаточных ресурсов для удовлетворения особых потребностей детей с СДВГ [10].

Таблица 1

Описательная статистика результатов опросника PSS

Статистические данные	Семья		Друзья		Школа		Медицина	
	ВП	ОП	ВП	ОП	ВП	ОП	ВП	ОП
Среднее	2,13	3,58	2,22	3,20	1,78	3,50	1,88	3,46
Стандартные отклонения	0,67	0,52	0,64	0,55	0,36	0,47	0,77	0,44

Примечание. ВП – воспринимаемая поддержка, ОП – ожидаемая поддержка.

Таблица 2

Описательная статистика восприятия 4 типов поддержки

Типы поддержки		Среднее значение (стандартные отклонения)			
		Друзья	Школа	Медицина	
Семья	Информационная				
	Эмоциональная				
Информационная	ВП	1,95 (0,86)	2,19 (0,98)	1,48 (0,51)	1,81 (0,81)
	ОП	3,19 (0,81)	2,95 (0,66)	3,90 (0,30)	3,90 (0,30)
Эмоциональная	ВП	1,76 (0,62)	2,43 (0,87)	1,71 (0,84)	1,95 (0,92)
	ОП	3,71 (0,56)	3,57 (0,50)	3,67 (0,57)	3,57 (0,59)

Инструментальная	ВП	2,29 (0,78)	2,29 (0,78)	1,76 (0,62)	1,81 (0,92)
	ОП	3,76 (0,56)	3,38 (0,80)	3,48 (0,68)	3,33 (0,65)
Аффилиционная	ВП	2,14 (0,79)	2,10 (0,83)	1,57 (0,59)	1,76 (0,78)
	ОП	3,67 (0,57)	2,90 (0,76)	2,95 (0,66)	3,05 (0,59)

Примечание. ВП – воспринимаемая поддержка, ОП – ожидаемая поддержка

Больше всего родители недовольны информационной социальной поддержкой; среднее значение варьируется от 1,48 до 2,19. Наибольший разрыв между воспринимаемой и ожидаемой социальной поддержкой наблюдается в поддержке со стороны школы и медицинских организаций. Выявлен низкий уровень воспринимаемой эмоциональной поддержки со стороны семьи и школы (1,76 и 1,71 соответственно), который значительно отличается от ожидаемой. Родители менее удовлетворены инструментальной и аффилиционной поддержкой со стороны школы и медицинских служб.

Важно отметить, что выявленный уровень удовлетворенности социальной поддержкой ниже, чем в предыдущем исследовании; средние значения шкал восприятия поддержки варьировались от 2,34 до 2,94 [10].

Анализ открытых вопросов показал, что родители хотели бы получить следующую помощь от семьи: (1) понимание природы возникновения СДВГ другими членами семьи; (2) поддержка супругом; (3) активное участие отца в воспитании детей; (4) материальная поддержка и (5) хорошие отношения между детьми семьи. Также результаты показали, что участники нуждаются в следующей поддержке со стороны школы: (1) дополнительная помощь со стороны школьного психолога, логопеда, социального педагога; (2) понимание природы СДВГ школьными работниками; (3) понимание со стороны учителя; (4) обучение учителей работе с детьми с СДВГ; (5) привлечение к внеклассной деятельности и поощрение активности ребенка. Со стороны организаций здравоохранения родители нуждаются в совершенствовании диагностики и лечения.

Корреляционный анализ показал, что все шкалы коррелируют между собой (таблица 3). При этом, как и предполагалось, шкалы воспринимаемой и ожидаемой социальной поддержки имеют отрицательную связь.

Таблица 3

Корреляция шкал опросника PSS

Шкалы	1	2	3	4	5	6	7	8
1) ВП семьи	-							
2) ОП семьи	-0,38	-						
3) ВП друзья	0,50	-0,12	-					
4) ОП друзья	0,14	0,62	-0,21	-				
5) ВП школа	0,41	-0,30	0,09	-0,37	-			
6) ОП школа	0,36	0,12	0,20	0,12	-0,57	-		
7) ВП медицина	0,47	0,25	0,34	-0,09	-0,00	0,31	-	
8) ОП медицина	0,31	0,57	-0,16	0,41	-0,12	0,10	-0,12	-

Примечание. ВП – воспринимаемая поддержка, ОП – ожидаемая поддержка

Наиболее значимая отрицательная корреляция выявлена между воспринимаемой и ожидаемой поддержкой школы (-0,57) и семьи (-0,38). Корреляционная связь между воспринимаемой (0,50) и ожидаемой (0,62) поддержкой со стороны семьи и друзей подтверждает значимость и взаимосвязь данных первичных источников поддержки.

Внутренняя согласованность

Внутренняя согласованность опросника (за исключением шкалы «Социальное обслуживание») достаточная; коэффициент альфа Кронбаха для всего опросника составил 0,87. Внутренняя согласованность для шкал «Семья» и «Друзья» достаточная, для шкалы «Школа» удовлетворительная и для шкалы «Медицина» высокая (таблица 4).

Таблица 4

Внутренняя согласованность опросника (коэффициент альфа Кронбаха)

Источник социальной поддержки	Коэффициент альфа Кронбаха	
	Воспринимаемая	Ожидаемая
Семья	0,84	0,82
Друзья	0,80	0,80
Школа	0,61	0,84
Медицина	0,93	0,81

Факторная структура

Факторный анализ показал наличие 8 факторов (главных компонентов) в структуре опросника, что соответствует количеству факторов, определенных автором (за исключением двух компонентов шкалы «Социальное обслуживание», которая была исключена из статистического анализа).

Восемь главных компонентов определяют 83% дисперсии среди 32 пунктов. Данные компоненты и есть факторы, являющиеся «...единицами группировки переменных (признаков) на основе имеющихся между ними связей» [16, 279 стр.]. Факторный анализ подтверждает наличие 8 факторов, а именно 4 факторов воспринимаемой социальной поддержки и 4 факторов ожидаемой.

С помощью метода вращения варимакс определены факторные нагрузки (factor loadings), которые являются коэффициентами корреляции между переменными (пунктами опросника) и факторами (главными компонентами, определяющими наибольшую часть дисперсии).

В таблице 5 представлены факторные нагрузки. Ермолаев считает, что идеально факторные нагрузки должны быть больше 0,70, но данный стандарт достаточно высокий. В соответствии с минимальным уровнем значимости коэффициента корреляции в факторном анализе, мы рассматривали факторные нагрузки от 0,41 и выше (0,60 и выше - высокий уровень нагрузки, 0,41-0,59 - средний уровень факторной нагрузки, 0,40 и ниже - низкий уровень факторной нагрузки) [16, 285 стр.].

Таблица 5

Факторные нагрузки вопросов опросника PSS

Типы и ресурс социальной поддержки	Компоненты							
	2	3	4	5	6	7	8	
1 Поддержка семьи								

Воспринимаемая	информационная	0,63							
	эмоциональная	0,79							
	инструментальная	0,61							
	аффилиционная	0,77							
Ожидаемая	информационная		0,68						
	эмоциональная		0,82						
	инструментальная		0,90						
	аффилиционная		0,79						
Поддержка друзей									
Воспринимаемая	информационная			0,61					
	эмоциональная			0,75					
	инструментальная			0,49					
	аффилиционная			0,84					
Ожидаемая	информационная				0,77				
	эмоциональная				0,42				
	инструментальная				0,59				
	аффилиционная				0,90				
Поддержка школы									
Воспринимаемая	информационная					0,48			
	эмоциональная					0,83			
	инструментальная					0,54			
	аффилиционная					0,81			
Ожидаемая	информационная						0,86		
	эмоциональная						0,77		
	инструментальная						0,82		
	аффилиционная						0,72		
Поддержка медицины									
Воспринимаемая	информационная							0,80	
	эмоциональная							0,93	
	инструментальная							0,91	
	аффилиционная							0,76	
Ожидаемая	информационная								0,64
	эмоциональная								0,92
	инструментальная								0,75
	аффилиционная								0,78

Примечание. Типы поддержки соответствуют вопросам опросника: информационная – предоставляют Вам информации о СДВГ; эмоциональная - разделяют Вашу проблему и оказывают Вам эмоциональную поддержку; инструментальная - предлагают вам прямую непосредственную помощь; аффилиционная - сопровождает Вас, когда Вы в этом нуждаетесь.

Наиболее высокая и равномерная факторная нагрузка выявлена в отношении шестого (ожидаемая поддержка со стороны школы) и седьмого (воспринимаемая поддержка со стороны медицины) компонентов; варьировалась от 0,72 до 0,93. Наиболее низкий уровень факторной нагрузки выявлен в отношении вопроса об ожидаемой эмоциональной поддержке со стороны друзей (0,42). Перекрестные значимые нагрузки не выявлены.

Таким образом, выявлена восьмифакторная структура: 4 фактора воспринимаемой

социальной поддержки со стороны семьи, друзей, школы и медицины; 4 фактора ожидаемой поддержки от этих же источников. Факторный анализ показал, что внутренняя структура опросника соответствует структуре, заявленной автором.

Заключение. Результаты исследования показали достаточный уровень внутренней согласованности. Валидность опросника подтверждает внутренняя структура опросника, соответствующая теоретическому конструкту. В то же время шкалу «Социальное обслуживание» не удалось проверить на психометрические свойства, так как не получены данные от большинства участников. В Казахстане дети с СДВГ не относятся к категории детей с особыми образовательными потребностями, и не предусмотрены программы социальной помощи и защиты, также, как и иные вспомогательные услуги, финансируемые государством. В связи с этим содержание шкалы «Социальное обслуживание» не соответствует казахстанскому опыту. Данный факт не снижает практической значимости PSS; четыре шкалы (семья, друзья, школа, медицина) имеют достаточную внутреннюю согласованность и соответствующую факторную структуру.

Важно отметить, что данные процедуры измерения надежности и валидности опросника не охватывают все существующие методы. Выбор внутренней согласованности, как критерия надежности, и факторной структуры, как критерия валидности, обусловлен наибольшей экономичностью процедуры. Положительный результат данного исследования определяет будущие направления по измерению психометрических свойств. Например, проведение ретестовой процедуры, стандартизация тестовых норм.

Адаптация PSS имеет практическую значимость для социальной работы с семьями детей с СДВГ. Именно социальный работник помогает родителю наладить эффективное взаимодействие с социальными институтами (например, школой или организациями здравоохранения), укрепить сеть социальной поддержки. Поэтому знания о получаемой и ожидаемой социальной поддержке из различных источников помогут социальному работнику повысить эффективность интервенций.

Литература

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual V. – Washington: American Psychological Association, 2013. – 970 p.
2. Алипбаева С.П., Бекболатова С.Б. Методы диагностики синдрома гиперактивности с дефицитом внимания в условиях психолого-медико-педагогической консультации // Медицина. - 2013. - №8. - С.64-66.
3. Завыденко Н.Н. Синдром дефицита внимания и гиперактивности: новое в диагностике и лечении // Журнал медико-биологических исследований. - 2014. - №1. - С. 31-39.
4. Емельянцева Т. А. Гендерные аспекты скрининга гиперкинетических расстройств у детей в популяции Беларуси // Социальная и клиническая психиатрия. - 2013 - №3 (23) – С. 43-47.
5. Barkley, R. Attention-deficit hyperactivity disorder: a handbook for diagnosis and treatment. 3rd ed. / R. Barkley. - New York: The Guilford Press, 2006. – 784 p.
6. Faraone S. V., Asherson P. et al. Attention-deficit/hyperactivity disorder // Nature reviews. Disease primers. – 2015. –№1. – P.1-23.
7. De Ridder A., De Graeve D. Healthcare Use, Social Burden and Costs of Children With and Without ADHD in Flanders, Belgium // Clinical Drug Investigation. – 2006. - №26 (2). –P. 75-90.
8. Ma J. L. C., Lai K. Y. C. Family engagement in children with mental health needs in a Chinese context: A dream or reality? Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work. – 2014. - №23(3-4). – P.173-189.
9. Романчук, О.И. Синдром дефицита внимания и гиперактивности у детей / О.И. Романчук. – М.: Генезис, 2016. – 350с.
10. Ma JL-C, Lai K.Y.C., Lo J.W.K. Perceived social support in Chinese parents of children with attention deficit hyperactivity disorder in a Chinese context: Implications for social work practice //Social Work in Mental Health. – 2017. - № 15 (1). – P.28-46.

11. Cohen S. Social Relationships and Health // *American Psychologist*. – 2004. - №4. – P.676-684.
12. Demary M. K, Malesky C. K. Critical Levels of Perceived Social Support Associated with Student Adjustment // *School Psychology Quarterly*. – 2002. - №17 (3). - P.213–241.
13. Psychometrics: an Introduction. Michael Furr Verne R. Bacharach translation from English A.S. Naumenko A.U. Popova under the editorship N.A. Baturina E.V. Eidman. - Chelyabinsk: South Ural State University, 2010. – 445p.
14. Гесман Х.В, Шеронов Е.А. Валидность психологического теста // *Современная зарубежная психология*. - 2013.- №4. – С.20-31.
15. Субботина А.В., Гржибовский А.С. Описательная статистика и проверка нормальности распределения количественных данных // *Экология человека*. - 2014. - №2. – С.51-57.
16. Ермолаев, О.Ю. Математическая статистика для психологов: учеб. для вузов / О.Ю. Ермолаев. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2003. - 336 с.
17. Мустафина А.С., Амитов С.А. Зарубежный опыт реализации прав детей с СДВГ в образовании и здравоохранении // *Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия психологии и социологии*. - 2018. - №2. -С.104-115.

А.С. Мустафина, С.А. Амитов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Гипербелсенділік және зейін жетіспеушілік синдромы (ГЗЖС) балалардың академиялық және әлеуметтік қиындықтарын тудырады. ГЗЖС отбасы өмірінің сапасына әсер етеді және оның әлеуметтік қолдауына қажеттілігін арттырады. Әлеуметтік қолдауды бағалау құралдары осы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың тиімділігін едәуір арттыра алады. Perceived Social Support Scale (Lai-Chong Ma) ГЗЖС-мен балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға қабылданатын және күтілетін әлеуметтік қолдауды өлшейтін сауалнама болып табылады. Біздің зерттеуіміздің мақсаты-психометрикалық қасиеттерді, атап айтқанда, Қазақстанның әлеуметтік-мәдени жағдайында берілген сауалнаманың ішкі келісімділігі мен факторлық структурасын бейімдеу және өлшеу. Клиникалық диагностикалық ГЗЖС бар балалардың 21 ата-анасының қатысуымен эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Әр ата-ана сауалнама бланкісін және социодемографиялық деректерді жинауға арналған сауалнаманы толтырды. Нәтижелер барлық сауалнаманың жеткілікті ішкі келісімділігін және оның шкаласын көрсетті. Анықталған факторлық құрылым автордың теориялық тұжырымдамасына сәйкес келеді. Бұл сауалнаманың ГЗЖС бар балалардың отбасыларымен әлеуметтік жұмыстың тиімділігін арттыру үшін практикалық маңызы бар.

Түйін сөздер: назар тапшылығы және гипербелсенділік синдромы, әлеуметтік қолдау, қолдау түрлері, қолдау ресурстары, ішкі келісім, факторлық талдау.

A.C. Mustafina, C.A. Amitov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**Adaptation of the questionnaire’s “Perceived Social Support Scale”:
internal consistence and factor analysis**

Abstract. Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) entails some academic and social difficulties of children. ADHD influences on the quality of life of family and increases the parents’ need of social support. Measures of social support can significantly improve the efficiency of social work with these family. Perceived Social Support Scale (Lai-Chong Ma) is a scale assessing the perceived and desire social support of parents of children with ADHD. The goal of the present study was to adapt and measure the psychometric properties, namely, internal consistence and factor structure of the questionnaire in the socio-cultural conditions in Kazakhstan. Twenty-one parents of clinically diagnosed ADHD children were the participants of this empirical research. Each parents had completed the scale and socio-demographic questionnaire. The results of indicated satisfactory internal consistence for 4 subscales. The identified factor structure confirmed the theoretical structure that was used by the author of scale. This scale is an

important measure to improve the efficiency of social work with family of children with ADHD.

Keywords: attention deficit hyperactivity disorder, social support, types of support, sources of support, internal consistence, factor analysis.

References

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual V. (American Psychological Association, Washington, 2013).
2. Alipbaeva S.R., Bekbolatova S.B. Metody diagnostiki sindroma giperaktivnosti s defitsitom vnimaniya v usloviyakh psikhologo-mediko-pedagogicheskoy konsultatsii [Methods of diagnosis of attention-deficit hyperactivity disorder in the conditions of psychological, medical and pedagogical consultation]. *Meditina [Medicine]*, 8, 64-66 (2013). [in Russian]
3. Zavydenko N.N. Sindrom deficita vnimaniya i giperaktivnosti: novoe v diagnostike i lechenii [Attention deficit hyperactivity disorder: new knowledge in diagnosis and treatment]. *Zhurnal mediko-biologicheskikh issledovaniy [Journal of biomedical research]*, 1, 31-39 (2014). [in Russian]
4. Emelyantseva T. A. Gendernyye aspekty skrininga giperkineticheskikh rasstroystv u detey v populyatsii Belarusi [Gender aspects of screening of hyperactivity disorder of child in the Belorussian population], *Sotsialnaya i klinicheskaya psixiatriya [Social and Clinical Psychiatry]*, 3 (23), 43-47 (2013). [in Russian]
5. Barkley R. Attention-deficit hyperactivity disorder: a handbook for diagnosis and treatment. 3rd ed. (The Guilford Press, New York, 2006).
6. Faraone S. V., Asherson P. et al. Attention-deficit/hyperactivity disorder, *Nature reviews. Disease primers*, 1, 1-23 (2015).
7. De Ridder A., De Graeve D. Healthcare Use, Social Burden and Costs of Children with and without ADHD in Flanders, Belgium, *Clinical Drug Investigation*, 26 (2), 75-90 (2006).
8. Ma J. L. C., Lai K. Y. C. Family engagement in children with mental health needs in a Chinese context: A dream or reality? *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 23 (3-4), 173-189 (2014).
9. Romanchuk O.I. Sindrom deficita vnimaniya i giperaktivnosti u detey [Attention deficit hyperactivity disorder in children] (*Genezis*, Moscow, 2016).
10. Ma JL-C, Lai K.Y.C., Lo J.W.K. Perceived social support in Chinese parents of children with attention deficit hyperactivity disorder in a Chinese context: Implications for social work practice, *Social Work in Mental Health*, 15 (1), 28-46 (2017).
11. Cohen S. Social Relationships and Health, *American Psychologist*, 4, 676-684 (2004).
12. Demary M. K, Malesky C. K. Critical Levels of Perceived Social Support Associated with Student Adjustment, *School Psychology Quarterly*, 17 (3), 213-241 (2002).
13. Psychometrics: an Introduction. Michael Furr Verne R. Bacharach translation from English A.S. Naumenko A.U. Popova under the editorship N.A. Baturina E.V. Eidman. (South Ural State University, Chelyabinsk, 2010).
14. Gesman H.V, Sheronov E.A. Validnost' psihologicheskogo testa [Validity of psychological test], *Sovremennaya zarubezhnaya psihologiya [Foreign modern psychology]*, 4, 20-31 (2013).
15. Subbotina A.V., Grzhibovskiy A.S. Opisatel'naya statistika i proverka normal'nosti raspredeleniya kolichestvennykh dannykh [Descriptive statistic and exploring of normal distribution of qualitative date], *Ehkologiya cheloveka [Human ecology]*, 2, 51-57 (2014).
16. Ermolaev O.U. Matematicheskaya statistika dlya psihologov [Mathematical statistic for psychologists] (Moscow psychological social institute, Moscow, 2003).
17. Mustafina A. S., Amitov S.A. Zarubezhnyy opyt realizatsii prav detey s SDVG v obrazovanii i zdavoohranenii [Foreign experience in realizing the rights of children with ADHD in education and public health], *Vestnik KazNU im al-Farabi. Seriya psihologii i sotsiologii [Bulletin of al-Farabi Kazakh National University. Psychology and Sociology Series]*, 2, 104-115 (2018).

Сведения об авторах:

Мустафина А.С. – докторант 3 курса, специальность «Социальная работа», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Амитов С.А. – кандидат социологических наук, и.о. доцента кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Mustafina A.S. – 3rd year PhD student of the specialty “Social work”, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi str., 71, Almaty, Kazakhstan.

Amitov S.A. – Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer, Department of “Sociology and Social work”, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi str., 71, Almaty, Kazakhstan.

**«Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогика.
Психология. Социология» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Педагогика, психология, элеуметтану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 402 кабинет) және vest_pedpsysoc@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет. Сонымен бірге автордың жұмыс орнынан ілеспе хат тапсырылуы қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. ХҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал <http://bulpeds.enu.kz> сайтындағы мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала

орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Реквизиттер:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series”

Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of pedagogy, psychology, sociology.

An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev str., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 402) and by e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained. And also the authors must provide a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the republication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

IRSTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s)- in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All abbreviations, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on the financial support of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site <http://bulped.enu.kz>).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСЖВКЗКХ

КЗ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазakhstan»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям: педагогика, психология, социология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале, необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 402) и по e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. Также авторам необходимо предоставить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. Схема построения статьи (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний). Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, необходимо использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку задачи, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы. Межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине. Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. Каждой иллюстрации должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, с. 45]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала <http://bulped.s.enu.kz> в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), на казахском и англий-

---

ском языках (если статья написана на русском языке), на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСJBKZKX

КZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Мақаланы рәсімдеу үлгісі / Template / Образец оформления статьи

ПАРАМЕТРЫ:

страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) – 14, межстрочный интервал – 1,

отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине

МРНТИ 14.35.07

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

(E-mail: erasem@mail.ru, janat-anar@mail.ru, danara-07@mail.ru)

Роль и значение субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов

Аннотация. В статье посредством теоретического анализа, конкретизации, обобщения и систематизации определяется субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов, а также анализируется ее сущностная характеристика. Субъектность и психологическая готовность студентов рассматриваются как результаты субъектно-ориентированной психологической подготовки... [100-200 слов].

Ключевые слова: студент, субъект, психологическая подготовка, субъектность, психологическая готовность [5-7 слов/словосочетаний].

ТЕКСТ СТАТЬИ. Текст статьи должен содержать введение, постановку проблемы, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы.

Список литературы

Оформление книги:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер.Ком. – 1999. – 720 с.

Оформление журнальной статьи:

2. Забродин Ю.М. Методологические проблемы исследования и моделирования функциональных состояний человека-оператора // Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности. - 1983. – Т. 3. № 25. – С. 15-21. doi: ... (при наличии).

Оформление материалов конференций:

3. Семенова В.Г. Самостоятельная работа студентов как важнейшая форма организации учебного процесса в рамках компетентностной модели образования // Организация самостоятельной работы студентов: материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции. - Саратов: Новый проект, 2013. – С. 10-15.

Оформление газетной статьи:

4. Ахметова Н. Р. Психология студенческого возраста // Педагогический вестник. -2009. – № 12. – С. 4.

Оформление журнальной статьи на англ.яз.:

---

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning // *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*. – 2009. – Vol. 5. – P. 215-232.

Оформление интернет-источников:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Электрон. ресурс]. - 2005. – URL: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/> (дата обращения 15.08.2017)

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан*

Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызы

Аннотация. Мақалада теориялық талдау, нақтылау, жалпылап, жүйелеу әдістері арқылы студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау анықталады және оның мәндік сипаттамасы талданады. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың нәтижелері ретінде субъектілік және психологиялық даярлық ажыратылып, жіктеледі... [100-200 сөз].

Түйін сөздер: студент, субъект, психологиялық дайындау, субъектілік, психологиялық даярлық [5-7 сөз/сөз тіркесі].

A. R. Yermentayeva¹, Zh. K. Aubakirova¹, M.D. Aurenova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

Role and importance of subject-oriented psychological training of students

Abstract. In the article, the subject-oriented psychological preparation of students is determined by theoretical analysis, concretization, generalization and systematization, as well as its essential characteristics analyzed. Subjectivity and psychological readiness of students are considered as the results of subject-oriented psychological training [100-200 words].

Keywords: student, subject, psychological preparation, subjective, psychological readiness [5-7 keywords].

References

Book design:

1. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshhej psihologii* [Basics of general psychology] (Piter.Kom., SPb, 1999, 720 p) [in Russian].

Journal article design:

2. Zabrodin Ju.M. Metodologicheskie problemy issledovaniya i modelirovaniya funkcional'nyh sostojanij cheloveka-operatora [Methodological problems of studying operator functional state modeling], *Voprosy kibernetiki. Psihicheskie sostojaniya i jeffektivnost' dejatel'nosti* [Questions of cybernetics. Mental status and performance], 3(25), 15-21(1983).

Conferences proceedings design:

3. Semenova V.G. Samostoyatel'naya rabota studentov kak vazhneyshaya forma organizatsii uchebnogo protsessa v ramkakh obrazovatel'noy kompetentnostnoy modeli [Independent work of students as the most important form of organization of educational process within the educational competence model], *Organizatsiya samostoyatel'noy raboty studentov: materialy dokladov II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii* [Organization of independent work of students: materials of reports of

---

---

the II all-Russian scientific-practical Internet-conference], Saratov: Novyy proyekt [Saratov: New project], 2013. P. 10-15.

Newspaper articles design:

4. Ahmetova N. R. Psihologija studencheskogo vozrasta [Student psychology], Newspaper «Pedagogicheskij vestnik [Pedagogical messenger]», 2009. № 12. P. 4.

Article from the journal in English design:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning, Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects, 5, 215-232(2009).

Internet resources design:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Electronic resource]. Available at: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/.htm> (Accessed: 15.08.2017).

Сведения об авторах:

Каз.:

Ерментаева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Аубакирова Ж.Қ. - психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Ауренова М.Д. – психология және коррекциялық педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Рус.:

Ерментаева А.Р. – доктор психологических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А.Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Аубакирова Ж.К. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Ауренова М.Д. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Англ.:

Yermentayeva A.P. - Doctor of Psychology, Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aubakirova Zh. K. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aurenova M.D. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of psychology and correctional pedagogy, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Редактор: А.А. Молдажанова
Шығарушы редактор: Ә.С. Жұматаева
Дизайн: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2020. - 1(130). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 215 б.
Шартты б.т. -26   Таралымы - 30 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды